

Ա. Ե. ԱՍԱՏՐՅԱՆ,

ՌԻՄԻԱՅԻ
/ ԽՈՅԻ /
ԲԱՐԲԱՌԸ

Ե Ր Ե Վ Ա Ն

М. Е. АСАТРЯН

**УРМИЙСКИЙ (ХОЙСКИЙ)
ДИАЛЕКТ**

**Издательство
Ереванского государственного университета**

19 ★ Ереван ★ 62

Մ. Ե. ԱՍՍՏՐՅԱՆ

ՈՒՐՄԻԱՅԻ (ԽՈՅԻ)
ԲԱՐԲԱՌԸ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

19 ★ ԵՐԵՎԱՆ ★ 62

ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Աշխատությունը նվիրված է Ուրմիայի (հոյի) բարբառի քննությանը: Մանրամասն վերլուծված են բարբառի հնչյունաբանությունը և ձևաբանությունը, Թրված են բարբառային տեքստեր, կազմված են բարացանկ՝ գրաբարից—Ուրմիայի (հոյի) բարբառ, և գավառական ու փոխառյալ բառերի բառարաններ: Ուսումնասիրությունը կարող է օգտակար լինել հայոց լեզվի պատմությամբ և բարբառագիտությամբ զբաղվողներին:

Հրատարակվում է
Երևանի Պետական համալսարանի
Խմբագրական-հրատարակչական խորհրդի
որոշմամբ

Նվիրում եմ հորս՝
Եզոր Ասատուրի Քաթայանի
անմոռաց հիշատակին:
Հեղինակ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ուրմիայի խոսվածքի մասին առաջին անգամ տեղեկություններ ենք գտնում պրոֆ. Հ. Աճառյանի «Հայ բարբառագիտություն» աշխատության մեջ, որտեղ այն համարվում է Մարաղայի բարբառի ենթաբարբառը: Հ. Աճառյանը գրում է. «Ուրմիո ենթաբարբառը Մարաղայի հետ նույն է. բայց հաջորդ նմուշներ կերևա, որ ինչ ինչ տարբերություններ կան. օրինակի համար հոգնակի էր, նէր մասնիկը, որ մարաղայի մեջ իր, նիր ձեն ունի: Ապառնին կկազմվի աիկյի մասնիկով, որ անշուշտ պիտի-ին մեկ ձևափոխությունն է: Շատ հետաքրքիր է ստացական հոդի գործածությունը բայերուն հետ. ինչ. մե ծի պոնենքդ (մի ձի բռնենք քեզ համար), փառտես երզ (քեզ կը փնտռեր), առակն առելի—նա շատ քաղցր յեյ՝ ուտենզ, նա շատ թառ յեյ՝ թալենզ (առակը կըսէ, ոչ շատ քաղցր եղիր, ուտեն քեզ, ոչ շատ դառն եղիր՝ նետեն քեզ)»¹:

Այնուհետև պրոֆ. Աճառյանը բերում է երկու փոքրիկ նմուշ Ուրմիայի ենթաբարբառից՝ մեկը Իքիաղաջ, իսկ մյուսը Իսալու գյուղի խոսվածքով (էջ 286—287):

Այս նույն կարծիքն է պաշտպանում Հ. Աճառյանը նաև իր «Քննություն Մարաղայի բարբառի» աշխատության մեջ: Նա գրում է. «(Մարաղայի բարբառի) ենթաբարբառ ենք համարում Ուրմիան, Ուրմիո լճի արևմտյան երեսը»²:

Ինչպես հայտնի է, պրոֆ. Ա. Ղարիբյանը «Հայերեն բարբառների մի նոր ճյուղ» աշխատության մեջ վերանայեց պրոֆ. Աճառյանի՝ հայ բարբառների ձևաբանական դասակարգումը և ել ճյուղը բաժանեց երկու ճյուղերի՝ 1 և 2: 1 ճյուղի մեջ մտան Մարաղայի և Սոլի բարբառները, իսկ 2 ճյուղի մեջ՝ Արդվինի, Շաղախի, Կարճեանի, Մեղրու, Հաղբութի և Ուրմիայի բարբառները³:

¹ Հ. Աճառյան, Հայ բարբառագիտություն, Էմինեան Ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, Մոսկվա—Նոր-Նախիջևան, 1911, էջ 284:

² Հ. Աճառյան, Քննություն Մարաղայի բարբառի, Երևան, 1926, էջ 16:

³ Տես Ա. Ղարիբյան, Հայերեն բարբառների մի նոր ճյուղ, Երևանի Պետ. համալսարանի Հիմնական աշխատություններ, հ. XI, Երևան, 1939,

Հայ բարբառների առանձին՝ և ճյուղի ընդունումը ինքնին նշանակում էր, որ Ուրմիայի խոսվածքը ոչ միայն չի կարող համարվել Մարաղայի բարբառի ենթաբարբառ, այլև նրա ճյուղին անգամ չի պատկանում: Մինչդեռ Մարաղայի բարբառը պատկանում է ճյուղին, Ուրմիայի բարբառը պատկանում է և ճյուղին և իր սկզբունքային ձևերը կազմում է Մարաղայից տարբեր, ինչպես.

Ներկա ժամանակ

Մարաղայի բարբառ		Ուրմիայի բարբառ	
իւզէլի իմ	կամ	իւզէլիմ	իւզէս էմ
իւզէլի իս		իւզէլիս	իւզէս էս
իւզէլի ի		իւզէլի	իւզէլի
իւզէլի ինքի		իւզէլինքի	իւզէս էնքի
իւզէլի էքի		իւզէլէքի	իւզէս էքի
իւզէլի ին		իւզէլին	իւզէս էն

Դրան գումարվում են նաև այն բազմաթիվ հնչյունական և մասնակի ձևաբանական տարբերությունները, որ առկա են այդ երկու բարբառների միջև:

Ուրմիայի խոսվածքը որպես ինքնուրույն բարբառ առաջին անգամ ուսումնասիրվել է պրոֆ. Ա. Դարիբյանի կողմից, որն իր «Հայերեն բարբառների մի նոր ճյուղ» աշխատության 128—144-րդ էջերում ներկայացնում է այս բարբառի համառոտ հնչյունաբանությունն ու ձևաբանությունը և վերջում տալիս է մի փոքրիկ տեքստ (էջ 145—146):

Սակայն մինչև այժմ պարզված չէ Ուրմիայի և Պոլի խոսվածքների փոխհարաբերության հարցը:

Ինչպես հայտնի է, Պոլի բարբառը դեռևս ուսումնասիրված չէ: Ք. Պատկանյանը իր «Исследование о диалектах армянского языка» աշխատության մեջ բերում է մի փոքրիկ նմուշ Պոլի բարբառով (կես էջ): Դա Պոլի բարբառի մեզ հայտնի ամենահին նմուշն է: Դրանից մենք իմանում ենք, որ Պոլի բարբառը սահմանական եղանակի ներկա և անցյալ անկատար ժամանակները կազմում է սով վերջավորվող դերբայով, ինչպես՝ պախես հր «պահում էր», ցեղես հր «նեղում էր», տաւ հր «տալիս էր», աւես հր «ասում էր»¹:

¹ Տես К. Патканов, Исследование о диалектах армянского языка, Петербург, 1869, էջ 74:

Պրոֆ. Աճառյանի «Հայ բարբառագիտություն» աշխատության մեջ Պոլի բարբառին նվիրված է միայն կես էջ, որտեղ բերվում են վիճակագրական տվյալներ և չափազանց ընդհանուր լեզվական տեղեկություններ այդ բարբառի մասին: Ահա դրանք. «Պոլի բարբառը ընդարձակ տարածություն ունի, նա կը բռնե ոչ միայն Պոլի, Մալմաստի և Մակուի գավառները Պարսկաստանի մեջ, այլև Ռուսաստանի մեջ Իգդիր և Նախիջևան: 1828-ի պարսկահայոց մեծ զաղթականության ժամանակ Մալմաստի հայոցմե շատեր եկան հաստատվեցան Դարաբադ, ուր հիմնեցին Կորի, Ալիդուլի, Մուդանջուդ, Քարաշեն գյուղերը Ջանկեզուրի գավառին մեջ և Ալիլու, Անգեղակոթ, Դուշշի-Թաղաքենդ, Ուզ, Մազրա, Բալակ, Շադատ, Լծեն, Քարաքլիսա և Ներքին-Քարաքլիսա գյուղերը Սիսիանի գավառին մեջ: Պոլի բարբառը ուսումնասիրված է տակավին. նույն բարբառով գրություններ կան Էմինեան Ազգագր. ժողովածուին մեջ՝ հտ. Բ., էջ 300—304 և Դ., էջ 343—350: Ավելի կարևոր են Ն. Տեր-Ավետիքյանի «Ուսանավոր աշխատություններ և նշանադրություն Պարսկաստանից զաղթած խոյեցվոց բարբառով» (Վաղարշապատ, 1900), և «Բանաստեղծություններ և Կիրակոսի հարսանիքը» (Վաղարշապատ, 1903):

Այս հատվածներուն քննությամբ կերևա, որ Պոլի բարբառը կը բռնե միջին դիրք մը Մարաղայի և Վանի բարբառներուն մեջտեղ: Իր քերականական կազմությունը նույն է Մարաղայի բարբառին հետ, բայց ձայնարանական օրենքները Վանա բարբառին նման են. ուրիշ խոսքով Պոլի բարբառը ավելի մոտիկ է գրաբար հայերենին քան Մարաղան»¹: Ահա այն բոլորը, ինչ ասում է պրոֆ. Աճառյանը Պոլի բարբառի մասին: «Հայ բարբառագիտություն» աշխատության մեջ պրոֆ. Աճառյանը միաժամանակ բերում է մի փոքրիկ նմուշ Պոլի բարբառով, որը վերցված է Ն. Տեր-Ավետիքյանի «Ուսանավոր աշխատություններ և նշանադրություն» գրքից:

Այդ տեքստի հետ թեթևակի ծանոթությունը ցույց է տալիս, որ Պոլի բարբառում սահմանականի ներկա ժամանակը կազմվում է առավել քան Վերջավորվող անկատար դերբայով, ինչպես՝ առես ես «ասում ես», եթա եմ «էթում եմ», տնես եմ «դնում եմ» և այլն:

Սակայն պրոֆ. Ա. Դարիբյանը այդ հարցի մասին տալիս է այլ բացատրություն: Նա գտնում է, որ ընդհանրապես սխալվում

¹ Էմինեան Ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, Մոսկվա—Նոր-Նախիջևան, 1911, էջ 288:

են՝ Պոլի բարբառին վերագրելով այդ հատկությունը. «Պոլի բարբառ ասածը պետք է հասկանալ Սալմաստ-Ուրմիայի բարբառը, որտեղ ասվում է՝ ասես եմ, ըսես եմ, թալես եմ: Բուն Պոլում ասվում է՝ ասել եմ, ըսել եմ, թալել եմ»¹: Ուրեմն՝ այն, ինչ պրոֆ. Անառյանը համարում էր Պոլի բարբառ, պրոֆ. Ղարիբյանը համարում է Ուրմիայի բարբառ: Նա գրում է. «Արևելահայ բարբառներն իրենց հնչական և ձևաբանական վիճակով մի առանձին երանդ ունեն, որ առիթ է տալիս այդ բարբառները կոչելու Պոլի բարբառ: Այս, սակայն, ճիշտ չէ: Արևելահայ բոլոր բարբառները Պոլի բարբառը չեն, այլև Պոլի բարբառի ճյուղին անգամ չեն պատկանում: Այդ բարբառների մեջ Ուրմիայի և Սալմաստի բարբառը պատկանում է ոչ թե «էլ» ճյուղին, ինչպես ընդունված է մինչև հիմա կոչել ալն, ալլ «ս» ճյուղին: Այդ բարբառով խոսողներն անգամ սխալմամբ իրենց խոյեցիներ եմ կոչում (ընդգծումս իմն է—Մ. Ա.): Ուրմիայի բարբառին պատկանում են Ուրմիայից, Սալմաստից, Բարանդուզից գաղթածների խոսվածքները: Սովետական Հայաստանում նրանք ապրում են գյուղերով: Այդ բարբառով խոսողների հիմնական մասը կազմում է Արտաշատի շրջանի գյուղերի (Արտաշատավանի, Յուվայի, Անաստասավանի, Վերին Արտաշատի, Մասիսի, Բուրաստանի, Մրգավանի, Ալգեստանի, Դվինի, Կանաչուտի և այլն) բնակչությունը:

Այդ բարբառով խոսում են Ազիզբեկովի շրջանի գյուղերի մեծ մասը («Թազա հայեր» կոչվածները):

Այդ բարբառով խոսողներ կան Հոկտեմբերյանի, Էջմիածնի, Արթիկի և Կոտայքի շրջաններում»²:

Մի կողմ թողած այս մեջբերման մյուս կետերը, խոսենք միայն հետևյալի մասին: Պրոֆ. Ղարիբյանը հայտարարում է, թե «Այդ բարբառով (Ուրմիայի բարբառով—Մ. Ա.) խոսողները սխալմամբ իրենց խոյեցիներ են կոչում»: Տարօրինակ է թվում, թե ինչպես կարող է պատահել, որ ժողովրդի մի ամբողջ հատված շփոթի իր բնակավայրը, ապրած լինի Ուրմիայում, բայց «սխալմամբ իրեն խոյեցի կոչի»:

Այդ բարբառով խոսողները Արևելյան Հայաստան են գաղթել ոչ ալնքան հեռու ժամանակաշրջանում՝ 1827—1828 թթ. ռուսպարսկական պատերազմից հետո: Այսպես կոչված Ուրմիայի բար-

¹ Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, Երևան, 1953, էջ 48.

² Նույն տեղը, էջ 342—343.

բառով խոսողների բոլոր ավագ ներկայացուցիչները՝ ժերունիները պնդում են, որ իրենց պապերը գաղթել են Խոյից և այդ պատճառով էլ նրանք իրենց խոյեցիներ են կոչում: Առանց լուրջ պատմական փաստերի չի կարելի հայտարարել, թե նրանք բոլորը սխալվում են, որ իբրև գաղթել են ոչ թե Խոյից, այլ Ուրմիայից: Ոչ մի կասկած չի կարող լինել այն մասին, որ պրոֆ. Ա. Ղարիբյանի հորջորջած Ուրմիայի բարբառը հենց ինքը Խոյի բարբառն է: Միանգամայն ճիշտ էին Պատկանյանը և Աճառյանը, երբ զրույցում էին, որ Խոյի բարբառում սահմանական եղանակի ներկան կազմվում է ա-ով վերջավորվող անկատար դերբայով, ինչպես՝ ասես եմ, եթա եմ և այլն:

Այսպես մոտենալով խնդրին՝ ինչպե՞ս պետք է վճռել պրոֆ. Ղարիբյանի անվանած Ուրմիայի և Խոյի բարբառների փոխհարաբերության, լեզվական բուն տարբերությունների և ճյուղային պատկանելության հարցերը: Պրոֆ. Ղարիբյանը գրում է. «Մ ճյուղին պատկանող Ուրմիայի բարբառը մի հատկությամբ միայն նման լինելով ա ճյուղին, այն է՝ անկատար դերբայի կազմությամբ, մնացած բոլոր հատկություններով նման է լ ճյուղի բարբառներին (իմա Խոյի բարբառին—Մ. Ա.) և խիստ տարբեր ա ճյուղի բարբառներին»¹:

Ուրեմն, հենց իր՝ պրոֆ. Ղարիբյանի բնորոշմամբ, Ուրմիայի և Խոյի բարբառները միայն մի տարբերակիչ հատկանիշ ունեն, այն է՝ Խոյի բարբառը ներկան կազմում է անորոշ դերբայով և օժանդակ բայով, ինչպես՝ արել եմ՝ «սրում եմ», մնալ եմ՝ «մնում եմ», իսկ Ուրմիայի բարբառը ներկան կազմում է ա-ով վերջավորվող անկատար դերբայով և օժանդակ բայով, ինչպես՝ արես եմ, մնաս եմ:

Ահա միակ տարբերությունը այդ երկու «բարբառների» միջև. մնացած բոլոր կետերում և՛ հնչյունական, և՛ ձևաբանական տեսակետից դրանք լրիվ նույնական են: Կատարելապես նույնն է այդ «բարբառների» հնչյունական համակարգը, ձայնավորների և բաղաձայնների փոփոխությունները (զրաբարի համեմատություններ), երկուսն էլ ենթարկվում են բաղաձայնական համակարգի առաջին տեղաշարժին (ձայնեղների խլացում):

Բացարձակապես նույնն է նաև այդ երկու «բարբառների» ձևաբանական համակարգը: Նույնն են հոլովները և հոլովումները,

¹ Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 217:

բացառական հոլովն ունենում է Էն վերջավորութունը, ներգոյական հոլովը բացակայում է և այլն: Այդ երկու «բարբառները» տարբերություններ չունեն նաև բայական համակարգի մեջ: Անցյալ ժամանակները կազմվում են ներկայի ձևերով՝ ավելացրած էր մասնիկը, ինչպես՝ արիւր եմ «սրել եմ», արիւր եմ էր «սրել էի», արեմ «սրեմ», արեմ էր «սրեի» և այլն: Անցյալ կատարվում է խոնարհման բայերի հիմքում ց չկա, և եզակի 1-ին դեմքն ստանում է մ վերջավորութունը, ինչպես՝ արիւմ, կյիրիւմ «սրեցի, գրեցի»: Վաղակատար դերբայն ունենում է ր վերջավորութուն, օրինակ՝ արիբ, կյոռթացիւր և այլն:

Փաստերը գալիս են ասելու, որ մենք գործ ունենք ոչ թե երկու տարբեր բարբառների հետ, այլ մի միասնական բարբառի երկու տարբերակների, ենթաբարբառների հետ:

Սակայն, որովհետև հալ բարբառների դասակարգումը հիմնոված է սահմանական ներկայի կազմության վրա, այդ իսկ պատճառով էլ ներկայի կազմության այդ տարբերությունը բավական էր դրանք համարելու առանձին բարբառներ, եթե, իրոք, այսպիսի տարբերություն լիներ, այն է՝ խոյի բարբառը ներկան կազմեր անորոշ դերբայով, իսկ Ուրմիայի բարբառը՝ ա-ով վերջավորվող անկատար դերբայով: Սակայն իրականում այսպիսի տարբերություն գոյություն չունի:

Մարաղայի բարբառում սահմանական ներկան կազմվում է ի-ով վերջավորվող դերբայով և օժանդակ բայի ձևերով, ինչպես՝ իւզէլի իմ, իւզէլի իս, իւզէլի ի և այլն: Եթե դերբային նախորդում է որևէ շեշտված բառ, ապա օժանդակ բայը դրվում է դերբայից առաջ, օրինակ՝ խալաթ ին քցէլի, յիս իմ իւզէլի և այլն: Խոսելով Մարաղայի բարբառի ներկայի այսպիսի կազմության մասին՝ պրոֆ. Աճառյանը գրում է. «Ներկայի այս ձևի կազմությունը գտնում ենք նաև Ուրմիո, Սալմաստի, Խոյի և ավելի հեռու՝ Արդվինի բարբառի մեջ: Այս բոլորը՝ ըստ իմ բարբառագիտության (էջ 280—292) կազմում են հալ բարբառների երրորդ ճյուղը (եւ ճյուղ): Բայց այն ձևը, որ գտնում ենք Մարաղայում, ճշտիվ նույն չէ նաև մյուսների մեջ: Արդարև, շրջված ձևը ընդհանուր է բոլորին. այսպես՝ Ուրմիա՝ կալուղ եմ քէլիի «կամաց եմ գնում», ինչ եմ թնէլի «ինչ եմ անում», Խոյ՝ պոմ ի թնէլի «բան է անում», յեա ե տոռնալի «եա է դառնում», Արդվին՝ կայբ ե ըլնէլի «կորչում է», վօրտի ես էրթլի «ուր ես գնում», չեմ կայի խօսէլի «չեմ կարողանում խոսել» և այլն: Բայց սովորական ձևերի մեջ բոլորն էլ

փոխվում են. այսպես՝ Ուրմիա՝ Թալես եր «Թալում էր», եթաւ ր «գնում է», ըսնես եմ «անցնում են», Խոյ՝ եթաւ եմ «գնում եմ», իւզես ես «ուզում ես», Արդվին՝ փնտռելիս ե «փնտրում է», Խօսելիս եմ «խօսում եմ» և այլն¹:

Այնուհետև պրոֆ. Աճառյանը տալիս է բերված ձևերի բացատրությունը: Նա գտնում է, որ ամենահին ձևը պահում է Արդվինը՝ փնտռելիս ե, որը ուրիշ բան չէ, եթե ոչ անորոշ դերբայի ներգոյականը՝ օժանդակ բայի հետ խոնարհված: Ներկայի այս ձևը մինչև այժմ էլ գործածական է ում ճյուղի մեջ, բայց միայն գալ, լալ, տալ բայերի համար (գալիս է, տալիս է, լալիս է): Բարբառների ել ճյուղի մեջ ներկայի այս ձևի կազմությունը ընդհանուր է դարձել: Այնուհետև արագաբանություն հետևանքով այս ձևը սկսել է սղվել երկու ուղղությամբ: Նախ՝ շրջման ժամանակ անորոշը մնալով ծայրին, կորցրել է ս հնչյունը (չէմ փնտռելի, չէմ ասելի, չէս տալի), ինչ որ ընդհանուր է ոչ միայն ել ճյուղի, այլև ում ճյուղի հիշյալ երեք բայերի համար (չէմ գալի, չէմ տալի, ով է լալի): Մարաղայի բարբառն այնուհետև շրջված կրճատ այս ձևը ընդհանրացրել է և գործածում է նաև դրականում, ինչպես՝ ասելի իմ, պերելի իս և այլն:

Երկրորդ ուղղությունը հետևում են Ուրմիան, Սալմաստը և Խոյը, որոնք թեև շրջման ժամանակ ընդունում են հիշյալ ձևը, բայց սովորական գործածության մեջ, սղելով անորոշի վերջավորությունը, բայարմատը ուղղակի կցել են ներգոյականի վերջավորությունը և օժանդակ բային, այսպես՝

երթալիս եմ > *երթալս եմ > երթաս եմ

ասելիս եմ > *ասելս եմ > ասես եմ

գալիս եմ > *գալս եմ > գաս եմ²:

Չափազանց հետաքրքրական է նշել, որ լիս-ով վերջավորվող անկատար դերբայը անվթար ձևով պահպանվել է ոչ միայն Արդվինի բարբառում, այլև մի ժամանակ եղել է նաև Խոյի բարբառում: Ըստ Պատկանյանի տեքստի, Խոյի բարբառում սահմանական եղանակի անկատար ժամանակը կազմվում է և՛ ս-ով, և՛ լիս-ով վերջավորվող դերբայներով, ինչպես՝ մէ մարդ քասիպ էր, ամեն օր եթաւ եր ցախի, բերելիս եր ծախելիս եր, լաճեր պախես եր. մէ վալիստ ելավ եթալիս եր ցախի՝ գնդավ մեկ բաղոզ³:

¹ Գնություն Մարաղայի բարբառի, Երևան, 1926, էջ 267—268:

² Տես նույն տեղը, էջ 268—270:

³ Տես К. Патканов, Исследование о диалектах армянского языка, Петербург, 1869, стр. 74:

Ինչպես տեսնում ենք, անգամ նույն բայը անկատար ժամանակը կազմում է մեկ լրիվ՝ եթալիս եր, մեկ սղված՝ եթաս եր ձևերով:

Այս բոլորը գալիս են ասելու, որ այսպես կոչված Պոյի բարբառը՝ իր ներկան կազմում է ոչ թե անորոշ դերբայով, այլ լիս-ով վերջավորվող անկատար դերբայի իս ձևի սղմամբ, որով և նույնացել է անորոշին: Եթե ընդունենք, որ ներկան կազմվում է անորոշ դերբայով, անբացատրելի կմնա շրջված ձևերում հանդես եկած ի-ն (չէմ իւզէի, չէմ էթալի և այլն):

Ուրեմն՝ պրոֆ. Ա. Ղարիբջանի հորջորջած Ուրմիայի և Պոյի բարբառները ոչ միայն տարբեր ճյուղերի չեն պատկանում, այլև նույն բարբառի երկու տարբերակներն են, ենթաբարբառները. դրանցից մեկը ներկայի դրականում սղում է լիս-ով վերջավորվող դերբայի լի ձևը՝ իւզեա եմ, եթաս եմ, իսկ մյուսը՝ իս ձևը՝ իւզէի եմ, եթալ եմ: Շրջում շարադասության ժամանակ երկուսն էլ սղում են ա-ն և ձևով նույնանում՝ չեմ իւզէի, չեմ եթալի: Հարցի այսպիսի դրվածքը կասկածի տակ է առնում հայ բարբառների առանձին լ և ա ճյուղերի գոյությունը և պահանջ է առաջադրում դրանք նորից միավորելու մի ճյուղի մեջ՝ վերադառնալով Հ. Աճառյանի դասակարգմանը:

Դոց. Ա. Գրիգորյանը ընդհանուր առմամբ ճիշտ է մոտենում հարցին՝ զիտականորեն միանգամայն հիմնավորված համարելով պրոֆ. Աճառյանի դասակարգումը և առաջարկելով լ և ա ճյուղերը միավորել մեկի մեջ ու կոչել լիս ճյուղ¹:

Ասկայն նորից անդրադառնանք այսպես կոչված Ուրմիայի և Պոյի բարբառների փոխհարաբերության հարցերին:

Մենք արդեն նշեցինք, որ չի կարելի համաձայնել պրոֆ. Ա. Ղարիբջանի այն հայտարարությանը, թե Ուրմիայի բարբառով խոսողները խիստմամբ են իրենց խոլեցիներ համարում և եկանք այն եզրակացության, որ նրա անվանած Ուրմիայի բարբառը հենց ինքը՝ Պոյի բարբառն է: Այդ դեպքում ի՞նչ պետք է հասկանալ «Ուրմիայի բարբառ» հասկացության տակ, ի՞նչ լեզվական հատկանիշներ ունի նա: Բանն այն է, որ Ուրմիայի խոսվածքը որպես առանձին, Պոյի բարբառից տարբեր լեզվական երևույթ, գոյություն չունի: Նա, չնչին տարբերություններով, ունի նույն հատկանիշները, ինչ Պոյի բարբառը:

¹ Տե՛ս Ա. Գրիգորյան, Հայ բարբառագիտության դասընթաց, Երևան-1987, էջ 70—74.

Ինչպես նշել ենք արդեն, պրոֆ. Հ. Աճառյանն իր «Հալ բարբառագիրտութիւն» աշխատութեան մեջ բերում է երկու փոքրիկ նմուշ Ուրմիայի խոսվածքով: Ահա դրանցից մեկը.

«Մալլա Նասրադինա մէ օր էշէրա խառնիր էր տէմա, էթաս էր: Կլըննաց ըլալ կլատիւի (ձոր) վօտա մէ մարթ տար տէմ առէց, ասաց. տիւն գլինաս լէս լէփ կմէռնէմ, ասա տըսնիմ: Տէփ (լետոյ) էն իշկաց էտ մարթա մի թաճար մարթ ի, լէտնար տէփ ասաց. էշա կլատիւէն ըլէլիւն տիկլի օխտ տիր տոի. խէտ օխտ տիր տռէց՝ տէփ էն վաթտին տիւն կմէռնէս: Խա, տէփ էշէրա կշէց կլատիւա. գլօխա ըլէլիւն օխտ տիր էշա տռէց: Մալլան ինկլալ, պարզալ, ասաց. լէս մէռամ: Տէփ մնաց տաղա. էշէրա հոթ մէկլա մէ թէխ կլընացին. մէ կլէլ ըկալ տաղ՝ էշէրէն մէկլը կլէրալ. ասաց. Մալլա Նասրադինա չմէռնէր՝ մըկը կլէլա էշը չէր ուզը՝: Տէփ Մալլան ըլալ էկալ թէխ տոննա. իւր կնկյան ասաց. լէլ քէլ տուր տրկլէցին ասա վէր Մալլան մէռիր ի, տանինք խօրենք իւրա: Ըլալ կլըննաց տուր ու տըրկլէցին կանչէց, տարան տարա (գղա) խօրին: Ասաց. մէ էրթիս թօղ, դոն բո դոն ընծի խաց պէ թալ. մնաց էտ մարթա տաղ: Տարմէն լէտի մէ կաթըրթաճա էկալ, տար կլէրէզմանը կուշտէն ըսնէսէն էր. էն օրն էլ տար կլընիկա, մասաւա, իւշ էր խաց պէրի. կլէօխա էն ծակէն պոնցրացուց (յանի իշկաս էր հա) իշկամ խաց պէրից: Կաթըրթլէրա խոնան, պէռն էլ չինի աման էր. տոնհը անմէն տվին կօռտտին. տէփ էն կաթըրթինէրա փոռտտին էն տէղա, ասին մէ իշկանք՝ տանք ինչէն խոնան. իշկացին մէ կլէրէզմանը վրո մէ էրթըսը պէս ծալ կա: Տէփ բոնտ արին (ուզեցին) մէ դէն մէ փէտ պարզէն. տէփ փէտա պարզին, ը՛, տէփ էն դէն ծէն տըվից մալլան կլէրէզմանը՝ մէչէն. շատ մի պարզէքլ, կը կըպըր աշկլիս. տէփ տանք ասին. հօ հօ, կա չկա դէտ (այդ տեղէն) էն խոնէ (խրտնէր). դէտ կլօխա խանիր ի... քակին տարա, խանին կաթըրթինէրա. տեփ տարա բանտ արին թըփէլ, շատ թըփը՛ն, էնղըղը թըփը՛ն իւր...» (էջ 186—187):

Նույն աշխատութեան մեջ բերվում է նաև մի նմուշ Խոյի բարբառով: Ահա դրանից մի հատված.

«—Ա՛լ մառթ, տիւ գլինաս, որ խետ ախչիգլա ճոչացալ, մառթի էթալու խասալ, տոնա չի սրփի, չի ալըլի, աման-չամանա չի լվա, տուռ-վէրքլա կնխտոտ կը թօղնի. շատ էլ որ խետը ինես, դաստէ կգարկի կը կոռտտի, լանի ինչի՛.—իմանան, որ տանելու խասիր ի: Էնէնց էլ տղան. հալա մէ լէլ, քէլ մտի փայլան (գոմ)՝ տես, ի՛նչ կոսնաս. էն հեյվան քլալէրա, գլամէշքերա, կովերա

ընչիւկ վզերա թաղվիր են կլի մէջա. տիւ հէնց գինասս որ Կիրակոս մէզի խմա պան ի անէլի. մեր տունա ավրիր ի. վալ վալի որ ասես «ա՛յ բալամ, էտէնց չեն անի», լէտ ի տառնալի խինգ խալիր քլաշում (հիշոց) ի տալի. ասէլի «Ալլան վարա (Աստված տա) զըմէն էլ խատենն». յանի ինչ ի, իմացէք որ լէս էլ փսալ-վէլու խասիր էմ. կօ էտէնց, ալ մառթ, մկա տիւ գինասս:

—Աշկըս լնա. մենք փսալվանք՝ մեր կլօխա լեղոտավ, թող էն էլ փսալվի, բալքի մեղրոտի. էն հալա լէրէլվան քօրփան ի. մկավուստ սաբաբ ըլենք, մէ անծոտ պուճուճակ ախչիկ էլ դար խմա ուզենք, խա՛լխա մեզի թնչ կասեն. չե՞ն ասի «յանի է՞տ ինչ դայգա էր՝ մկավուստ մեխկի տոպրակա կախին էն խեղճ տղայի վզէն». լէս դալաք կանեմ՝ դարա սաբաբ չեմ ըլի. դար պէրնէն հալա կաթի խոտ ի իկալի:

(Կիրակոսը աղաչում է մորը):

—Նանա ջան, էնը խօքուտ դուրբա՛ն նանա. տիւ իմ աղէկյա ասա բաբայիս կո՛ւշտա. տավարն էլ կպախեմ, տան զըմէն պանի վրան էլ սիրտ կը ցալցուցեմ. հէնց էն դըղայի որ՝ մէ դայիմ կպնես բաբայիս յախան, որ մէ խա՛ս ասի, բօլ ի. ամա էտ քեզի ասեմ, որ Ղուլինեց Շահբազի ախչիկ Նիգլարէն սալվայի՝ որ վիզս կոէք՝ ճոկ մառթու ախչիկ չեմ առնի հա» (էջ 289):

Իերված տեքստերի առաջին իսկ թեթևակի համեմատությունը ցույց է տալիս, որ Ուրմիայի և Պոլի խոսվածքները տարբեր բարբառներ համարվել չեն կարող. նրանք նույն և միևնույն բարբառի տարբեր դրսևորումներն են և ունեն սոսկ հնչյունական առանձին տարբերություններ: Իսկ սոսկ հնչյունական տարբերություններով խոսվածքները առանձին բարբառներ համարվել չեն կարող:

Հարց է առաջանում՝ ինչպես կոչել այդ բարբառը: Դա ավելի ճիշտ կլիներ կոչել Պոլի բարբառ. այն պարզ պատճառով, որ այդ բարբառով խոսողների հիմնական մասսան գաղթել է Պոլից: Բայց քանի որ պրոֆ. Ա. Ղարիբյանի աշխատություններում դա կոչվում է Ուրմիայի բարբառ և այդ տերմինը արդեն քաղաքացիության իրավունք է ստացել, ուստի տերմինների մեջ շփոթություն չառաջացնելու նպատակով մենք պահում ենք այդ անվանումը՝ փակագծերի մեջ ավելացնելով խոյ բառը: Այսպիսով, այս բարբառը մենք կոչում ենք «Ուրմիայի (Պոլի) բարբառ», դրանով իսկ ցույց տալով, որ Ուրմիայի բարբառ կամ Պոլի բարբառ տերմինները նույն նշանակությունն ունեն:

Ուրմիայի (Պոլի) բարբառը, ինչպես նշվել է արդեն, սահմա-

Նախանի ներկա ժամանակը կազմում է սոսի վերջավորվող անկատար դերբայով, ինչպես՝ ասեմ եմ, տօղաս եմ և այլն: Նույնպես նշվել է, որ առանձին խոսվածքներ ներկան կազմում են անորոշի ձևի հետ նույնացած անկատար դերբայով, ինչպես՝ ասել եմ, տօղալ եմ և այլն: Այս խոսվածքներով խոսողներ կան Սիսիանում, Ազիդրեկովի շրջանում (Էրզափին, Քարադլուխ, Թառաթումբ գյուղերը), Արտաշատի շրջանում (Մրգավան, Վարդաշեն, Գետազատ և Մարմարան գյուղերը), Կոտայքի շրջանում (Արամուս, Թազագյուղ), Ապարանում (Զովունի գյուղը), Էջմիածնում (Հայթաղ, Խաթունարխ գյուղերը) և այլն:

Պատմականորեն սահմանակից լինելով Վանի և Մարաղայի բարբառներին՝ Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը շատ կետերում շփման մեջ է մտնում դրանց հետ: Իր հնչյունական սիստեմով նա նման է Վանի բարբառին, իսկ քերականությամբ մոտ է Մարաղայի բարբառին:

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

ՀՆՉՅՈՒՆ ԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՆՉՅՈՒՆԱԿԱՆ ՍԻՍՏԵՄԸ

1. Ուրմիայի (Խոլի) բարբառը ունի ընդամենը 45 հնչյուն. դրանցից ձայնավորներ են 9-ը. ա, օ, է, ի, օ, ը, էօ, ու, իւ:

Որոշ խոսվածքներում կա նաև կոշտ ի, որն իր արտասանութեամբ մոտենում է ուղեքրեմի Է հնչյունին, օրինակ՝ կընըիկլ, խըռծըիկլ:

Երկբարբառներ՝ 1-ը՝ ուօ, որն արտահայտել ենք ո տառով: Բաղաձայններ՝ 35-ը.

բ	պ	փ
գ	կ	ք
դ	կլ	քլ
դ	տ	թ
ձ	ծ	ց
շ	ճ	չ
ղ	ղ	խ
ղ	ւ	
ժ	շ	
վ	ֆ	

մ ի ն ռ ա լ հ հլ

Որոշ խոսվածքների մեջ ֆ հնչյունը բացակայում է:

Ձ. Հիշյալ հնչյունների արտասանությունը առանձնապես չի տարբերվում գրական հայերենի արտասանությունից: Միայն պետք է նկատի ունենալ հետևյալը.

ա հնչյունը քմային, վերին բարձրության ա է և արտասանվում է ինչպես ադրբեջաներեն ձ:

եօ հնչյունը քմային օ է և արտասանվում է ինչպես գերմաներեն օ:

իւ հնչյունը քմային ու է և արտասանվում է ինչպես գերմաներեն յ:

Ո երկբարբառը արտասանվում է ինչպես ուօ և բացի այս բարբառից կա նաև վանի, Մարաղաչի և այլ բարբառներում:

Գյ, էյ, քյ հնչյունները գ, է, ք հնչյունների քմայնացած տարբերակներն են և արտասանվում են լեզվի միջին մասով:

Ղ հնչյունը դ-ի մի տարբերակն է, արտասանվում է լեզվի ետին մասի և քիմքի ետին մասի փակվածքից առաջացած պայթյունով: Ղ հնչյուն կա նաև Մարաղաչի ու Թիֆլիսի բարբառներում:

Բաղաձայններից առաջ գրական լեզվի ք, նք հնչյունների դիմաց բարբառը ունի հյ, բայց պետք է նկատի ունենալ, որ հյ խմբի մեջ հ-ն շատ թույլ է արտասանվում:

Ըստ պրոֆ. Ա. Նարիբջանի հնչյունաբանական դասակարգման, Ուրմիայի բարբառը պատկանում է երկաստիճան ձայնեղազուրկ բաղաձայնական սիստեմ ունեցող բարբառների թվին:

ՀՆՁՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՁԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ա.

Ձ. Հին հայերենի ա ձայնավորը Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում սովորաբար ամեն դիրքի մեջ էլ կարող է մնալ ա, ինչպես՝

բառասկզբում՝ ազահ > ալահ, աղգ > առկ, ալն > ալ, աղ > աղ, աղուէս > աղվեզ և այլն.

բառամիջում՝ հաց > խաց, ճար > ճար, պակաս > պակաս, պարապ > պարապ և այլն.

բառավերջում՝ ալուալ > ալուա, տղալ > տղա, ժառալ > ծառա, կալ > կա և այլն:

4. Մի շարք բառերի մեջ, ինչպես Վանի, Հարաբաղի, Մարաղաի, Մեղրու, Ագուլիսի և այլ բարբառներում, այնպես էլ Ուրմիայի (Յոյի) բարբառում ա ձայնավորը դառնում է ա: Պրոֆ. Հ. Աճառյանը իր «Քննություն Վանի բարբառի» նշանավոր աշխատության մեջ ուսումնասիրելով այդ ա-ի ծագման հանգամանքները՝ գալիս է այն եզրակացության, որ մեր բարբառների քմային ա ձայնավորը սեփական գոյացություն է: Քննելով բաղմաթիվ փաստեր՝ նշանավոր հայագետը սահմանում է մի այսպիսի օրենք. «Դրաբարի բ, գ, դ, ձ, ջ բաղաձայնները Վանի բարբառում բառասկզբում դառնում են պ, կ, տ, ծ, ճ և նրանց կողքին գտնվող ա ձայնավորը դառնում է ա, իսկ պ, կ, տ, ծ, ճ մնում են անփոփոխ, և նրանց կողքին գտնվող ա ձայնավորն էլ մնում է անփոփոխ»¹:

Պրոֆ. Հ. Աճառյանը հսկայական նշանակություն էր տալիս իր սահմանած օրենքին. նույնիսկ այդ օրենքը նա համարում էր իր բարբառագիտական աշխատանքների պսակը և «հրճվանքով լցված» անվանում «Աճառյանի օրենք»:

Աճառյանի օրենքը գործում է նաև Ուրմիայի (Յոյի) բարբառում: Ուրմիայի (Յոյի) բարբառում, Վանի բարբառի նման, ձայնեղ պայթականները դառնում են խուլ: Բառասկզբում բ-ն դառնում է պ: Մեր ձեռքի տակ եղած բառացանկում մի շարք բառեր սկզբում են բա կապակցությամբ և ըստ Աճառյանի օրենքի՝ բարբառումս դառնում են պո, ինչպես՝ բաժանել > պոժքնել, բակ > պոկյ, բան > պոն, բանալ > պոցել, բանալի > պոլիս, բանջար > պոնջոթ, բարեկամ > պոթեկամ, բարի > պոթի, բարկ > պոթկյ, բարձ > պոռց:

Բացառություն են կազմում միայն բամբասել > պամբասել, բանակ > պանակ և բանտ > պանո բառերը. վերջին երկուսը հրական փոխառություններ են:

Դրաբարի պ-ն Ուրմիայի (Յոյի) բարբառում մնում է պ: Բարբառում կան մի շարք բառեր, որոնց մեջ պ-ին հաջորդում է ա: Այդ բոլոր բառերի մեջ էլ ա-ն մնում է ա և ոչ մի տեղ չի վերածվում ա-ի: Այդ բառերից են. պագ > պաք, պագանել > պանյնել, պակաս > պակաս, պահել > պաիել, պահք > պաիս, պաղատել > պաղատել, պանիր > պանիր, պառա > պառավ, պատ > պատ, պատահել > պատահել և այլն:

¹ Հ. Աճառյան, Քննություն Վանի բարբառի, Երևան, 1952, էջ 19:

Գ-ն Ուրմիայի (Պոլի) բարբառում դառնում է կյ, և դրան հաջորդող ա ձայնավորն էլ դառնում է տ, ինչպես՝ գազաթն > կյռկյռթ, գազ > կյռզ (բույս), գազան > կյռզոն, գաթա > կյռտո, գալ > իկյալ, գալարել > կյալրել, գանգատ > կյոնգոտ, գառն > կյոռ, գարի > կյորի, գարուն > կյորիւն:

Գ հնչյունը որոշ բառերի մեջ դառնում է քմային գյ: Այդ դեպքում ևս գ-ին հաջորդող ա-ն փերածվում է ա-ի: Եղած օրինակներն են՝ գազ > գյռզ (չափ), գազար > գյռզար, գած > գյոմ:

Գրաբարի կ-ն Ուրմիայի (Պոլի) բարբառում մնում է կ, և դրան հաջորդող ա ձայնավորն էլ մնում է ա, ինչպես՝ կաթն > կաթ, կալ > կալ, կամ > կամ, կախել > կախել, կամակար > կամկար, կամար > կամար, կամն > կամ, կամուրջ > կարմուրջ, կալ > կա, կալծակ > կալծակ, կանաչ > կանանչ, կաննի > կաննափ, կանչել > կանչել, կաշառք > կաշառք, կաշի > կաշի, կապ > կապ, կապել > կապել և այլն:

Միակ բացառությունն է կարգալ > կյոռթալ բառը, որի կ > կյ փոփոխությունը բացատրվում է նաև ա > տ փոփոխությամբ:

Բառասկզբում գրաբարի ձ-ն դառնում է ծ, և ըստ Աճառյանի օրենքի՝ նրան հաջորդող ա-ն էլ բարբառումս դառնում է տ, ինչպես ձագ > ծոյք, ձախ > ծոխ, ձար > ծոր, ձաւար > ծովոր: Բացառություն չկա:

Ընդհակառակն, գրաբարյան ծա կապակցությունները բարբառումս փոփոխության չեն ենթարկվում, ինչպես՝ ծաղիկ > ծախիկ, ծալել > ծալիկ, ծախել > ծախիկ, ծակ > ծակ, ծաղիկ > ծաղիք, ծամ > ծամ, ծամել > ծամել, ծանր > ծանդրո, ծառ > ծառ, ծառայ > ծառա, ծարաւ > ծառալ:

Գրաբարի ջ-ն բառասկզբում դառնում է ճ, և դրան համապատասխան ջա կապակցությունն էլ դառնում է ճա, ինչպես՝ ջախջախել > ճանջըխել, ջարդել > ճառքիլ:

Ճ-ն մնում է անփոփոխ, և դրան համապատասխան ճա կապակցությունը ևս մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ ճակատ > ճակատ, ճանաչել > ճաշնալ, ճանկ > ճանգ, ճաշ > ճաշ, ճաշակիլ > ճաշայլիլ, ճառագայթ > ճառաք, ճար > ճար, ճարիլ > ճարիլ, ճարտար > ճարտար:

Բացառություն է կազմում միայն ճախարակ > ճաքխաքյ բառը:

Գրաբարի դ-ն Ուրմիայի (Պոլի) բարբառում դառնում է տ, և դրան համապատասխան դ-ից հետո եկող ա հնչյունը բարբառումս դառնում է տ, ինչպես՝ դադար > տոտար, դալ > տալ, դա-

չար > տուր, դադն > տախծ, դաշտ > տաշտ, դառն > տառն, դառնալ > տառնալ, դաս > տաս, դատ > տատ, դատարկ > տար-տակ, դարբին > տարպին:

Հին տ-ն բարբառում մնում է տ, և դրան համապատասխան տա կապակցությունն էլ մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ տալ > տալվ, տալ > տալ, տախտակ > տախտակ, տակ > տակ, տաճար > տա-ճար, տանիլ > տանել, տանձ > տանձ, տանջել > տանջել, տա-շել > տաշել, տաշտ > տաշտ, տապակել > տափկել, տասն > տասս:

Միակ բացառությունն է տառեխ > տառեխ բառը:

5. Ասվածներից թող բոլորովին այն տպավորությունը չըս-տացվի, թե ա հնչյունը բարբառում գոյություն ունի միայն այն բառերում, որոնք գրաբարում ունեցել են բա, գա, դա, ձա, ջա կապակցություններ:

Ու հնչյունը, բացի վերոհիշյալ բառերից, գտնվում է նաև մի շարք այլ բառերում, որոնց համար օրենքներ սահմանել դժվար է: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ գրաբարյան վա-ով սկըս-վող կապակցությունները բարբառում սովորաբար դարձել են վո, ինչպես՝ վազել > վոզել, վախ > վոխ, վառել > վոռել, վառե-ակ > վոռեկ, վաստակել > վոստակել, վարդապետ > վոթթապետ, վարդավառ > վոթթվոթ, վարժապետ > վոթթապետ, վարձք > վոսկ: Այս կանոնը բացարձակ չէ. կան նաև բացառություններ, ինչպես՝ վագր > վագո, վաթսու > վացցուն, վանք > վանք:

Մի շարք բառերի մեջ բառամիջում ևս հանդիպում ենք վո կապակցությանը, օրինակ՝ ծովոր, գովագյ, կյովալ, տըծվոր, լըվալ և այլն:

6. Այս բոլորից անկախ պետք է հաշվի առնել նաև այն հան-գամանքը, որ երբ այս կամ այն պատճառով որևէ բառի ա հնչյունը վերածվում է ա-ի, ապա նրա հետ միասին սովորաբար ա-ի են վերածվում նաև նրան հաջորդող կամ նախորդող ա հնչյունները: Բերում ենք այսպիսի օրինակներ. պոծոկ, պոմբոկ, պոնջուր, պորոկ, պորեկյենթոն, կյոգոն, կյոնգյոտ, ծովոր, մոթիտգյ, ղթոմ, ուլըրյոշ, ոնջոկ (ականջ), ողոյել, գովագյ, ոնըսկյոմ, (անդգամ), տիշտրքյ, ոռոչ (առաջ), ոթթոր, խոզգոր (հագար), շոպոթ, մոդոչ (ջրաղաց), թոնոթյ, խոփոն, մոմագյ և այլն: Այս կանոնը ևս բացարձակ չէ, և կան բազմաթիվ բառեր, որոնց մեջ կողք-կողքի կան ա և ո, ինչպես՝ պոռնալ, պոնցրնալ, պո-րեկամ, ուլըմադ, անթոմքյ, անխոչ (հիշել, որ դրանց հետ գո-

յուլթյուն ունեն նաև անզգամ > տնրսկյաւ, անարժան > տնործոն բառերը, որոնց մեջ ան նախածանցի ա-ն վեր է ածվել ա-ի), գորմանալ, կյտաթալ, հորեկվան և այլն:

7. Բացի բերվածներից, ա հնչյունը պատահում է բազմաթիվ ուրիշ բառերում, ինչպես՝ աղուգալ > աքիւքյա, առնել > տնել, հնար > հրնար, չափ > չափ, աշողիլ > առողվել, առաջին > առչին, արև > տրև, արթնանալ > գտնել, արթուն > գտաթիւն, արժել > տժել, բիր > բիրագյ, երթալ > եթալ, դրախտ > տըրախտ, զանգ > գտնգյ, զատիկ > գտաիկյ, թաթ > թոթ, թառ > թոռ, ժանգ > ժանգյ, լաց > լոց, լար > լոթ, խարշել > խաշել, հանգչել > խոյնել, հաչել > խաչել, հասկ > խաշկյ, հարիւր > խոյիւր, հալել > խալել, լառնել > յառնել, չամիչ > չամիչ, սպիտակ > սըվառակյ, փաթաթել > փաթթթել, փառ > փոռ, քարշել > քաշել և այլն:

8. Ո հնչյունը շատ է հանդիպում նաև թուրքերենից փոխառյալ բառերում, ինչպես՝ տղաթ, տլիւշա (սալոր), տխմոխ, նաղդ, նոմ (թաց), նոֆոս (շունչ) և այլն:

9. Եթե բառը ունի երեք և ավելի վանկեր, ապա, սովորաբար, միջնավանկի ա ձայնավորը սղվում կամ վերափոխվում է Ը-ի, ինչպես՝ ականատ > ալքնատ, աղաջուր > աղնիւր, ամաչել > ամչընալ, առաջին > առչին, արձակել > առցըկել, աւելանալ > տվընալ, աւետարան > ավեդրան, բաժանել > պոժընել, ծարաւանալ > ծառվընալ (բայց ծարաւ > ծառավ), կարկատան > կարկըտան, կոճակել > կոշկել, հասկանալ > խաւքընալ, հաւանիլ > խավնել, հաւասար > խավսար, ճանաչել > ճաշնալ, չարչարել > չանչըրել, պակասել > պախսել, պատահել > պառնել, քառասուն > քառսուն և այլն:

10. Բայց կան մի շարք բառեր, որոնք բաղկացած լինելով երեք և ավելի վանկերից, չեն կորցնում միջնավանկի ա ձայնավորը, օրինակ՝ աղաչել > աղաչել, անասուն > անասուն, աշխատաւոր > ախշատավոր, բամբասել > պամբասել, գաղափար > կաղափար, դատաւոր > տոտավոր, զարմանալ > գորմանալ, սատանայ > սատանա, խորանալ > խորանալ և այլն: Դրանց մեծ մասը ամենայն հավանականութեամբ գրական փոխառութիւն է:

11. Ընդհանրապես պետք է նկատի ունենալ, որ Ուրմիալի (Պոլի) բարբառում, հակառակ գրաբարի և ժամանակակից հայերենի, ա-ն թույլ ձայնավոր է և կարող է բառի առման դեպքում հնչյունափոխվել, օրինակ՝ թալան — թալընել, տորտոկյ — տաթտըկել, տոտոր — տոտըրել, կյանգյալ — կյանգըլալ, ծառավ —

ծառվընալ, մարաք — մարքի, պակաս — պայսեկ, պառավ — պառ-
վընալ, տախտակ — տախտըկեկ, քամակ — քամկի և ալլն:

12. Ա ձայնավորի հնչյունափոխութեան մասնակի դեպքերն են.

ա > է — արիւն > երիւն (կա նաև արուն), արմունկն > եր-
միւնգյ, արժան > եծան.

ա > ի — անկանիւ > ինեկ.

ա > լէ — աղաւնի > յեղունիկյ.

ա > օ — ուղարկել > օրօխկել:

Ե

13. Բառակցութեամբ միավանկ բառերի մեջ ե-ն դառնում է յե,
օրինակ՝ եզն > յեզ, եզր > յերզ, եղկ > յեխկ, եռ > յեռ, ես > յես,
երբ > յեփ, երգ > յերքյ:

14. Երկվանկ բառերի սկզբում ե-ն գտնվում է կամ ր-ից կամ
դ-ից ու ռ-ից առաջ: Առաջին դեպքում ե-ն դառնում է լե, իսկ
երկրորդ դեպքում՝ յե, օրինակ՝

ա) երազ > երազ	երինջ > երինջ
երակ > երակ	երկաթ > երկաթ
երամ > երամ	երկայն > երկյին
երանի > երնեկյ	երկանք > երկանք
երգիք > երթիս	երկու > երկու
երևալ > երևալ	եփել > եփել
երթալ > եթալ	

Այս դեպքից բացառութիւնն են կազմում միայն երկինք >
յերկյինքյ, երկիր > յերկյիր և երեկ > յերեկյ բառերը:

բ) եղի > յեղա	եռանդ > յեռանդ
եղունգն > յեղունգ	երեսուն > յերեսուն
եռալ > յեռալ	

15. Ինչպես հայտնի է, ժամանակակից գրական լեզվում և բար-
բառների մեծ մասում ե և է հնչյունները խառնված են իրար՝ եր-
կուսն էլ դարձել են է: Ըստ պրոֆ. Ղարիբջանի վկայութեան, Ուր-
միայի բարբառում այդ երկու հնչյունները զանազանվում են իրա-
րից: Սակայն այն խոսվածքը, որը հիմք է հանդիսացել մեր
ուսումնասիրութեան համար, չի պահել այդ երկու հնչյունների ար-
տասանական տարբերութիւնը:

Բառի վերջին վանկում գտնվող և բառամիջի գրաբարբառն ե
հնչյունին Ուրմիայի (Նոյի) բարբառում համապատասխանում է է,

ինչպես՝ շերեփ > շիրեփ, ծեփ > ծեփ, ընկեր > ինգյեր, մեղր > մեղըր, ձմեռն > ծըմեռ, գիշեր > քըշեր, դերձակ > աերծիկյ, դեղին > տեղին, գերան > կյերան, գետին > կյետին, գրեւ > կյիրեւ, վազեւ > վազնեւ և այլն: Նույն ձևով նաև Ե-ն դառնում է Է՝ ել ածանցն ունեցող բոլոր անորոշ դերբայներում:

16. Երկվանկ բառերի մեջ երկու Ե-երից մեկը կարող է տարանմանամբ դառնալ ի, ինչպես՝ երեք > իրեքյ, երես > իրես, շերեփ > շիրեփ, փետեւ > փիտեւ, քերեւ > քյիրեւ:

17. Բացի նշվածներից, Ե ձայնավորը կրում է նաև հետևյալ մասնակի փոփոխությունները.

ե > ը — սկեսուր > կյըսիւր, քերթեւ > քյըրթեւ

ե > եօ — երդումն > եօրթիւմ, երդուիւ > եօրթըվիւ.

և > ա — սերեկ > սարեկյ:

18. Գիտենալ > գյիեմլ, Էրեսուն > յեռսուն, ռհան > ըռհան, անթեղոց > անթըրոց, բառերի մեջ Ե հնչյունը ընկել է:

19. ՄԺեխ > մըծիկյ բառի մեջ շեշտված Ե > ի:

Ե

20. Բառակզբում Է կա միայն երեք բառում, որ և մնացել է անփոփոխ. Դրանք են՝ էգ > էքյ, էշ > էշ, էջ > էջ:

21. Վերջնավանկի շեշտված Է-ն ևս մնում է անփոփոխ, օրինակ՝ աղուէս > աղվիգ, անէծք > անեսկյ, դէգ > տեգ, դէմ > տեմ, ձէթ > ծեթ, մէջ > մեչ, մէջք > մեշկյ, շէկ > շեկյ, շէն > շեն, պէս > պես, պէտք > պետկյ, սէր > սեր, տէր > տեր, օրէնք > օրենքյ:

22. Բառավերջում ունենք միայն երեք բառ, որոնց համապատասխան ձևերը գրաբարում ունեն Է: Դրանք են՝ թէ > թե, չէ > չե, կիւրակէ > կյիրակյի: Ինչպես տեսնում ենք, առաջին երկու բառերի մեջ վերջնահնչյուն Է-ն մնացել է անփոփոխ, իսկ վերջին բառի մեջ դարձել է ի:

Ը

23. Բարբառումս միայն երկու բառ կա, որոնց համապատասխան ձևերը գրաբարում ունեն նախահնչյուն ը: Դրանք են ընկեր և ընարեւ, որոնցից առաջինը հին է և բարբառումս ունի ինգյեր

ձևը, իսկ երկրորդը նոր գրական փոխառություն է և ունի ընդրեկ ձևը:

24. Ինչպես հայտնի է, հայերենում մի շարք բառերի սկզբում և միջում լավում է ը հնչյունը, որը, սովորաբար, գրութչան մեջ չի նշվում: Այդ չգրվող ը-երը Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում դասավորվում են մոտավորապես այնպես, ինչպես ժամանակակից գրական լեզվում, օրինակ՝ ստանալ — ըստանալ, սպանել — ըսպանել, բժիշկ — պըծիշկյ, դժոխք — տըծոխկ, դժվար — տըծվար, կշեռլ — բըշըռկ, սկսել — ըսկըսել, քաղցր — քախցըր և այլն:

25. Պետք է նկատի ունենալ, որ բառի աճման դեպքում երբեմն ա ձայնավորին փոխարինում է ը-ն, բայց այդ ը-ն ոչ թե գրվում է ա-ի տեղում, այլ մի հնչյուն հետո, օրինակ՝ պառավ — պառվընալ, ծառավ — ծառվընալ:

Ի

26. Ի ձայնավորը բոլոր դիրքերի մեջ էլ մնում է ի, ինչպես՝ բառասկզբում՝ իմանալ > իմանալ, ինն > իննը, ինչ > ինչ, իշխան > իշխան:

բառամիջում՝ աղջիկ > ախջիկյ, ամիս > ամիս, անիծ > անիծ, բաժին > պոժին, գետին > կյետին, դեղին > տեղին, երինջ > երինջ և այլն:

բառավերջում՝ այգի > էքյի, գարի > կյարի, գերի > կյերի, գինի > կյինի, ձի > ծի, մաքի > մաքի, ոսկի > վոսկյի, տարի > տարի, հոգի > խօքի և այլն:

27. Ինչպես գրաբարում և ժամանակակից հայերենում, այնպես էլ Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում ի ձայնավորը, վերջնավանկում շեշտակորույս լինելով, վերածվում է ը-ի կամ սղվում է, օրինակ՝ վոնիլ — վոնըլոտ, միս — մըսացու, ծիծ — ծըծել, չոմիչ — չոմչօլ և այլն:

28. Ի ձայնավորի հնչյունափոխության մասնակի դեպքերն են.

ի > է — խիղճ > խեղջ, ժիրտ > ծեռտ, կշիռ > բըշեռքյ, աղիք > աղեքյ, իշանել > էշնել:

ի > ը — գիշեր > բըշեր, սպիտակ > սըվտոկյ, կոիվ > կըռըվ, հիւանդ > խըվանդ:

ի > ու — ճճի > նընու:

ի > ա — եղի > յեղա:

Ռ

29. Միավանկ բառերի սկզբում ո-ն սովորաբար դառնում է վո (վոօ), ինչպես՝ ոսպն > վոսպ, ոտն > վոտ, որբ > վորփ, որդն > վորթ, որձ > վորց:

30. Ոխ > վօխ բառի մեջ նկատում ենք ո > վօ փոփոխությունը, իսկ ով > վով բառի մեջ՝ ո > վո փոփոխությունը:

31. Երկվանկ բառերի սկզբում ես տեղի ունի ո > վո փոփոխությունը, ինչպես՝ ոսկի > վոսկյի, ոսկր > վոսկոս, որդի > վորթի:

32. Ոռնալ > վօռնալ բառի մեջ նկատում ենք ո > վօ հնչյունափոխությունը:

33. Մի քանի բառերի մեջ բառասկզբի ո > օ (եօ). այսպես են՝ ոլորել > եօլբել, ողողել > օղողել, ողորմել > օղօրմել, որոճալ > օրօնալ: Ինչպես տեսնում ենք, Կար բառերը իրենց մեջ ունեն երկու ո:

34. Բառավերջի շեշտված ո-ն դառնում է երկբարբառային ո (ոօ), հավանաբար պահելով իր հին հնչումը, ինչպես՝ արեվոր > խովոր, անթեղոց > անթբրոց, աւելորդ > ավելնորթ, ասիսոս > ասիսոս, բողկ > ավիսկյ, բոց > ավոց, գող > կյող, գործ > կործ, դատավոր > տատավոր, դժողք > տըծոխկ, թոռն > թոռ, լոր > լոր, խաղող > խավող, խմոր > խըմոր, խնձոր > խընձոր, խոտ > խոտ, խորթ > խորթ, խոց > խոց, խատոր > սըխտոր, ծոց > ծոց, կոկ > կոկ, կող > կող, կոնդ > կոնդ, կոշտ > կոշտ, կտոր > կըտոր, կորկոտ > կորկոտ, հող > խող, հոտ > խոտ, ձոր > ծոր, ճիպոտ > ճիպոտ, մոմ > մոմ, նոր > նոր, մոտ > մոտ, շնորհք > շընորք, շոգ > շոքյ, շոր > շոր, շփոթ > շըփոթ, չորք > չորս, պղտոր > պըխտոր, պոչ > պոչ, պորտ > պոտ, շոջ > ճոջ, սապոն > սապոն, սափոր > սափոր, սողոց > սողոց, փիլոն > փիլոն, փոթ > փոնթ, փող > փող, փոս > փոս, փոր > փոր, փորձ > փորց, քակոր > քակոռ, քոս > քոս, փողոց > փողոց:

35. Շեշտված ո-ն մի շարք բառերի մեջ վեր է ածվում օ-ի, ինչպես՝ հով > խով, աքսոր > անյսօր, ճորտ > ճօտ, շող > շօղ, սով > սօվ, ծոմ > ծօմ, ծով > ծօվ, ծոր > ծօր (ծօրալ), կոպ > կօպ, կով > կօվ, աջող > աճօղ, բողոք > քօղօք, գոհ > կօհ, դող > տօղ, գոխ > գօխ, լող > լօխց, քարոզ > քարօզ, կոկոն > կօկօմ, կողով > կօղօղ:

36. Մի քանի բառերի մեջ շեշտված ո-ն դառնում է եօ, ինչ-

պես՝ բով > պեով, գոլ > գյեօլ, թոք > թեօք, չոք > չեօք, շոկ > ջեօկ:

37. Բառամիջի անշեշտ ո-ն ևս դառնում է ո և օ (եօ):

Բառամիջում ո > ո փոփոխությունն ունենք հետևյալ բառերի մեջ. թոնիր > թոնզիր, խոզան > խոզան, խոթել > խոթել, խոն-
ջան > խոնջան, խորան > խորան, խորիսի > խորիզ, կոտիմն >
էոտիմ, կորեակ > կորեկ, կորի > կորի, կործել > կործել, կորըն-
գան > կորնգյո, հորդել > խորթել, մորթել > մորթել, փոխել >
փոխել:

Բառամիջում ո > օ փոփոխությունն ունենք հետևյալ բառերի
մեջ. անճոռնի > անճոռնի, բորենի > բօրենի, թողուլ > թօղնել, ժո-
ղովել > ժօղել, լողանալ > լօղնալ, խոստանալ > խօստանալ, խոր-
հուրդ > խօրուրթ, կողով > կօղօղ, հոգալ > խօքալ, հոգի > խօքի՝
ճոպան > ճօպան, մողի > մօզի, տոպրակ > տօպրակ, տրորել >
տքօրել, ցուլ > ցօլալ և այլն:

Բառամիջում ո > եօ փոփոխությունն ունենք հետևյալ բառե-
րի մեջ. բորիկ > պեօպիկ, բորբոսնել > պեօրպրսնել, գովել >
կյեօվալ, մոլորել > մեօլքել, ցորեան > ցեօրեօն, բովել > պեօվել:

38. Ու ձայնավորի հնչյունափոխության մասնակի դեպքերն են՝
ժոծրակ > պուճուճակ (ո > ու), կաթողիկոս > կաթաղակոս
(ո > ա՝ առնամանություն), պողովատ > պօխպատ (զրաբարում
կա նաև պողոպատ), մոլորել > մեօլքել (ուր երկրորդ ո-ն դառ-
նում է ք), ջով > ճավ (ո > ա):

ՈՒ

39. Բառակզբի ու ձայնավորը մեծ մասամբ մնում է անփո-
փոխ, ինչպես՝ ութ > ութ, ութաուն > ութանաուն, ուխտ > ուխտ,
ուռիլ > ուռել, ուսումնարան > ուսումարան, ուտել > ուտել,
ուրազ > ուրաք, ուրախ > ուրախ, ուրց > ուռց:

40. Մի քանի բառերի մեջ ու-ն քմայնանալով՝ բառակզբում
դառնում է իւ, ինչպես՝ ուլ > իւլ, ուլն (զարդ) > իւլիկ, ունել >
իւնեմ, ուրանալ > իւրանալ, ուրբաթ > իւրպոթ:

41. Ուր բառը սկզբից մի յ ընդունելով և ու-ի քմայնացմամբ
ստացել է յիւր ձևը:

42. Բառամիջում ու-ն ճնշող մեծամասնությամբ մնում է ու,
ինչպես՝ դուռն > տուռ, կղունգն > յեղունգ, երեսուն > յեռսուն,

թուխս > թուխս, թուղթ > թուխտ, թումբ > թումբ, թուր > թուր, խունկ > խունգ, խուրձն > խուրց և այլն:

43. Մի շարք բառերի մեջ բաղամիջի (շեշտված թե անշեշտ) ունի քմայնանալով դառնում է իւ, ինչպես՝ ագուգալ > աքյիւքյա, արթուն > գառթիւն, արմունկն > երմիւնգյ, բուրդ > պիւրթ, բուսանիլ > պիւսեկ, բուք > պիւքյ, դարուն > կյաթիւն, գունդ > կյիւնգ, գուլպալ > կյիւրպա, դուր > տիւր, երգումն > եօթթիւմ, գուտ > զիւտ, թութ > թիւթ, թունդ > թիւնգ, թուշ > թիւշ, թուք > թիւքյ, լուսնակ > լիւսնակ (կա նաև լոսնակ), խաթուն > խաթիւն, հանելուկ > խանկիւկյ, ձուկն > ծիւկյ, ձմերուկ > ծըմթիւկյ, շուն > շիւն, նուշ > նիւշ, ջուր > ճիւր, սկեսուր > կյըսիւր, փշուր > փըշիւր, փուշ > փիւշ, փուք > փիւքյ, քուն > քյիւն:

44. Բառավերջում ևս ունի մնում է ու կամ վերափոխվում է իւ-ի, ինչպես՝

ա) ու > ու — առու > առու, երկու > երկու, կատու > կատու, կծու > կըծու:

բ) ու > իւ — դու > տիւ, թթու > թըթիւ, լու > լիւ, լեզու > լեզիւ, հերու > խերիւ, ձու > ծիւ:

Ու-ի քմայնացման վերաբերյալ մի ընդհանուր կանոն դժվար է գտնել:

45. Ու ձայնավորը մասնակի փոփոխությունների է ենթարկվում հետևյալ բառերի մեջ. գլուխ > կըլոխ, ուղեղ > օղօղ, ուղարկել > օրօխկի (ու > օ), գուռ > կըռիւն, լորտու > լօռդի (ու > ի), ուղղորդ > աղվորթ (ու > ա):

II. ԵՐԿՐԱՐՔԱՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԱՅ

46. Այ երկբարբառը բառակզրում դառնում է ե, ինչպես՝ ալգի > էքյի, ալդ > էտ, ալլ > էլ, ալն > էն, ալծ > էծ, ալսօր > էսօր, ալրեւ > էրեւ:

Բացառություն է կազմում միայն ալր(իկ) բառը, որը նրեան է հանում այ > ի հնչյունափոխությունը՝ ալր(իկ) > իրիկյ:

47. Բառամիջում ևս այ երկբարբառը բաղամիջից առաջ դառնում է ե, ինչպես՝ երկայն > երկյէն, գալլ > կյիլ, եղբայր > ախպեր, ժայռ > ծեռ, խալթել > խեթիլ, ծայր > ծեր, կայծ > պեծ, հայր > խեր, մալր > մեր, սալլ > սեկ, փալլ > փեկփ, փայտ > փետ, տալգր > տեքքր:

48. Բառամիջում ձայնավորից առաջ եղած այ-ը պահպանվում է. այ-ը պահպանվում է նաև բաղաձայնից առաջ, եթե բառը գրական փոխառություն է, օրինակ՝ խնայել > խընայել, վայել > վայել, պայման > պայման, հայելի > հայլի (այստեղ ա-ն քմայնացել է), կայծակ > կայծակ, խայտառակ > խայտառակ:

49. Բազմավանկ բառերի վերջում այ երկբարբառը, կորցնելով յ կիսաձայնը, դառնում է ա կամ ո, ինչպես՝ ակռալ > ալռա, փեսայ > փեսա, ծառայ > ծառա, տղայ > տըղա, վկայ > վըկա, վերայ > վըրա, արիւնւոյ > արունըվա, գուլպայ > կյիւրպա, քուրայ > քյիւրա:

50. Միավանկ բառերի վերջում այ-ը մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ հայ > խայ, վալ > վայ:

51. Փայծախ > փոճեխ բառի մեջ այ երկբարբառի դիմաց ունենք ու:

ԱԻ

52. Բառակզբում և բառամիջում ալ երկբարբառը ձայնավորից առաջ բարբառումս դարձել է ավ կամ ավ, ինչպես՝ աւաղ > ավաղ, աւել > ավել, աւելորդ > ավելորթ, աւետարան > ավեղբրան, աւերակ > ավերակ, աւերել > ավըրել, աւելանալ > ավըլնալ, դատաւոր > տատավոր, դաւակ > գտվաղյ, թագաւոր > թաքավոր, թաւալիլ > թավալիլ, խաւիժ > խավիժ, կաւիժ > կավիժ, կեղծաւոր > կիսծավոր, կնքաւոր > քավոր, հաւանիլ > խավնել, հաւասար > խավսար, հաւատ > խավատ, ճգնաւոր > ճընյնավոր, մեղաւոր > մեղավոր, նաւակատիք > նավակատիկյ, շնորհաւոր > շընախավոր, սարկաւադ > սարկավաք:

53. Բառավերջում ևս ալ երկբարբառը վերածվում է ավ-ի, ինչպես՝ ծարաւ > ծառավ, կաւ > կավ, կաքաւ > կաքավ, ցաւ > ցավ, պառաւ > պառավ, հաւ > խավ, կտաւ > կըտավ:

54. Բառամիջում բաղաձայնից առաջ ալ-ը վերածվում է օ(եօ)-ի, ինչպես՝ ամօթ > ամթթ, աղօթարան > աղթթրան, աղօթք > աղթակ, աղօթել > աղթել, արօտ > արթա, խօսք > խօսկ, կարօտ > կարթա, տօն > տօն, գօրք > գթօրքյ, արօր > խարթօր, օրօրոց > քօրթօրեօց:

Ծանոթ. Այս կանոնից բացառություն են կազմում միայն ա) մօտ > մոտ, ախօս > ախոս բառերը, ուր նկատվում է ալ > ո հընչյունափոխությունը, և բ) նաթ > նաֆա, դաթել > գաֆտել բառերը, ուր նկատում ենք ալ > աֆ հնչյունափոխությունը:

Յօճ > ունք բառի մեջ նկատում ենք յ-ի անկում և աւ > ու հնչյունափոխությունը:

55. Բառասկզբում ևս բաղաձայնից առաջ աւ-ը դառնում է օ (հօ), ինչպես՝ օգուտ > օրութ, օղ > օթ, օծանել > օծել, օձ > օց, օղ > օղ, օրէնք > օրենք, օր > օր, օրհնել > օխնել, օգնել > օհնյտել:

Ծանոթ. Աղաւնի բառի դիմաց Ուրմիայի (Սոյի) բարբառն ունի յէղունիկ բառը:

ԵԱ

56. Եա երկբարբառը գրաբարում մեծ մասամբ գործածվում է բառամիջում: Դրա դիմաց Ուրմիայի (Սոյի) բարբառը ունի ե, ինչպես՝ երանեակ > երնեկյ, սեամ > շեմքյ, լեարդ > լեթ, կո-րեակ > կորեկյ, առաջնեակ > առչիմեկյ, լեառն > լեռ:

Կեանք > կյոմքյ կամ գյոմքյ բառը փոխառված պետք է լինի գրականից:

57. Եա-ն կարող է դառնալ նաև ա կամ տ, օրինակ՝ ձեան > ծոն, սեան > սան, իրեար > իրար:

Յորեան > ցեօրեօն բառի մեջ եա-ն դարձել է օ:

58. Անցյալ դերբայի եալ վերջավորությունը դարձել է իր, ինչպես՝ գրեալ > կիրիր, տարեալ > տարիր, բերեալ > պերիր և այլն:

Այս երևույթը ավելի ձևաբանական, քան հնչյունական է:

ԵԱՅ

59. Եայ երկբարբառը, որը գրաբարում գործածվում է բառավերջում, բարբառումս դառնում է ե, ինչպես՝ մազեալ > մազե, թղթեալ > թըխե, արծաթեալ > առծըթե և այլն:

ԵԱԻ

60. Դրաբարում բառավերջում գործածվող եալ երկբարբառի դիմաց բարբառս ունի եվ, ինչպես՝ սեալ > սեվ, բարեալ > պարեվ (նաև պորօվ):

Եաթն բառը դարձել է օխտ և դրան համապատասխան հօթնասուն > օխտանասուն:

ԵԻ

61. Բառամիջում և բառավերջում եւ-ը դառնում է եվ, ինչպես՝ անձրեւ > անձռեվ, արեւ > արեվ, թեւ > թեվ, երեւալ > երեւվալ, հարեան > հարեվան, ձև > ձեվ, թեթեւ > թեթեվ (կա նաև թէֆտըր):

Ալեւոր > խալվոր բառի մեջ երկբարբառի ե բաղադրիչը ընկել է:

Որբեւայրի > վորբըվերի բառի մեջ եւ-ը դարձել է ըվ:

ԻԻ

62. Այս երկբարբառով բառասկզբին ունենք միայն երկու բառ՝ իւղ > յեղ և իւր > իւր: Առաջին բառը ենթարկվում է իւ > յե, իսկ երկրորդ բառը՝ իւ > իւ հնչյունափոխությանը:

63. Բառավերջի իւ-ը դառնում է իվ, ինչպես՝ արծիւ > արծիվ, թիւ > թիվ, շիւ > շիվ, ճիւ > ճիվ, պատիւ > պատիվ:

Ի > ք հնչյունափոխության մեջ իւ-ը կարող է դառնալ ըվ, ինչպես՝ կոիւ > կըռըվ, հիւանդ > խըվանդ:

Ցրիւ բառը դարձել է ցըրիվ և ապա վ-ի խլանալով՝ ցըրիֆ:

64. Թիւն-ով վերջացող բառերը բարբառումս թոն տեսքն ունեն, ինչպես՝ գորութիւն > գորըթոն, բարձրութիւն > պոնցըրթոն, եղբայրութիւն > ախպերթոն, բարեկամութիւն > պարեկամթոն և այլն:

65. Իւ > իվ հնչյունափոխություն է լինում նաև բառամիջում՝ ձախնավորից առաջ, ինչպես՝ շիւան > շիվան, հիւանդ > խըվանդ, (վերջին բառի մեջ գործել է նաև ի > ք հնչյունափոխությունը):

66. Վերջնավանկի իւ-ը դառնում է ու կամ ալք վերջինիս քմայնացմամբ իւ, ինչպես՝ ա) արիւն > արուն, հերիւն > հելուն, սիւն > սուն, շիւղ > շուղ, հիւր > խուր. բ) ալիւր > ալիւր, աղիւր > ախալիւր, ձիւն > ծիւն, նիւթ > նիւթ, ձիւթ > ծիւթ:

67. Շեշտի տակ իւ-ը կարող է ենթարկվել նաև հետևյալ փոփոխություններին.

իւ > ի — հարիւր > խալիւր (յ-ն ձախնակապ է): (Իւ > ի հընչյունափոխություն ենք նկատում նաև կիւրակե > կլիրոկլի բառի մեջ):

իւ > օ — ճիւղ > ճող.

իւ > լու — առիւծ > առլուծ (դա փոխառություն է գրականից):

ՈՅ

68. Միավանկ բառերի մեջ ոյ-ը բաղաձայնից առաջ դառնում է ո(ուօ), ինչպես՝ լոյս > լուս, կոյր > կոր, թոյլ > թուլ, շոյտ > շոտ:

Բացառություն են կազմում՝ կոյս > կուս, բոյս > պիւս բառերը:

69. Բազմավանկ բառերի մեջ ոյ-ը նույն դիրքում դառնում է ու, ինչպես՝ անդամալուծ > անդամբլուծ, կապոյտ > կապուտ, պատրոյգ > պառուք, անոյշ > անուշ, յամբոյր > խամբիւր (իւ-ն ու-ի ազդեցութեամբ):

70. Ճկոյթ > ճիկոթ, զրոյց > զըրոց երկվանկ բառերի մեջ ոյ-ը հնչյունափոխվում է համաձայն § 68-ի:

Դրականից փոխառվալ է յոյս > հույս բառը: Կան նաև կոյ > կու, պոյտն > պըտուկ, ոյր > վիր բառերը:

ՈՒԱ, ՈՒԷ, ՈՒԻ, ՈՒԵ

71. Ուա երկբարբառը դառնում է վա կամ վո, ինչպես՝ աստուած > ասված, դժուար > տըծվոր, նուաղ > նըվաղ, նուաղիլ > նըվաղիլ, լուալ > լըվալ, ծուարիլ > ծըվարիլ, ձուածեղ > ծըվածեղ, չուան > չըվան:

72. Ուե երկբարբառով ունենք միայն մի բառ՝ աղուէս > աղվէզ:

73. Ուի երկբարբառով ունենք միայն մի բառ՝ շուիկ > շըվիկ:

74. Ուե երկբարբառով ունենք միայն մի բառ՝ ցրուեի > ցըրվի:

III. ԲԱՂԱԶԱՅՆՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. Չայճեղ պայթակաճճեր

Բ

75. Բառասկզբում զրաբարյան բ-ն դառնում է՝ պ, ինչպես՝ բաժին > պոժին, բակ > պոկի, բան > պոն, բանջար > պոնջոր, բառնալ > պոռնալ, բարի > պորի և այլն:

76. Միայն բարդ > փոռթ, բրդեի > փըրթի բառերի մեջ բառասկզբում հանդես է գալիս բ > փ փոփոխությունը:

77ա. Բարբառումս կան մի շարք գավառական (գրաբարին անծանոթ) բառեր, որոնք բառասկզբին բուն են, ինչպես՝ բազու «սալլի մասերից մեկը», բամփ «բաց թաթի բուռնքը, կուփ», բամփեկ, բա «անշուշտ, իհարկե», բանօկա «կեռ փայտ, որով հավաքում են հնձած հասկերը», բաթխոյեկ «բլանդեկ», բեգրեկ «վատաբանեկ», բեխթա «մի բահի բերան», բըթիկյ «կախարդական գիր», բըթըլեկ «քանդեկ, լուծեկ», բըծաթ «քաղհան», բըծաթել «քաղհանեկ», բըլզուդ «ալտ, թուշ՝ ուռեցրած», բըլզուր «ճմլած խաղողի մնացորդը», բըմբուլ «փետուր», բընդեկ «մեծ կարերով կարեկ», բըռիկյ «դյուրամատ խոտ, որ գործածում են որպես կպան», բըռթեկ «հրեկ», բըռռալ «մայեկ», բըստեկ «հրեկ», բըրիշակ «ավերված, ավեր», բիւնիկյ «նեղ բերանով ծղոտե դամբուղ», բեօլեօնիլ բըլեօն «միջատ», բօռալ «գոռալ», բօրանի «գդուսով կերակուր»:

77բ. Նոր արեւելյան, ինչպես և գրական փոխառութիւնների մեջ բառասկզբի բ-ն չի փոփոխւում, ինչպես՝ բախտ > բոխտ, բակլալ > բողլա, բեղ > բեղ, բեմ > բեմ, բեկ > բեկ, բիծ > բիծ, բորենի > բօրենի, բուխարիկ > բուխարիկյ, բուղալ > բուղա և ալլն:

78. Բառամիջում ևս բ-ն սովորաբար դառնում է պ, օրինակ՝ աղբուր > ախպիր, բոբիկ > պեօպիկյ, բորբոսնեկ > պեօրպըսնեկ, շաբաթ > շապաթ, դարբին > տաբպին:

79. Մ-ից հետո բ-ն մնում է, օրինակ՝ ամբար > ամբար, բամբասեկ > պամբասեկ, թումբ > թումբ, լամբ > լումբոկյ, լամբուլ > խամբիւր, բամբակ > պամբակյ:

80. Բառամիջում և բառավերջում բ բաղաձայնից հետո բ-ն սովորաբար դառնում է փ, ինչպես՝ երբ > յեփ, արբեկ > խարփեկ, սրբեկ > սըրփեկ, սուրբ > սուրփ (կա նաև սըրփ), լիւրբ > լիւփ, որբ > վորփ:

81. Հակառակ § 79-ի՝ համբերել բառը դարձել է հոմփերել:

82. Թամբ > թումբ բառի մեջ բ-ն ընկել է:

83. Բորբոսնեկ > պեօրպըսնեկ, դարբին > տաբպին, ուրբաթ > իւրպաթ բառերը չեն ենթարկւում § 80-ի կանոնին և բ-ից հետո ունեն պ:

Գ.

84. Բառասկզբում գրաբարյան գ-ն սովորաբար դառնում է կյ, ինչպես՝ գագաթն > կյոկյաթ, գալլ > կյիլ, գառն > կյառ, գարի > կյորի, գանգատ > կյոնգյատ, գետին > կյետին և ալլն:

85. Բառասկզբում գ-ն կ է դառնում հետևյալ բառերի մեջ. գանձ > կանձ, գարշելի > կառշելի, գոհ > կօհ, գութ > կութ, գուռ > կըռիճ, գաղափար > կաղափար, գլուխ > կըլօխ, գործ > կործ, գորտ > կոռտ: Այս բառերի մի մասը գրական փոխառություն է:

86ա. Բարբառումս կան գավառական (գրաբարին անծանոթ) մի շարք բառեր, որոնք բառասկզբին ունեն գ կամ զյ, ինչպես՝ զըլզըլալ «զլզլալ», զյեծ «խելացնոր, ցնորված», զընեկ «քնեցնեկ», զըռըռեկ «հրեկ», զըռսեկ «ծեծեկ», զըրզըծեկ «չափազանց թթվեկ», զըմբըխեկ «թաց իրերի տաքանալը և գոլորշի արձակելը», զօմփ «բոռնցք», զօնչօ «մեծագլուխ» և այլն:

86բ. Օտար նոր փոխառությունների մեջ բառասկզբի գ-ն դառնում է զյ, ինչպես՝ գազ > զյազ, գազար > զյազար, գաճ > զյաճ, գոլ > զյեօլ, գոմէշ > զյոմէշ:

87. Գ-ի գիմաց բառասկզբում հանդիպում է նաև քյ, ինչպես՝ գրակ > քըքաղք, գոզ > քյեօզ:

88. Հակառակ § 84-ի և 85-ի՝ գտանել > գյիճնել || գյըղնել. գիտենալ > գյիճալ, գլորել > գյըլգեօրել բառերի մեջ գ-ն դառնում է գյ:

89. Գիշեր > քըշեր բառի մեջ տեղի է ունեցել գ > ք հնչյունափոխությունը:

90. Բառամիջում գ-ն մնում է նույնը կամ ենթարկվում է բազմազան փոփոխությունների.

ա) գ > գ — վագր > վագըռ.

բ) գ > ք — թագաւոր > քաքաւոր, հոգալ > խօքալ, հոգի > խօքի, օգուտ > օքութ, անգամ > անքամ, մարգարէ > մարքարա, մարգարիտ > մարքրիթ(տ).

գ) գ > ք — ագուգալ > քըյիւքյո, ալգի > էքյի, արգելել > առքիլել, Սարգիս > Սոքքյիս.

դ) գ > կ — ահագին > ահակյիճ, գագաթն > կյոկյոթ (այս հնչյունափոխությունը տեղի ունի երկու ձայնավորների միջև).

ե) գ > կ — ագահ > ալահ, ազգական > ասկական.

զ) գ > գլ — կորնգան > կորընգյո, նարգէս > նոքգյիզ:

Նշված փոփոխությունների համար հնարավոր չեղավ կանոն սահմանել՝ օրինակների սակավության պատճառով:

91. Երբ գ-ն ընկնում է ն-ից առաջ, դառնում է հյ, ինչպես՝ ագանիլ > խահյնել, ճգնաւոր > ճըհյնաւոր, ճգնել > ճըհյնել, պագանել > պահյնել, օգնել > օհյնել (հ-ն թույլ է հնչում):

92. Կանգնել > կախնել, բառի մեջ նկատվում է նգ > յ հնչյունափոխություն (ն-ից առաջ):

93. Բառավերջում ձայնավորին հաջորդող գ-ն դառնում է քյ կամ ք, ինչպես՝

ա) էգ > էքյ, ծագ > ծեքյ, ձագ > ձեքյ, ձիգ > ձիքյ, շոգ > շոքյ:

բ) կարագ > կարաք, պագ > պաք, պատարագ > պատարաք, պատրոյգ > պառուք, սարկաւագ > սարկավաք, սուգ > սուք:

94. Բառավերջում ն-ից հետո գ-ն դառնում է գյ, ինչպես՝ ղինգ > ղինգյ, զանգ > զոնգյ, ժանգ > ժոնգյ, ժառանգ > ժառոնգյ, հինգ > իինգյ, նիգ > լինգյ:

Նուագ > նըվաի, ազգ > ասի, բառերի մեջ բառավերջում նկատվում է գ > ի հնչյունափոխությունը:

Նդունգն > նդունգ բառը չի ենթարկվում վերևի կանոնին:

Գ

95. Բառակցքում գրաբարյան դ-ն դառնում է ա, ինչպես՝ դալար > տոլար, դաշտ > տոշտ, դառն > տոռն, դառնալ > տոռնալ, դադար > տոտար, ղնել > տընել և այլն:

96ա. Բարբառումս կան դավառական (գրաբարին անծանոթ) մի շարք բառեր, որոնք բառակցքին դ ունեն, ինչպես՝ գաբաղ «անասունների կծղակների հիվանդություն», դոդեո «քույր, մեծ քույր», դադղըղան «նախշած փալտ, որ կախում են անասունների վզից», դադղըղուկ «եղինջ», դանդուռ «փրփրեմ», դոն «ցորեն, գարի», դի «քած, էգ շուն», դեյանալ, դեյըթոն, դեն || դենան «ալնտեղից», դընգալ «շարժվել, վեր ու վար բարձրանալ, իջնել», դընդընալ «դանդաղ, ցածր երգել», դըմբոգյ «թմբուկ», դըմբըռ-չիկյ «փափրիկ», դըմբո «հիմար, բան չհասկացող», դընդընթո «սև, կլոր, մեծ հատիկներով խաղող», դոբ || դոթեն «որտեղից», դըռի — դըռի խաղցուցիկ «խիստ չարչարել, նեղել», դութմա «սեխի տեսակ է», դոդ «հողե մեծ աման կերակրի համար», դոդան «խոշոր հավ կամ աքլոր», դոխազ «ջրաղացի փալտյա ձագարը, որտեղ ցորենն են լցնում», դոդ «սալլի անիվին անցկացրած կլոր, երկավալտ օղակը», դոբ «կարգ», դոթեդոթ «մեկ ընդ մեջ, հերթով»:

96բ. Նոր փոխառությունների մեջ բառակցքի դ-ն մնում է գ, ինչպես՝ դաստա > դոստո, դարդ > դոռդ, ղինգ > ղինգյ, դիւան > դիվան, գրուստ > գըքիւսա:

Բացառաբար դիմ դարձել է թեխ:

97. Բառամիջում դ-ն ր-ից հետո դառնում է թ, ինչպես՝ ար-
դար > արթար, բրդել > փըրթել, երդիք > երթիս, երդումն > եօր-
թիւմ, ծառղարդար > ծառղարթար, կարդալ > կյռաթալ, հորդել >
խորթել, որդի > վորթի, որդն > վորթ, ջարդել > ճռաթել, վարդ >
վորթ, բուրդ > պիւրթ:

Գերդաստան > կյերգաստոմ բառի մեջ բառամիջի ր-ից հետո
եկող դ-ն հնչյունափոխության չի ենթարկվում:

98. Բառամիջում դ-ն թ է դառնում նաև երկու ձայնավորների
միջև, օրինակ՝ Աղամ > Ղթոմ, սաղայել > սաթայել: Բայց դա-
դար > տտար բառի մեջ երկու ձայնավորների միջև ունենք
դ > տ փոփոխությունը:

99. Բառամիջում ց-ից հետո դ-ն մնում է գ, ինչպես՝ անդա-
մալոթ > անդամըլոծ, գերանդի > կյերընգի, զնդան > զընդան,
խանդակ > խոնդակյ, խոնդատ > խըռընդատ, հանդարտ > խան-
դառտ, սանդուղ > սանդուղ, քանդել > քանդել:

Բացառաբար խնդրել > խընթըրել բառի մեջ ունենք դ > ք
հնչյունափոխությունը ց-ից հետո:

100. Բառավերջում ևս գտնվելով ց-ից հետո՝ դ-ն մնում է
անփոփոխ, ինչպես՝ զինդ > կյինդ, գունդ > կյինդ, եռանդ > յե-
ռանդ, թունդ > թիւնդ, պինդ > պինդ, սանդ > սանդ:

101. Բառավերջում գտնվելով ր-ից հետո՝ դ-ն դառնում է թ,
ինչպես՝ աւելորդ > ավելնորթ, բերդ > պեռթ, բուրդ > պիւրթ,
լեարդ > լեռթ, խորհուրդ > խօրուրթ, մարդ > մառթ, վարդ >
վորթ:

102. Այդ ցուցական դերանունը դարձել է ետ:

103. Խեղդել բառը դարձել է խեխտել, ուր իս-ից հետո նկատ-
վում է գ > տ փոփոխությունը:

104. Յոգ բառը դարձել է օթ:

9

105. Բառասկզբում գրաբարյան ձ-ն դառնում է ծ, ինչպես՝
ձագ > ծաքյ, ձախ > ծախ, ձայն > ծէն, ձաւար > ծավար, ձեռն >
ծեռ, ձեւ > ծեվ, ձէթ > ծեթ, ձի > ծի, ձիգ > ծիքյ, ձիւթ > ծիւթ,
ձիւն > ծիւն, ձմեռն > ծըմէռ, ձմերուկ > ծըմերիւկյ, ձոր > ծորթ
ձու > ծիւ, ձուկն > ծիւկ:

Ձգոտալ բառը դարձել է սըկըռտալ:

106. Բառամիջում ձ-ն գտնվում է ց-ից կամ ր-ից հետո.

առաջին դեպքում մնում է անփոփոխ, իսկ երկրորդ դեպքում դառնում է ց, ինչպես՝

ա) անձրև > անձրվեռ || անձրեկվ, խանձել > խանձել, խընձոր > խընձոր.

բ) արձակ > առցակ, արձակել > առցելել, փորձել > փորցել, խուրձն > խուրց, փորձանք > փորցանք:

Դերձակ > անքծիկ բառի մեջ ք-ից հետո ունենք ձ > ծ հնչյունափոխությունը:

107. Դադձն բառը դարձել է առխծ:

108. Բառավերջում, երբ ձ-ն գտնվում է ն-ից հետո, մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ բրինձ > պըրինձ, գինձ > կյինձ, հունձ > ունձ, նախանձ > նախանձ, տանձ > տանձ, իսկ երբ գտնվում է ք-ից հետո, դառնում է ց. ինչպես՝ բարձ > պոռց, որձ > վորց, փորձ > փորց:

109. Օձ > օց բառի մեջ ևս ունենք ձ > ց հնչյունափոխությունը:

110. Բարձր բառը դարձել է պոնցըր:

111. Վարձք > վոսկյ բառի մեջ ք-ն դուրս է ընկել, իսկ ձք հնչյունախումբը դարձել է սկյ:

Ձ

112. Բառասկզբում գրաբարի ջ-ն դառնում է ն, ինչպես՝ չախչախել > նոնջըխել, ջրաղաց > նողոչ, ջարդել > նոռթել, ջնջել > նընջել, ջոկ > նեօկյ, ջոշ > նոշ, ջուր > նիւր:

113ա. Բառասկզբի ջ-ն ջ է մնում ջորի > ջօրի, և ջուխտ > ջուխտ բառերում:

113բ. Բարբառումս կան գալառական (գրաբարին անծանոթ) մի քանի բառեր, որոնք բառասկզբին ջ ունեն, օրինակ՝ ջոմիւզյ «երկվորյակ, գույզ», ջոռջ «ծառերից կտրված մանր ճյուղեր», ջոռջոռ «ցորեն կալսելու ատամնավոր գործիք», ջիբ «խոռով», ջիբ ունել «խոռովել» ջըլիզ «բոլորովին, խաղառ», ջընաղ «հավի կրծքի երկճյուղ ոսկորը», ջընգըռ «քուրձ», ջըռա «լալն բերանով կավե աման», ջըռջըռ «սեխի քաղցր տեսակը», ջըրիւ «ի հեճուկա, ջգրու», ջուգարա «հողի տակ թաղված խաղողի մատ, ծալրը դուրս» նոր միայն ստանալու համար:

114. Բառամիջում ջ-ն սովորաբար վեր է ածվում չ-ի, ինչպես՝ աղջիկ > ախչիկյ, առաջին > տոչին, արջառ > աչառ, հաջել > խոչել:

115. Բառամիջում *ն-ից հետո ջ-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝* բանջար > պոնջար, խոնջան > խոնջան, խրխնջալ > խրխրջնալ, ջնջել > նրնջել, տանջել > տանջել:

Բացառաբար խնջել դարձել է խրնջել:

116. Բառամիջի ջ-ն կարող է վերածվել *ն-ի, ինչպես՝* աջող > տնող, ոջիլ > վոնիլ, թրջել > տրոնել, մրջիւն > մրոնեմ, շրջել > շրոնել (ջ-ն գտնվում է ձայնավորների միջև կամ *ր-ից հետո*):

117. Իջանել > էջնել, յօրանջել > օրոշկըտալ, միջնակ > մըշնեկյ բառերը *երևան են հանում ջ > շ հնչյունափոխությունը (տե՛ս § 228)*:

118. Բառավերջում ջ-ն սովորաբար դառնում է *չ, ինչպես* աջ > աչ, առաջ > առուչ, արջ > առչ, էջ > էչ, մէջ > մեչ, վերջ > վեռչ:

119. Բառավերջում *ևս ն-ից հետո ջ-ն մնում է ջ, ինչպես՝* ախանջ > տնջիկյ, երինջ > էրինջ, մունջ > մունջ, լանջ > լենջ:

Բառավերջում ջ-ն անփոփոխ է մնում նաև քաջ > քաջ բառի մեջ:

2. Խուլ պայթականներ

պ

120. Բառասկզբում պ-ն սովորաբար մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ պատմել > պատմել, պատ > պատ, պահիր > պանիր, պատրույգ > պառուր, պահել > պախել և այլն:

121. Բառասկզբի պ-ի դիմաց *բ կամ փ ունեն հետևյալ բառերը. պատինջան > բալդրբջան, պսակ > փքսակ, պսակվել > փքսավել*:

122. Բառամիջում *ևս պ-ն մնում է պ, ինչպես՝* ապրանք > ապրանք, ապրուստ > ապրրուսկ, կապոյտ > կապուտ, կոպր > կուպր, նպաստ > նրպատ, շապիկ > շապիկյ և այլն:

123. Բառամիջում պ-ի դիմաց *բ է հանդիպում հետևյալ բառերում. խիպար > խիբար, կապար > քարար, ճանապարհ > ճամբախ, սիպեղ > սիբեխ, ապուղալ > արուղալ*:

124. Անկանոն կերպով պ-ի տեղ փ է հանդիպում նապաստակ > լափքստրակ և տապակել > տափկել բառերում:

125. Անկանոն է նաև կոպտոն > կովդոն և սպիտակ > սքվտակյ բառերի հնչյունափոխությունը, ուր պ-ն դառնում է վ:

126. Երբ պ-ն հաջորդում է ռնդալին մ-ին, դառնում է բ, ինչպես՝ ամպ > ամբ, ամպել > ամբել:

127. Բառավերջում պ-ն բ է դառնում շիպ > շիբ և վիշապ > վիշաբ բառերում:

128. Պղպղակ > պողօճակ բառի մեջ բառամիջի պ-ն դուրս է բնկել:

Կ

129. Բառասկզբում կ-ն սովորաբար մնում է կ, ինչպես՝ կաթն > կաթ, կամուրջ > կարմունջ, կատու > կատու, կարաս > կարաս, կարիճ > կարիճ, կարմիր > կարմիր, կացին > կացին և այլն:

130. Մի քանի բառերի մեջ բառասկզբի կ-ն դառնում է կո- կորդալին ղ, ինչպես՝ կատաղել > ղաղղղել, կորդ > ղուռթ, կուլ > ղուլ (տալ), կում > ղում, կումաշ > ղումաշ, կունկ > ղըռունգ:

131. Կեանք > կյանք || գյանք բառը հավանաբար գրական փոխառություն է:

132. Բառամիջի կ-ն սովորաբար մնում է կ, ինչպես՝ ազգական > աւկական, ակն > աւկ, ականատ > աւքնատ, ակօս > աւկոս, ապականել > ապականել, արձակել > առցըկել, երեկուլ > իրկուն, երկանք > էրկանք, երկու > էրկու, թաղկել > թալսկել, կարկուտ > կարկուտ, մկրատ > մըկրատ, պակաս > պակաս և այլն:

133. Բառամիջի կ-ն որոշ պայմաններում կարող է դառնալ կյ, ինչպես՝ աշակերտ > աշկյէռթ (կա նաև աշգյէռթ), բարեկեան-դան > պորըկյէնթոն, երկալն > էրկյէն, երկինք > յերկյիքքյ, երկիր > յերկյիր, զրկել > զըրկյել, ոսկերիչ > վոսկյէրիճ, ոսկի > վոսկյի, պատկեր > պատկյէրքյ, սկեսուր > կյըսիւր: Օրինակներ մեջ, ինչպես տեսնում ենք, կ-ն գտնվում է է-ից կամ ի-ից առաջ:

134. Բառավերջի կ-ն սովորաբար դառնում է կյ, ինչպես՝ աղէկ > աղէկյ, աղջիկ > ալիլիկյ, բակ > պոկյ, բամբակ > պոմբոկյ, բարակ > պարոկյ, բարկ > պարկյ, բժիշկ > պըծիշկյ, բոբիկ > պէօպիկյ, բողիկ > պոդիկյ, բողկ > պոլիկյ, շատարկ > տաբտոկյ, դերձակ > տերծիկյ, երեկ > յերկյ, գատիկ > զաթիկյ, իսկ > իսկյ, կապիկ > կապիկյ, կծիկ > կըծիկյ, կորեակ > կորէկյ, հասկ > խաշկյ, ձմերուկ > ծըմէրիւկյ, ձուկն > ծիւկյ, ներկ > նէրկյ, շալակ > շըլոկյ, շապիկ > շապիկյ, շէկ > շէկյ, շիտակ > շիտոկյ, պզտիկ > փըստիկյ, ջոկ > ճէօկյ, սեկ > սէկյ, սպիտակ > սըվտոկյ, վառեակ > վառէկյ, տաճիկ > տաճիկյ, տիկ > տիկյ:

Ինչպես ցույց են տալիս փաստերը, օրինակների մեծագույն մասում կ-ն գտնվում է ա, ի ձայնավորներից հետո, ըստ որում ա ձայնավորը բոլոր դեպքերում փափկանալով դառնում է ու:

135. Բառավերջի կ-ն անփոփոխ է մնում հետևյալ բառերում. անառակ > անառակ, բանակ > պանակ, աւերակ > ավերակ, եղկ > յեխկ, թակ > օթակ, լակ > լակ, լեղակ > լօղակ, լուսնակ > լոսնակ, ծակ > ծակ, ծոծրակ > պուճուճակ, կրակ > կըրակ, հրեշտակ > խըրըշտակ, նապաստակ > լափըստրակ, պարկ > պարկ, ստրուկ > քաղբուրկ, վիճակ > վիճակ, տախտակ > տախտակ, տակ > տակ, տատրակ > տատրակ: Ինչպես ցույց են տալիս փաստերը, օրինակների գերակշիռ մեծամասնութիւն մեջ կ-ն գտնվում է ա-ից հետո, և այդ ա-ն անփոփոխ էլ մնում է, չի դառնում ու: Կ-ն մի դեպքում գտնվում է իս-ից, մյուս դեպքում՝ ու-ից հետո, որը նորից անփոփոխ է մնում:

136. Բառավերջում կ-ն կարող է դառնալ գյ, ինչպես ցույց են տալիս հետևյալ օրինակները. գդակ > քյքթագյ, զավակ > զավագյ, ճախարակ > ճախթագյ, նամակ > նամագյ, փեթակ > փեթագյ: Բոլոր օրինակների մեջ էլ կ-ն գտնվում է ա-ից հետո, և այդ ա-ն փափկանալով դառնում է ու:

137. Ն-ից հետո կ-ն ձայնեղանալով դառնում է գ կամ գյ, ինչպես՝ ընկեր > ինգյէր, արմունկն > էրմիւնգյ, թանկ > թանգ, կրուկն > կըրունգ, ճանկ > ճանգ, տնկել > տընգէլ:

138. Կան նաև չարեկ > չարէրյ, պոպոկ > պօպօք բառերը:

139. Ականջ բառը դարձել է անջիկյ, իսկ անկանիլ բառը՝ ինէլ:

140. Բակլալ > բաղլո բառի մեջ գործում է կ > դ հնչյունափոխութիւնը:

Տ

141. Բառասկզբի տ-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ տուն > տուն, տէր > տէր, տեղ > տէղ, տարի > տարի, տանձ > տանձ, տեսանել > տըսնալ, տախտակ > տախտակ և այլն:

142. Բառամիջում ևս տ-ն սովորաբար մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ աշխատիլ > աշխատէլ, աստառ > աստառ, ատամն > ատամ, գետին > կյէտին, դատարկ > տտրատկյ, դատաւոր > տտ-տավոր, կատու > կատու և այլն:

143. Բառամիջում որոշ բառերի մեջ տ-ն դառնում է դ, ինչպես՝ ազատել > ազադել, աւետարան > աւիգըրան, ընտրել > ընգրել, լիտր > լըգըր, լորտու > լօռդի, կատաղել > դագըղել, տընտըղել > տընդըղել:

Բոլոր օրինակների մեջ էլ տ-ն գտնվում է ձայնավորից կամ ձայնեղ բաղաձայնից հետո:

144. Բառավերջում ևս սովորաբար տ-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ պատ > պատ, գետ > կյետ, արտ > առտ, արօտ > արօտ, բախտ > բոխտ, գորտ > կոռտ, դաշտ > տաշտ, խոտ > խոտ, խրատ > խըրատ:

145. Բառավերջում, գտնվելով ձայնավորից կամ ձայնեղ բաղաձայնից հետո, տ-ն կարող է դառնալ դ, օրինակ՝ ազատ > ազադ, բանտ > պանդ, մարտ > մառդ, անարատ > անարադ:

146. Օգուտ > օքուք, սուտ > սուք բառերի մեջ բառավերջի տ-ն դարձել է ք:

147. Տ-ն ընկել է պարտք > պառք, պաշտպան > պաշպան, մահտեսի > մախսի, քրտնել > քրոնել, պատառել > պառել, կտրել > կըռել, աստուած > աաված, գիտենալ > գյիմալ, պատճառ > պանառ, ասող > ասղ (կա նաև ասողղ), խրտնել > խըռնել և մի քանի ուրիշ բառերի մեջ:

148. Արաատուք բառը դարձել է արսունք, ուր նկատվում է առ-ի անկում և ն-ի հավելում:

Մ

149. Բառասկզբում ծ-ն մնում է ծ. բազմաթիվ օրինակներից հիշում ենք՝ ծալել > ծալիլ, ծակ > ծակ, ծաղիկ > ծաղիքյ, ծամ > ծամ, ծալր > ծեք, ծանր > ծանդըռ, ծառ > ծառ, ծարաւ > ծառավ, ծեփ > ծեփ:

150. Ծածկ > տաակ, ծածկել > տաակիլ բառերի մեջ առաջին ծ-ն պալլթելով, կորցրել է և հնչյունը, իսկ երկրորդ ծ-ն՝ տ հնչյունը:

151. Ծխնի բառը դարձել է նըխան, իսկ ծործորակ բառը՝ պուճուճակ:

152. Բառամիջում ևս ծ-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ ածել > ածել (ձու), ածելի > առծելիւ, արծաթ > առծաթ, արծիւ > առծիվ, լծել > լըծել, արածել > արածալ, կեղծաւոր > կյեխծավոր, կծիկ > կըծիկյ, մածուն > մաժուն, պղծել > պըխծել, օծանել > օծել և այլն:

153. Ինչպես մի շարք ալլ բարբառներում, աչնպես էլ Ուր-միալի (Նուլի) բարբառում ծ-ն, գտնվելով բաղաձայնից առաջ, կարող է դառնալ ս կամ զ, օրինակ՝ հեծանել > խեզնել, կծիկ > կըծիկյ, բայց՝ կըսկել (կծկել), լուծ > լուծ, բայց՝ լըսկան (լծկան), պրծնել > պըռզնել (տես § 228):

154. Զվածեղ > ծըվոճեղ, փայծաղն > փուճեխ, ցածր > ցան-ձրք բառերի մեջ նկատվում է ծ > ձ հնչյունափոխությունը:

155. Բառավերջում ևս ծ-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ ալծ > էծ, անդամալոյծ > անդամըլուծ, առիւծ > առլուծ, աստու-ած > ասված, գործ > կործ, լուծ > լուծ, ցած > ցած:

Ճ

156. Բառակցքում և-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ ճա-կատ > ճախատ, ճանաչել > ճաշնալ, ճիպոտ > ճիպոտ, ճիւղ > ճող, ճորտ > ճոռտ, ճրագ > ճըրաք և այլն:

Բառակցքում և-ն չ է դառնում ճիւմ > չիւմ բառի մեջ:

157. Բառամիջում ևս և-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ պճեղ > պըճեղ, վիճակ > վիճակ, տաճիկ > տանիկյ, կոճակ > կո-նակ, մաճար > մանառ և այլն:

158. Բառավերջում ևս և-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ կարճ > կարն, կաւիճ > կավիճ, բիճ > պիճ, դաճ > գլաճ, մաճ > ման, վեճ > վեճ, կարիճ > կարիճ և այլն:

159. Ն-ից հետո բառամիջում և բառավերջում և-ն դառնում է շ, օրինակ՝ ճենճ > ճեճ, ճնճղուկ > ճըճջուղ: Նույն հնչյունափո-խությունն է նկատվում նաև դ բաղաձայնից հետո խիղճ > խեղճ բառում:

3. ՇՆՃԵՂ-ԽՈՒԼ պայթյակաճճեր

Փ

160. Բառակցքում փ-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ փալտ > փետ, փառք > փառք, փեսալ > փեսա, փետուր > փիտուռ, փոս > փոս, փոր > փոր, փուշ > փիւշ և այլն:

Բառակցքում փ > պ հնչյունափոխություն կա միայն փլիլ > պլիլ բառի մեջ:

161. Բառամիջում ևս փ-ն մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ ափ-սոս > ափքսոս, հփեկ > հփեկ, լափեկ > լափեկ, ծեփեկ > ծեփեկ, ծփալ > ծըփալ, ծփեկ > ծըփեկ, սափոր > սափոր, փրփուր > փըռփուռ և այլն:

162. Բառավերջում ևս փ-ն անփոփոխ է մնում, ինչպես՝ ափ > ափ, թարփ > թռոփ, թուփ > թուփ, թեփ > թեփ, լափ > լոփ, խոփ > խօփ, ծեփ > ծեփ, կանեփ > կանափ և այլն:

թ

163. Սովորաբար ք-ն բոլոր դեպքերում մնում է անփոփոխ, ինչպես՝

Բառասկզբում՝ թագաւոր > թաքավոր, թանկ > թանգ, թեթեւ > թեթև, թեկ > թեկ, թեփ > թեփ, թոռն > թռռ, թան > թան և այլն.

Բառամիջում՝ աղօթեկ > աղօթել, երթալ > եթալ, եփեկ > եփեկ, լափեկ > լափեկ, կթեկ > կըթեկ, թեթեւ > թեթև, թթու > թըթիւ և այլն.

Բառավերջում՝ ամօթ > ամօթ, արծաթ > առծաթ, խորթ > խորթ, կաթ > կաթ, ձէթ > ձեթ, շաբաթ > շապաթ և այլն:

164. Խ հնչյունից հետո ք-ն սովորաբար դառնում է տ, ինչպես՝ թուղթ > թուխտ, հաղթեկ > ախտեկ, մաղթեկ > մախտեկ, գաղթական > կախտական, թթխմոր > թըխըմոր, եօթն > օխտ, եօթանասուն > օխտանասուն:

165. Թ > տ հնչյունափոխությունը տեղի է ունեցել նաև գաթա > կյտառ, նաւթ > նաֆտ, աղօթք > աղօտկ բառերում (վերջին բառը հնչում է նաև աղօթկ):

166. Վաթսուն > վացցուն բառի մեջ ք-ն միասին արտասանվելով, տվել է ց, իսկ այս վերջինիս կրկնությամբ բառն ստացել է վացցուն ձևը:

ք

167. Բառասկզբում ք-ն, գտնվելով ա ձայնավորից առաջ, մնում է ք, ինչպես՝ քած > քած, քակոր > քակոռ, քաղեկ > քաղեկ, քաղաք > քաղաք, քաղցր > քախցըր, քամեկ > քամեկ, քամի > քամի, քանդեկ > քանդեկ, քաջ > քաջ, քառասուն > քառասուն, քար > քար, քարոզ > քարօզ, քացախ > քացախ, քաւեկ > քավեկ:

168. Բառասկզբում *ք-ն* գտնվելով *ռ, օ, ու, է, ի, ո, ք* ձայնավորներից առաջ, դառնում է քմային *քյ, ինչպես՝ քայլք > քյիլքյ, քան դ > քյոնց, քարշէլ > քյաշէլ, քենի > քյենի, քեռի > քյեռի, քերել > քյիքել, քէն > քյիմ, քոլր > քյիւր, քորել > քյորել, քուն > քյիւն, քուրա > քյիւրա, քուֆտալ > քյըֆտա, քրքրել > քյըրքըրել, քնել > քյընել և այլն: Մի քանի բառերի մեջ *ք-ն* *ը-ից* առաջ չի քմայնանում, ինչպես՝ քսան > քըսան. քշել > քըշել:*

169. Բառամիջում *ևս* *ք-ն* մի շարք բառերի մեջ մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ կնքել > կընքել, կնքաւոր > քավոր, մաքի > մաքի, մորմոքիլ > մորմըքալ, ցամաքիլ > ցամքել և այլն: Մի շարք բառերի մեջ դառնում է *քյ, ինչպես՝ բորբոքել > պէօրպըքյել, թփանել > թըքյել, շաքար > շաքյոր, քրքրել > քյըրքըրել, շաքիլ > շաքյիլ:*

170. Բառամիջում բաղաձայնից առաջ *ք-ն* դառնում է *նյ, ինչպես՝ աքլոր > աքյլէօր, աքսոր > աքյսօր: Նույն ձևով էլ, եթե* բառավերջում գտնված *ք-ից* հետո գալիս է բաղաձայնով սկսվող մի որևէ բառ կամ մասնիկ, ալի *ք-ն* վեր է ածվում *նյ-ի, ինչպես՝ վանք > վանք, բայց՝ դող մե վանյ կա (այնտեղ մի վանք կա), տաք > տաք, բայց՝ տանյցուցել (տաքացնել) և այլն:*

171. Բառավերջում *ևս* *ք-ն* կարող է մնալ անփոփոխ, ինչպես՝ փառք > փառք, քաղաք > քաղաք, տաք > տաք, վանք > վանք, բայց մեծ մասամբ փոխվում է *քյ-ի, ինչպես՝ աղիք > աղիքյ, բուք > պիւքյ, երեք > իրեքյ, թաղիք > թաղեքյ, թանաք > թոնոքյ, թուք > թիւքյ, թոք > թէօքյ, մեք > մէնքյ:*

172. Բառավերջում խուլ բաղաձայնից հետո *ք-ն* կարող է դառնալ *կ* կամ *կյ, ինչպես՝ աղօթք > աղօտկ (նաև՝ աղօթի), կմաղք > կըմախկ, մեղք > մէխկյ, դժոխք > տըծոխկ, աչք > աշկ, խօսք > խօսկ, հրաշկ > խըրաշկ, մէջք > մէշկյ, միտք > միտկյ, պետք > պէտկյ, վարձք > վաւկյ, շարժք > ժաշկյ:*

173. Անեզական բառերի *ք-ի* տեղ մի շարք բառերի մեջ հանդիպում է հայցականի *ս-ն, ինչպես՝ բաղանիք > բաղնիս, բանալիք > պալիս, երդիք > երթիս, հարսանիք > խառնիս, մօրուք > մըրիս, չորք > չորս, պահք > պախս, տանիք > տընիս:*

8

174. Սովորաբար *ց-ն* բոլոր դիրքերի մեջ էլ մնում է անփոփոխ, ինչպես՝

Բառասկզբում՝ ցախ > ցախ, ցած > ցած, ցամաքել > ցամքել,

ցանեւ > ցանեւ, ցաւ > ցաւ, ցեղ > ցեղ, ցերեկ > ցերեկ, ցեց > ցեց, ցից > ցից, ցոլաւ > ցոլաւ և այլն.

Բառամիջում՝ լցուցանեւ > լըցեւ, քաղցած > քախցած, քաղ-
ցըր > քախցըր, քացախ > քացախ, կացին > կացին և այլն.

Բառավերջում՝ առանց > առանց, բաց > պոց, բոց > պոց,
լաց > լոց, խոց > խոց, հաց > խաց, ուրց > ուոց, սղոց > սոլոց,
ցից > ցից, ծոց > ծոց և այլն:

175. Ինչպես մի քանի այլ բարբառներում, այնպես էլ Ուր-
միայի (Խոյի) բարբառում ց-ն բաղաձայնից առաջ կորցնելով իր
թ բաղադրիչը՝ դառնում է ա, ինչպես՝ անցանեւ > քսնեւ, փըր-
ցըլինք > փըսլինք, լուացվիւ > լըվաւիւ, հացահան > խասկան,
լացկան > լուսկան և այլն:

Երբ ց-ն գտնվում է բառավերջում և նրան հաջորդում է բա-
ղաձայնով սկսվող բառ, այդ ց-ն ևս դառնում է ա, ինչպես՝ Խաց,
բայց՝ խաս կա, խաս տվեց, ցից, բայց՝ դող ցիս կա (այնտեղ ցից
կա), բոց > պոց, բայց՝ պոս տուր և այլն (տես § 228):

176. Զրաղաց > ճողալ բառի մեջ վերջնահնչյուն ց-ն առնմա-
նությամբ դարձել է չ:

9

177. Զ-ն բոլոր դեպքերում էլ սովորաբար մնում է չ, ինչպես՝
Բառասկզբում՝ չամիչ > չամիչ, չանչ > չանչ, չար > չար,
չափ > չափ, չիբ > չիբ, չոր > չոր.

Բառամիջում՝ աղաչեւ > աղաչեւ, ամաչեւ > ամաչեւ, փչեւ >
փըչեւ, կանչեւ > կանչեւ, ոչխար > ոխտար, չարչարեւ > չանչըրեւ
և այլն.

Բառավերջում՝ ինչ > ինչ, կանաչ > կանաչ, չամիչ > չամիչ,
չանչ > չանչ, չեչ > չեչ, պինչ > պինչ:

178. Ինչպես մի քանի այլ բարբառներում, այնպես էլ Ուր-
միայի (Խոյի) բարբառում բաղաձայնից առաջ չ-ն կորցնելով թ
բաղադրիչը, դառնում է չ, ինչպես՝ աչք > աչք, ճանաչեւ > ճաչ-
եւ, ինչքան > իչքան, չամիչք > իւմիչկ, Այդ նույն փոփոխու-
թյունը տեղի է ունենում նաև բառավերջում, երբ հաջորդ բառն
սկսվում է բաղաձայնով, ինչպես՝ չամիչ, բայց՝ չամիչ կա: Այդ
դեպքում չ-ից առաջ եղած ն-ն դուրս է ընկնում, օր. ինչ, բայց՝
իչ կա «ինչ կա», կանաչ, բայց՝ կանաչներ և այլն:

179. Իչ ածանցի չ-ն դառնում է ճ, ինչպես՝ նկարիչ > նրկարիճ, քննիչ > քընընիճ, մատնիչ > մաննիճ, փրկիչ > փըրգյիճ և այլն:

180. Բարբառումս չ սոսկածանց ունեցող բայեր չկան. դրանք դարձել են ն սոսկածանց ունեցող բայեր, ինչպես՝ թռչել > թըռնել, փախչել > փախնել, կպչել > կըպնել և այլն: Հասկանալի է, որ սա ավելի ձևաբանական, քան հնչյունաբանական երևույթ է:

4. Ձայնեզ օփականքներ

Զ

181. Զ-ն սովորաբար բոլոր դիրքերի մեջ էլ անփոփոխ է մնում, ինչպես՝

Բառասկզբում՝ զանգ > զոնգյ, զաւակ > զավոգյ, զրկել > զըրկյել, զոխ > զօխ զրոյց > զըրոց և այլն:

Բառամիջում՝ գզել > կըզել, լեզու > լեզիւ, խուզել > խուզել և այլն:

Բառավերջում՝ դէզ > տեզ, երազ > երազ, հազ > խազ, մազ > մազ, պարզ > պարզ, քարոզ > քարօզ և այլն:

182. Զ > ա հնչյունափոխություն է նկատվում ազգ > ասկ, ազ-դական > ասկական, զուգել > սուքել, անզգամ > անըսկյամ բառերի մեջ (երեք օրինակի մեջ զ-ն գտնվում է գ-ից առաջ, և արդ զ-ն խլանալով, դառնում է կ (կյ)):

183. Փան զ ձևը դարձել է քյոնց:

184. Գռուզ բառը դարձել է կըռիճ:

Ժ

185. Բոլոր դիրքերի մեջ մնում է ժ, ինչպես՝

Բառասկզբում՝ ժամ > ժամ, ժանգ > ժոնգյ, ժողովել > ժօղել, ժալո > ժեռ:

Բառամիջում՝ արժել > րժել, բժիշկ > պըժիշկյ, բաժանել > պոժընել, վարժապետ > վոքժըպետ և այլն:

Բառավերջում՝ բիժ > բիժ, ոյժ > ուժ, ապառաժ > ապառաժ և այլն:

Շարժ բառը անցնելով շարժք ձևից, դարձել է ժաշկյ, իսկ պատիժ բառը դարձել է պատիճ: Կա նաև պատիշկյ ձևը (< պատիժք):

Ղ

186ա. Ղ-ն բառասկզբում հանդիպում է սովորաբար գավառական բառերում և ալն էլ ոչ թե սովորական ղ, ինչպիսին ունենք արգի հայերենում, ալ կոկորդալին պալթական ղ, որն արտասանվում է լեզվի ամենահետին և վերին քիմքի ամենահետին մասի հետևանքով առաջացած փակվածքի պալթունով: Բառասկզբում ղ ունեցող գավառական բառերից են՝ ղալամա «բարդի», ղըզի «խրտղրտոց», ղըծիկ «հոլ», ղըլավ «չաղ», ղըլգի «ազահաբար ուտել», ղըլվըլա || ղըլվըլացուցել «անհասկանալի խոսել», ղըմղըմ «քթի մեջ խոսող», ղընեօրտ «բանջարի տեսակ է», ղըջըջըլ «կրկրալ», ղըռեթ «գուղձ», ղըռթալ «կրթալ», ղըռջին || ղըռջոն «անասունների կերած դարմանի և խոտի մնացորդը», ղըռփել «մարմինը ամուր քորել, խոտը պոկել», ղըռփօ «հասակն առած, տարիքով, հաստ մարդ», ղիւլտ «փոքր սափոր», ղում «ուսպ», ղուռա «խակ խաղող, աղոխ», ղոռօփ «գունդ», ղըֆաեօ «բանջարի տեսակ է»:

186բ. Բառասկզբում առատորեն ղ է հանդիպում նաև օտար փոխառյալ բառերում, ինչպես՝ ղառիբ «օտարական», ղալ «գլուխ պահող», ղալըբ «կաղապար», ղափաղ «կափարիչ», ղաթ «շերտ»: ղալալ «թմբուկ», ղազար «պատուհաս», ղալգա «կարգ ու կանոն» և այլն:

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը բառասկզբին ղ չունի, ալ ունի կոկորդալին պալթական ղ:

187. Բառամիջում գրաբարի ղ-ն մնում է անփոփոխ կամ դառնում է խ:

Բառամիջում ղ-ն անփոփոխ է մնում՝

ա) երկու ձայնավորների միջև, ինչպես՝ աղէկ > աղեկյ, աղա-
չէկ > աղաչեկ, աղամին > յեղունիկյ, աղեկ > աղեկ, աղիք > աղիքյ,
աղուր > աղուր, դեղին > աեղին, եղունգն > յեղունգ, թաղիք >
թաղեքյ, կաղալ > կաղալ, մաղեկ > մաղեկ, լեղի > լեղու և այլն:

բ) մի ձայնավորի և հաջորդ ձայնեղ բաղաձայնի միջև,
ինչպես՝ աղուէս > աղվեգ, թողուլ > թողնել, մեղր > մեղըր, բաղա-
նիք > բաղնիս, խիղն > խեղջ:

188. Բառամիջում ղ-ն խ-ի է փոխվում, երբ նրանից հետո գալիս է խուլ բաղաձայն, ինչպես՝ աղբիւր > ախիւր, աղջիկ > ախիկյ, աղքատ > ախկատ, թաղիկ > թախիկ, թուղթ > թուխտ, խեղդել > խեխտել, ծաղկել > ծախկել (բայց՝ ծաղիք), կաղկան-
ձել > կօխկօնձալ, կեղտ > կյեխտ, մաղթել > մախտել, մեղք >
Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը—4

մէխկյ, յաղթել > ախտել, ողբ > վօխպ, պղտոր > պըխտոր, սըղ-
կել > սըխկել, ստեղծել > քստէխծել, տուղտ > տուխտ, կեղծաւոր >
կյէխծավոր և այլն:

189. Բառավերջի դ-ն մնում է դ, ինչպես՝ իւղ > յեղ, կա-
կուղ > կալուղ, կաղ > կաղ, կանթեղ > կանթեղ, կող > կող, հե-
ղեղ > խեղեղ, հող > խող, ճաղ > ճաղ, ճիւղ > ճող, մաղ > մաղ,
նեղ > նեղ, շաղ > շաղ (ցող), ողն > օղ, պաղ > պաղ, պճեղն >
պըմեղ, սանդուղ > սանդուղ, տեղ > տեղ, ցեղ > ցեղ, քաղ > քաղ
և այլն:

190. Երբ բառի մեջ նրա երկու տարբեր վանկերում կան եր-
կու դ, տարնամանամբ մի դ-ն փոխվում է ուրիշ բաղաձայնի,
ինչպես՝ բաղեղն > պառեխ, աղեղն > անեղ, խաղող > խավող:

191. Կողով > կողօղ բառի մեջ վերջին վ-ն առնամանամբ
դարձել է դ:

192. Մղել > մըլել, տիղմ > տիլ, ջիղ > նիլ բառերը երեւի
պահում են զրաբարյան դ=լ արտասանութիւնը:

193. Բացառաբար սիպեղ բառը դարձել է սիբէխ:

վ

194. Բոլոր դիրքերում էլ մնում է վ, ինչպես՝

Բառասկզբում՝ վառել > վառել, վառեակ > վառեկյ, վատ >
վատ, վար > վար, վարդ > վարք, վեր > վեր, վերջ > վեռչ և այլն.

Բառամիջում՝ բովել > պեովել, գովել > կյեովալ.

Բառավերջում՝ ծով > ծով, կով > կով, սով > սով, հով > խով,
քարով > քարով, ուժով > ուժով, համով > խամով և այլն:

195. Որոշ դեպքերում վ-ն դառնում է խուլ ֆ, ինչպես՝ նաւթ >
նաֆտ, զաւթել > գաֆտել, հարաւ > հարաֆ (վերջին երևույթը
քննարկել ենք աւ երկբարբառի կապակցութեամբ. տես § 52):

196. Ժողովի բառի ով հնչյունախումբն ընկել է, որով բառն
ստացել է ժօղել ձևը:

5. Խուլ ցփականներ

Ս

197. Ս-ն ընդհանրապես մնում է առանց փոփոխութեան, ինչ-
պես՝

Բառասկզբում՝ սամի > սամի, սալ > սել, սանդ > սանդ, սա-
տանալ > սատանա, սար > սար, սափոր > սափոր, սեաւ > սե,
սէր > սեր և այլն.

Բառամիջում՝ անասուն > անասուն, ապրուստ > ապրուսկ,
աստղ > աստղդ, ափսոս > ափսոս, հաստ > խաստ, տեսանել >
տըսնալ:

Բառավերջում՝ ափս > ափսս, ափս > ափսս, հս > յես, լոյս >
լոս, կարաս > կարաս, միս > միս, թուխս > թուխս և այլն:

198. Բառասկզբի ա-ի անկում է նկատվում սկեսուր > կյըսիւր
և սկեսրայր > կյեսրար բառերում:

Ս-ն զ է դառնում խորիսխ > խորիզ (վերջին խ-ն ընկել է),
աղուէս > աղվեզ, նարգէս > նարգյիզ բառերում:

Տասն բառը հնչում է տասսը, ուր ս > սս:

Բառավերջի ս հնչյունը ընկել է զմուսս > զմուռ բառի մեջ:

Շ

199. Շ-ն բոլոր դիրքերում մնում է շ, ինչպես՝

Բառասկզբում՝ շաքաթ > շապաթ, շերեփ > շիրեփ, շինել >
շինել, շարել > շարել, շուն > շիւն, շուրթն > շուռթ և այլն:

Բառամիջում՝ աշխատել > աշխատել, աշուն > աշուն, գիշեր >
քըշեր, կաշի > կաշի, կուշտ > կուշտ, մաշել > մաշել, նշան > նը-
շան և այլն:

Բառավերջում՝ էշ > հշ, ճաշ > ճաշ, նուշ > նիւշ, ուշ > իւշ,
անուշ > անուշ և այլն:

Խ

200. Խ-ն սովորաբար բոլոր դիրքերում մնում է անփոփոխ,
ինչպես՝

Բառասկզբում՝ խաբել > խափել, խաղ > խաղ, խանձել >
խանձել, խարշել > խաշել, խելք > խելք, խեղդել > խեխտել,
խմոր > խըմոր, խնձոր > խընձոր:

Բառամիջում՝ դժոխք > աըժոխք, թաթախել > թաթըխել, թար-
խուն > թաքխուն, թիւի > թըիւի, կախել > կախել և այլն:

Բառավերջում՝ գլուխ > կըլոխ, զոխ > զոխ, թարախ > թա-
քախ, կախ > կախ, ձախ > ձախ, մուխ > մուխ, ոխ > վոխ, ու-
րախ > ուրախ, սոխ > սոխ, վախ > վախ, քացախ > քացախ
և այլն:

201. Խ-ի ձայնեղացում ենք տեսնում սխալ > սըղալ և շա-
ղախել > շաղըղիլ բառերում:

Ջախջախել > ճոճջըխել բառում խ-ն և է դարձել տարնմանման պատճառով:

Մծեխ բառի դիմաց բարբառս ունի մըծիկ բառը, որը գործածվում է «ճանճ» իմաստով:

Հ

202. Բառակցքում գրաբարի հ-ն դառնում է խ, ինչպես՝ հա > խա, հազ > խազ, համ > խամ, համարել > խամբրել, հալք > խեք, հանել > խանել, հարիւր > խոյիւր, հարսանիք > խառնիս, հերու > խերիւ և այլն:

203. Բառակցքում հ է հանդիպում՝

ա) Գավառական բառերում, ինչպես՝ հոթոթո «սպանալիք», հոլ «գործիք, որով հավաքում են կալսած կալը», հոնազ «կատակ», հանք «շունչ», հաչքբաշ «խաղողի տեսակ է», հովեջ «պղպեղ», հաքլի «տորթել, հունցել», հոթկոշ «ընկերովի ցանք անող», հոթեհաս «ամեն տեղ հասնող, արագահաս», հըռփալ «շան՝ հաչելով հարձակվելը», հըռո «նախատական անուն, որ տրվում է Սասունից գաղթած հայերին», հիւշտ ունել «խրտնեցնել», հիւաիւաիկ «թեթեամիտ, շուտ և անտեղի տեղը բարկացող», հոււի տալ «սեղմել», հօլիկ «փոքրիկ հյուղ», հօն «հնձի ժամանակ յուրաքանչյուր հնձվորի սահմանը», հօնքըռտալ «հեկեկալ, հեծկլտալ», հօռ «անպտուղ աճած», հօռանալ «անպտուղ աճել, փարթամանալ, այլև պարծենալ, գլուխը գոկել»:

բ) Գրականից փոխառյալ, ինչպես նաև նոր արևելյան փոխառությունների մեջ, ինչպես՝ հաշիւ > հոշիվ, հաստատ > հաստատ, հարեան > հորեան, հարկաւոր > հարկավոր, հեշտ > հեշտ, հոզ ունել (ախորժել), հոզըր (պատրաստ), հալ (վիճակ), հադ (իրավունք), հոսրաթ (կարոտ), հոթիֆ (անարժեք մարդ), հեաւր (հաշիվ) և այլն:

204. Բառամիջում և բառավերջում ևս գրաբարի հ-ն դառնում է խ, ինչպես՝ շնորհաւոր > շընախավոր, պահել > պախել, պահս > պախս, օրհնել > օխնել, ահ > ախ, բահ > պախ, դահ > տախ, դեհ > թեխ, ճանապարհ > ճամբախ, մահ > մախ, շահ > շախ և այլն:

205. Բ-ից հետո բառավերջում գտնված հ-ն սովորաբար ընկնում է, ինչպես՝ խոնարհ > խօնար, շնորհք > շընորք, աշխարհ > ախշարք:

206. Մի քանի բառերի մեջ հ > խ հնչյունափոխությունը չի

կատարվում, ինչպես՝ ուհան > ըռհան, ադահ > ափան, դոհ > կօհ:
Վերջին երկուսը երևի գրական փոխառություններ են:

207. Բառասկզբի հ-ն ընկել է հունձ > ունձ, հաւատալ > ավա-
տալ բառերի մեջ:

208. Ինչպես գիտենք, որոշ բառերի սկզբում բարբառներում
ավելանում է հ հնչյունը. արդևս Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում
դառնում է խ, ինչպես՝ ագանիլ > խահյնել, ալևոր > խալվոր,
լամբոյր > խամբիւր (վերջին բառի մեջ սկզբում յ-ն դարձել է հ,
ապա տեղի է ունեցել հ > խ հնչյունափոխություն):

6. Ջայնորդներ

Լ

209. Բոլոր դիրքերում, առանց բացառության, լ-ն մնում է
անփոփոխ, ինչպես՝

Բառասկզբում՝ լաց > լոց, լախ > լեն, լար > լոր, լաւ > լավ,
լափ > լոփ, լեռն > լեռ, լեզու > լեզիւ, լիզել > լըզել, լոր > լոր,
լու > լիւ և այլն.

Բառամիջում՝ ալևոր > խալվոր, ածելի > առծելիւ, անալի >
անլի, աքլոր > ահլոր, գլորել > գլըղգորել, ելանել > րել, թա-
լան > թալան, խելք > խելքյ, խլել > խըլել և այլն.

Բառավերջում՝ աւել > ավել, գալլ > կյել, ալլ > էլ, թեւ > թել,
զիլ > զիլ և այլն, ինչպես և բոլոր անորոշ դերբայները՝ ազատել >
ազադել, աղօթել > աղօթել, ասել > ասել, խաղալ > խաղալ և
այլն:

210. Գրաբարի անցյալ դերբայի լ-ի դիմաց բարբառս ունի ր,
ինչպես՝ գրեալ > կյիրիր, աղօթեալ > աղօթիր, ջրեալ > ճըրիր և
այլն: Հասկանալի է, որ սա ավելի ձևաբանական, քան հնչյունա-
կան երևույթ է:

Մ

211. Բոլոր դիրքերի մեջ էլ, առանց բացառության, մ-ն մնում
է անփոփոխ, ինչպես՝

Բառասկզբում՝ մազ > մազ, մաղ > մաղ, մահ > ման, մայր >
մեր, մասն > մաս, մանր > մանգըր, մանել > մանել և այլն.

Բառամիջում՝ աման > աման, ամիս > ամիս, դմակ > տըմոկյ,
թմրել > տըմըրել, ձմեռն > ձըմեռ և այլն.

Բառավերջում՝ անդգամ > տընսկյամ, դէմ > տեմ, ժամ > ժամ
ժամ > ժամ, շամամ > շամամ, հում > խում, իմ > իմ և այլն:

Ամէն > հըմմեն բառի մեջ մ-ն կրկնված է իմաստի սաստկութիւն ցույց տալու համար:

Յ

212. Բառակցքի յ-ն սովորաբար ընկնում է, ինչպես՝ յաղթել > ախտել, յեսան > էսան, յիշատակ > իշատակ, յիսուն > իցցուն, յղի > քղի, յիստակել > քստքել, յոն > ունք, յօրանջել > օրօշկըտալ, յաւելուլ || ավելացնել > ավելցիւցել, յուզել > իւզել, յաշողիլ > ածողիլ:

213. Բարբառումս կան մի շարք բառեր, որոնք գրաբարի նախահնչյուն յ-ի դիմաց ունեն հ. այդ բառերը փոխառութիւն են գրականից. դրանք են՝ յայտնել > հայգընել, յարմար > հարմար, յօժար > հօժար, յոյս > հույս:

214. Յառնեմ բալի հրամայականը բարբառումս մնացել է յոք, յոքեքյ ձևով. այս բառի մեջ նախահնչյուն յ-ն մնացել է անփոփոխ:

Ն

215. Ն-ն սովորաբար բոլոր դիրքերի մեջ էլ մնում է անփոփոխ, ինչպես՝

Բառակցքում՝ նամակ > նամագյ, նաւ > նավ, նեղ > նեղ, ներկ > ներկյ, նկար > նքկար, նշան > նքշան, նուռն > նուռ և այլն:

Բառամիջում՝ ազնիվ > ազնիֆ, անգամ > անքամ, անիծ > անիծ, բանջար > պանջար, հանել > խանել, հառնել > խառնել և այլն.

Բառավերջում՝ դարուն > կյարիւն, գազան > կյազան, գին > կյին, ծին > ծին, բաժին > պաժին և այլն:

216. Ինչպես ուրիշ բարբառներում, այնպես էլ Ուրմիալի (Խոյի) բարբառում ն վերջնահնչյունը ընկնում է, ինչպես՝ ակն > ալ, ամառն > ամառ, բեռն > պեռ, դաղձն > տալծ, դուռն > տուռ, եզն > յեգ, եղունգն > յեղունգ, թոռն > թոռ, լեռն > լեռ, խուրձըն > խուրց, խուփն > խուփ, կաթն > կաթ, կամն > կամ, կոտիմն > կոտիմ, հարսն > խարս, հիմն > խիմ, ձեռն > ձեռ, ձըմեռն > ձըմեռ, ձուկն > ձիւկյ, մատն > մատ, մուկն > մուկ, շուրթն > շուրթ, ոսան > վոսպ, որդն > վորթ, սերմն > սերմ և այլն:

217. Բառասկզբի ն-ն է դարձել՝ նման > լքման (նաև՝ նման), նապաստակ > լախըսաըրակ բառերի մեջ:

218. Բ շրթնային բաղաձայնից առաջ ն-ն սովորաբար դառնում է մ, ինչպես՝ անբայտ > ամբայտ, ճանապարհ > ճամբայտ:

219. Մրջին > մրոնեմ բառի մեջ նկատվում է ն > մ հնչյունափոխությունը՝ առնմանման օրենքով:

Խ

220. Խ-ն բոլոր դեպքերում սովորաբար մնում է անփոփոխ, ինչպես՝

Բառասկզբում՝ ռեհան > ըռհան, ռուս > ըռուս, ռոճիկ > ըռոճիկ:

Բառամիջում՝ առաջ > տռաչ, առաջին > տռչին, առուտուր > առքաուր, ծռել > ծըռել, քառասուն > քառսուն, քեռի > քյեռի, քուռակ > քուռակ և այլն:

Բառավերջում՝ ծուռ > ծուռ, թառ > թառ, ձմեռն > ձրմեռ, նուռն > նուռ, թոռն > թոռ, դառն > կյառ և այլն:

221. Բառամիջի ռ-ն ընկել է առնել > անել բառի մեջ և դա այն պատճառով, որ ռ-ի մնալու դեպքում այդ բառը կնույնանար առնուլ > անել բառի հետ:

222. Վարդավառ > վոթթըվոթ բառի մեջ ռ-ն դարձել է ր:

Ր

223. Բարբառումս ր-ով սկսվող բառ չկա:

224. Բառամիջում ր-ն մնում է անփոփոխ կամ դառնում է ռ: Բառամիջում ր-ն անփոփոխ է մնում ապրել > ապրել, արդար > արթար, արև > արև, արիւն > արուն, արօտ > արօտ, աւերել > ավըրել, բերել > պերել, բարի > պորի, բարկ > պորկյ, բորակ > պօրակ, բորբոս > պեօրպեօս և բազմաթիվ այլ բառերում:

225. Բառամիջում ր-ն մի շարք բառերի մեջ դառնում է ռ: Փաստերը ցույց են տալիս, որ ր-ն ռ է դառնում տ, ծ, ձ, ց, ջ, ք, փ բաղաձայններից առաջ, ինչպես՝

աշակերտ > աշկյեռթ, արտ > առտ, գորտ > կոռտ, լեարդ > լեռթ, լորտու > լօռդի, խարտել > խառտել, խրտնել > խըռնել, ժիրտ > ծեռտ, հանդարտ > խանգառտ, հպարտ > խըպառտ,

ճորտ > ճռռտ, մարդ > մառք, մարտ > մառդ, մկրտել > մըկըռտել, շերտ > շհռտ, պարտք > պառք, պորտ > պոռտ, ցուրտ > ցուռտ, արթնանալ > զառնել, արթուն > զառթիւն, բարդ > փառք, բերդ > պեռք, ջարդել > ճառքել, արծաթ > առծաք, արծիւ > առծիվ, կրծել > կըռծել, ուրց > ուռց, արծակ > առցակ, արծակել > առցըկել, բարձ > պառց, արշ > առշ, թրշել > տըռնել, վերշ > վեռշ, փարշ > փառշ:

Մյուս բաղաձայններից առաջ բառամիջի ր-ն սովորաբար մնում է անփոփոխ:

226. Բառավերջում ր-ն սովորաբար մնում է անփոփոխ, չի վերածվում ռ-ի, ինչպես՝ ալեոր > խալվոր, ալիւր > ալիւր, աղբիւր > ախալիւր, դալար > աալար, դալար > աաաար, դժուար > տըծվար, երկիր > յերկյիր, ընկեր > ինգյեր, բարձր > պառցըր, դիշեր > քըշեր, ծալր > ծեր, կեր > կյեր, կնքաւոր > քավոր և ալլն, և ալլն: Բացառութիւն են կազմում թրթուր > թըռթուռ, կոր > կոռ, ոսկր > վոսկոռ, սանր > սանգըռ, ծանր > ծանգըռ, քակոր > քակոռ և մի քանի այլ բառեր:

7. Փոխազգեցական հնչյունափոխութիւն

227. Բարբառի հնչյունական փոփոխութիւնների մեջ առանձնահատուկ տեղ են զբաղում, ալսպես կոչված, փոխազգեցական հնչյունափոխութեան երևույթները: Առանձնապես կարևոր է հիշատակել բաղաձայնների փոխազգեցական հնչյունափոխութեան հետևյալ դեպքերը, որոնց մասնակիորեն ծանոթացել ենք նախորդ էջերում և ալստեղ ընդհանրացնում ենք:

228. Բ ա ր դ կ ի ս ա շ փ ա կ ա ն ե ռ ի (ա ֆ ը ի կ ա տ ն ե ռ ի) պ ա ր զ ե ց ու մ.— Ուրմիայի (Ույի) բարբառում ձ, ծ, ց, ջ, ֆ, չ բարդ կիսաշփականները բաղաձայններից առաջ սովորաբար կորցնում են իրենց պալթական բաղադրիչները և վեր են ածվում գ, ա, ծ, շ հնչյունների, ինչպես՝ իջանել > էշնել, միջնակ > մըշնեկյ, հեծանել > խեգնել, ծածկել > ծակել (նաև տաակել), կծկել > կըսկել, անցանել > ւսնել, հացահան > խասկան, աչք > աշկ, ճանաչել > ճաշնալ, խմիչք > խըմիշկյ և ալլն:

Այդ նույն փոփոխութիւնները տեղի են ունենում նաև բառավերջում, երբ բարդ կիսաշփականով վերջացող բառին հաջորդում է բաղաձայնով սկսվող որևէ բառ կամ նրա վրա դրվում է

բաղաձայնով սկսվող որևէ մասնիկ, իսկ երբ բարդ կիսաշր-
փականով վերջացող բառին հաջորդում է ձայնավորով սկսվող
որևէ բառ կամ նրա վրա դրվում է ձայնավորով սկսվող
որևէ մասնիկ, ապա հնչյունափոխություն տեղի չի ունենում.
այսպես՝ խուրձ > խուրց — խըրցեքը մոշ-մոշ ար «խրձերը մեծ-
մեծ արա», բայց՝ մե խուրս խոտ պե «մի խուրձ խոտ բեր»:
Լուծ > լուծ—օսօր են յեզը մի՛ լըծի «այսօր այն եզը մի լծիր»,
բայց՝ լըսկանը մընացիր ի բախցած «լծկանը մնացել է քաղցած»:
Համիչ > չամիչ — չամիչը լավ պտն ի «չամիչը լավ բան է»,
բայց՝ մե քյիշ չամիշ տու «մի քիչ չամիչ տուր»:
Կարիճ > կա-
րին—կարինը բնձիյ կըծեց «կարիճը ինձ կծեց», բայց՝ կարիծները
դող խըլվըլաւ են եր «կարիճներն աչնտեղ խլվում էին»:

Առաջին օրինակներում բարդ կիսաշփականները գտնվում են
ձայնավորներից առաջ և մնում են անփոփոխ, իսկ երկրորդ օրի-
նակներում գտնվում են բաղաձայններից առաջ, որի պատճառով էլ
ենթարկվում են հնչյունափոխության՝ կորցնելով իրենց պայթական
բաղադրիչները:

Բաղաձայններից առաջ առաջնայնական շփականների են վե-
րածվում նաև «ն+բարդ կիսաշփական» կապակցություններն ամ-
բողջությամբ, օր. ինչ էս ասելի «ինչ էս ասում», բայց՝ իշ կա
«ինչ կա», դրանց ասածին մի՛ ավատա «նրանց ասածին մի հա-
վատա», բայց՝ դու խոսկերին մի՛ ավատա «նրանց խոսքերին մի
հավատա», մե երիճ առամ «մի երինջ գնեցի», բայց՝ մե երիժ
ծախիմ «մի երինջ ծախեցի» և այլն:

229. Ե տ ն ա լ Ե զ Վ Պ Յ Ի Ն պ ա յ թ ա կ ա ն ն եր ի վ եր ա-
ծ ու մ յ ի կ ա մ հ յ ի.— Երբ բառը վերջանում է ետնայնականին
կ, կյ, գ, զ պայթականներով և դրանց հաջորդում է բաղաձայնով
սկսվող որևէ բառ կամ նրա վրա դրվում է բաղաձայնով սկսվող
որևէ մասնիկ, այդ հնչյունները վեր են ածվում յ-ի. ձայնավոր
հաջորդելիս այդ հնչյունները մնում են անփոփոխ:

Նույն պայմաններում ք և քյ հնչյունները վեր են ածվում հյ-ի՝
հ-ի թույլ արտասանությամբ, այսպես. տախտակ > տախտակ —
տախտըկի «տախտակի», տախտըկեն «տախտակից», տախտակ
առամ «տախտակ գնեցի», բայց՝ տախտըյներ «տախտակներ»,
տախտայ կա «տախտակ կա». աղջիկ > ախչիկյ — ախչըկեն «աղ-
ջրկանից», քյո՞նի ախչիկյ իւնէս «քանի՞ աղջիկ ունես», բայց՝ ախ-
չիյներ «աղջիկներ», մե ախչիյ տըսամ «մի աղջիկ տեսա». փէ-
թակ > փեթոգյ — մե փեթոգյեն մե փուտ մեղըր ըլավ «մի փե-

թակից մի փութ մեղր եղավ», բայց՝ փեթոյները տալիս են սաքս «փեթակները տարեւ են սարը».

տաք > տաք—նիւրը տաք էր «ջուրը տաք էր» բայց՝ նիւրը տաճյցուցիմ ջջուրը տաքացրի».

երեք > իրեք — իրեք անքամ աւիմ «երեք անգամ ասացի», բայց՝ իրեք խեւ աւիմ «երեք անգամ ասացի» և այլն:

Առաջին օրինակներում ետնալեզվային պալթականները գրութում են ձայնավորներից առաջ և մնում են անփոփոխ, իսկ երկրորդ օրինակներում գրութում են բաղաձայններից առաջ և վերածվում են յ-ի (կ, կյ, գ, գյ, հնչյունները) կամ հյ-ի (ք, քյ հնչյունները):

Բաղաձայններից առաջ համապատասխանաբար յ-ի և հյ-ի են վերածվում նաև «ն+ետնալեզվային պալթական» կապակցութուններն ամբողջութամբ, օրինակ՝ եղունգն > յեղունգ — յեղույներ, ժառանգ > ժռռռգյ — ժռռոյներ, ապրանք > ապրանք — ապրահյներ, օրէնք > օրենք — օրեհյներ և այլն:

Ց. Մ. Ե. Կ. Ո. Լ. Մ.

230. Անկում ասելով հասկանում ենք բաղաձայնների անկանոն կորստի երևույթները: Դրանց մասին մասամբ խոսվել է «Բաղաձայնների փոփոխութունները» գլխում: Ի մի բերելով դրանք և ավելացնելով այն օրինակները, որոնք չեն նշված, ստանում ենք հետևյալ պատկերը: Դեպքերը դասավորում ենք ըստ ընկած բաղաձայնի:

Բ — արժան > եժան, խարշել > խռշել, քարշել > քյռշել, դուրս > տիւս, ներս > նես, փրցլինք > փքսլինքյ, երբ > յեփ, ջրաղաց > մռղոչ, կարժ > կած, օրհնէլ > օխնէլ, երթալ > եթալ, շնորհաւոր > շընախալոր, սուրբ > սըփ (կա նաև սուրփ), ճանապարհ > մամբախ, շարժք > ժռշկյ, բեր > պե, կեր > կյե, տուր > տու:

Հ — հավատալ > ալատալ, հունձ > ունձ, աշխարհ > տխշորքյ, խոնարհ > խօնար, ճանապարհ > մամբախ, շնորհք > շընորք, շնորհաւոր > շընախալոր:

Տ — աստուած > աւլած, աստուածածին > աւլածածին, մատանի > մանիկյ, պարտք > պառք, պաշտպան > պաշպան, մահտեսի > մուխսի, քրտնել > քըռնել, պատառել > պառել, կտրել > կըռել, գիտենալ > գյիմալ, պատճառ > պմառ, աստղ > աւղ (նաև աստղղ), խրտնել > խըռնել:

Յ — յաղթել > ախտել, յեսան > էսան, յիշատակ > իշատակ, յիսուն > իցցուն, յղի > ըղի, յիստակել > ըստրկել, յօնք > ունք, յուզել > իւզել, յաջողիլ > ռնօղիլ:

Ք — ներքս > նես:

Խ — խորիսիս > խորիզ:

Ռ — առնել > ռնել:

Կ, նկ, կն — ծմակ > ծըմո, ցնկնել > ցինել, անկանիլ > ինել, կնքաւոր > քաւոր:

Բառավերջի հավելվածական ն-ի անկման մասին տես § 216:

9. Հ ա վ ե լ ու մ

231. Մի շարք բառերի վերջում անհզական բառերի նմանակութեամբ ավելացել է ք հնչյունը, ինչպես՝ բարեկենդան > պտրկյեկ-դանք, սեամ > շեմքյ, պատկիր, > պատկյերքյ, թամբ > թամքյ, կշիռ > քըշեռքյ, նշխար > նըշշարք, աշխարհ > ախշարքյ:

232. Մի շարք բառերի վերջում ավելացել է (ի)կյ (<իկ) մասնիկը, ինչպես՝ աղաւնի > յեղունիկյ, ողնի > վոզնիկյ, հորթ > վորթիկյ, այր > իրիկյ, բիբ > պիպիկյ, մատանի > մանիկյ, ուլն > իւլիկյ, սան > սանիկյ, մողէզ > մօղօզիկյ, մժեղ > մըծիկյ:

233. Նշելի են նաև հետևյալ հնչյունների հավելման դեպքերը:

Ն — մեք > մեքքյ, փոթ > փոնք, կամուրջ > կարմունջ, արտասուք > արսունք, կանաչ > կանանջ, նիզ > *նինզ > լինգյ, աւելորդ > աւկելորթ, ցած > ցանձր, զոքանչ > զօնքանչ:

Դ — սանր > սանգըռ, մանր > մանգըր, ծունր > ծունգըռ, ծանր > ծանգըռ, թոնիր > թոնգիր:

Հ — խ — ալետր > խալվոր, արբել > խարփել, արօր > խոքօր, ագանիլ > խանյնել, ամէն > ճըմմեն:

Ր — ցած > ցանձր, ածելի > առծելիւ, թեթե > թեֆտըր (նաև՝ թեթեվ):

Բ — համարանք > խամբըրանք, համարել > խամբըրել:

Վ — տալ > տալվ:

10. Դ ր ա փ ո խ ու թ յ ու ն

234. Խ բաղաձայնը տեղափոխվել է հետևյալ բառերում. աշխարհ > ախշարքյ, աշխատանք > ախշատանք, աշխատել > ախշատել, ոչխար > վոխար, աշխօր > ախշօր:

235. Ն բաղաձայնը տեղափոխվել է հետևյալ բառերում. ա-
կանչ > աճջիկյ, արմուկն > երմիւնգյ, կրուկն > կըրունգ, անալի >
ալնի (նաև՝ աճլի):

236. Ր բաղաձայնը տեղափոխվել է հետևյալ բառերում. դա-
տարկ > տաբառկյ, դատարկել > տաբառիկյել (տըկյել), կամուրջ >
կարմունջ, կապերա > կարպէա:

237. Մյուս բաղաձայնների տեղափոխություն համար ունենք
հետևյալ օրինակները.

զ/ը — եզը > յերզ.

թ/իւ — թթիւմոր > թըխաըմոր.

ի/ս — իստոր > սըխտոր.

լ/վ — լվալ > վըլալ (նաև՝ լըվալ), լվացք > վըլաւկյ (նաև՝
լըվաւկյ).

կ/պ — կճպել > պըշիյել.

դ/ը — ուղարկել > օրօխիկել.

պ/ը — ապրշում > արփըշում.

տ/գ — տարգալ > քըթել:

11. Կ ր կ ճ ու թ յ ու ճ

238. Ընդհանրապես բաղաձայնների կրկնություն երևում էր
Ուրմիալի (Խոլի) բարբառին հատուկ չէ: Բացառություն են կազ-
մում միայն թվականները: Մի քանի թվականների մեջ որոշ բա-
ղաձայններ կրկնվում են, ինչպես՝ վեցը, ութը, ինը, տասը,
իցցուն, վացցուն:

Ամեն բառը մ-ի կրկնությամբ և ճ-ի հավելումով դարձել է
հըմմեն:

12. Ե գ ր ա կ ա ց ու թ յ ու ճ

239. Ամփոփելով Ուրմիալի (Խոլի) բարբառի հնչյունների
կրած փոփոխությունները՝ կատանանք հետևյալ ընդհանուր պատ-
կերը:

Հին հայերենի ա ձայնավորը մնում է ա կամ, ըստ Աճառյա-
նի օրենքի, դառնում է ա: Երեք և ավելի վանկ ունեցող բառերի
միջնավանկի ա ձայնավորը սովորաբար հնչյունափոխվում է ը-ի
կամ սղվում է:

Ե ձայնավորը դառնում է ե կամ յե:

Է ձայնավորը սովորաբար մնում է անփոփոխ:

Ը ձայնավորն ընդհանրապես մնում է Ը:

Ի ձայնավորը, որպես կանոն, մնում է անփոփոխ:

Ո ձայնավորը բառասկզբում սովորաբար դառնում է վո (վոօ), առանձին դեպքերում՝ օ, իսկ բառամիջում՝ ո (ոօ) կամ օ:

Ու ձայնավորը մեծ մասամբ մնում է անփոփոխ. մի շարք բառերի մեջ քմայնանալով՝ վերածվում է իւ-ի:

Երկրարբառները վերածվում են պարզ ձայնավորների կամ ձայնավոր + բաղաձայն խմբերի:

Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը ենթարկվում է բաղաձայնական համակարգի առաջին տեղաշարժին, ըստ որի՝ ձայնեղ պալթականները վերածվում են խուլ պալթականների (բ > պ, դ > տ և այլն): Պարզ խուլերը և շնչեղ խուլերը մնում են անփոփոխ:

Բարդ կիսաշփականները (ձ, ծ, ց, ջ, ճ, չ) բաղաձայնից առաջ կորցնում են իրենց պալթական բաղադրիչները՝ վերածվելով պարզ շփական հնչյունների (զ, ս, ժ, շ):

Ետնալեզվային կ, կյ, գ, գյ պալթականները բաղաձայնից առաջ վերածվում են յ-ի: Նույն պայմանում ք և քյ հնչյունները վերածվում են հյ-ի:

Հ բաղաձայնը սովորաբար դառնում է խ, բայց առանձին դեպքերում կարող է մնալ անփոփոխ:

Բ շփականը որոշ բաղաձայններից առաջ դառնում է ք:

Մյուս բաղաձայնները սովորաբար փոփոխությունների չեն ենթարկվում:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՁԵՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՈԳՆԱԿԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

240. Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում գոյական անունների հոգնակին կազմվում է եր, ներ, քյեր մասնիկներով:

241. Միավանկ բառերի հոգնակին կազմվում է եր մասնիկով, ինչպես՝ աղ > աղ — աղէր, այծ > էծ — էծէր, աչք > աչկ — աչկէր, արջ > առչ — առչէր, արտ > առտ — առտէր, բախտ > բոխտ — բոխտէր, բակ > պոկկ — պոկկէր, բահ > պոխ — պոխէր, բան > պոն — պոնէր, բարձ > պոռց — պոռցէր, բեմ > բէմ — բէմէր, բողկ > պոխկ — պոխկէր, բոլն > պոն — պոնէր, բով > պէով — պէովէր, բուրդ > պիւրթ — պըրթէր, գալլ > կլէլ — կլէլէր, գող > կլող — կլողէր, գորտ > կոռտ — կոռտէր, դաշտ > տոշտ — տոշտէր, էգ > էքլ — էքլէր, ժամ > ժամ — ժամէր, հաց > խաց — խացէր, պատ > պատ — պատէր, սալլ > սէլ — սէլէր, տանձ > տանձ — տանձէր, փուշ > փիւշ — փըշէր, օձ > օց — օցէր, օր > օր — օրէր և այլն:

Բացառություն են կազմում միայն մարդ > մառթ և ծառ > ծառ միավանկ բառերը, որոնց հոգնակին կազմվում է ներ մասնիկով՝ մառներ, ծառներ:

242. Մի շարք բառերի մեջ հին հայերենի (գրաբարի) ն վերջնահնչյունը ընկել է, բայց հոգնակիի կազմության ժամանակ կարող է վերականգնվել, ինչպես՝ ձուկն > ծիւկ — ծըլնէր, մուկն > մուկ — մըլնէր, դուռն > տուռ — տըռնէր, թոռն > թոռ — թոռնէր, հարսն > խարս — խարսնէր, դառն > կլուռ — կլոռնէր, բեռն > պէռ — պէռնէր, եզն > լէզ — լէզնէր (նաև լէզնանք), ձեռն > ծէռ — ծէռնէր:

Այս նույն կանոնը, ինչպես գիտենք, գործում է նաև արդի

հայերենում: Բայց, ի տարբերություն արդի հայերենի, բերված բառերի մի մասը հոգնակի թվում կարող է ունենալ նաև առանց Ե-ի ձևեր, ինչպես՝ ծրկլէր, մըկէր, թոռէր, իարսէր, պէռէր: Մյուս բառերի հոգնակին միշտ Ե-ով է:

Ծանոթություն կարգով նշենք, որ գրական լեզվում միշտ չէ, որ հոգնակի թվում գրաբարյան Ե վերջնահնչյունը վերականգնվում է, ինչպես՝ գրք. կողմն, ժհ. կողմ, հգն. կողմեր (և ոչ թե կողմներ), որդն > որդ, որդեր, սերմն > սերմ, սերմեր, ողն > ող, ողեր, մասն > մաս, մասեր, ափն > ափ, ափեր, անձն > անձ, անձեր, կաթն > կաթ, կաթեր: Բերված բառերի հոգնակին բարբառում ևս կազմվում է նույն ձևով:

243. Բազմավանկ բառերի հոգնակին կազմվում է Ե՛քր կամ քյէր մասնիկներով: Պրոֆ. Ա. Ղարիբյանը գրում է. «Եւէր» հոգնակին ավելանում է ձայնավորով վերջացող բազմավանկ բառերի վրա. օրինակ՝ բորբոնէր, առունէր և այլն: «Քյէր» հոգնակին ավելանում է բաղաձայնով վերջացող բազմավանկ բառերի վրա. օրինակ՝ ճամբարիքյէր — ճանապարհներ, կարասքյէր — կարասներ և այլն»¹:

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այս կանոնը ճիշտ է միայն Ուրմիայի (Պոլի) բարբառի խոսվածքների մի մասի համար: Որոշ խոսվածքներ բոլորովին չեն գործածում քյէր հոգնակին, և բոլոր բազմավանկ բառերը հոգնակի թվում ստանում են Ե՛քր մասնիկը: Այդ խոսվածքներում քյէր մասնիկը ս, դ, ք (ն) հոգերի հետ արտահայտում է այլ իմաստ, որի մասին տես § 297:

Ուրեմն՝ կարաս, ավազ, արօտ, պոլիս, կյոզմն և այլ բաղաձայնով վերջացող բազմավանկ բառերի հոգնակին խոսվածքների մի մասում կուենաս կարասներ, ավազներ, արօտներ, պոլիսներ, կյոզմներ ձևը, իսկ մյուս մասում՝ կարասքյէր, ավազքյէր, արօքյէր, պոլիսքյէր, կյոզմքյէր ձևը:

Ուրմիայի (Պոլի) բարբառով գրի առնված «Քյոռ-Օղլի»² ժողովրդական վիպասանության մեջ հանդիպում ենք բաղաձայնով վերջացող բազմավանկներից Ե՛քր մասնիկով կազմված հետևյալ հոգնակները. մաղաթնէր (էջ 40) «ժամանակ», նէօքլորնէր (40,

¹ Երևանի Պետական համալսարանի «Փիտական աշխատություններ», հ. XI, 1939, էջ 130:

² «Քյոռ-Օղլի» (ժողովրդական վիպասանություն), Երևան, 1941:

96) «ծառա», անդլըմներ (41, 43, 91, 119, 120), ղոնաղներ (44, 47), նըշաններ (44), օքնականներ (49), ինդլերներ (75), միւխտն-նոթներ (58) «դավաճան», օլիններ (59), պըռնածներ (59), առած-ներ (61, 75, 82), ճամխըներ (62), տխպիւրներ (63), ախկատներ (63), տէսալներ (64, 78), ախչիլներ (66, 137), կըրալներ (66), բիռչամներ (68) «մազերի հլուք», քլիփրիզներ (67) «արտեա-նունք», իրէսներ (67), պըռլըներ (67, 197), ատըմներ (67) ղըռ-նաղներ (67) «եղունգ, կնիակ», աղսախկալներ (69) «տարիքով մարդ», չախկալներ (71), պէրաններ (72), իզլիղներ (74, 87), իւզողներ (78), լըմաններ (78), ղասաբներ (79), չիմոններ (79), ծաղիհներ (80), բողղըգաններ (85) «վաճառական», քասըբ-քու-սուբներ (85) «աղքատ», հոջոթներ (86) «գործիք», արարածներ (92), հարուստներ (102), մէծամէծներ (109), մըռութներ (110), ջոնդոդներ (115), սարխօշներ (117) «հարբած», սարսաղներ (117), ոռոշներ (121), քամալներ (125), տրածներ (147), մէռ-նողներ (161):

Նույն գրքում հանդիպում ենք բաղաձայնով վերջացող բազ-մավանկներից քլեր մասնիկով կազմված հետևյալ հոգնակիները: Օթաղքեր (էշ 63), ղորտվոշքեր (120) «աղախին», բողմոնքեր (125) «պարիսպ», մըշնէլքեր (126), փըստիլքեր (126), խոզոր-քեր (127, 214), ախչիլքեր (127), նէօքորքեր (147, 176), ի-րէսքեր (169, 147, 213), թոհրիքեր (147) «պատրաստութիւն», իւրիշքեր (148), ոռոշքեր (148), մէլըանքեր (148), աշըղքեր (151), անիրաւքեր (152), խառնիսքեր (152), ասածքեր (155), էկողքեր (155), չիմոնքեր (159), զօրապէտքեր (159), տսկոր-քեր (159, 169), ինդլածքեր (161), իզլիթքեր (164), էսէսքեր (173, 204), մըռութքեր (173), ղիլուլքեր (173) «նպատակ», չախկալքեր (175), բողղըգանքեր (179), ղորտվոշքեր (184), նոմոռքեր (186), ծիւփորքեր (194), քլոնդըբազքեր (195), ոլոմքեր (195), ազաբքեր (195), պորէկամքեր (195), ղոնաղ-քեր (195), կամարքեր (195), կըտորքեր (195), թումբանքեր (196), ղոնուլքեր (196), ջօրաբքեր (196), պէրանքեր (196), կօճալքեր (196), բիռչամքեր (197), քլիփրիլքեր (197), մանիլ-քեր (197), սորթիբքեր (202), լումբուղքեր (203) «բռնեցք», ջահիլքեր (203), էսէսքեր (204), տրածքեր (205), ողիզքեր (209), սուլթանքեր (210), մէլիլքեր (214, 215), մէռէլքեր¹ (215):

¹ Բերել ենք ուղղական ձևերը:

Ինչպես տեսնում ենք, «Քյոռ-Օղլի» ժողովրդական վիպասանության մեջ բաղաձայնով վերջացող բազմապանկ բառերի մի մասի հոգնակին կազմվում է ներ, իսկ մյուս մասի հոգնակին՝ քյեր մասնիկով: Ինչո՞ւմն է գաղտնիքը: Ինչո՞վ բացատրել, որ լրիվ նույնաձև բառերը իրենց հոգնակին կազմում են բոլորովին տարբեր ձևերով: Դեռ ավելին՝ նույն բառերը հոգնակի են կազմում երբեմն ներ, երբեմն քյեր մասնիկով: Այդ մասին են վկայում հետևյալ փաստերը. ախչիլներ (էջ 66, 137), ախչիլքյեր (126), նէօքյորներ (40, 96), նէօքյորքյեր (147, 176), ասածներ (61, 75, 82), ասածքյեր (155), բիռչամներ (61), բիռչամքյեր (197), իրէսներ (67), իրէսքյեր (147, 169, 213), չիմոններ (79), չիմոնքյեր (159), բողբոջներ (85), բողբոջքյեր (179), տրածներ (147), տրածքյեր (205), իգլիթներ (74, 87), իգլիթքյեր, քիփրիլներ (67), քիփրիլքյեր (197), պերաններ (72), պերանքյեր (196):

Բացատրությունը հետևյալն է: Պրոֆ. Ա. Ղարիբյանը, որն այդ գրքի խմբագիրն է, գրում է. «Վարիանտիս մեջ Ուրմիայի բարբառից թեթև շեղումներ են կատարվում հագուտ խոլի բարբառի, որովհետև պատմողը Ղու-Բզովան գյուղից է (Ղամ. շրջան), որի խոսվածքը Ուրմիայի և խոլի բարբառների խառնուրդ է: Խմբագրությունն ամբողջ տեքստը ըստ հնարավորին վեր է ածել Ուրմիայի բարբառի, բայց աշուտամենայնիվ խոլի բարբառից մի քանի հետքեր մնացել են, որոնցից կարևորներն են.

1. Հոգնակիի կազմությունը ներ վերջավորությամբ, որ Ուրմիայի բարբառում լինում է «քյեր»¹:

Ինչպես երևում է մեջբերումից, հոգնակիի կազմության այս հակասական դրությունը բացատրվում է նրանով, որ խմբագրությունը ներ մասնիկով կազմված հոգնակիները վերածել է քյեր մասնիկով կազմված հոգնակիների, բայց այդ վերածումը հետևողականորեն չի կատարվել, որի պատճառով էլ գրքում գործածվում են և՛ մեկը, և՛ մյուսը: «Շտկումը» կատարվել է տեքստի մոտ կեսից: Մինչև 125-րդ էջը բաղաձայնով վերջացող բոլոր բազմապանկ բառերի հոգնակին կազմվում է ներ², իսկ դրանից հետո՝ քյեր մասնիկով:

Զօխտելով, իհարկե, այն, որ «Քյոռ-Օղլի» վիպասանության լեզվում կան նաև այլ ազդեցություններ, գտնում ենք, որ կարիք

¹ «Քյոռ-Օղլի» (ժողովրդական վիպասանություն), էջ 220:

² Միայն էջ 63-ում հանդիպում ենք օթադրյեր ձևը:

չկար տեքստում այդպիսի շտկում կատարելու, որովհետև ներ վեր-
ջավորութեամբ կազմվող հոգնակին օրինաչափական է Ուրմիայի
(Խոյի) բարբառի մի շարք խոսվածքների համար:

Այսպես ուրեմն՝ բաղաձայնով վերջացող բազմապանկ բառերը
հոգնակի կազմելիս խոսվածքների մի մասում ստանում են քյէր
մասնիկը (օր. Արտաշատի շրջ. Վերին Արտաշատ գյուղ), իսկ մի
մասում՝ նէր մասնիկը (օր. Էջմիածնի շրջ. Արագած գյուղ):

Վերին Արտաշատ Արագած

հոգնակի

- Ալևոր > խուվոր խուվորքէր || խուվորնէր
Աղուէս > աղվէզ աղվէզքէր || աղվէզնէր
Աման > աման ամանքէր || ամաննէր
Անառակ > անառակ անառալքէր || անառալնէր
Աւազ > ավազ ավազքէր || ավազնէր
Բանալի > պոլիս պոլիսքէր || պոլիսնէր
Բերան > պէրան պէրանքէր || պէրաննէր
Գազան > կլոզոն կլոզոնքէր || կլոզոննէր
Դմակ > տըմոկ տըմոլքէր || տըմոլնէր
Երես > իրէս իրէսքէր || իրէսնէր
Ընկեր > ինգլէր ինգլէրքէր || ինգլէրնէր
Թագաւոր > թաքավոր թաքավորքէր || թաքավորնէր
Ժառանգ > ժռռոնգ ժռռոլքէր || ժռռոլնէր
Պաղող > խավող խավողքէր || խավողնէր
Պոզան > խոզան խոզանքէր || խոզաննէր
Կայծակ > կայծակ կայծալքէր || կայծալնէր
Կատար > կատար կատարքէր || կատարնէր
Կողով > կօղօղ կօղօղքէր || կօղօղնէր
Կրակ > կրակ կրակքէր || կրակնէր
Մեղաւոր > մէղավոր մէղավորքէր || մէղավորնէր
Մկրատ > մըկըրատ մըկըրատքէր || մըկըրատնէր
Մըջիւն > մըռճէմ մըռճէմքէր || մըռճէմնէր
Մօրուք > մըրիւս մըրիւսքէր || մըրիւսնէր

և այլն:

244. Զայնավորով վերջացող բազմապանկ բառերը հոգնակի
կազմելիս ստանում են ներ մասնիկը, օրինակ՝ ածելի > առծէլիւ—

առօժելուներ, գարի > կլորի — կլորիներ, գերանդի > կլերնդի — կլերնդիներ, գերի > կլերի — կլերիներ, գինի > կլինի — կլինիներ, ծառայ > ծառա — ծառաներ, կաշի > կաշի — կաշիներ, կատու > կատու — կատուներ (նաև կատվներ), կիւրակէ > կլիրակի — կլիրակիներ, հալելի > հոլլի — հալլիներ, հոգի > խօքի — խօքիներ, ոսկի > վոսկի — վոսկիներ, սամի > սամի — սամիներ, սատանայ > սատանա — սատանաներ, վկայ > վրկա — վրկաներ, տարի > տարի — տարիներ և այլն:

Տղայ > տըղա բառի հոգնակին բացառաբար լինում է տրդ-նէր (ա ձայնավորը սղվում է):

245. Երբ բազմավանկ բառը վերջանում է ձայնավորին կից ի, կյ հնչյուններով, հոգնակիի ժամանակ այդ հնչյունները ք-ից կամ և-ից առաջ վերածվում են յ-ի, ինչպես՝ ականջ > տնջիկյ, հգն. տնջիլքէր կամ տնջիլներ, այլ (իկ) > իրիկյ — իրիլքէր/իրիլներ, աղէկ > աղէկյ — աղէլքէր/աղէլներ, աղաւնի > լէղունիկյ — լէղունիլքէր/լէղունիլներ, աղջիկ > ախչիկյ — ախչիլքէր/ախչիլներ, անառակ > անառակ — անառալքէր/անառալներ, առակ > առակ — առալքէր | առալներ, բամբակ > պոմբոկյ — պոմբոլքէր/պոմբոլներ (նաև պոմբկներ), բոկիկ > պէօպիկյ — պէօպիլքէր/պէօպիլներ, թիակ > թիլակ — թիլալքէր/թիլալներ, իլիկ > իլիկյ — իլիլքէր/իլիլներ, կապիկ > կապիկյ — կապիլքէր/կապիլներ, շապիկ > շապիկյ — շապիլքէր/շապիլներ (նաև շաֆկներ), կին > կընիկյ — կընիլքէր/կընիլներ (նաև կընթըներ), կորեակ > կորէկյ — կորէլքէր/կորէլներ, կրակ > կըրակ — կըրալքէր/կըրալներ, ձմերուկ > ծըմէրիկյ — ծըմէրիլքէր/ծմէրիլներ, մատանի > մանիկյ — մանիլքէր/մանիլներ, մօժէխ > մըժիկյ — մըժիլքէր/մըժիլներ, մշակ > մուշակ — մուշալքէր/մուշալներ, շալակ > շըլոկյ — շըլոլքէր/շըլալներ, ոգնի > վոգնիկյ — վոգնիլքէր/վոգնիլներ, հորթ > վորթիկյ — վորթիլքէր/վորթիլներ (նաև վորթկներ), ուլունք > իւլիկյ — իւլիլքէր/իւլիլներ, պղպշակ > պօղօճակ — պօղօճալքէր/պօղօճալներ, պտուկ > պըտուկ — պըտուլքէր/պտուլներ, պոռկ > պըռուկ — պըռուլքէր | պըռուկներ (նաև պըռկներ), սպիտակ > սըվտոկյ — սըվտոլքէր/սըվտալներ, վառեակ > վոռէկյ — վոռէլքէր/վոռէլներ, տախտակ > տախտակ — տախտալքէր/տախտըլներ, տեսակ > տէսակ — տէսալքէր/տէսալներ, տղրուկ > տըղրուկ — տըղրուլքէր/տըղրուլներ, ցերեկ > ցերէկյ — ցերէլքէր/ցերէլներ, քամակ > քամակ — քամալքէր/քամալներ, քուռակ > քուռակ — քուռալքէր/քուռալներ (նաև քուռկներ):

նուրն է, եթե բառը վերջանում է գ, գյ, նգ, նգյ բաղաձայն-
ներով, օրինակ՝ արմուկն > արմիւնգլ — արմիւքէր/էրմիւնէր, պղակ >
քլըթագլ — քլըթուքէր/քլըթունէր, եղունգն > լէղունգ — լէղու-
քէր/լէղունէր, ժառանգ > ժառանգլ — ժառուքէր/ժառունէր, կը-
ռունկ > զըռունգ — զըռուքէր/զըռունէր, կրունկ > կըրունգ — կըրը-
քէր/կըրընէր (նաև կըրուկնէր), նամակ > նոմագլ — նոմու-
քէր/նոմունէր, փեթակ > փէթագլ — փէթուքէր/փէթունէր և
այլն:

Իսկ երբ բառը վերջանում է ք, քյ կամ նք, նքյ բաղաձայն
հնչյուններով, նէր մասնիկից առաջ աղէ հնչյունները վերածվում
են նյ-ի՝ և հնչյունի թույլ արտասանութիւմբ, օրինակ՝ աղաչանք >
աղոչանք — աղոչարկքէր/աղոչարկնէր, աղիք > աղէքլ — աղէկ-
քէր/աղէկնէր, ապրանք > ապրանք — ապրարկքէր/ապրարկնէր, ա-
ռիք > առէքլ — առէկքէր/առէկնէր, արտասուք > արսուք — ար-
սուկքէր/արսուկնէր, լազուկ > պոզիւքլ — պոզիւքէր/պոզիւկ-
նէր, երկանք > էրկանք — էրկարկքէր/էրկարկնէր, թաղիք > թա-
ղէքլ — թաղէկքէր/թաղէկնէր, թիկունք > թիկունք — թիկունքէր/
թիկունքնէր, ծաղիկ > ծաղիքլ — ծաղիկքէր/ծաղիկնէր (նաև ծախ-
կընէր), կարագ > կարաք — կարարկքէր/կարարկնէր, պատանք >
պատանք — պատարկքէր/պատարկնէր, պատրուգ > պառուք — պա-
ռուկքէր/պառուկնէր, օրէնք > օրէնքլ — օրէկքէր/օրէկնէր և
այլն:

Կ, կյ, գ, գյ, նգ, նգյ, ք, քյ, նք, նքյ բաղաձայնների հնչյո-
նափոխութիւնը տեղի է ունենում ոչ միայն հոգնակի կազմու-
թիւն ժամանակ, այլև ալն բոլոր դեպքերում, երբ դրանց հաջոր-
դում է որևէ բաղաձայն (տե՛ս § 228, 229):

246. Հոգնակի կազմութիւն ժամանակ միավանկ բառերի
հնչյունափոխութիւնը կատարվում է մոտավորապէս գրականի
նման, այսինքն՝ ի և ու (իւ) ձայնավորները սովորաբար վերած-
վում են ը-ի, օրինակ, լինդ > լինդ — լընդէր, լիրք > լիւփ — լը-
փէր, ծիծ > ծիծ — ծըծէր, միս > միս — մըսէր, միւք > միսկլ —
մըսկլէր, չիր > չիր — չըրէր, պինչ > պինչ — պընչէր, վիզ > վիզ —
վըզէր, ցից > ցից — ցըցէր, սիրա > սիրա — սըսաէր, բուրդ >
պիւրթ — պըրթէր, գունդ > կլիւնդ — կլընդէր, դուռն > տուռ —
տըռնէր, դուրս > տիւս — տըսէր, թութ > թիւթ — թըթէր, թուխ >
թուխ — թըլսաէր, թուղթ > թուլստ — թըլստէր, թումբ > թումբ —
թըմբէր, թուի > թուի — թըփէր, թուր > թուր — թըրէր, խուր-
ձըն > խուրց — խըրցէր, ծունկ > ծունգ — ծընգէր, ծուռ > ծուռ — ծը-

ռէր, մուխ > մուխ — մըխէր, շուն > շիւն — շընէր, ջուր > ճիւր — ճըրէր, սիւն > սուն — սընէր, սուտ > սութ — սըթէր, սուր > սուր — սըրէր, սուրբ > սուրփ — սըրփէր, տուն > տուն — տընէր, ցուրտ > ցուտ — ցըտտէր:

247. Ժամանակակից հայերենում ի և ու ձայնավորները մի շարք դեպքերում հոգնակիի կազմութեան ժամանակ չեն հնչյունափոխվում, ինչպես՝ ծիւ — ծիւեր, հիմք — հիմքեր և այլն: Նույնն է նաև բարբառում:

248. Միավանկներից հոգնակի կազմելիս մյուս ձայնավորները չեն հնչյունափոխվում, օրինակ՝ բակ > պոկլլ — պոկլէր, տակ > տակ — տակէր, տէր > տէր — տէրէր, շէկ > շէկլլ — շէկլէր, գետ > կլէտ — կլէտէր, ձոր > ժոր — ժորէր, բոց > պոց — պոցէր և այլն:

249. Գրականի հետ համեմատած՝ այլ է հնչյունափոխութեան դրուծվունը բաղմամանկ բառերի դեպքում: Ինչպես հալտնի է, հոգնակի կազմելիս բաղմամանկ բառերը ժամանակակից հայերենում, որպես կանոն, չեն հնչյունափոխվում: Ուրմիալի (Խորի) բարբառում կարող են հնչյունափոխվել նաև բաղմամանկ բառերը: Դա կատարվում է երկու ձևով. սղված ձայնավորի փոխարենը ձայնավորը կարող է մտնել բառի վերջածայն բաղաձայնից թէ՛ առաջ, օրինակ՝ աղբիւր > տխպիւր — տխպըրնէր, թէ՛ հետո, օրինակ՝ պառաւ > պառավ — պառվընէր:

250. Շեշտակիր ա (ո) ձայնավորը կարող է հնչյունափոխվել հետևյալ բառերի մեջ. աման > աման — ամըննէր, ատամ > ատամ — ատմընէր, արծաթ > առծաթ — առծըթնէր, բամբակ > պոմբոկլլ — պոմկլլընէր, բանջար > պոնջար — պոնջըրնէր, բերան > պէրան — պէրնընէր, գերեզման > կլէրէզման — կլէրէզմընէր, գութան > կիւտոն — կիւտընէր, դարման > տորման — տորմըննէր, երկաթ > էրկաթ — էրկըթնէր, երկանք > էրկանք — էրկըհնէր, խոզան > խոզան — խոզնընէր, խոնջան > խոնջան — խոնջըննէր, ձաւար > ծովոր — ծովըրնէր, ճանապարհ > ճամբախ — ճամխընէր (բ-ն ընկնում է), ճոպան > ճոպան — ճոպըննէր, մատաղ > մատաղ — մատըղնէր, մարագ > մարաք — մարքընէր, շաքաթ > շոպոթ — շոֆտընէր, շալակ > շըլոկլլ — շըլկըրնէր, ոչխար > վոխչար — վոխչըրնէր, պառաւ > պառավ — պառվընէր, ջրաղաց > ճողոջ — ճախչընէր, տախտակ > տախտակ — տախտըլնէր, տաւար > տավար — տավըրնէր, քաղաք > քաղաք — քախըրնէր, քամակ > քամակ — քամկընէր, քուռակ > քուռակ — քուռկընէր:

251. Մի շարք բառերի մեջ շեշտակիր ա ձայնավորը չի հընչլունափոխվում, ինչպես՝ ակընատ, տղոչանք, ախկատ, ամբար, անառակ, ապրանք, առակ, աստառ, ավագ, ավեղքան, պողորն, պորոկյ, պորեկամ, կյոգուն, քյըթոգյ, կյերան, տըմոկյ, տըրախտ, յեռանդ, երագ, երակ, զովոգյ, խըրատ, կայծակ, կանանչ, կանափ, կաշառք, կատար, կարաք, կարաս, կաքավ, կըտավ, կըրակ, խասկան, խավատ, խըվանդ, ճըրաք, մըխաթ, մըկըրատ, հսան, նոմոգյ, ճըշան, շոքյոթ, ուրաք, սըվտոկյ, տափակ, տեսակ, փորցանք:

Ընդհանրապես պետք է նշել, որ եռավանկ բառերը չեն հընչլունափոխվում:

252. Երկվանկ բառերի շեշտակիր ու (իւ) ձայնավորը հոգնակիի կազմության ժամանակ կարող է հնչլունափոխվել, ինչպես՝ ալիւր > տլիւր — տլըրնէր, աղբիւր > տխպիւր — տխպըրնէր, իրիկուն > իրկուն — իրկըննէր, եղունգ > լէղունգ — լէղընէր, կամուրջ > կարմունջ — կարմըժնէր, կրուկն > կըրունգ — կըրընէր, ճընճըղուկ > ճընջուղ — ճընջըղնէր, մածուն > մածուն — մագնընէր, պուտուկ > պըտուկ — պըտկընէր, պուունկ > պըուունկ — պըուկընէր:

253. Մի շարք բառերի մեջ ու (իւ) ձայնավորը չի հնչլունափոխվում, օրինակ՝ արթուն > գոռթիւն — գոռթիւննէր, գարուն > կյորիւն — կյորիւննէր, արտասուք > արսուք — արսուհնէր, թըրթուռ > թըռթուռ — թըռթուռնէր, աշուն > աշուն — աշուննէր, ապրուտ > ապրուակ — ապրուակնէր:

254. Երկվանկ բառերի շեշտակիր ի-ն հոգնակիի կազմության ժամանակ կարող է հնչլունափոխվել, ինչպես՝ ամիս > ամիս — ամսընէր, անիծ > անիծ — անծընէր, բրինձ > պըրինձ — պըրըզնէր, գետին > կլէտին — կլէտնընէր, երդիք > էրթիս — էրթըսնէր, թոնիր > թոնդիր — թոնդըրնէր, հարսանիք > խառնիս — խառնըսնէր, շապիկ > շապիկ — շապկընէր, չամիչ > չոմիչ — չոմչընէր, տանիք > տընիս — տընսընէր:

255. Մի շարք բառերի մեջ շեշտակիր ի-ն չի հնչլունափոխվում, օրինակ՝ աղջիկ > ախչիկ — ախչիկնէր, արծիւ > առծիւ — առծիւնէր, բոկիկ > պէօպիկ — պէօպիկնէր, դարբին > տորպին — տարպիննէր, դեղին > տէղին — տէղիննէր, երկիր > լէրկիւր — լէրկիւրնէր, թրիք > թըրիք — թրիհնէր, խաւիծ > խալիծ — խալիզնէր և այլն:

256. Մյուս ձայնավորները որպես կանոն չեն հնչլունափոխվում, օրինակ՝ ամօթ > ամօթ — ամօթնէր, կարօտ > կարօտ — կա-

բօտնէր, աքլոր > տհլէօր — տհլէօրնէր, քարոզ > քարօզ — քարօզնէր, անձրև > անձռէվ — անձռէվնէր, օրէնք > օրէնքլ — օրէնլնէր, աղուէս > աղվէզ — աղվէզնէր, թագաւոր > թաքավոր — թաքավորնէր, խաղող > խավող — խավողնէր և այլն:

Բացառութիւն են կազմում միայն հետևյալ բառերը. ոսկր > վոսկոռ — վոսկրոնէր, կոտոր > կօտօշ — կօտըշնէր, փողոց > փօղոց — փօխցընէր, ցորեհան > ցէօրէօն — ցէօրնընէր, գոմէշ > գլոմէշ — գլոմշընէր, գլուխ > կըլօխ > կըլխընէր, թաղիք > թաղէքլ — թախկընէր: Վերջին երկու բառի մէջ հնչյունափոխութիւնը կարելի է համարել կանոնավոր, քանի որ կըլօխ բառի օ-ն ծագում է գրաբարի ու-ից, իսկ թաղէքլ բառի ե-ն՝ ի-ից: Ոսկր բառը գրաբարում ը-ից առաջ ո չի ունեցել: Ուրեմն՝ զուտ բացառութիւններ մնում են միայն փօղոց, ցէօր.օն, գլոմէշ և կօտօշ բառերը:

257. Հոգնակիւմ հնչյունափոխվող բոլոր բազմաթանկ բառերը, առանց բացառութիւն, ունենում են նաև անհնչյունափոխ ձևովեր, այնպես որ մի շարք բառերի համար ունենք զույգ հոգնակիւններ: Այդ բառերից են.

ալիւր > տլիւր — տլըրնէր || ալիւրնէր
 աղբիւր > տխպիւր — տխպըրնէր || տխպիւրնէր
 աման > աման — ամընէր || ամաննէր
 ամիս > ամիս — ամսընէր || ամիսնէր
 անիծ > անիծ — անծընէր || անիզնէր
 ատամ > ատամ — ատմընէր || ատամնէր
 բամբակ > պոմբոկլ — պոմկլընէր || պոմբոյնէր (նաև պոմբընէր)
 բանջար > պոնջոր — պոնջըրնէր || պոնջորնէր
 բերան > պէրան — պէրնընէր || պէրաննէր
 բրինձ > պըրինձ — պըրըզնէր || պըրիզնէր
 գետին > կլէտին — կլէտնընէր || կլէտիննէր (նաև կլէտընտանք)
 գերեզման > կլէրէզման — կլէրէզմընէր || կլէրէզմաննէր
 զլուխ > կըլօխ — կըլխընէր || կըլօխնէր
 գոմէշ > գլոմէշ — գլոմշընէր || գլոմէշնէր (նաև գլոմըշտանք)
 զութան > կիւտոն — կլիւտոննէր || կիւտոննէր
 իղունգ > լէղունգ — լէղընէր || լէղույնէր
 երդիք > էրթիս — էրթըանէր || էրթիսնէր
 երեկոյ > իրկուն — իրկըննէր || իրկուննէր
 երկաթ > էրկաթ — էրկըթնէր || էրկաթնէր
 երկանք > էրկանք — էրկըհնէր || էրկահնէր
 թաղիք > թաղէքլ — թախկընէր || թաղէքլնէր

թոնիր > թոնդիր — թոնդրներ || թոնդիրներ
 խոզան > խոզան — խոզներ || խոզաններ
 խոնջան > խոնջան — խոնջրներ || խոնջաններ
 կամուրջ > կարմունջ — կարմրներ || կարմուխներ
 կնիկ > կրնիկ — կրնգներ || կրնիներ (ալիքի՝ կրնթներ)
 կոտոշ > կոտոշ — կոտրշներ || կոտոշներ
 կրունկ > կրրունգ — կրրներ || կրուներ
 հարսանիք > խառնիս — խառնրներ || խառնիսներ
 ձաւար > ծովոր — ծովրներ || ծովորներ
 ճանապարհ > ճամբախ — ճամխներ || ճամբախներ
 ճնճուկ > ճրնջուկ — ճրնջրներ || ճրնջուներ
 ճոպան > ճօպան — ճօպրներ || ճօպաններ
 մածուն > մածուն — մազներ || մածուններ
 մատաղ > մատաղ — մատրներ || մատաղներ
 մարալ > մարաք — մարքներ || մարահներ
 շաբաթ > շոպոթ — շոֆտներ || շոպոթներ
 շալակ > շըլուկ — շըկներ || շըլուներ
 շապիկ > շապիկ — շապկներ || շապիներ
 ոչխար > վոխար — վոխշրներ || վոխշարներ
 ոսկր > վոսկոռ — վոսկրներ || վոսկոռներ
 չամիչ > չոմիչ — չոմչրներ || չոմիշներ
 պառաւ > պառավ — պառվներ || պառավներ
 պուտուկ > պըտուկ — պըտկներ || պըտուկներ
 պըռուկ > պըռուկ — պըռկներ || պըռուկներ
 ջրաղաց > ճողոջ — ճոխչրներ || ճողոշներ
 տախտակ > տախտակ — տախտրներ || տախտախներ
 տանիք > տընիս — տընսրներ || տընիսներ
 տաւար > տավար — տավրներ || տավարներ
 ցորեան > ցէօրէօն — ցէօրներ || ցէօրէօններ
 փողոց > փօղոց — փօխցրներ || փօղոսներ
 քաղաք > քաղաք — քախկներ || քաղահներ
 քամակ > քամակ — քամկներ || քամախներ
 քոռակ > քոռակ (իկ) — քուկներ || քոռախներ (իներ)

Բերված զուգերից ավելի գործածական են հնչյունափոխված ձևերը:

258. Կրկնակի հոգնակի ունեն հաւ ու-ով վերջացող մի քանի բազմավանկ բառեր, որոնք կարող են հոգնակի կազմել ներ մասնիկն ավելացնելով ուղղակի բառի վրա, ինչպես՝ լեզու > լեզիւ —

լեզվիչներ կամ ուն փոխելով վ-ի, որ ներ մասնիկի հետ կապվում է ը-ով, ինչպես՝ լեզվի — լեզվիչներ։ Նման հոգնակիներ ունեն նաև հետևյալ բառերը. առու > առու — առուներ || առվիչներ, թթու > թթիւ — թրթիւներ || թրթիւիչներ, կատու > կատու — կատուներ || կատվիչներ։ Ու (իւ) հանգող մյուս բազմավանկ բառերի հոգնակին միշտ առաջին ձևով է, օրինակ՝ ածելի > առծելի — առծելիչներ, քարթու > քարթիւ — քարթիւիչներ և այլն։

259. Ուրմիայի (Խոլի) բարբառում մասնակի գործածություն ունեն հետևյալ հոգնակիները.

աանք — գոմէշ > գլոմէշ — գլոմըշտանք, գետին > կլէտին — կլէտընտանք, եղբայր > ախպէր — ախպրտանք, կտոր > կրտոր — կրտորտանք, տանիք > տընիս — տընըստանք.

րանք — տեղ(ի) > տէղ — տէղրանք, գիւղ > կլէղ — կլէղրանք, կող > կող — կողրանք.

ստար — ալգի > էքլի — էքլըստար.

վանք — փշուր > փըշիւր — փըշըրվանք.

վերք — դուռն > տուռ — տըռվէրք.

անք — ձի > ծի — ծիլանք, եզն > լէզ — լէզնանք։

Պետք է նկատի ունենալ, որ բերված բառերը ալիլի հավաքական իմաստ են արտահայտում (բացառություն կարելի է համարել միայն ծիլանք և լէզնանք ձևերը) և ունեն իրենց կանոնավոր հոգնակիները։

260. Բարբառումս որպես հոգնակիակերտներ են հանդես գալիս նաև հնք, օնք, անք մասնիկները։ Դրանք կազմում են անհզական բառեր։

ա) հնք մասնիկով անհզական գոյականներ են կազմվում անձերի հատուկ անուններից, ինչպես՝ Բաթոյենք, Նոգորենք, Յեղաղորենք, Շագոյենք, Սարքիսենք, Մամբլոնենք, Շրմոյենք, Մըխոգյենք, Էօրգիլենք, Յեփոյենք, Ասադուրենք, Բախստրենք, Բոգալենք, Կյուսպորենք, Թաղանենք և այլն։ Դրանք ցույց են տալիս գերդաստան։

բ) Անք մասնիկով անհզական գոյականներ են կազմվում անձերի հասարակ անուններից, ինչպես՝ խերանք, քլեռանք, մօքլիրանք, քավորանք, տեքրանք, խըրօխպերանք, սանըմերանք, սանըխերանք, հարեվանք, աներանք։

գ) Օնք մասնիկով անհզական բառեր են կազմվում գերանունների սեռական հոլովաձևերից, ինչպես՝ իմօնք, քյոնօնք, իւրօնք, տորօնք, գորօնք, մերօնք, ծերօնք, տոնցօնք, դոնցօնք, իւրենցօնք։

II. ՀԱՆՈՎՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՎԱՋՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

261. Ուրմիայի (Խոյի) բարբառն ունի վեց հոլով. ուղղագիւծ, սեռական, տրական, հայցական, բացառական և գործիական: Բացակայում է ներգոյական հոլովը: Հոլովական ալս զրուծյամբ բարբառս հեռանում է ս ճյուղից (ս ճյուղի բոլոր բարբառները ունեն ներգոյական հոլով) և միանում է կ ճյուղի բարբառներին:

Ըստ սեռական հոլովի (այլև ներկա ժամանակի եզ. III դեմքի) կազմութեան Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը բաժանվում է երկու՝ «ի» և «ը» խոսվածքների: Առաջինները սեռականը կազմում են ի վերջավորութեամբ, ինչպես՝ խաց — խացի, իսկ երկրորդները՝ ը վերջավորութեամբ, ինչպես՝ խաց — խացը: Վերջին դեպքում որոշյալ ուղղականը և սեռական հոլովը տարբերվում են միայն շեշտով, ալն է՝ ուղղականում շեշտը դրվում է որոշյալ հոգին նախորդող ձայնավորի վրա, օրինակ՝ վարժըպէ՛տը կընոց աունը ռուսուցիչը գնաց տուն», իսկ սեռականում հոգը դրվում է ը վերջավորութեան վրա, օրինակ՝ վարժըպէտը՝ թըխեքը կուրսվիր են ռուսուցչի գըրքերը կորել են»: Հասկանալի է, որ դրանցից հինը սեռականի ի-ով ձևն է:

262. Ժամանակակից գրական լեզվի և ում ճյուղի բարբառների նման Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում սեռական հոլովը հոգ ստանալի կարող: Այսպիսով, սեռականը և տրականը տարբերվում են որոշյալ հոգի գործածութեան մեջ:

263. Հայցական հոլովում գրեթե բացակայում է իրի և անձի առում: Իրի առման դեպքում հայցականը նմանվում է ուղղականին, ինչպես՝ են կյտոը աի մորթեմ «ալն գառը պիտի մորթեմ», կօլը ծախիմ «կովը ծախեցի», շիւնը կապիմ «շունը կապեցի» և այլն:

Անձի առման դեպքում հայցականը նմանվում է տրականին, ինչպես՝ են կյառուն աի մորթեմ «ալն գառանը պիտի մորթեմ», կօլին ծախիմ «կովին ծախեցի», շանը կապիմ «շանը կապեցի»:

Հայցականը գործ է ածվում նաև իբրև նախդիրիվ հայցական՝ շարժման ուղղութիւնը ցույց տալու համար, օրինակ՝ Կյոսպտըը կընոց սար «Գասպարը գնաց սար», Մամբկոնը կընոց ճողոջ «Մամիկոնը գնաց ջրաղաց»:

Տեղի հատուկ և հասարակ անունների հայցականը գործածվում է նաև իբրև բուն ներգոյական՝ ցույց տալով ալն տեղը, որտեղ կատարվում է գործողութիւնը, օրինակ՝ Կյեղացի Համբոյի աունը կըռիվ էր ինգյի «Գյուղացի Համբոյի տունը կռիվ էր ընկել»։ Էրեվան շատ աուն կա «Երեւանում շատ տուն կա»:

Հաստաբոլ քաղաքը կար

Ղուշտր — Ալի անունով

Ղուսարբազ, լոթու մեկյը (Քյոռ-Օղլի, էջ 148):

264. Բացառականը կազմվում է հ(ն), իսկ առանձին ղեպքերում նաև մհ(ն) վերջավորություններ, օրինակ՝ ծառեն «ծառից», խօրմէն «հորից»:

Բացի բոլոր բառերի համար սովորական արդ ձևից, կա նաև բացառականի մի ուրիշ ձև, որը կազմվում է ա վերջավորություններ: Այդպիսի բացառական ունեն տեղանունները, ինչպես՝ Էրէվանա «Երևանից», Էշմիլպանա «Էշմիածնից», Սամաղարա «Սամաղարից», Ծախկունքա «Ծաղկունքից», Թօխսա «Դողսից», Պիրուկանա «Քյուրականից», Շէօրոզլուա «Շորազլուից», Քըզնավուզա «Քզնավուզից», Սալմաստա «Սալմաստից», Քօլա «Քոլից», Ցէրուսաղէմա «Երուսաղեմից»:

Ղօշ Քյոռ-Օղլին թող տող մընա,

Մենք խոբոթ տանք Ղըզըրումա (Քյոռ-Օղլի, էջ 77):

Պրոֆ. Աճառյանը այսպիսի բառերի բացառականի մասին գրում է. «Մրանք գրաբարի հատուկ անունների հոլովման մնացորդներն են՝ նախգրից զրկված, ինչ. լերուսաղեմա, ի Գանձակալ, ի Վանալ և այլն»:

265. Գործիականը կազմվում է օվ, իսկ առանձին ղեպքերում մօվ վերջավորություններ, օրինակ՝ ծառօվ, ախսօրմօվ:

266. Ուղղական հոլովը գործածվում է նաև որպես կոչական: Սակավաթիվ բառերի համար կոչականը ունի առանձին ձև, ինչպես՝ քլիւրօ «ո՞վ քուր», մէրօ «ո՞վ մալր», խէրօ «ո՞վ հալր», ախչի (ախչը) «ո՞վ աղչիկ»:

Օ վերջավորություն ունեն նաև մի խումբ հատուկ անուններ, ինչպես՝ Սիրօ, Պաղօ, Լիտօ, Կօրօ, Հարյօ, Առտօ, Համօ, Սէթօ, Շըմօ, Անդօ, Հըրօ, Վաչօ, Մառտօ, Կառնօ, Առշօ, Փիւօ, Մըկօ, Կընօ, Ասօ, Համբօ, Անօ, Սօֆօ, Զարօ, Հայկօ, Դըրօ, Լուրօ, Վարթօ:

Հատուկ անունների այս սղված ձևերը գործածվում են առտընին, սովորական խոսակցության ժամանակ:

III. Հ Ո Լ Ա Վ Ա Ռ Մ

267. Հոլովումները որոշվում են սեռական հոլովի վերջավորություններով: Ուրմիալի (Քոլի) բարբառն ունի 7 հոլովում:

¹ Հ. Աճառյան, Քննություն Վանի բարբառի, էջ 116:

1. Առաջին հոլովում

268. Այս հոլովման վերջավորություններն են՝ տեղական ի (ը), տրական ի (ը), բացառական է, գործիական օվ, օրինակ.

Եզակի

ուղղ.	ծառ	վորժըպէտ
սեռ.	ծառի(ը)	վորժըպէտի(ը)
տր.	ծառի(ը)	վորժըպէտի(ը)
հայց.	ծառ	{ վորժըպէտ վորժըպէտի
բաց.	ծառէ	վորժըպէտէ
գործ.	ծառով	վորժըպէտով

Հոգնակի

ուղղ.	ծառներ	վորժըպէտներ	կամ	վորժըպէտքէր
սեռ.	ծառների(ը)	վորժըպէտների(ը)		վորժըպէտքէրի(ը)
տր.	ծառների(ը)	վորժըպէտների(ը)		վորժըպէտքէրի(ը)
հայց.	ծառներ	{ վորժըպէտներ վորժըպէտների	{	վորժըպէտքէր վորժըպէտքէրի
բաց.	ծառներէ	վորժըպէտներէ		վորժըպէտքէրէ
գործ.	ծառներով	վորժըպէտներով		վորժըպէտքէրով

Այսպես են հոլովվում բարբառիս բառերի բացարձակ մեծամասնությունը, ալիւ բացարձակապես բոլոր բառերի հոգնակին, բացի անեզականներից: Նույնիսկ ալն բառերը, որ սովորաբար ուրիշ հոլովումների են պատկանում, կարող են հոլովվել նաև ի հոլովիչով: Այսպես կարող են հոլովվել ի-ով վերջացող բառերը, ինչպես՝ խօքի — խօքիի(ը), կլորի — կլորիի(ը), կլինի — կլինիի(ը) (զրանք սովորաբար ենթարկվում են ու հոլովման), ան հոլովման պատճառով բառերից մի քանիսը, օրինակ՝ լէզ — լէզի(ը), պէռ — պէռի(ը) և ալն:

239. Ի (ը) հոլովման համաձայն են հոլովվում նաև ութիւն > թոն վերջավորող բառերը՝ լալըթոն, ճոչըթոն, խուժանթոն, չարըթոն և ալն, օրինակ.

ուղղ.	պորէկամթոն	հայց.	պորէկամթոն
սեռ.	պորէկամթոնի(ը)	բաց.	պորէկամթոնէ
տր.	պորէկամթոնի(ը)	գործ.	պորէկամթոնով

270. Ի (ը) հոլովմամբ են հոլովվում նաև ու-ով վերջավորվող բառերը, որոնց պատկերը հետևյալն է.

եզակի		հոգնակի
ուղղ.	առու	առվընէր
սեռ.	առվի(ը)	առվընէրի(ը)
տր.	առվի(ը)	առվընէրի(ը)
հալց.	առու	առվընէր
բաց.	առվէ	առվընէրէ
գործ.	առվով	առվընէրով

Այսպես են հոլովվում նաև՝ կատու > կատու — կատվի(ը), թթու > թըթիւ — թըթվի(ը), կոլ > կու — կըվի(ը), լու > լիւ — լըվի(ը), ձու > ծիւ — ծըվի(ը), կծու > կըծու — կըզվի(ը), լէ-գու > լէզիւ — լէզվի(ը): Դրանք կարող են ունենալ նաև իրենց անհնչյունափոխ ձևերը, ինչպես՝ կատու > կատու — կատուի(ը), թթու > թըթիւ — թըթիւի(ը), լեզու > լէզիւ — լէզիւի(ը) և այլն:

Ու (իւ)-ով վերջավորվող մյուս բառերը հոլովվում են միայն անհնչյունափոխված ձևով, օրինակ՝ չածելի > առծելի — առծելիւի(ը), քարթու > քլտրթիւ > քլտրթիւի(ը) և այլն:

2. Մեկնորդ հոլովում

271. Այս հոլովման վերջավորութուններն են՝ սեռական և տրական ու (իւ), բացառական է, գործիական օվ. հոգնակին նույնն է առաջին հոլովման հետ. այսպես՝

եզակի		հոգնակի
ուղղ.	խօքի	խօքինէր
սեռ.	խօքու	խօքինէրի(ը)
տր.	խօքու	խօքինէրի(ը)
հալց.	խօքի	խօքինէր
բաց.	խօքիէ	խօքինէրէ
գործ.	խօքով (նաև խօքիյով)	խօքինէրով

Այսպես հոլովվում են՝

ա) Ի-ով վերջավորվող բոլոր բազմական կառերը, ինչպես՝ ալդի > էքի — էքիւ, գերի > կլերի — կլերիւ, գինի > կլինի — կլի-

նիւ, խնամի > խընամի — խընամու, մաքի — մաքի — մաքու, ջորի > ջորի — ջորու, սամի > սամի — սամու, սոնի > սըոնի — սըոնու, քամի > քամի — քամու, քենի > քէնի — քէնիւ և ալլն: Դրանց մեջ են մտնում նաև փոխառյալ բառերը, ինչպես՝ Քլօռ-Օղլի — Քլօռ-Օղլու, տմի — տմու, լըլխի — լըլխու և ալլն:

բ) Բոլոր անորոշ դերբայները առանց բացառութեան, ըստ որում էլ-ով վերջավորողները ստանում են իւ, իսկ ալ-ով վերջավորողները՝ ու մասնիկը, օրինակ.

ուղղ.	վտղնէլ	աղալ
սեռ.	վտղնէլիւ	աղալու
տր.	վտղնէլիւ	աղալու
հալց.	վտղնէլ	աղալ
բաց.	վտղնէլէն	աղալէն
գործ.	վտղնէլօվ	աղալօվ

Նույն ձևով նաև՝ աղաչել > աղաչէլ — աղաչէլիւ, աղօթել > աղօթէլ — աղօթէլիւ, ալլիւ > էրէլ — էրէլիւ, ասիւ > ասէլ — ասէլիւ, արձակել > առցրկէլ — առցրկէլիւ, բառնալ > պոռնալ — պոռնալու, դառնալ > տոռնալ — տոռնալու, դողալ > սողալ — սողալու, իմանալ > իմանալ — իմանալու, քարանալ > քարանալ — քարանալու և ալլն:

Անորոշումով ածանցն ունեցող բալերը, որոնք սահմանափակ թիվ են կազմում, սեռականում ունենում են իւ վերջավորում. Դիւնը, ինչպես՝ երթալ > էթալ — էթալիւ, լուանալ > լըվալ — լըվալիւ:

գ) Ինչպես հայտնի է, կենդանիների անունների մի մասը գրաբարում հոլովվում էր ու հոլովմամբ, ինչպես՝ աղուէս > աղուհսու, առիւծ — առիւծու, արջ — արջու, գրաստ — գրաստու, կաքաւ — կաքաւու, հաւ — հաւու և ալլն: Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում այս հոլովման հետքերը պահպանվել են: Ու հոլովման ենթարկվում են՝ ալծ > էծ — էծիւ (գրբ. ալծի), արջ > առչ — առչու (գրբ. արջու), գալլ > կլէլ — կլէլիւ (գրբ. գալլու կամ գալլոյ), գառն > կլոռ > կլոռու (գրբ. գառին), գոմէշ > գլոմէշ — գլոմշիւ (գրբ. գոմշոյ), դե > դէվ — դէվիւ (գրբ. դիվի), էշ > էշ — էշիւ (գրբ. իշոյ կամ իշու), կով > կօվ — կօվու (գրբ. կովու), հալ > խալ — խալու (գրբ. հաւու), ձագ > ծոքլ — ծոքլիւ (գրբ. ձագու):

Ու հոլովման են ենթարկվում նաև՝ մարդ > մառթ — մառթու (գրբ. մարդոյ), ծով > ծօվ — ծօվու (գրբ. ծովու), հալ > խալ —

խալու (գրբ. հալոլ), հարան > խարս — խարստ (գրբ. հարսին, հգն. հարսունք), պառաւ > պառավ — պառվու (գրբ. պառաւոլ, հգն. պառաւունք), սով > սով — սովու (գրբ. սովոլ), տեր > տէր — տիրու (գրբ. տեառն), օձ > օց — օցու (գրբ. օձի):

Ինչպես հալտնի է, ժամանակակից հայերենի ու հոլովումը ոչ թե գրաբարյան ու հոլովման անմիջական շարունակութիւնն է, այլ ծագում է գրաբարյան ու հոլովումից՝ ոյ > ու հնչյունափոխութեամբ, ինչպես՝ մարդոլ > մարդու, ալզոլ > ալզու, գնալոլ > գնալու և ալլն: Բարբառիս ու հոլովումը ևս ձևավորվել է այս հիմքի վրա, բայց միևնույն ժամանակ, ինչպես տեսանք, պահպանել է նաև գրաբարյան ու հոլովման հետքերը:

272. Այս հոլովման համեմատ կարող են հոլովվել նաև կատու, լեզիւ բառերը, բայց ու (իւ)-ից առաջ ստանալով վ բաղաձայնը: Օրինակ.

ուղղ.	կատու	լէզիւ
սեռ.	կատվու	լէզվիւ
տր.	կատվու	լէզվիւ
հայց.	կատու	լէզիւ
բաց.	կատվէ	լէզվէ
գործ.	կատվով	լէզվով

Ինչպես նշվել է արդեն (§ 268), ու հոլովման բոլոր բառերը կարող են հոլովվել նաև ի (ը) հոլովմամբ:

3. Մերսդ հոլովում

273. Այս հոլովման վերջավորութիւններն են՝ սեռական-տրական վան կամ վա, բացառական (վըն) և, գործիական (վըն) օվ: Հոգնակին կազմվում է էր, նէր կամ քյէր մասնիկներով և հոլովվում է առաջին հոլովման համեմատ, այսպես.

ուղղ.	օր	օրէր
սեռ.	օրվան	օրէրի(ը)
տր.	օրվան	օրէրի(ը)
հայց.	օր	օրէր
բաց.	օրէ (օրվընէ)	օրէրէ
գործ.	օրով	օրէրով

Այս հոլովումը, ինչպես արդի հայերենում, ժամանակ ցույց տվող բառերի հոլովումն է: Այսպես են հոլովվում նաև.

ամիս > ամիս — ամսըվա
 եռանդ > լէռանդ — լէռանդվան
 երեկոյ > իրկուն — իրկըվան
 երեկ > լէրէկլ — լէրէկվան
 գատիկ > գոտիկլ — գոտկըվան
 կիւրակէ > կլիւրուկլի — կլիւրուկվան
 հերու > խէրիւ — խէրվան
 (հերզնամ) > խէրըզնամ — խէրըզնըվան
 ձմեռ > ծրմէռ — ծրմըռվան
 շաբաթ > շոպոթ — շոֆտըվան
 ուրբաթ > իւրպոթ — իւրպոթվան
 տարի > տարի — տարվան
 ցերեկ > ցէրէկլ — ցէրէկվան
 առաւօտուն > առատուն — առատվան բառերը:

Այս հոլովման բառերի մեծ մասը բացառականում ունենում է նաև վիկյէ (ն) ձևը, ինչպես, յեռանդվիկյէն, յերեկվիկյէն, ծրմըռվիկյէն, (էն)—օրվիկյէն և այլն: Սրանք կարող են համարվել մակբայներ:

Վա (ն) հոլովմամբ է գնում նաև մահ > մախ բառը:

4. Ձորուրդ ինքնուրու

274. Այս հոլովման վերջավորութուններն են՝ սեռական-տրական ան, բացառական ե, գործիական օվ: Հոլովման պատկերը հետևյալն է.

ուղղ.	թոռ	թոռնէր
սեռ.	թոռան	թոռնէրի(ը)
տր.	թոռան	թոռնէրի(ը)
հայց.	թոռ թոռան	թոռնէր թոռնէրի(ը)
բաց.	թոռէ	թոռնէրի
գործ.	թոռով	թոռնէրով

Այսպես են հոլովվում՝ աշուն — աշնան, պէռ — պէռան, կլոռ — կլոռան (կլոռու), կլոռիւն — կլոռնան, կոռ — կոռտան, տուռ — Ուրմիայի (նոյի) բարբառք—6

առնան, եզ — լեզան, թոռ — թոռան, թումբ — թրմբան, լուծ — լը-
ծան, խուբց — խըրցան, խուփ — խըփան, ծունդ — ծընդան, խիմ —
խիման, ծիւկ — ծըկան, մութ — մըթան, ճընջուղ — ճընջըղան,
մուկ — մըկան, նուռ — նըռան, պոռտ — պոռտան բառերը:

5. Հիմքերուդ հոլովում

275. Հինգերորդ հոլովման մեջ սեռական-տրականի ձևը կազ-
մվում է ուղղականի և շեշտված ձայնավորը օ-ի փոխելով: Բացա-
ռականը և գործիական կազմվում են (մ)ե և (մ)օվ վերջավորու-
թյուններով: Հոգնակին սովորական ձևով է: Օրինակ՝

ուղղ.	խէրը	ախպէրը	մէրը
սեռ.	խօր	ախպօր	մօր
տր.	խօրը	ախպօրը	մօրը
հայց.	խօրը	ախպօրը	մօրը
բաց.	խօրէն (խօրմէն)	ախպօրէն (մէն)	մօրէն (մէն)
գործ.	խօրօվ (խօրմօվ)	ախպօրօվ (մօվ)	մօրօվ (մօվ)

Այս հոլովումը, ինչպես գրականում, սակավ գործածություն
ունի: Այսպես են հոլովվում վերոհիշյալ երեք, այլև այն բարդ
բառերը, որոնց վերջին բաղադրիչը այդ բառերն են: Դրանք են՝

սանահայր > սանրխէր — սանըխօր
սանամայր > սանըմէր — սանըմօր
քաւորմայր > քավորմէր — քավորմօր
տիրամայր > տիրամէր — տիրամօր
հորեղբայր > խօրօխպէր — խօրօխպօր

6. Վեցերորդ հոլովում

276. Այս հոլովման վերջավորություններն են՝ սեռական-տրա-
կան ոչ, բացառական ե (մե), գործիական օվ (մօվ): Հոգնակին սո-
վորական ձևով է: Այս հոլովման պատկերը հետևյալն է.

ուղղ.	քիւրը
սեռ.	քլրոչ
տր.	քլրոչը
հայց.	քլրոչը
բաց.	քլրոչէն (քլրոչմէն)
գործ.	քլրոչօվ (քլրոչմօվ)

Այսպես են հոլովվում ազգակցութուն ցույց տվող հետևյալ բառերը.

աներ > անէր — անէրոչ (նաև անէրի)
 ընկեր > ինգլէր — ինգլէրոչ (նաև ինգլէրի)
 կնքաւոր > քավոր — քավորոչ (նաև քավորի)
 տալգր > տէքր — տէքրոչ (նաև տէքրի)
 տէր > տէր — տիրոչ (նաև տիրու)

7. Յոթերորդ հոլովում

277. Յոթերորդ հոլովման մեջ սեռական-տրականը կազմվում է ուղղականի ք-ն փոխելով ց-ի: Բացառական և գործիական հոլովները կազմվում են սովորական Է (մէ), օվ (մօվ) վերջավորութուններով, որոնք զրկում են սեռական-տրականի ձևի վրա:

Հոլովման պատկերը ախպիսին է.

ուղղ.	քավորանք	Նոգորէնքլ
սեռ.	քավորանց	Նոգորէնց
տր.	քավորանց	Նոգորէնց
հալց.	քավորանց	Նոգորէնց
բաց.	քավորանցէն (ասմէն)	Նոգորէնցէն (էսմէն)
գործ.	քավորանցօվ (ասմօվ)	Նոգորէնցօվ (էսմօվ)

Այսպես են հոլովվում անեղական բառերը, ինչպես՝ Սորքլիսէնքլ, Բոգորէնքլ, քլէռանք, մօքլիրանք և այլն (տե՛ս § 260):

IV. ՀնցՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈԼՈՎՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ

278. Հոլովման ժամանակ հնչյունափոխութիւնը կատարվում է մոտավորապես այն կանոններով, ինչ հոգնակիի կազմութեան ժամանակ, այսինքն.

ա) Միավանկ բառերի փակ վանկի ի և ու (իւ) ձայնավորները սովորաբար վերածվում են ը-ի, օրինակ՝ միս—մըսի(ը), չիր—չըրի(ը), սիրտ—սըրտի(ը), թուփ—թըփի(ը), թուխս—թըխսի(ը), պիւրթ—պըրթի(ը), տիւս—տըսի(ը) և այլն: Մյուս ձայնավորները

չեն հնչյունափոխվում, օրինակ՝ տակ—տակի(ը), պոկյ—պոկյի(ը), կէտ—կէտի(ը), ծոր—ծորի(ը) և այլն:

բ) Բազմավանկ բառերի մեծ մասի փակ վերջնավանկի ա, ի, ու ձայնավորները հոլովման ժամանակ կարող են հնչյունափոխվել, օրինակ՝ աման—ամենի(ը), առժաթ—առժթի(ը), պլրինձ—պլրինձի(ը), խառնիս—խառնըսի(ը), կարմունջ—կարմնջի(ը), ալիւր—ալրի(ը) և այլն: Սակայն, ինչպես հոգնակիի կազմության ժամանակ է, այդ բառերը միաժամանակ կարող են հոլովվել նաև անհնչյունափոխ ձևով, ինչպես՝ աման—ամանի(ը), առժաթ—առժաթի(ը), պլրինձ—պլրինձի(ը), խառնիս—խառնիսի(ը), կարմունջ—կարմունջի(ը), ալիւր—ալիւրի(ը): Այդ պատճառով, ահա, մի շարք բառեր հոլովման ժամանակ ունենում են զույգ ձևեր՝ անհնչյունափոխ և հնչյունափոխված ձևեր: Պետք է նշել, սակայն, որ այդ ձևերից, ինչպես հոգնակիի դեպքում է, ավելի գործածական են հնչյունափոխված ձևերը:

V. ԱՆՈՐՈՇ ԵՎ ՈՐՈՇՅԱԼ ՀՈԴԵՐ

279. Ուրմիալի (Խոլի) բարբառում անորոշ հոդն է մե (<մեկ), որն իր գործածությամբ չի տարբերվում արդի հայերենի մի անորոշ հոդից, օրինակ՝ Մե մառթ մե օր մե ճնճնուղ պըռնեց «մի մարդ մի օր մի ճնճուկ բռնեց»: Առանց մե հոդի էլ բառը անորոշ իմաստ է արտահայտում:

280. Որոշյալ հոդերն են՝ ը և ն, որոնց գործածությունը չի տարբերվում դրականից: Որոշյալ առման դեպքում ը հոդն են ստանում բաղաձայնով վերջացող բառերը, օրինակ՝ հաց > խաց—խացը, ցորեան > ցէօրէօն—ցէօրէօնը, դուռն > տուռ—տուռը, իսկ ն հոդը՝ ձայնավորով վերջացող բառերը, օրինակ՝ առու > առուն—առուն, ձի > ծի—ծին, տղալ > տղա—տղան և այլն: Որոշ խոսվածքներում ը հոդը դառնում է ա կամ ո, օրինակ՝ պըտուղա, տոշտո (պտուղը, դաշտը):

Բոլոր հոլովները կարող են որոշյալ հոդեր ստանալ, բացի սեռականից:

VI. ԱԾԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ

281. Սաստկական կամ բազմակիություն իմաստ արտահայտելու համար ածականը կարող է կրկնվել առանց հնչյունափոխության կամ հնչյունափոխությամբ, օրինակ՝ սեվ-սեվ, ճռչ-ճռչ

փիս-փիս, մանգըր-մանգըր, կարմիր-կարմիր, լեն-լեն, խեթն-խեթն, խոր-խոր, ծայ-ծակ, ծանղըն-ծանղըն, ծուռ-մուռ, կոշտ-կոշտ, կոռ-կոռ, խաստ-խաստ, խին-խին, մուք-մուք, նեղ-նեղ, նոր-նոր, շէլ-շէկյ, չոր-չոր, սուր-սուր

282. Ածականի համեմատական աստիճան արտահայտելու համար համեմատելի առարկան զրվում է բացառական հոլովով, իսկ ածականը մնում է անփոփոխ, օրինակ. էտ ախշիկյը են ախշըկեն խօթս ի «այս աղջիկը այն աղջկանից սիրուն է»:

Համեմատությունը ուժեղացնելու համար ածականի վրա զրվում են զըհա կամ ավէլի || ավէլը բառերը, օրինակ. էտ ախշիկյը են ախշըկեն զըհա (ավէլի) խօթս ի «այս աղջիկը այն աղջկանից ավելի սիրուն է»:

283. Գերադրական աստիճան կազմելու համար ածականի վրա ավելանում են հըմընեն կամ հըմընը բառերը, օրինակ. էտ ախշիկյը հըմընեն խօթս ի (հըմընը խօթսն ի) «այս աղջիկը ամենասիրունն է»:

284. Գոյականաբար գործածվելիս ածականը հոդ է ստանում և հոլովվում առաջին (ի || ը) հոլովման համեմատ, օրինակ.

ուզդ.	սէվը	սէվէրը
սեռ.	սէվի(ը)	սէվէրի(ը)
տր.	սէվին	սէվէրին
հալց.	սէվը	սէվէրը
բաց.	սէվէն	սէվէրէն
գործ.	սէվօվ	սէվէրօվ

VII. ԹՎԱԿԱՆՆԵՐ

285. Քանակական թվականները հետեւյալներն են. մէկյ¹, երկու, իրէքյ, չորս, իինգյ, վեց(ց), օխտ, ութ(թ), իննը, տաս(ս), քըսան, յեռսուն (բաղադրության մեջ նաև յեռ, օրինակ՝ յեռմէկյ, յեռերկու և այլն), քառսուն (բաղադրության մեջ նաև քառ, օրինակ՝ քառմէկյ, քառերկու և այլն), իցցուն, վացցուն, օխտանասուն, ութանասուն, իննըսուն, խոյիք, խոզգոթ, միլլոն:

¹ Մեկ թվականը կապակցված խոսքում միշտ ունենում է մէ ձևը, իսկ հաջվելիս՝ մէկյ:

286ա. 5, 6, 7, 8, 9, 10 թվականները բաղաձայնով սկսվող բառերի հետ սովորաբար գործածվում են որոշյալ հոգով և ունենում են խինգյը, վեցցը, օխտը, ութթը, իննը, տասը ձևերը, օրինակ՝ խինգյը արդա իւնի (նաև՝ խիյ արդա, տես § 229) «հինգ տղա ունի», վեցցը խետ եմ ասի (նաև՝ վես խետ, տես § 228) «վեց անգամ եմ ասել», ութթը մաութ եկավ «ութ մարդ եկավ» և այլն:

Ձայնավորով սկսվող բառերի հետ սովորաբար գործածվում են առանց հոգի, օրինակ՝ խինգյ ախչիկյ իւնի «հինգ աղջիկ ունի», օխտ անուն իւնի «յոթ անուն ունի», թեև չի ժխտվում նաև հոգով գործածությունը:

286բ. Տասնավորները միավորների հետ կապակցվելիս վերջից ստանում են ը հոդակապը, տաս(ս) բառը վերականգնում է գրաբարյան և վերջնահնչյունը: Ըստ այսմ, տասնավորներից և միավորներից կազմված քանակականները ունեն հետևյալ ձևերը. տասնըմեկյ, տասնըխինգյ, քսանըչորս, իցցունըվեց, օխտանասունըմեկյ և այլն: Երբ միավորն սկսվում է ձայնավորով, տասնավորից հետո ը-ն կարող է դրվել կամ չդրվել, օրինակ՝ քառսուն(ը)երկու, իցցուն(ը)իրեքյ և այլն: Սովորականը առանց ը-ի ձևն է:

Հարյուրավորները և հազարավորները կցվում են առանց որևէ միացման կապի, օրինակ՝ 2457 երկու խազար չորս խոյիր իցցուն(ը)օխտ:

286գ. Գոյականաբար գործածվելիս քանակական թվականները հոգ են ստանում և հոլովվում առաջին (ի || ը) հոլովման համեմատ, ինչպես՝ մեկյը — մեկյի — մեկյեն — մեկյօվ, տասը — տասսի — տասսեն — տասսօվ, քսանը — քսանի — քսանեն — քսանօվ և այլն:

287. Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում դասական թվականներ չկան: Միայն Սովետական իշխանության տարիներից սկսած գրական լեզվի ազդեցությամբ գործածվում են տոռքին, յերգըրօթթ, յերօթթ, չօրօթթ, խիյյերօթթ, վեսյերօթթ, օխտյերօթթ, ութթյերօթթ, իննըյերօթթ, տասըյերօթթ դասականները, այն էլ «խումբ», «դասարան» նշանակելու համար: Դրանք ես գոյականաբար գործածվելիս հոգ են ստանում և հոլովվում առաջին հոլովման համեմատ, օրինակ՝ տոռքինը — տոռքինի — տոռքինեն — տոռքինօվ, չօրօթթը — չօրօթթի — չօրօթթեն — չօրօթթօվ և այլն:

288. Բաշխական թվականները կազմվում են կրկնությամբ,

ինչպես՝ մեյ-մեկյ, երկու-երկու, իրեքյ-իրեքյ, չորս-չորս, խիյ-
խինգյ, վեա-վեց, օխտ-օխտ և այլն:

289. Ձափական թվականները կազմվում են քանակականներից անոց ածանցով՝ մեկյանոց, երկըսանոց, իրեքանոց, չորսանոց, խինգյանոց, վեցանոց, օխտանոց, ութթանոց, իննանոց, տասսանոց, յեռուսնանոց, իցցունանոց, խոյիրանոց և այլն:

VIII. ԴԵՐԱՆՈՒՆԵՐ

290. Անձնական դերանուններն են՝ յեա «ես», տիւ «դու», զինքը «ինքը», մեքյ «մենք», տիւք «դուք», զինքյիրը «իրենք»:

Առաջին և երկրորդ դեմքերի անձնական դերանունները ունեն նաև երկար ձևեր, որոնք բաղադրվում են իկյ մասնիկով: Ըստ արդ՝ առաջին և երկրորդ դեմքերի անձնական դերանունների համար ստացվում են հետևյալ ձևերը. լէս || լէսիկ «ես», տիւ || տիւիկ կամ տիւնիկ «դու», մէնք || մէնքիկ կամ մէհիկ «մենք», տիւք || տիւքիկ կամ տիհիկ «դուք»: Իկյ մասնիկով կազմված ձևերը քիչ գործածական են և աստիճանաբար դուրս են մղվում:

291. Նշվել է, որ բաղաձայնից առաջ ք հնչյունը դառնում է հյ, որը թույլ է արտասանվում: Դրանով պետք է բացատրել, որ բարբառիս տիւ դերանունը կարող է գործածվել ոչ միայն եզակի, այլև հոգնակի իմաստով: Այսպես՝ տիւքյ պերիքյ, տիւքյ կյընոցիքյ «դուք բերեցիք, դուք գնացիք» և նման կապակցությունները բարբառիս օրենքով պետք է հնչեին տիւհյ պերիքյ, տիւհյ կյընոցիքյ՝ հյ հնչյունախմբի թույլ արտասանությամբ: Թույլ արտասանության պատճառով հյ-ն ընկել է, և արդյունքը եղել է այն, որ երկրորդ դեմքի եզակի և հոգնակի ձևերը նույնացել են: Ուրմիայի (Խոյի) բարբառով կարելի է ասել՝ տիւ կյընոցիքյ աուը «դուք գնացիք տուն», տիւ փետ պերիքյ «դուք փայտ բերեցիք» և այլն:

292. Անձնական դերանունները հոլովվում են հետևյալ կերպ.

ուղղ. լէս (լէսիկ)

սեռ. իմ

տր. իմը, ընծի || ընծը, ընծիկ

հայց. իմը, ընծի || ընծը, ընծիկ

բաց. իմէն, ընծըմէն, ընծըմանց

գործ. իմով, ընծըմով

մէնք (մէնքիկ, մէհիկ)

մէք

մէրը, մէզի || մէզը, մէզիկ

մէրը, մէզի || մէզը, մէզիկ

մէրէն, մէզըմէն, մէզըմանց

մէրով, մէզըմով

ուղղ.	տիւ (տիւլիկ, տիւնիկ)	տիւք (տիւքիկ, տիւնիկ)
սեռ.	քլօ	ծէր
տր.	քլոնը, քլէզի քլէզը, քլէզիկ	ծէրը, ծէզի ծէզը, ծէզիկ
հայց.	քլոնը, քլէզի քլէզը, քլէզիկ	ծէրը, ծէզի ծէզը, ծէզիկ
բաց.	քլոնէն, քլէզըմէն, քլէզըմանց	ծէրէն, ծէզըմէն, ծէզըմանձ
գործ.	քլոնով, քլէզըմով	ծէրով, ծէզըմով

ուղղ.	զինքը	զինքէրը
սեռ.	իւր	իւրէնց
տր.	իւրը	իւրէնցը
հայց.	իւրը	իւրէնցը
բաց.	իւրէն իւրմէն	իւրէնցէն իւրէսմէն ¹
գործ.	իւրով իւրմով	իւրէնցով իւրէսմով ²

Բազմաձևությունները տրական և հայցական հոլովներում բացատրվում են նրանով, որ սեռականի ձևերը հոգով կարող են յատարել այդ հոլովների ֆունկցիան (իմը = ընծի, քլոնը = քլէզի և այլն), այլև դերանունների կարճ և երկար ձևերի գոյությունը, մի երևույթ, որը հիշեցնում է գրաբարի այս, այդ, այն ցուցական դերանունների հոլովումը, որոնք առանձին ձևերում կրկնակ հոլովում ունեն, օրինակ՝ այս — սեռ. այսը — այսորիկ, տր. այսմ — այսմիկ, այդ — սեռ. այդը — այդորիկ, տր. այդմ — այդմիկ, այն — սեռ. այնը — այնորիկ և այլն: Դրանց հոգնակիները բոլոր հոլովներում կրկնակ ձևեր ունեն, օրինակ՝ ուղղ. այսք — այսոքիկ, այդք — այդոքիկ, այնք — այնոքիկ, սեռ. այսց — այսոցիկ, այդց — այդոցիկ, այնց — այնոցիկ և այլն:

Դերանունների վրա այս իվ մասնիկը ավելանում է նաև մի շարք ուրիշ բարբառներում (Վան, Շամախի), բայց դա, ըստ պրոֆ. Լարիբյանի վկայության, ամենից ավելի հաճախված է Շամախու բարբառում, որը «Այդ Քի» — «իդ» ձևը այնքան է սիրում, որ գործածում է անձնական բոլոր դերանունների վրա և

¹ Հնչյունական փոփոխությունների մասին տես § 228.

² Տես նույն տեղը:

կրկնում մինչև երեք անգամ. ահա, օրինակ՝ լէսիգի, լէսիգիգի, լէսիգիգիգի. հաճախ ստացական հոգերն էլ ավելացվելով, դառնում է լէսիգիգիգիս, տիւ-տիւլիգիգիտ, քէզանիգյան, քէզանիգյով և այլն»¹:

Բացառականի և գործիականի կրկնակ ձևերը արդյունք են այն բանի, որ այդ հոլովները կարող են կազմվել և՛ սեռականից իմեն, իմով և այլն), և՛ տրականից (ընձըմեն, ընձըմով): Դրան ավելանում է նաև այն, որ բացառականը կազմվում է մեն և մանց մասնիկներով (ընձըմեն, ընձըմանց): Մանց մասնիկը, բացառական կազմելուց զատ, ունի նաև մակբալակերտ ֆունկցիա, օրինակ՝ զատամանց (հեռվից), տակամանց (տակից) և այլն:

293. Յուցական դերանունները ևս ունեն երկար և կարճ ձևեր. ետ, ետիկյ «այդ», են, ենիկյ «այն»: Առաջին դեմքի ցուցական դերանունը՝ «այս», որը բարբառումս հնչյունական օրենքների համապատասխան պիտի տար ես ձևը, բացակայում է:

Նշենք, որ ցուցական դերանունների երկար ձևերը ևս քիչ գործածական են:

Յուցական դերանունները հոլովվում են հետևյալ կերպ.
եզակի

ուղղ. էտ, էտիկյ

սեռ. տոր

տր. տորը, տորիկյը

հայց. էտ, էտիկյ, տորը, տորիկյը

բաց. տորէն, տորմէն, տորիկյէն, տորիլմէն

գործ. տորով, տորմով, տորիկյով, տորիլմով

ուղղ. էն, էնիկյ

սեռ. դոր

տր. դորը, դորիկյը

հայց. էն, էնիկյ, դորը, դորիկյը

բաց. դորէն, դորմէն, դորիկյէն, դորիլմէն

գործ. դորով, դորմով, դորիկյով, դորիլմով

¹ Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, Երևան, 1953, էջ 145:

Հոգնակի

ուղղ.	տոնքը, տոնքիկ	դոնքը, դոնքիկ
սեռ.	տոնց	դոնց
տր.	տոնցը	դոնցը
հայց.	տոնքը, տոնքիկ, տոնցը	դոնքը, դոնքիկ, դոնցը
բաց.	տոնցէն, տոսմէն	դոնցէն, դոսմէն
գործ.	տոնցով, տոսմով	դոնցով, դոսմով

Բազմաձևությունները բացատրվում են կարճ և երկար ձևերի գոյությունը, ալլել նրանով, որ բացառականը կարող է կազմվել եճ || մեճ, իսկ գործիականը՝ օվ || մօվ մասնիկներով:

294. Պրոֆ. Ա. Ղարիբյանը ցուցական դերանունների հոլովման մասին տալիս է հետևյալ բացատրությունը. «Հոլովման ժամանակ «էն» բառը դառնում է «դոր», այսինքն՝ իր արմատը կորցնում է և սեռական հոլովի վերջավորությունը դառնում է ամբողջ դերանուն «էնդոր» > դոր»: Ըստ երևույթին «դոր» ձևը կազմվել է «էնդոր» ձևից, որտեղ ն-ից հետո առաջանում է ձայնեղ դ, քանի որ ունգալիկներից հետո այս բարբառում խուլերը վերածվում են ձայնեղների, այլապես բառակազմի չէր կարող լինել ձայնեղ (դոր): Հետագայում ձայնեղացումը պահպանվել է, որովհետև հիմնավորվել է իմաստի տարբերությամբ (տոր — սրա, դրա, դոր — նրա), այսինքն՝ նմանահունչ բառերի տարբերակման հատկանիշը դառնում է միայն ձայնեղացման երևույթը»¹:

295. Ցուցական դերանունների գործածության համար պետք է նկատի ունենալ հետևյալը.

ա) եճ և զաճքյ գործածվում են նաև որպես երրորդ դեմքի անձնական դերանուններ, օրինակ՝ եճ էր առեղի ճնա էր ասում», զաճքյ եճ էր առեղի ճնրանք էին ասում»:

բ) Ինչպես հայտնի է, արդի հայերենում այս, այդ, այն ցուցականները ունեն առավելապես ածականական գործածություն՝ նախադասության մեջ մեծ մասամբ հանդես գալով որոշչի պաշտոնով, իսկ սա, դա, նա ցուցականները ունեն բացառապես գոյականական կիրառություն՝ նախադասության մեջ հանդես գալով ենթակայի և խնդրի պաշտոնով: Ուրմիայի (Պոլի) բարբառում էա, եճ դերանունները համատեղում են այդ երկու գործածություններն էլ. նրանք կարող են կիրառվել և որպես որոշիչ, ինչպես՝ էա

¹ Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 347:

մառքը «ալդ մարդը», Էն ախչիկը «այն աղջիկը», և որպէս Էնթակա կամ խնդիր, ինչպէս՝ Էտ կընաց, Էն մընաց «սա գնաց, նա մնաց», Էտ տար, Էն պէր «սա տար, նա բեր»:

Տոնքյ և դոնքյ ցուցականները ունեն միայն գոյականական գործածութիւն:

գ) Էտ դերանունը համատեղում է 1-ին և 2-րդ դեմքերի ցուցականների իմաստներն էլ. Էտ տունը նշանակում է «այս տունը» և «ալդ տունը». Էտ պէ(ր) ըստ գործածութեան կարող է նշանակել «այս բեր» և «ալդ բեր»:

296. Իբրև ստացական դերանուններ գործածվում են անձնական կամ ցուցական դերանունների սեռական հոլովածները, այն է՝ իմ, քյօ, մէր, ծէր, իւր, իւրենց, տար, դար, առնց, դոնց, որոնք միշտ դրվում են գոյականից առաջ և հանդիսանում են նրա հատկացուցիչը, օրինակ՝ իմ տունը. քյօ թուխտը, դար կովը, մէր էքյի-նէրը, ծէր ծին և ալլն: Բոլոր դեպքերում գոյականն ունենում է ը կամ ն որոշյալ հոդը: Այս դերանունների հետ, ինչպէս, օրինակ, Մեղրու և Կարնո բարբառներում է¹, սովորաբար չեն կարող գործածվել 1-ին և 2-րդ դեմքերի (ս, դ) հոդեր. Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում չի ասվում իմ տունըս, քյօ տունը, ալլ՝ իմ տունը, քյօ տունը: Միայն հատուկ շեշտելու դեպքում կարելի է գործածել և՛ դերանունը, և՛ հոդը, օրինակ՝ իմ աշկովըս տըսամ «իմ աչքովս տեսա». քյօ ծեռովըս խանիր «քո ձեռքովդ հանեցիր» և ալլն:

Ստացական դերանունները կարող են փոխարինվել հոգեբով. 1-ին դեմքի համար ս, 2-րդ դեմքի համար տ, 3-րդ դեմքի համար ը կամ ն:

1-ին դեմք — տունըս «իմ տունը», խացըս «իմ հացը», ծիս «իմ ձին», թուխտըս «իմ թուղթը»:

2-րդ դեմք — տունըտ «քո տունը», խացըտ «քո հացը», ծիս «քո ձին», թուխտըտ «քո թուղթը»:

3-րդ դեմք — տունը «նրա տունը», խացը «նրա հացը», ծին «նրա ձին», թուխտը «նրա թուղթը»: Երրորդ դեմքում, ինչպէս արդի հայերենում է, ստացականութիւնը թուլլ է դրսևորվում:

Ստացական հոդերը դրվում են նաև գոյականի հոգնակի ձևի վրա, ինչպէս՝ տընէրըս «իմ տէէրը», խացէրս «իմ հացերը», տընէրըտ «քո տնէրը», խացէրտ «քո հացերը» և ալլն:

¹ Տե՛ս է. Գ. Աղայան, Մեղրու բարբառը, Երևան, 1954, էջ 184, չ. Մ. Միրաշյան, Կարնո բարբառը, Երևան, 1952, էջ 59:

297. Նշվել է, որ Ուրմիալի (Խոլի) բարբառի որոշ խոսվածքներում բաղաձայնահանգ բազմավանկ բառերը հոգնակիի կազմութվան ժամանակ ստանում են ոչ թե քյեր, այլ ներ մասնիկը (տե՛ս § 243), այսինքն՝ սովորական հոգնակիի ժամանակ քյեր մասնիկը չի գործածվում: Բայց երբ գոյականը գործածվում է ստացական հոդով և պետք է արտահայտել ստացական հոդի հոգնակիությունը, այդ դեպքում բոլոր գոյականները՝ թե՛ միավանկ, թե՛ բազմավանկ, ստանում են քյեր մասնիկը (որը բառի հետ կապվում է ը-ով):

Այսպես՝ տունըս = իմ տունը, տըներըս = իմ տները, իսկ «մեր տները» իմաստը արտահայտելու համար գործածվում է տընըքյերըս ձևը: Նույն ձևով էլ՝ թըխտերըս = իմ թղթերը, իսկ թըխտըքյերըս = մեր թղթերը, խավերըս = իմ հավերը, իսկ խավըքյերըս = մեր հավերը, աշկերըս = իմ աչքերը, իսկ աշկըքյերըս = մեր աչքերը, շորերըս = իմ շորերը, իմկ շորըքյերըս = մեր շորերը և այլն:

Նույն պարագայում ներ մասնիկ ստացող բառերը ևս հոգնակի ստացական հոդի հետ ստանում են քյեր մասնիկը, ինչպես՝ կըլխըքյերըս = մեր գլուխը, էքյիքյերըս = մեր ալգիները, ճամխըքյերըս = մեր ճանապարհը և այլն:

298. Ստացական գերանունները գոյականաբար գործածվելիս հոդ են ստանում և հոլովվում հետևյալ կերպ.

ուղղ.	իմը, իմինը	քյունը, քյունինը
սեռ.	իմի(ը), իմընի(ը)	քյունի(ը), քյունընի(ը)
տր.	իմին, իմընին	քյունին, քյունընին
հայց.	{ իմը, իմինը իմին, իմընին	{ քյունը, քյունինը քյունին, քյունընին
բաց.	իմէն, իմընէն	քյունէն, քյունընէն
գործ.	իմով, իմընով	քյունով, քյունընով

ուղղ.	իւրը
սեռ.	իւրի(ը), իւրինի(ը)
տր.	իւրին, իւրինին
հայց.	իւրը, իւրին
բաց.	իւրէն, իւրինէն
գործ.	իւրով, իւրինով

Ինչպես նկատում ենք, որոշ ձևեր նույնանում են գերանունը-

ների սովորական հոլովածների հետ (իմեն, իմով, քյոնեն, քյոնով, իրքեն, իրով)

299. Վերևում բերված փոխանուն ստացականները գործածվում են այն դեպքում, երբ դրանց տակ հասկացվող գոյականը եզակի է, իսկ երբ հոգնակի է, գործածվում են դրանց հոգնակիի ձևերը՝ իմօնքը, քյոնօնքը, իւրօնքը, որոնց հոլովումը հետևյալն է.

ուղղ.	իմօնքը, իմօնքինը	քյոնօնքը, քյոնօնքինը
սեռ.	իմօնքի(ը), իմօնքինի(ը)	քյոնօնքի(ը) քյոնօնքինի(ը)
տր.	իմօնքին, իմօնքինին	քյոնօնքին, քյոնօնքինին
հայց.	{ իմօնքը, իմօնքինը իմօնքին, իմօնքինին	{ քյոնօնքը, քյոնօնքինը քյոնօնքին, քյոնօնքինին
բաց.	իմօնքէն, իմօնքինէն	քյոնօնքէն, քյոնօնքինէն
գործ.	իմօնքով, իմօնքինով	քյոնօնքով, քյոնօնքինով

ուղղ.	իւրօնքը, իւրօնքինը
սեռ.	իւրօնքի(ը), իւրօնքինի(ը)
տր.	իւրօնքին, իւրօնքինին
հայց.	իւրօնքը, իւրօնքինը իւրօնքինը, իւրօնքինին
բաց.	իւրօնքէն, իւրօնքինէն
գործ.	իւրօնքով, իւրօնքինով

300. Մերը, ծերը, իւրեցը փոխանունների հետ ևս գոյականը հասկացվում է եզակի իմաստով, օրինակ՝ մերը = մեր տունը, ծերը = ձեր այգին, իւրեցը = իրենց կովը և այլն։ Իսկ երբ հարկադր լինի այս նույն դերանունների հետ արտահայտել գոյականի հոգնակի իմաստ, գործածվում են մերօնքը, ծերօնքը, իւրեցօնքը, փոխանունները։ Բերում ենք մերը, ծերը, իւրեցը, մերօնքը, ծերօնքը, իւրեցօնքը փոխանունների հոլովումը.

ուղղ.	մերը, մերինը	ծերը, ծերինը
սեռ.	մերի(ը), մերինի(ը)	ծերի(ը), ծերինի(ը)
տր.	մերին, մերինին	ծերին, ծերինին
հայց.	{ մերը, մերինը մերին, մերինին	{ ծերը, ծերինը ծերին, ծերինին
բաց.	մերէն, մերինէն	ծերէն, ծերինէն
գործ.	մերմով, մերինով	ծերմով, ծերինով

ուղղ.	իւրէնցը, իւրէնցինը	մէրօնքը, մէրօնքինը
սեռ.	իւրէնցի(ը), իւրէնցինի(ը)	մէրօնքի(ը), մէրօնքինի(ը)
տր.	իւրէնցին, իւրէնցինին	մէրօնքին, մէրօնքինին
հալց.	{ իւրէնցը, իւրէնցինը իւրէնցին, իւրէնցինին	{ մէրօնքը, մէրօնքինը մէրօնքին, մէրօնքինին
բաց.	իւրէնցէն, իւրէնցինէն	մէրօնքէն, մէրօնքինէն
գործ.	իւրէնցօվ, իւրէնցինօվ	մէրօնքօվ, մէրօնքինօվ

ուղղ.	ծէրօնքը, ծէրօնքինը	իւրէնցօնքը, իւրէնցինօնքը
սեռ.	ծէրօնքի(ը), ծէրօնքինի(ը)	իւրէնցօնքի(ը), իւրէնցինօնքի(ը)
տր.	ծէրօնքին, ծէրօնքինին	իւրէնցօնքին, իւրէնցինօնքին
հալց.	{ ծէրօնքը, ծէրօնքինը ծէրօնքին, ծէրօնքինին	{ իւրէնցօնքը, իւրէնցինօնքը իւրէնցօնքին, իւրէնցինօնքին
բաց.	ծէրօնքէն, ծէրօնքինէն	իւրէնցօնքէն, իւրէնցինօնքէն
գործ.	ծէրօնքօվ, ծէրօնքինօվ	իւրէնցօնքօվ, իւրէնցինօնքօվ

301. Ինչպես նշվել է արդեն, ա, տ հոդերի հետ գոյականը ռուրարար գործածվում է առանց ստացական դերանունների (§ 296):

Ստացական հոդերով գոյականը հոլովվում է այսպես.

ուղղ.	վոտըս	վոտէրըս	աշկըս	աշկէրըս
սեռ.	վոտիս	վոտէրիս	աշկիս	աշկէրիս
տր.	վոտիս	վոտէրիս	աշկիս	աշկէրիս
հալց.	վոտըս	վոտէրըս	աշկըս	աշկէրըս
բաց.	վոտէս	վոտէրէս	աշկէս	աշկէրէս
գործ.	վոտօվըս	վոտէրօվըս	աշկօվըս	աշկէրօվըս

ուղղ.	վոտըքլէրըս	աշկըքլէրըս
սեռ.	վոտըքլէրիս	աշկըքլէրիս
տր.	վոտըքլէրիս	աշկըքլէրիս
հալց.	վոտըքլէրըս	աշկըքլէրըս
բաց.	վոտըքլէրէս	աշկըքլէրէս
գործ.	վոտըքլէրօվըս	աշկըքլէրօվըս

Արդեն ասվել է, որ վոտըս = իմ ոտը, վոտէրըս = իմ ոտքերը, իսկ վոտըքլէրս = մեր ոտքերը կամ ոտքը (տես § 297):

302. Ուրմիայի (Յոլի) բարբառի հարաբերական դերանուններն են՝ վով (ով), վտր, վտրը (որ, որը), ինչ, ինչը (ինչ, ինչը).

վով ոք (ով որ), վորք վոր (որք որ), իշ վոր (ինչ-որ) և այլն: Դրանք հոլովվում են հետևյալ կերպ.

ուղղ.	վով	վորք	ինչք
սեռ.	վիւր	վորի(ւ)	ընչի(ւ)
տր.	վիրը	վորին	ընչին
հայց.	վիրը	վորը, վորին	ինչը, ընչին
բաց.	վիրէն (մէն)	վորէն (մէն)	ընչէն
գործ.	վիրով (մով)	վորով (մով)	ընչով

Վով դերանունը հոգնակի չունի: Դա հոգնակի իմաստ է արտահայտում կրկնության միջոցով՝ վով - վով կամ վով ինքն վով-վով եով-ով կամ՝ ով և ով-ով»:

Ինչ դերանվան նչ հնչյունախումբը բաղաձայնով սկսվող բառերից առաջ ըստ բարբառի հնչյունական օրենքների դառնում է շ (տես § 228) և դերանունն ունենում է իշ ձևը, օրինակ՝ ինչ ևս ասելի «ինչ ևս ասում», բայց՝ իշ մառթ ևս լինչ մարդ ևս»:

Վորք դերանվան հոգնակին է վորքը, իսկ ինչը դերանվան հոգնակին՝ ինչերը: Դրանք հոլովվում են հետևյալ ձևով.

ուղղ.	վորօնքը	ինչէրը
սեռ.	վորօնքի(ւ)	ընչէրի(ւ)
տր.	վորօնքին	ընչէրին
հայց.	վորօնքը, վորօնքին	ինչէրը,
բաց.	վորօնքէն, վորօնքէն(մէն)	ընչէրէն
գործ.	վորօնքով, վորօնքով(ամով)	ընչէրով

303. Բարբառիս հարցական դերանուններն են՝ վով, վորք, ի՞նչը, իշքով (ինչպես), վովտե (որտեղ), քլօնի(ս), յի՞ւր (ուր), իշքա՞ն (ինչքան), գո՞ր (որտեղից), գորքե՞ն (որտեղից), յե՞փ (երբ):

Վով, վորք, ի՞նչը դերանունների հոլովական ձևերը տես § 302:

Իշքով, յի՞ւր, գո՞ր, գորքե՞ն բառերը չեն հոլովվում: Վերջին երկուսը իմաստով բացառական են և հավասար «ուստի» բառին:

Մնացածները հոլովվում են հետևյալ ձևով.

ուղղ.	վովտե	իշքան	քլօնիսը
սեռ.	վորտեղի(ւ)	իշքանի(ւ)	քլօնիսի(ւ)

տր.	վորտէղի՞ն	իշքանի՞ն	քլոնըսի՞ն
հայց.	վորտէ՞	իշքան	քլոնիսը
բաց.	վորտէղէ՞ն	իշքանէ՞ն	քլոնըսէ՞ն
գործ.	վորտէղծվ	իշքանծվ	քլոնըսծվ

Թեք հոլովներում որտե՞ղ բառի ընկած դ-ն վերականգնվում է: Գործածական են նաև քյոնի^o(ս) դերանվան անհնչյունափոխ ձևերը՝ քյոնիսեն, քյոնիսո՞վ:

Յե՞փ (էրբ) որպես ժամանակ ցույց տվող բառ հոլովվում է վան հոլովման համեմատ՝ յեփվա՞ն, յեփվանե՞ն (յեփվընեն):

304. Բարբառիս որոշյալ դերանուններն են՝ հըմմեն (ամենքը, բոլորը), հոբը (լուրաքանչյուրը), հոբ մեկյը, մեկյելը (մյուսը):

Դրանց հոլովումը հետևյալն է.

ուղղ.	հըմմէն	հոբը	մէկյէլը
սեռ.	հըմմընի(ը)	հոբի(ը)	մէկյէլի(ը)
տր.	հըմմընին	հոբին	մէկյէլին
հայց.	հըմմէն, հըմմնին		մէկյէլը, մէկյէլին
բաց.	հըմմընէն	հոբէն(մէն)	մէկյէլէն
գործ.	հըմմընով	հոբով(մով)	մէկյէլով

Հոբ մեկյը կապակցության մեջ հոլովվում է միայն «մէկյը» բառը:

305. Անորոշ դերանուններն են՝ մեկյ, իւրիշ, որոնք հոլովվում են գոյականների առաջին հոլովման համեմատ.

ուղղ.	մէկյը	իւրիշը
սեռ.	մէկյի(ը)	իւրիշի(ը)
տր.	մէկյին	իւրիշին
հայց.	մէկյը, մէկյին	իւրիշը, իւրիշին
բաց.	մէկյէն	իւրիշէն
գործ.	մէկյով	իւրիշով

IX. Բ Ա Յ

306. Ուրմիայի (ծովի) բարբառն ունի 4 խոնարհում. դրանց անորոշ դերբայի վերջավորություններն են.

Առաջին խոնարհում — ել, օր. նառքեկ «շարդեղ».

Երկրորդ խոնարհում — ալ | ալ, օր. աղալ «աղալ», լըվալ «լվանալ».

Երրորդ խոնարհում — Գեյ, օր. մեռնել «մեռնել».

Չորրորդ խոնարհում — աճալ (էնալ) | Գալ, օր. մոչանալ «մե-
ծանալ», վախենալ «վախենալ», սեկնալ «սեանալ»:

II. Դերբայներն ու նրանց կազմաւորումը

307. Ուրմիայի (Խոյի) բարբառն ունի հետևյալ դերբայները.
անորոշ, անկատար, ապառնի, վաղակատար, հարակատար, ենթա-
կայական և ժխտման:

308. Անորոշ դերբայը կազմվում է էլ, ալ, Գեյ, աճալ, Գալ
ածանցներով:

Էլ վերջավորվող բայերը մեծ թիվ են կազմում և մոտավոր-
ապես համապատասխանում են գրաբարի և արդի հայերենի ել
վերջավորվող բայերին, ինչպես՝ աղօթել > աղօթել, արձակել > առ-
ջըկել, բամբասել > պամբասել, բերել > պերել, բռնել > պրռնել,
գզել > կլըզել, գրել > կլիրել, եփել > էփել, գրկել > զըրկլել, խա-
ռել > խափել, լծել > լըծել, խարշել > խռշել, ծամել > ծամել, կա-
րել > կարել, կրել > կըրել, պղտորել > պըխտորել, փոխել > փո-
խել և այլն:

Դրաբարի իլ կազմության բայերը, ինչպես արդի հայերենում է,
մեծ մասամբ փոխարինվել են էլ կազմությամբ, ինչպես՝ աճիլ >
աճել, աշխատիլ > աշխատել, ապրիլ > ապրել, դադարիլ > տոտը-
րել, զարհուրիլ > զոմխորել, թաղկիլ > թախկել, թաւալիլ > թա-
վալել, թմրիլ > տըմըրել, թոռոմիլ > թոռոմել, խաւարիլ > խա-
վարել, խօսիլ > խուսել («աքլորի կանչելը»), ծաղկիլ > ծախկել,
ժլիլ > ժըլել, կաթիլ > կաթել, կանգնիլ > կանչել, կարօտիլ > կարօ-
տել, ճգնիլ > ճըհչնել, մզլիլ > մըհչլել, մրսիլ > մըռսել, նեխիլ >
նէխել, նուաղիլ > նըվաղել, սկիլ > սըկել, վաստակիլ > վոտտըկել,
ցամաքիլ > ցամքել, փլիլ > պըլել, փտիլ > փըտել, քրտնիլ >
քըռնել:

Ալ կազմության բայերը մոտավորապես համապատասխանում
են գրաբարի և արդի հայերենի ալ վերջավորվող բայերին, ինչ-
պես՝ աղալ > աղալ, դողալ > տողալ, եռալ > լեռալ, խաղալ > խա-
ղալ, կարդալ > կրողթալ, հազալ > խազալ, հաւատալ > ափաւտալ
և այլն: Մեծ թիվ են կազմում ալ վերջավորվող բնածախնութուն
Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը—7

արտահայտող բայերը, օրինակ՝ բըռբըռալ, գըռգըռալ, դըռդըռալ, զըռզըռալ, սըվսըվալ, ճըվճըվալ, ճըվճըլալ, ճըսճըստալ, թըխթըխ-
կալ և այլն:

Գրաբարյան իլ կազմության որոշ բայեր բարբառում վերա-
փոխվել են ալ կազմության, ինչպես՝ երևիլ > էրէվալ, զգուիլ >
զըզվալ, ծիծաղիլ > ծըղզալ, մորմոքիլ > մօրմօքալ, սարսափիլ >
սըրսըփալ, ցաւիլ > ցավալ:

Նեկ կազմության բայերը փոքր թիվ են կազմում, համապա-
տասխանում են գրաբարի անել | անիլ և չիլ վերջավորվող բայե-
րին, ինչպես՝ ազանիլ > խահյնէլ, անկանիլ > ինէլ, անցանիլ > ըսնէլ,
գտանիլ > գլիննէլ, թռչիլ > թըռնէլ, իշանիլ > էշնէլ, հանգչիլ >
խոլնէլ, հատանիլ > խաննէլ, հեծանիլ > խէզնէլ, մեռանիլ > մէռ-
նէլ, մտանիլ > մըռնէլ, պաղանիլ > պահյնէլ, պրծանիլ > պըռզնէլ,
փախչիլ > փախնէլ:

Ուրմիալի (Պոլի) բարբառում չեւ վերջավորվող բայեր չկան:
Բարբառի ճեկ կազմության բայերը ընդգրկում են արդի հայերե-
նի և՛ ճեկ, և՛ չեկ կազմութիւնները:

Ինչպես հայտնի է, գրաբարում և արդի հայերենում անալ
ածանցի միջոցով անուններից չեզոք սեռի բայեր են կազմվում,
օրինակ՝ սե — սեանալ, բարձր — բարձրանալ, մեծ — մեծանալ,
քար — քարանալ, բարեկամ — բարեկամանալ, որբ — որբանալ,
բարկ — բարկանալ, գազան — գազանանալ և այլն:

Այս կազմութիւնը գործուն է նաև Ուրմիալի (Պոլի) բարբա-
ռում և ըստ հարկի անալ մասնիկով անուններից չեզոք սեռի բա-
յեր են կազմվում, որոնք ցույց են տալիս մի բան դառնալը, մի
բանի վերածվելը, ինչպես՝ թանկ > թանգ — թանգանալ, խեղճ >
խէխճ — խէխճանալ, խորթ > խորթ — խորթանալ, կարճ > կարճ —
կարճանալ, կուշտ > կուշտ — կըշտանալ, հոր > խոր — խորանալ,
շէկ > շէկլ — շէկլանալ, ուրախ > ուրախ — ուրախանալ, չար >
չար — չարանալ, քար > քար — քարանալ: Բայց բարբառում
նույնիմաստ բայեր են կազմվում նաև նալ մասնիկով, որը անալ
մասնիկի հնչյունափոխված ձևն է, ինչպես՝ դեղին > տէղին —
տէղնընալ (կամ տէղըննալ), երկաթն > էրկլէն — էրկլըննալ, թոլլ >
թոլ — թոլնալ, լախ > լէն — լէննալ, լոլս > լոս — լոսնալ, ծա-
րաւ > ծառալ — ծառվընալ, հով > խօլ — խօվնալ, մանր > ման-
դըր — մանդըրնալ (նաև մանդըրանալ), սև > սէվ — սէվնալ և
այլն:

Մի քանի անուններից նույնիմաստ բայեր են կազմվում և՛

անալ և՛ նալ մասնիկներով, օրինակ՝ լեմանալ || լեմնալ, թեֆալքա-
նալ || թեֆալքանալ, կարմրանալ || կամըրնալ

Երբեմն էլ աղբ մասնիկներով նույն անունից կազմվում են
տարբեր իմաստներ արտահայտող բայեր, օրինակ՝ կյողանալ «գող
դառնալ», կյողնալ «գողանալ», նեղանալ «վիրավորվել», նեղնալ
«նեղ դառնալ»:

Անալ և նալ մասնիկներից ավելի գործուն է անալ-ը:

Անորոշ դերբայը ժամանակների կազմությանը չի մասնակ-
ցում: Գոյականաբար գործածվելիս հոլովվում է ու (իւ) հոլով-
մամբ (տես § 271բ):

309. Անկատար դերբայն ունի 2 տարբերակ՝ ա և ի (ը):
Առաջին ձևը կազմվում է անորոշից, նրա լ լծորդը փոխելով ա-ի,
ինչպես՝ կլիրէլ — կլիրէս «գրում», մընալ — մընաս «մնում», փախ-
նէլ — փախնէս «փախչում», քարանալ — քարանաս «քարանում»
և այլն: Երկրորդ ձևը նույնպես կազմվում է անորոշից՝ նրա վրա
ափելացնելով ի, իսկ որոշ խոսվածքներում ը, ինչպես՝ էփէլ —
էփէլի(ը), լեռալ — լեռալի(ը), թըռնէլ — թըռնէլի(ը), ուրախա-
նալ — ուրախանալի(ը) և այլն:

Բարբառիս որոշ խոսվածքներում անկատար դերբայի երկրորդ
ձևի ի կամ ը վերջավորություններն ընկնում են, որի հետևանքով
անկատար և անորոշ դերբայները ձևով նույնանում են, ինչպես՝
կլիրէլ = գրել և գրում, մընալ = մնալ և մնում և այլն: Այս ուղ-
ղությանն են հետևում Արտաշատի շրջանի Մրգավան, Վարդաշեն,
Գետազատ, Մարմարան, Կոտալքի շրջանի Արամուս, Թաղազուղ,
Էջմիածնի շրջանի Հալթաղ, Խաթունարիս գյուղերի խոսվածքները:

Արդեն ասված է, որ անկատարի այս ձևերը առաջացել են
ընդհանուր հայերենի լիս վերջավորվող անկատար դերբայից՝ սղման
և ամփոփման ճանապարհով (տես էջ 13):

Անկատար դերբայի այս երկու ձևերն էլ բարբառումս ունեն
միայն բայական գործածություն, այն է՝ առաջին ձևը բաղադրում
է սահմանական եղանակի ներկա՝ կլիրէս էմ «գրում եմ» և ան-
ցլալ անկատար՝ կլիրէս էմ էր «գրում էի» ժամանակները, իսկ
երկրորդ ձևը՝ նույն ժամանակների ժխտականը՝ չէմ կլիրէլի «չեմ
գրում», չէմ էր կլիրէլի «չէի գրում»:

310. Ապառնի դերբայի ածանցներն են ու կամ իւ, որոնք
դրվում են անորոշ դերբայի վրա, ըստ որում ալ վերջավորվող
բայերն ստանում են ու, ինչպես՝ աղալ — աղալու, տողալ — տո-
ղալու, խաղալ — խաղալու, իմանալ — իմանալու, իսկ ել վերջա-

վորվողները՝ իւ, ինչպես՝ էրէլ — էրէլիւ, ասէլ — ասէլիւ, կլիրէլ — կլիրէլիւ, աղօթէլ — աղօթէլիւ և այլն: Կան ալ վերջավորվող մի քանի բայեր, որոնք ստանում են իւ, ինչպես՝ էթուլ — էթուլիւ, կլէօվուլ — կլէօվուլիւ, լըվուլ — լըվուլիւ:

Ինչպես ցույց են տվել ուսումնասիրությունները, հայերենի ապառնի դերբայը առաջացել է անորոշի սեռական հոլովածից: Ուրմիալի (Խոլի) բարբառը փաստեր է ընծեռում այս դրույթը ամրապնդելու համար: Բարբառումս անորոշի սեռականը ևս կազմվում է ու և իւ վերջավորություններով, ըստ որում ու են ստանում ալ-ով վերջավորվող դերբայները, իսկ իւ՝ ել-ով վերջավորվողները (տես § 271բ):

Այսպիսով, անորոշի սեռականը և ապառնի դերբայը ենթարկվում են կազմության նույն օրինաչափություններին, և դա մի անգամ ևս գալիս է ասելու, որ ապառնի դերբայը առաջացել է անորոշի սեռականից: Ապառնի դերբայը բաղադրում է սահմանական եղանակի ապառնի և անցյալի ապառնի ժամանակները. կլիրէլիւ յեմ «գրեւու եմ», կլիրէլիւ յեմ եր «գրեւու էի»: Այս ժամանակները, ինչպես արդի հայերենում, լայն գործածություն չունեն:

Բացի այս, ապառնի դերբայն ունի անվանական գործածություն և ինչպես ժամանակակից հայերենում է, լայնորեն կիրառվում է որպես որոշիչ, օրինակ՝ ուտելիւ խաց, խըմելիւ ճիւր, վառելիւ պուճ, ճոռթելիւ փետ, պախելիւ ապրանք, կլիրէլիւ թուխտ և այլն:

311. Վաղակատար դերբայը կազմվում է իր ածանցի միջոցով, որը դրվում է առաջին (էլ) խոնարհման բայերի ներկայի հիմքի վրա, ինչպես՝ կլիրէլ — կլիրիր, էրէլ — էրիր, ճոռթէլ — ճոռթիր, իսկ մյուս խոնարհումների (ալ, նէլ, անալ || նալ) բայերի անցյալ կատարյալի հիմքի վրա, ինչպես՝ աղալ — աղացիր, տըսնալ — տըսիր, սենալ — սէվցիր և այլն:

Շրջուն շարադասության ժամանակ վաղակատար դերբայի բ հնչյունն ընկնում է, ինչպես՝ կլընոցիր եմ, բայց՝ չեմ կլընոցի, ասիր եմ, բայց՝ չեմ ասի, մըտիր եմ, բայց՝ չեմ մըտի և այլն:

Վաղակատար դերբայի կազմությամբ Ուրմիալի (Խոլի) բարբառը միանում է կ՝ ճյուղի բարբառներին:

Վաղակատար դերբայն ունի միայն բայական գործածություն, այն է՝ բաղադրում է սահմանական եղանակի վաղակատար և անցյալի վաղակատար ժամանակները, օրինակ՝ կլիրիր եմ «գրել եմ», կլիրիր եմ եր «գրել էի»:

312. Հարակատար դերբայը կազմվում է ած և ուկ ածանցներով: Ոձ ածանցը դրվում է առաջին խոնարհման բայերի ներկայի հիմքի վրա, օրինակ՝ կլիրէլ — կլիրած, փորէլ — փորած, ճռութէլ — ճռութած, իսկ մյուս խոնարհումների բայերի անցյալ կատարյալի հիմքի վրա, օրինակ՝ մընալ — մընացած, իմանալ — իմացած, տըսնալ — տըսած, փախնէլ — փախած, պտնցըրանալ — պտնցըրացած և այլն: Ածող վերջավորվող հարակատար դերբայը բաղադրում է սահմանական եղանակի հարակատար և անցյալի հարակատար ժամանակները, օրինակ՝ նըստած եմ ճնստած եմ», նըստած եմ եր ճնստած էի»:

Ինչպես ժամանակակից հայերենում, այնպես էլ Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում մի շարք բայերի հարակատար ժամանակները գործածական չեն: Հարակատար ժամանակներ չեն կազմում բոլոր ներգործական սեռի բայերը, այլև այն չեզոք սեռի բայերը, որոնք գործողություն են ցույց տալիս և այդ գործողությունը չի հատկանշվում հետևանքային մոմենտով: Այսպես օրինակ՝ կլիրէլ, նռութէլ, պիրէլ, խափէլ, վազնէլ, փըչէլ, ավատալ բայերի հարակատար ժամանակները գործածական չեն:

Հարակատար ժամանակներ են կազմում բոլոր կրավորական բայերը, այլև այն չեզոք բայերը, որոնք դրություն են ցույց տալիս կամ որոնց ցույց տված գործողությունը հատկանշվում է հետևանքային մոմենտով, օրինակ՝ նռութըված եր, նըղված եր, արոնըված եր, լըվտսված եր, նըստած եր, քընճած եր, նեղացած եր, հըռստած եր ճբարկացած էր» և այլն:

Ինչպես արդի հայերենում, ած վերջավորվող հարակատար դերբայը Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում ունի նաև անվանական գործածություն: Նախադասություն մեջ նա կարող է դառնալ որոշիչ, ենթակա, խնդիր և այլն, օրինակ՝ Խաւած Խավող ճհասած խաղող», նռութըված փեռ ճջարդված փայտ», քընճածը զռոնճավ ճքնածը արթնացավ», դռը կլիրածը նըղիմ ճնրա գրածը պատռեցի» և այլն:

Հարակատարի երկրորդ տարբերակը կազմվում է ուկ մասնիկով, որը նույնպես դրվում է առաջին խոնարհման բայերի ներկայի հիմքի վրա, օրինակ՝ կլիրէլ — կլիրուկ, թըխէլ — թըխուկ, քանդէլ — քանդուկ, իսկ մյուս խոնարհումների բայերի անցյալ կատարյալի հիմքի վրա, օրինակ՝ մընալ — մընացուկ, սէփնալ — սէփցուկ, մէռնէլ — մէռուկ, խասնէլ — խասուկ, ճռութըվէլ — ճռութըրուկ և այլն:

Ած և ուն վերջավորվող հարակատար դերբայները իմաստով և գործածութեամբ համարյա թե չեն տարբերվում իրարից: Հարակատարի ուն տարբերակը ևս կարող է բաղադրել սահմանական եղանակի հարակատար և անցյալի հարակատար ժամանակները, օրինակ՝ խասուկ ի «հասած է», խասուկ եր «հասած էր», քլընուկ ի «քնած է», քլընուկ եր «քնած էր», աշնըվուկ ի «թրջված է», աշնըվուկ եր «թրջված էր» և այլն: Միաժամանակ հարակատարի ած տարբերակին միանգամայն համապատասխան՝ ուն վերջավորվող հարակատար դերբայը ունի նաև անվանական գործածություն, օրինակ՝ քլընուկ մառթ «քնած մարդ», քլընուկին գառցի՝ «քնածին արթնացրու» և այլն:

Սակայն պետք է նշել, որ հարակատարի այս երկու ձևերից ավելի գործուն և կենսունակ է առաջինը, այսինքն՝ ած-ով կազմվող դերբայը: Ուրմիալի (Պոլի) բարբառով խոսողների նոր սերունդը գրական լեզվի ազդեցութեամբ համարյա թե չի գործածում հարակատարի ուն ածանցով վերջացող ձևը: Դա այժմ հիմնականում գործածում են միայն ծերերը: Ամենայն հավանականությամբ Ուրմիալի (Պոլի) բարբառում հարակատար դերբայը սկզբնապես կազմվել է միայն ուն ածանցով, իսկ ած ածանցով կազմված ձևը փոխառություն պետք է համարել գրականից:

313. Ենթակայական դերբայը կազմվում է օղ ածանցով, որն ավելանում է Է խոնարհման բայերի անորոշի, իսկ ա խոնարհման բայերի անցյալ կատարյալի հիմքին, օրինակ՝ պէրէլ—պէրօղ, պրոնէլ—պրոնօղ, մէռնէլ—մէռնօղ, ավատալ—ավատացօղ, մընալ—մընացօղ և այլն: Ենթակայական դերբայը ժամանակների կազմությամբ չի մասնակցում և ունի միայն անվանական գործածություն, նախադասության մեջ դառնում է որոշիչ, ենթակա, խընդիր, օրինակ՝ ուտօղ մառթ, ասօղին լըսօղ ի պէտկյ, փախնօղ՝ ներին պըռնէքյ և այլն:

314. Ժխտման դերբայը կատարում է նույն դերը, ինչ արդի հայերենում, այն է՝ ձևավորում է պայմանական եղանակի ժխտական ապառնի և անցյալի ապառնի ժամանակները: Ժխտման դերբայը կազմվում է անորոշից՝ լ-ի անկմամբ, ըստ որում Է խոնարհման բայերի Է լծորդը փոխվում է ի-ի, օրինակ՝ գորկլէլ—գորկլի, տընէլ—տընի, ծըռվէլ—ծըռվի, կլոռթալ—կլոռթա, մընալ—մընա, էրէվալ—էրէվա և այլն: Պոսվածքների մի մասում ժխտման դերբայի ի-ն թուլանալով դառնում է ք՝ գորկլք, տըք, ծըռվք և այլն:

ի խոնարհման պարզ բայերի ժխտման դերբայը (կյիրի, վարի, պերի և ալլն) ձևով նույնանում է շրջուն ձևերում գործածված վաղակատար դերբայի հետ (կյիրի, վարի, պերի, տև § 311):

2. ԽԱՆՈՒՄԻՆԱԿ

315. Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում բայն ունի հինգ եղանակ՝ սահմանական, ըղձական, պայմանական, հարկադրական և հրամայական:

Սահմանական եղանակն ունի 9 ժամանակ՝ ներկա, անցյալ անկատար, ապառնի, անցյալի ապառնի, վաղակատար, անցյալի վաղակատար, հարակատար, անցյալի հարակատար և անցյալ կատարյալ: Սրանք բոլորը, բացի անցյալ կատարյալից, բաղադրյալ ժամանակներ են և կազմվում են դերբայներով ու օժանդակ բայով:

Օժանդակ բայի ներկայի ձևերն են՝ հմ, հս, ի, հնքյ, հքյ, հն: Որոշ խոսվածքներում եզակի 3-րդ դեմքի ի-ն թուլանալով դառնում է ք:

Օժանդակ բայի անցյալի իմաստն արտահայտելու համար գործածվում է հր բառ-մասնիկը, որը զրկվում է ներկայի ձևերի վրա: Ըստ ալդմ, օժանդակ բայի անցյալի ձևերն են՝ հմ հր, հս հր, հք, հնքյ հր, հքյ հր, հն հր: Այդ հր բառ-մասնիկը օժանդակ բայի անցյալի երրորդ դեմքն է, որը զրկվել է դիմալին իմաստից և ցույց է տալիս միայն անցյալ ժամանակ: Եզակի 3-րդ դեմքում այն ցույց է տալիս և՛ դեմք, և՛ ժամանակ:

Ըղձական, պայմանական և հարկադրական եղանակներն ունեն ապտունի և անցյալի ապառնի ժամանակներ: Պայմանականը և հարկադրականը կազմվում են ըղձականից՝ առաջինը կ, իսկ երկրորդը տի (<պիտի) եղանակիչով:

Հրամայականի եզակին կազմվում է ի(ը), ա, իսկ հոգնակին՝ հքյ վերջավորութուններով:

3. ԱՌԱՋԻՆ ԽԱՆՈՒՄԻՆԱԿ

316. Առաջին խոնարհման բայերը անորոշում ունենում են ել ածանցը, օրինակ՝ պըսնել, եփել, քոփել, խափել, խոշել, խեխել, խըլել, կյիրել, քյընել և ալլն:

Այս խոնարհման պատկերը հետևյալն է.

Դեբրայներ

Անորոշ	կիրել	բլրնել
Անկատար	կիրէս	բլրնէս
	կիրէլի(ը)	բլրնէլի(ը)
Ապառնի	կիրէլիս	բլրնէլիս
Վաղակատար	կիրիր	բլրնիր
Հարակատար	կիրած	բլրնած
Ենթակայական	կիրող	բլրնող
Ժխտման	կիրի(ը)	բլրնի(ը)

Սահմանակաճ եղանակ

Ներկա

Սահմանակաճի ներկան կազմվում է անկատար դեբրայի և օժանդակ բալի ներկայի ձևերի միջոցով, իսկ եզակի 3-րդ դեմքը ուղղակի նույնանում է անկատար դեբրայի երկրորդ ձևի հետ: Այսպես.

կիրէս էմ	կիրէս էնք	բլրնէս էմ	բլրնէս էնքլ
կիրէս էս	կիրէս էքլ	բլրնէս էս	բլրնէս էքլ
կիրէլի(ը)	կիրէս էն	բլրնէլի(ը)	բլրնէս էն

Անցյալ անկատար

Անցյալ անկատարը կազմվում է ներկայից՝ եր մասնիկի ափս-լացմամբ, ըստ որում, եզակի երրորդ դեմքը ևս կազմվում է ան-կատարի առաջին ձևից.

կիրէս էմ էր	կիրէս էնքլ էր	բլրնէս էմ էր	բլրնէս էնքլ էր
» էս էր	» էքլ էր	» էս էր	» էքլ էր
» էր	» էն էր	» էր	» էն էր

Ապառնի

Ապառնին կազմվում է ապառնի դեբրայի և օժանդակ բալի ներկայի ձևերով.

կիրէլիս էմ	կիրէլիս էնքլ	բլրնէլիս էմ	բլրնէլիս էնքլ
» էս	» էքլ	» էս	բլրնէլիս էքլ
» լի(ը)	» էն	» լի(ը)	բլրնէլիս էն

Անցյալի ապառնի

Անցյալի ապառնին կազմվում է ապառնուց՝ եր մասնիկի ավելացմամբ, ըստ որում եզակի երրորդ դեմքում այն դրվում է ներկալի ձևի փոխարեն՝ արտահայտելով և՛ դեմք, և՛ ժամանակ.

կլերէլիւ լէմ էր	կլերէլիւ լէնքլ էր	քլընէլիւ լէմ էր	քլընէլիւ լէնքլ էր
» լէս էր	» լէքլ էր	» լէս էր	» լէքլ էր
» լէր	» լէն էր	» լէր	» լէն էր

Վաղակատար

Վաղակատարը կազմվում է վաղակատար դերբայով և օժանդակ բալի ներկալի ձևերով.

կլերիւր էմ	կլերիւր էնքլ	քլընիւր էմ	քլընիւր էնքլ
» էս	» էքլ	» էս	» էքլ
» ի(ը)	» էն	» ի(ը)	» էն

Անցյալի վաղակատար

Անցյալի վաղակատարը կազմվում է վաղակատարից՝ եր մասնիկի ավելացմամբ.

կլերիւր էմ էր	կլերիւր էնքլ էր	քլընիւր էմ էր	քլընիւր էնքլ էր
» էս էր	» էքլ էր	» էս էր	» էքլ էր
» էր	» էն էր	» էր	» էն էր

Հարակատար

Հարակատար ժամանակը կազմվում է հարակատար դերբայով և օժանդակ բալի ներկալի ձևերով: Ինչպես ասվել է արդեն (տե՛ս § 312), ներգործական սեռի բալիերը հարակատար ժամանակներով չեն գործածվում, ուստի բերում ենք կլիրի բալի կրավորական ձևը.

կլիրված էմ	կլիրված էնքլ	քլընած էմ	քլընած էնքլ
» էս	» էքլ	» էս	» էքլ
» ի(ը)	» էն	» ի(ը)	» էն

Հարակատարի երկրորդ (ուկ) ձևով կազմված ժամանակները քիչ գործածական են, որի պատճառով էլ դրանք չենք մտցնում խոնարհման համակարգի մեջ:

Անցյալի հարակատար

Անցյալի հարակատարը կազմվում է ներկա հարակատարից եր
մասնիկի ավելացմամբ.

կլիրված էմ էր	կլիրված էնքլ էր	քլընած էմ էր	քլընած էնքլ էր
» էս էր	» էքլ էր	» էս էր	» էքլ էր
» էր	» էն էր	» էր	» էն էր

Անցյալ կատարյալ

Անցյալ կատարյալ ժամանակը իր դրսևորումներով բավակա-
նին տարբերվում է արդի հայերենի անցյալ կատարյալ ժամանա-
կից: Ամենից առաջ՝ ե խոնարհման բայերը, ի տարբերություն
դրական հայերենի, ունեն ոչ թե ցոյական, ալլ ոչ ցոյական, ար-
մատական անցյալ կատարյալ. ց-ն հանդես է գալիս միայն եզակի
3-րդ դեմքում և կատարում է վերջավորություն դեր: Բացի դրա-
նից, արդի հայերենում ե խոնարհման բոլոր պարզ բայերը ան-
ցյալ կատարյալում ունեն ներգործածե (ի ձայնավորով) վերջավո-
րություններ, օրինակ՝ գրեկ — գրեցի, կատարել — կատարեցի,
քնել — քնեցի, թմրել — թմրեցի և այլն: Ուրմիալի (Նոյի) բար-
բառում ե խոնարհման անցողական և անանցողական բայերը տար-
բերվում են անցյալ կատարյալի խոնարհման մեջ, ըստ որում,
անցողական (ներգործական) բայերն ստանում են ներգործածե
(ի ձայնավորով) վերջավորություններ՝ իմ, իր, եց, ինք, իք, ին,
իսկ անանցողական (չեզոք և կրավորական) բայերը՝ կրավորածե
(ա ձայնավորով) վերջավորություններ՝ ամ, ար, ավ, անք, ար, ան:
Այսպես օրինակ՝ մոռթել, թըփել ասել, խանել, փորել անցողա-
կան բայերը անցյալ կատարյալում կխոնարհվեն ներգործածե՝
մոռթիմ, թըփիմ, ասիմ, խանիմ, փորիմ, իսկ մոռթըվել, թըփ-
նըվել, խանվել, փորվել, աքմըրել ծախկել անանցողական բայերը՝
կրավորածե՝ մոռթըվամ, թըփնըվամ, խանվամ, փորվամ, աքմը-
րամ, ծախկամ: Այս նշանակում է, որ բարբառում, ճիշտ է, խիստ
փոփոխված ձևով, բայց և այնպես դրսևորվում են գրաբարյան
ներգործածե և կրավորածե խոնարհումները:

Ըստ աղբ՝ խոնարհվող բայերից կյիրել անցողական է և
անցյալ կատարյալում կունենա ներգործածե, իսկ քյնել անանցո-

դական է և անցյալ կատարւալում կունենա կրավորաձև վերջավորութիւններ:

Նշելի է նաև այն, որ բարբառս անցյալ կատարւալի 1-ին դեմքում ունի մ վերջավորութիւն.

կիրիմ	կիրինքլ	քլընամ	քլընանք
կիրիբ	կիրիքլ	քլընար	քլընաք
կիրէց	կիրին	քլընալ	քլընան:

Ըղձական եղանակ

Ապառնի

Ըղձական ապառնին իր կազմութեամբ չի տարբերվում արդի շալերենի ըղձական ապառնուց, միայն եզակի 3-րդ դեմքում ի վերջավորութեան փոխարեն որոշ խոսվածքների գործածում են ք.

կիրէմ	կիրէնքլ	քլընէմ	քլընէնքլ
կիրէս	կիրէքլ	քլընէս	քլընէքլ
կիրի(ւ)	կիրէն	քլընի(ւ)	քլընէն

Անցյալի ապառնի

Անցյալի ապառնին կազմվում է ապառնուց՝ եր մասնիկի ափեւացումով: Երրորդ դեմքում այն ձուլվում է բային և կատարում է նաև դիմալին վերջավորութեան դեր.

կիրէմ էր	կիրէնքլ էր	քլընէմ էր	քլընէնքլ էր
կիրէս էր	կիրէքլ էր	քլընէս էր	քլընէքլ էր
կիրէր	կիրէն էր	քլընէր	քլընէր էր

Պայմանական եղանակ

Ապառնի

Պայմանական ապառնին կազմվում է ըղձականի ապառնուց՝ կ հղանակիչի ափեւացումով.

կըկիրէմ	կըկիրէնքլ	կըքլընէմ	կըքլընէնքլ
կըկիրէս	կըկիրէքլ	կըքլընէս	կըքլընէքլ
կըկիրի(ւ)	կըկիրէն	կըքլընի(ւ)	կըքլընէն

Անցյալի ապառնի

Պայմանականի անցյալի ապառնին կազմվում է ըղձականի անցյալի ապառնուց՝ կ հղանակիչի ավելացումով.

կըկիրէմ էր կըկիրէնք էր կըքլընէմ էր կըքլընէնք էր
կըկիրէս էր կըկիրէք էր կըքլընէս էր կըքլընէք էր
կըկիրէր կըկիրէն էր կըքլընէր կըքլընէն էր

Ընդհանրապես պայմանական եղանակի ձևերը, ինչպես արդի հայերենում, ավելի հաստատական, քան պայմանական կամ ենթադրական գործողություն են ցույց տալիս:

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

Հարկադրականի ապառնին կազմվում է ըղձականի ապառնուց՝ տի (<պիտի) եղանակիչի ավելացումով: Գործածվում է նաև տիկյի (տիկյը) եղանակիչը.

տի կիրէմ տի կիրէնք տի քլընէմ տի քլընէնք
տի կիրէս տի կիրէք տի քլընէս տի քլընէք
տի կիրէր տի կիրէն տի քլընէր տի քլընէն

Անցյալի ապառնի

Հարկադրականի անցյալի ապառնին կազմվում է ըղձականի անցյալի ապառնուց՝ տի (նաև տիկյի) եղանակիչի ավելացումով.

տի կիրէմ էր տի կիրէնք էր տի քլընէմ էր տի քլընէնք էր
տի կիրէս էր տի կիրէք էր տի քլընէս էր տի քլընէք էր
տի կիրէր տի կիրէն էր տի քլընէր տի քլընէն էր

Հրամայական եղանակ

Է խոնարհման պարզ բայերի եզակի հրամայականը կազմվում է ի (ը), իսկ հոգնակի հրամայականը՝ եք ղերջավորությամբ.

կիրի(ը) քլընի(ը)
կիրէ՛ք քլընէ՛ք

4. Օրկորդ խոնարհում

317. Երկրորդ խոնարհման են պատկանում այն բայերը, որոնք անորոշ դերբայում ունեն ավածանցը, օրինակ՝ կյտռթալ, առղալ, երեվալ, ծըղզալ, աղալ, յեռալ, խաղալ, ավառալ, թըշալ, զըռզըռալ և այլն: Դրանք առաջին խոնարհման բայերից տարբերվում են նրանով, որ վաղակատար, հարակատար և ենթակայական դերբայները կազմում են անցյալ կատարյալի հիմքից: Ա խոնարհման պարզ բայերի անցյալ կատարյալը անպայման ցույցալան է՝ կազմված աց բաղադրիչով, իսկ վերջավորությունները ներգործածե են՝ լինի բայը ներգործական, թե չեզոք սեռի: Հրամայականի եզակին կազմվում է ներկայի հիմքից՝ ա վերջավորությամբ, իսկ հոգնակին՝ անցյալ կատարյալի հիմքից՝ եքյ վերջավորությամբ: Երկրորդ խոնարհման բայերի մյուս ձևերը կազմված են տարբերվում առաջին խոնարհման բայերի ձևերից: Այստեղ բերում ենք կյտռթալ և խաղալ բայերի խոնարհումը:

Դերբայներ

Անորոշ	կյտռթալ	խաղալ
Անկատար	կյտռթաս	խաղաս
	կյտռթալի(ը)	խաղալի(ը)
Ապառնի	կյտռթալիւ	խաղալու
Վաղակատար	կյտռթացիր	խաղացիր
Հարակատար	կյտռթացած	խաղացած
Ենթակայական	կյտռթացող	խաղացող
Ժխտման	կյտռթա	խաղա

Սահմանական եղանակ

Ներկա

կյտռթաս էմ	կյտռթաս էնքլ	խաղաս էմ	խաղաս էնքլ
կյտռթաս էս	» էքլ	խաղաս էս	» էքլ
կյտռթալի(ը)	» էն	խաղալի(ը)	» էն

Անցյալ անկատար

կյտռթաս էմ էր	կյտռթաս էնքլ էր	խաղաս էմ էր	խաղաս էնքլ էր
» էս էր	» էքլ էր	» էս էր	» էքլ էր
» էր	» էն էր	» էր	» էն էր

Ապառնի

կլոռթալու	լէմ	կլոռթալու	լէնքլ	խաղալու	լէմ	խաղալու	լէնքլ
»	լէս	»	լէքլ	»	լէս	»	լէքլ
»	լի(ը)	»	լէն	»	լի(ը)	»	լէն

Անցլալի ապառնի

կլոռթալու	լէմ էր	կլոռթալու	լէնքլ էր	խաղալու	լէմ էր
»	լէս էր	»	լէքլ էր	»	լէս էր
»	լէր	»	լէն էր	»	լէր
		խաղալու	լէնքլ էր		
		»	լէքլ էր		
		»	լէն էր		

Վաղակատար

կլոռթացիր	էմ	կլոռթացիր	էնքլ	խաղացիր	էմ	խաղացիր	էնքլ
»	էս	»	էքլ	»	էս	»	էքլ
»	լի(ը)	»	էն	»	լի(ը)	»	էն

Անցլալի վաղակատար

կլոռթացիր	էմ էր	կլոռթացիր	էնքլ էր	խաղացիր	էմ էր
»	էս էր	»	էքլ էր	»	էս էր
»	էր	»	էն էր	»	էր
		խաղացիր	էնքլ էր		
		»	էքլ էր		
		»	էն էր		

Ացլալ կատարլալ

կլոռթացիմ	կլոռթացինքլ	խաղացիմ	խաղացինքլ
կլոռթացիր	կլոռթացիքլ	խաղացիր	խաղացիքլ
կլոռթաց	կլոռթացին	խաղաց	խաղացին

Ըղձակաճ եղանակ

Ապառնի

կլոռթամ	կլոռթանք	խաղամ	խաղանք
կլոռթաս	կլոռթաք	խաղաս	խաղաք
կլոռթա	կլոռթան	խաղա	խաղան

Անցյալի ապառնի

կլոռթամ էր	կլոռթանք էր	խաղամ էր	խաղանք էր
կլոռթաս էր	կլոռթաք էր	խաղաս էր	խաղաք էր
կլոռթար	կլոռթան էր	խաղար	խաղան էր

Պայմանական եղանակ

Ապառնի

կրկլոռթամ	կրկլոռթանք	կրխաղամ	կրխաղանք
կրկլոռթաս	կրկլոռթաք	կրխաղաս	կրխաղաք
կրկլոռթա	կրկլոռթան	կրխաղա	կրխաղան

Անցյալի ապառնի

կրկլոռթամ էր	կրկլոռթանք էր	կրխաղամ էր	կրխաղանք էր
կրկլոռթաս էր	կրկլոռթաք էր	կրխաղաս էր	կրխաղաք էր
կրկլոռթար	կրկլոռթան էր	կրխաղար	կրխաղան էր

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

տի կլոռթամ	տի կլոռթանք	տի խաղամ	տի խաղանք
տի կլոռթաս	տի կլոռթաք	տի խաղաս	տի խաղաք
տի կլոռթա	տի կլոռթան	տի խաղա	տի խաղան

Անցյալի ապառնի

տի կլոռթամ էր	տի կլոռթանք էր	տի խաղամ էր	տի խաղանք էր
տի կլոռթաս էր	տի կլոռթաք էր	տի խաղաս էր	տի խաղաք էր
տի կլոռթար	տի կլոռթան էր	տի խաղար	տի խաղան էր

Հրամայական եղանակ

կլոռթա՛	խաղա՛
կլոռթացէ՛ք	խաղացէ՛ք

5. Մտնող խոնարհում

318. Այս խոնարհումը ներկայացնում է բարբառիս Է (առաջին) խոնարհման և միջամասնիկով ձևը: Անորոշ դերբայը վերջանում է նեկ ածանցով, օրինակ՝ թըռնեկ, վոզնեկ, փախնեկ, մեռնեկ

և այլն: Արդեն ասել ենք, որ այս կազմութեան բալերը քիչ թիվ են կազմում:

Նեկ վերջավորվող բալերը անցյալ կատարւալում և նրա հիմքից կազմվող ձևերում (վաղակատար և հարակատար զերբալներ, հրամայական եղանակ) կորցնում են ն ածանցը. անցյալ կատարյալը կազմում են ոչ ցուական, արմատական հիմքով և կրավորաձև վերջավորութուններով:

Բացի այս, երրորդ խոնարհման բալերի մի մասը հանդես է բերում «անկանոնութուններ»՝ անցյալ կատարւալում և նրա հիմքից կազմված ձևերում վերականգնելով հնչյունափոխված ձևերը, օրինակ՝ գտանել > գլիննել — անց. կատ. գլիդամ, իջանել > էշնել — էչամ, հանգչիլ — խոյնել — խոնգլամ, հատանիլ > խաննել — խատամ, հեծանել > խէզնել — խէծամ, մտանել > մըննել — մըրտամ, պրծանիլ > պըռզնել — պըռծամ:

Բերում ենք փախնել բալի խոնարհումը:

Սահմանափակ եղանակ

Ներկա

Անցյալ անկատար

փախնէս էմ	փախնէս էնքլ	փախնէս էմ էր	փախնէս էնքլ էր
փախնէս էս	» էքլ	» էս էր	» էքլ էր
փախնէլի(ը)	» էն	» էր	» էն էր

Ապառնի

Անցյալի ապառնի

փախնէլիւ լէմ	փախնէլիւ լէնքլ	փախնէլիւ լէմ էր	փախնէլիւ լէնքլ էր
» լէս	» լէքլ	» լէս էր	» լէքլ էր
» լի(ը)	» լէն	» լէր	» լէն էր

Վաղակատար

Անցյալի վաղակատար

փախիր էմ	փախիր էնքլ	փախիր էմ էր	փախիր էնքլ էր
» էս	» էքլ	» էս էր	» էքլ էր
» ի(ը)	» էն	» էր	» էն էր

Հարակատար¹

Անցյալի հարակատար

փախած էմ	փախած էնքլ	փախած էմ էր	փախած էնքլ էր
» էս	» էքլ	» էս էր	» էքլ էր
» ի(ը)	» էն	» էր	» էն էր

¹ Փախնել բալի հարակատար և անցյալի հարակատար ժամանակները համարյա թե գործածական չեն (տես § 312):

Անցյալ կատարյալ

փախամ	փախանք
փախար	փախաք
փախա՛մ	փախան

Ըղձակեան եղանակ

Ապառնի

Անցյալի ապառնի

փախնէմ	փախնէ՛ք	փախնէմ էր	փախնէ՛ք էր
փախնէս	փախնէ՛ք	փախնէս էր	փախնէ՛ք էր
փախնի(ը)	փախնէն	փախնէր	փախնէն էր

Պայմանական եղանակ

Ապառնի

Անցյալի ապառնի

կրփախնէմ	կրփախնէ՛ք	կրփախնէմ էր	կրփախնէ՛ք էր
կրփախնէս	կրփախնէ՛ք	կրփախնէս էր	կրփախնէ՛ք էր
կրփախնի(ը)	կրփախնէն	կրփախնէր	կրփախնէն էր

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

Անցյալի ապառնի

տի փախնէմ	տի փախնէ՛ք	տի փախնէմ էր	տի փախնէ՛ք էր
տի փախնէս	տի փախնէ՛ք	տի փախնէս էր	տի փախնէ՛ք էր
տի փախնի(ը)	տի փախնէն	տի փախնէր	տի փախնէն էր

Հրամայական եղանակ

փախի՛(ը)

փախէ՛ք

Բացի նեկ վերջավորություններից, այսպես է խոնարհվում նաև տըսնալ || տըսնեկ բայը, որը առաջացել է տեսանել ձևից. դա բարբառումս օրինաչափ ձևով պետք է տար տըսնեկ, բայց լծորդության փոփոխությամբ խոսվածքների մի մասում առաջացել է նաև տըսնալ ձևը: Լծորդության փոփոխությունը իր հետ չի բերել խոնարհման փոփոխություն:

6. Չորրորդ խոնարհում

319. Այս խոնարհումը ներկայացնում է բարբառիս ա խոնարհման ան և ն միջամասնիկներ ունեցող ձևը: Անորոշ գերբայը Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը—8

վերջավորվում է անալ կամ նալ ածանցներով, օրինակ՝ ուրախա-
նալ, չարանալ, քարանալ, թուլնալ, լուսնալ, սեվնալ և այլն: Մրանց
խոնարհումը ա խոնարհման պարզ բայերից տարբերվում են նրա-
նով, որ անցյալ կատարյալում և նրա հիմքից կազմվող ձևերում
ածանցի ն-ն փոխվում է ց-ի, օրինակ՝ քարանալ — քարացիր —
քարացած — քարացող — քարացամ, լուսնալ — լուսցիր, — լուսցած —
լուսցավ և այլն: Անալ և նալ վերջավորվող բայերի անցյալ կա-
տարյալը անպայման ցոյական է և կրավորաձև վերջավորություն-
ներով:

Ստորև բերում ենք նույնալ և սեվնալ բայերի խոնարհումը:

Դերբայներ

Անորոշ	ճոչանալ	սեվնալ
Անկատար	ճոչանաս	սեվնաս
	ճոչանալի(ը)	սեվնալի(ը)
Ապառնի	ճոչանալու	սեվնալու
Վաղակատար	ճոչացիր	սեվցիր
Հարակատար	ճոչացած	սեվցած
Ենթակալական	ճոչացող	սեվցող
Ժխտման	ճոչանա	սեվնա

Սահմանադրված եղանակ

Ներկա ժամանակ

ճոչանաս էմ	ճոչանաս էնքլ	սեվնաս էմ	սեվնաս էնքլ
ճոչանաս էս	» էքլ	սեվնաս էս	սեվնաս էքլ
ճոչանալի(ը)	» էն	սեվնալի(ը)	սեվնաս էն

Անցյալ անկատար

ճոչանաս էմ էր	ճոչանաս էնքլ էր	սեվնաս էմ էր	սեվնաս էնքլ էր
» էս էր	» էքլ էր	» էս էր	» էքլ էր
» էր	» էն էր	» էր	» էն էր

Ապառնի

ճոչանալու լէմ	ճոչանալու լէնքլ	սեվնալու լէմ	սեվնալու լէնքլ
» լէս	» լէքլ	» լէս	» լէքլ
» լի(ը)	» լէն	» լի(ը)	» լէն

Անցյալի ապառնի

ճոչանալու լեմ էր	ճոչանալու	լենքլ էր	սէփնալու լեմ էր
» էս էր	»	լէքլ էր	» էս էր
» էր	»	լէն էր	» էր
սէփնալու լենքլ էր			
» լէքլ էր			
» լէն էր			

Վաղակատար

ճոչացիր էմ	ճոչացիր էնքլ	սէվցիր էմ	սէվցիր էնքլ
» էս	» էքլ	» էս	» էքլ
» ի(ը)	» էն	» ի(ը)	» էն

Անցյալի վաղակատար

ճոչացիր էմ էր	ճոչացիր էնքլ էր	սէվցիր էմ էր	սէվցիր էնքլ էր
» էս էր	» էքլ էր	» էս էր	» էքլ էր
» էր	» էն էր	» էր	» էն էր

Հարակատար

ճոչացած էմ	ճոչացած էնքլ	սէվցած էմ	սէվցած էնքլ
» էս	» էքլ	» էս	» էքլ
» ի(ը)	» էն	» ի(ը)	» էն

Անցյալի հարակատար

ճոչացած էմ էր	ճոչացած էնքլ էր	սէվցած էմ էր	սէվցած էնքլ էր
» էս էր	» էքլ էր	» էս էր	» էքլ էր
» էր	» էն էր	» էր	» էն էր

Անցյալ կատարյալ

ճոչացամ	ճոչացանք	սէվցամ	սէվցանք
ճոչացար	ճոչացաք	սէվցար	սէվցաք
ճոչացալ	ճոչացան	սէվցալ	սէվցան

Ըղձական եղանակ

Ապառնի

ճոչանամ	ճոչանանք	սէփւամ	սէփւանք
ճոչանաս	ճոչանաք	սէփւաս	սէփւաք
ճոչանա	ճոչանան	սէփւա	սէփւան

Անցյալի ապառնի

ճոչանամ էր	ճոչանանք էր	սէփւամ էր	սէփւանք էր
ճոչանաս էր	ճոչանաք էր	սէփւաս էր	սէփւաք էր
ճոչանար	ճոչանան էր	սէփւար	սէփւան էր

Պայմանական եղանակ

Ապառնի

կրճոչանամ	կրճոչանանք	կրսէփւամ	կրսէփւանք
կրճոչանաս	կրճոչանաք	կրսէփւաս	կրսէփւաք
կրճոչանա	կրճոչանան	կրսէփւա	կրսէփւան

Անցյալի ապառնի

կրճոչանամ էր	կրճոչանանք էր	կրսէփւամ էր	կրսէփւանք էր
կրճոչանաս էր	կրճոչանաք էր	կրսէփւաս էր	կրսէփւաք էր
կրճոչանար	կրճոչանան էր	կրսէփւար	կրսէփւան էր

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

տի ճոչանամ	տի ճոչանանք	տի սէփւամ	տի սէփւանք
տի ճոչանաս	տի ճոչանաք	տի սէփւաս	տի սէփւաք
տի ճոչանա	տի ճոչանան	տի սէփւա	տի սէփւան

Անցյալի ապառնի

տի ճոչանամ էր	տի ճոչանանք էր	տի սէփւամ էր	տի սէփւանք էր
տի ճոչանաս էր	տի ճոչանաք էր	տի սէփւաս էր	տի սէփւաք էր
տի ճոչանար	տի ճոչանան էր	տի սէփւար	տի սէփւան էր

Հրամայական եղանակ

ճոչացի(ւ)	սէփցի(ւ)
ճոչացէ՛ք	սէփցէ՛ք

7. Ժխտական խոնարհում

320. Օժանդակ բալի ժխտականը կազմվում է չ մասնիկի միջոցով: Օժանդակ բալի ժխտական ձևերն են.

Ներկա		Անցյալ	
չէմ	չէնքլ	չէմ էր	չէնքլ էր
չէս	չէքլ	չէս էր	չէքլ էր
չի	չէն	չէր	չէն էր

321. Բաղադրյալ ժամանակների ժխտականի կազմութեան ժամանակ ժխտական է դառնում միայն օժանդակ բալը՝ դրվելով դերբալից առաջ, օրինակ՝ նըստելիւ լէմ — չէմ նըստելիւ, նըստելիւ լէմ էր — չէմ էր նըստելիւ, էթուլիւ լէմ — չէմ էթուլիւ, էթուլիւ լէմ էր — չէմ էր էթուլիւ և այլն: Ինչպես ցույց են տալիս օրինակները, անցյալ ձևերի ժխտական խոնարհման ժամանակ էր մասնիկը ևս դրվում է դերբալից առաջ:

Մեծոք. — Հարակատար ժամանակներում օժանդակ բալը դերբալից հետո է դրվում նաև ժխտական խոնարհման դեպքում, ինչպես՝ կարմըրած եմ — կարմըրած չէմ, սէվցած էմ — սէվցած չէմ և այլն:

322. Նշել ենք, որ անկատար դերբայն ունի երկու ձև, ինչպես՝ նըստես || նըստելի(ը), աղաս || աղալի(ը) և այլն (տես § 309): Ներկա և անցյալ անկատար ժամանակների ժխտականը կազմվում է անկատար դերբայի երկրորդ ձևի և օժանդակ բալի ժխտական ձևերի միջոցով, օրինակ՝ նըստէս էմ — չէմ նըստելի(ը), նըստէս էմ էր — չէմ էր նըստելի(ը), աղաս էմ — չէմ աղալի(ը), աղաս էմ էր — չէմ էր աղալի և այլն:

323. Ժխտական խոնարհման ժամանակ վաղակատար դերբայի ր հնչյունն ընկնում է (տես § 311), օրինակ՝ նըստիր էմ — չէմ նըստի(ը), նըստիր էմ էր — չէմ էր նըստի(ը), աղացիր էմ — չէմ աղացի(ը), աղացիր էմ էր — չէմ էր աղացի(ը) և այլն:

324. Անցյալ կատարյալի և ըղձական ու հարկադրական եղանակների ժխտականը կազմվում է չ մասնիկի միջոցով, որը դրվում է խոնարհված բայաձևերի վրա՝ սկզբից, օրինակ՝ նըստամ — չընըստամ, նըստէմ — չընըստէմ, նըստէմ էր — չընըստէմ էր, տի նըստէմ — տի չընըստէմ, տի նըստէմ էր — տի չընըստէմ էր և այլն:

325. Պայմանական եղանակի ժխտականը կազմվում է ժըխտման դերբայի և օժանդակ բալի ժխտական ձևերի միջոցով, օրինակ՝

նակ՝ կըճռոթէմ — չէմ ճռոթի, կըճռոթէմ էր — չէմ էր ճռոթի, կըմընամ — չէմ մընա, կըմընամ էր — չէմ էր մընա և այլն:

326. Ժխտական խոնարհման ժամանակ է խոնարհման պարզ բաղերի պայմանական ապառնի և անցյալի ապառնի ժամանակները ձևով նույնանում են սահմանական վաղակատար և անցյալի վաղակատար ժամանակներին: Այսպես, չէմ կլիրի, չէմ նըստի, չէմ ճռոթի ձևերը հավասարապես նշանակում են՝ չեմ գրի և չեմ գրել, չեմ նստի և չեմ նստել, չեմ ջարդի և չեմ ջարդել:

Ա խոնարհման բայերի վերոհիշյալ ժամանակային ձևերը տարբեր են, ինչպես՝ չէմ մընա «չեմ մնա», չէմ մընացի «չեմ մնացել», չէմ իմանա «չեմ իմանա», չէմ իմացի «չեմ իմացել» և այլն:

327. Հրամայականի ժխտականը կազմվում է մի՛ արգելականի միջոցով, որը բոլոր դեպքերում դրվում է դրական ձևերի վրա՝ սկզբից, օրինակ՝ կլիրի(ը) — մի կլիրի(ը), կլիրէ՛քլ — մի կլիրէ՛քլ, մընա՛ — մի մընա, մընացէ՛քլ — մի մընացէ՛քլ և այլն:

328. Որպես օրինակ բերում ենք կյիրի և մընալ բայերի ժխտական խոնարհումը:

Սահմանական եղանակ

Ներկա

չէմ կլիրելի(ը)	չէնքլ կլիրելի(ը)	չէմ մընալի(ը)	չէնքլ մընալի(ը)
չէս »	չէքլ »	չէս »	չէքլ »
չի »	չէն »	չի »	չէն »

Անցյալ անկատար

չէմ էր կլիրելի(ը)	չէնքլ էր կլիրելի(ը)	չէմ էր մընալի(ը)
չէս էր »	չէքլ էր »	չէս էր »
չէր »	չէն էր »	չէր »
չէնքլ էր մընալի(ը)		
չէքլ էր »		
չէն էր »		

Ապառնի

չէմ կլիրելի	չէնքլ կլիրելի	չէմ մընալու	չէնքլ մընալու
չէս »	չէքլ »	չէս »	չէքլ »
չի »	չէն »	չի »	չէն »

Անցյալի ապառնի

չէմ եր կիրելիւ	չէնքլ եր կիրելիւ	չէմ եր մընալու
չէս եր »	չէքլ եր »	չէս եր »
չեր »	չէն եր »	չեր »

չէնքլ եր մընալու
 չէքլ եր »
 չէն եր »

Վաղակատար

չէմ կիրի(ը)	չէնքլ կիրի(ը)	չէմ մընացի(ը)	չէնքլ մընացի(ը)
չէս »	չէքլ »	չէս »	չէքլ »
չի »	չէն »	չի »	չէն »

Անցյալի վաղակատար

չէմ եր կիրի(ը)	չէնքլ եր կիրի(ը)	չէմ եր մընացի(ը)
չէս եր »	չէքլ եր »	չէս եր »
չեր »	չէն եր »	չեր »

չէնքլ եր մընացի(ը)
 չէքլ եր »
 չէն եր »

Հարակատար

կիրված չէմ	կիրված չէնքլ	մընացած չէմ	մընացած չէնքլ
» չէս	» չէքլ	» չէս	» չէքլ
» չի	» չէն	» չի	» չէն

Անցյալի հարակատար

կիրված չէմ եր	կիրված չէնքլ եր	մընացած չէմ եր
» չէս եր	» չէքլ եր	» չէս եր
» չեր	» չէն եր	» չեր

մընացած չէնքլ եր

» չէքլ եր
 » չէն եր

Անցյալ կատարյալ

չըկլիրիմ	չըկլիրենքլ	չըմընացիմ	չըմընացիքլ
չըկլիրիր	չըկլիրիքլ	չըմընացիր	չըմընացիքլ
չըկլիրեց	չըկլիրին	չըմընաց	չըմընացին

Ըղծակաճան եղանակ

Ապառնի

չըկլիրէմ	չըկլիրէնքլ	չըմընամ	չըմընանք
չըկլիրէս	չըկլիրէքլ	չըմընաս	չըմընաք
չըկլիրի(ւ)	չըկլիրէն	չըմընա	չըմընան

Անցյալի ապառնի

չըկլիրէմ էր	չըկլիրէնքլ էր	չըմընամ էր	չըմընանք էր
չըկլիրէս էր	չըկլիրէքլ էր	չըմընաս էր	չըմընաք էր
չըկլիրէր	չըկլիրէն էր	չըմընար	չըմընան էր

Պայմանական եղանակ

Ապառնի

չէմ կլիրի(ւ)	չէնքլ կլիրի	չէմ մընա	չէնքլ մընա
չէս »	չէքլ »	չէս »	չէքլ »
չի »	չէն »	չի »	չէն »

Անցյալի ապառնի

չէմ էր կլիրի(ւ)	չէնքլ էր կլիրի(ւ)	չէմ էր մընա	չէնքլ էր մընա
չէս էր »	չէքլ էր »	չէս էր »	չէքլ էր »
չէր »	չէն էր »	չէր »	չէն »

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

տի չըկլիրէմ	տի չըկլիրէնքլ	տի չըմընամ	տի չըմընանք
տի չըկլիրէս	տի չըկլիրէքլ	տի չըմընաս	տի չըմընաք
տի չըկլիրի(ւ)	տի չըկլիրէն	տի չըմընա	տի չըմընան

Անցյալի ապառնի

տի չըկիրէմ էր	տի չըկիրէնք էր	տի չըմընամ էր
տի չըկիրէս էր	տի չըկիրէք էր	տի չըմընաս էր
տի չըկիրէր	տի չըկիրէն էր	տի չըմընար

տի չըմընանք էր
 տի չըմընաք էր
 տի չըմընան էր

Հրամայական եղանակ

մի կիրի(ւ) մի կիրէք մի մընա մի մընացէք

329. Ընդհանուր դիտողություն.—Նշվել է, որ բաղաձայն հընչյուններից առաջ նք(նքյ) և ք(քյ) կապակցությունները վերածվում են հյ-ի՝ հ հնչյունի թույլ արտասանությամբ (տես § 229): Ըստ այդմ՝ օժանդակ բալի հոգնակի առաջին և երկրորդ դեմքերի ձևերը, որոնք են հնքյ-չհնքյ, հքյ-չհքյ, բաղաձայնով սկսվող բառերից (դերբալներից) առաջ հնչում են հնյ-չհնյ (և հոգնակի առաջին, և հոգնակի երկրորդ դեմքերի համար), օրինակ՝ մհնքյ հնյ զուռցալի «մհնք ենք խոսում», տիւ հնյ զուռցալի «դուք էք խոսում», չհնյ (<չհնք) կյիրիլի «չհնք գրում» և «չեք գրում», տունը չհնյ մնալի «տանը չենք մնում», նաև՝ «տանը չեք մնում» և այլն:

Ց. Պատճառական բայեր

330. Պատճառական բայերը կազմվում են բալահիմքին ավելացնելով ցուցել (ցիւցել) կամ ուցել (<ուցանել) մասնիկները, ինչպես՝ ընցուցել «անցուցանել», արասծուցել «արածեցնել», տոռցիւցել «դարձնել», լեռցիւցել «եռացնել», էփեցիւցել «եփեցնել», զըզվացուցել «զզվեցնել», տըմրեցիւցել «թմրեցնել», թըռցուցել «թռցնել», լոցիւցել «լացացնել», խաղցուցել «խաղացնել», ծախկեցիւցել «ծաղկեցնել», ծառվըցուցել «ծարավեցնել», ծըղզացուցել «ծիծաղեցնել», կախնեցիւցել «կանգնեցնել», դադըղցուցել «կատաղեցնել», կլոռթացուցել «կարդացնել», խազացուցել «հաղացնել», խոնդկիւցել «հանգցնել», խասուցել «հասցնել», ճանչըցուցել «ճանաչեցնել», մաշեցիւցել «մաշեցնել», մէռուցել «մեռցնել», մըռսեցիւցել «մըսեցնել», նըստեցիւցել «նստեցնել», ուրախցուցել «ուրախացնել» և այլն:

Պատճառական բայերի խոնարհումը մեծ մասամբ նույնն է առաջին խոնարհման հետ: Տարբեր է միայն հրամայականը, որը կազմվում է ու (իւ) և ուցեք (իւցեք) մասնիկներով: Իբրեւ օրինակ բերում ենք նրաեցիւցիւցիւ և խասուցիւ բայերի խոնարհումը:

Դերբայներ

Անորոշ	նրստեցիւցէլ	խասուցէլ
Անկատար	նրստեցիւցէս	խասուցէս
	նրստեցիւցէլի(ը)	խասուցէլի(ը)
Ապառնի	նրստեցիւցէլիւ	խասուցէլիւ
Վաղակատար	նրստեցիւցիր	խասուցիր
Հարակատար	նրստեցիւցած	խասուցած
Ենթակայական	նրստեցիւցող	խասուցող
Փխտման	նրստեցիւցի(ը)	խասուցի(ը)

Սահմանական եղանակ

Ներկա

նրստեցիւցէս էմ	նրստեցիւցէս էնքլ	խասուցէս էմ	խասուցէս էնքլ
նրստեցիւցէս էս	» էքլ	խասուցէս էս	» էքլ
նրստեցիւցէլի(ը)	» էն	խասուցէլի(ը)	» էն

Անցյալ անկատար

նրստեցիւցէս էմ էր	նրստեցիւցէս էնքլ էր	խասուցէս էմ էր
» էս էր	» էքլ էր	» էս էր
» էր	» էն էր	» էր

խասուցէս էնքլ էր

» էքլ էր
» էն էր

Ապառնի

նրստեցիւցէլիւ լէմ	նրստեցիւցէլիւ լէնքլ	խասուցէլիւ լէմ
» լէս	» լէքլ	» լէս
» լի(ը)	» լէն	» լի(ը)

խասուցէլիւ լէնքլ

» լէքլ
» լէն

Անցյալի ապառնի

Նըստէցիւցէլիւ լէմ էր նըստէցիւցէլիւ լէնքլ էր խասուցէլիւ լէմ էր
 » լէս էր » լէքլ էր » լէս էր
 » լէր » լէն էր » լէր

խասուցէլիւ լէնքլ էր
 » լէքլ էր
 » լէն էր

Վաղակատար

Նըստէցիւցիր էմ նըստէցիւցիր էնքլ խասուցիր էմ խասուցիր էնքլ
 » էս էր » էքլ » էս » էքլ
 » ի(ը) » էն » ի(ը) » էն

Անցյալի վաղակատար

Նըստէցիւցիր էմ էր նըստէցիւցիր էնքլ էր խասուցիր էմ էր
 » էս էր » էքլ էր » էս էր
 » էր » էն էր » էր

խասուցիր էնքլ էր
 » էքլ էր
 » էն էր

Հարակատար¹

Նըստէցիւցած էմ նըստէցիւցած էնքլ խասուցած էմ խասուցած էնքլ
 » էս » էքլ » էս » էքլ
 » ի(ը) » էն » ի(ը) » էն

Անցյալի հարակատար

Նըստէցիւցած էմ էր նըստէցիւցած էնքլ էր խասուցած էմ էր
 » էս էր » էքլ էր » էս էր
 » էր » էն էր » էր

խասուցած էնքլ էր
 » էքլ էր
 » էն էր

¹ Նըստէցիւցէլ և խասուցէլ բայերի հարակատար ժամանակները համարյա թէ դործածական չեն (տե՛ս § 312):

Անցյալ կատարյալ

նրստեցիւցիմ	նրստեցիւցինքլ	խասուցիմ	խասուցինքլ
նրստեցիւցիր	նրստեցիւցիքլ	խասուցիր	խասուցիքլ
նրստեցիւց	նրստեցիւցին	խասուց	խասուցին

Ըղձական եղանակ

Ապառնի

նրստեցիւցեմ	նրստեցիւցէնքլ	խասուցեմ	խասուցէնքլ
նրստեցիւցես	նրստեցիւցէքլ	խասուցես	խասուցէքլ
նրստեցիւցի(ւ)	նրստեցիւցէն	խասուցի(ւ)	խասուցէն

Անցյալի ապառնի

նրստեցիւցեմ էր	նրստեցիւցէնքլ էր	խասուցեմ էր	խասուցէնքլ էր
նրստեցիւցես էր	նրստեցիւցէքլ էր	խասուցես էր	խասուցէքլ էր
նրստեցիւցեր	նրստեցիւցէն էր	խասուցեր	խասուցէն էր

Պայմանական եղանակ

Ապառնի

կընրստեցիւցեմ	կընրստեցիւցէնքլ	կըխասուցեմ	կըխասուցէնքլ
կընրստեցիւցես	կընրստեցիւցէքլ	կըխասուցես	կըխասուցէքլ
կընրստեցիւցի(ւ)	կընրստեցիւցէն	կըխասուցի(ւ)	կըխասուցէն

Անցյալի ապառնի

կընրստեցիւցեմ էր	կընրստեցիւցէնքլ էր	կըխասուցեմ էր
կընրստեցիւցես էր	կընրստեցիւցէքլ էր	կըխասուցես էր
կընրստեցիւցեր	կընրստեցիւցէն էր	կըխասուցեր

կըխասուցէնքլ էր

կըխասուցէքլ էր

կըխասուցէն էր

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

տի նրստեցիւցեմ	տի նրստեցիւցէնքլ	տի խասուցեմ
տի նրստեցիւցես	տի նրստեցիւցէքլ	տի խասուցես
տի նրստեցիւցի(ւ)	տի նրստեցիւցէն	տի խասուցի(ւ)

տի խասուցէնքլ

տի խասուցէքլ -

տի խասուցէն

Անցյալի ապառնի

տի նըստեցիւցէմ էր տի նըստեցիւցէնքլ էր տի խասուցէմ էր
 տի նըստեցիւցէս էր տի նըստեցիւցէքլ էր տի խասուցէս էր
 տի նըստեցիւցէր տի նըստեցիւցէն էր տի խասուցէր
 տի խասուցէնքլ էր
 տի խասուցէքլ էր
 տի խասուցէն էր

Հրամայական եղանակ

նըստեցիւ նըստեցիւցէ՛քլ խասու խասուցէ՛քլ

9. Կրավորական բայեր

331ա. Բայերի կրավորական սեռը կազմվում է վ ածանցի մի-
 չոցով, որը դրվում է Խ խոնարհման բայերի ներկայի, իսկ ա խո-
 նարհման բայերի անցյալ կատարյալի հիմքի վրա, ինչպես՝ կլի-
 րէլ — կլիրվէլ, սըրէլ — սըրվէլ, ճոռթէլ — ճոռթվէլ, պէրէլ — պէր-
 վէլ, աղալ — աղասվէլ, լըվուլ — լըվուսվէլ, կլոռթալ — կլոռթասվէլ,
 խասկընալ — խասկըսվէլ, իմանալ — իմասվէլ: Ինչպես ցույց են
 տալիս օրինակները, կրավորականի կազմության ժամանակ ա խո-
 նարհման բայերի անցյալ կատարյալի ց բաղադրիչը դառնում է
 ա (աղացվէլ > աղասվէլ, իմացվէլ > իմասվէլ և այլն): Այդ հնչյու-
 նափոխությունը բարբառի համար օրինաչափական է (տե՛ս § 228):

Կրավորականի կազմության համար պետք է նկատի ունենալ,
 որ մի շարք բայեր իրենց կրավորական ձևում ներգործականի
 հիմքին ավելացնում են նաև ն, օրինակ՝ թոփէլ — թոփնըվէլ, Ժօ-
 դէլ — Ժօդնըվէլ, խըփէլ — խըփնըվէլ, կապէլ — կապնըվէլ, թըփէլ —
 թըփնըվէլ, ճէօկէլ — ճէօնըվէլ:

Մի քանի բայեր կրավորական սեռ են կազմում «անկանոն»
 ձևով՝ վերականգնելով գրաբարյան արմատի կորած հնչյունը,
 օրինակ՝ կոտրել > կոռէլ, կր. կոտըռվէլ, կտրել > կըռէլ, կր. կըտըռ-
 վէլ, պատառել > պառէլ, կր. պատըռվէլ:

Կրավորական բայերի խոնարհումը չի տարբերվում առաջին
 լծորդության բայերի խոնարհումից: Բոլոր կրավորական բայերն
 անցյալ կատարյալում ունեն ոչ ցուական, արմատական հիմք և
 կրավորաձև վերջավորություններ՝ հավանաբար պահպանելով գրա-
 բարյան անցյալ կատարյալի կրավորաձև խոնարհման հետքերը,
 օրինակ՝ կլիրէլ — կլիրիմ, բայց՝ կլիրվէլ — կլիրվամ, ճոռթէլ —

ճտուծիմ, բայց՝ ճտուծըվէլ — ճտուծըվամ, պէրէլ — պէրիմ, բայց՝ պէրվէլ — պէրվամ և այլն: Բացառութիւն չկա:

Ինչպէս արդի հայերենում, այնպէս էլ բարբառում կրավորական բայերի չեզոք գործածութիւնը սովորական երևույթ է, օրինակ՝ Լոսը պտավավ «լուսը բացվեց». Էտ առուն խառնըվիլի էն մոշ կլէտին «այս առուն խառնվում է այն մեծ գետին». Հըմմեն ծօղնըվիլ էն էր կօլիօզը ակումբը «բոլորը հավաքվել էին կոլիօզի ակումբում». Ծիւնը խովավ, լըսվավ առուն «ձյունը հալվեց, լցվեց առուն» և այլն:

Կրավորական բայերը արտահայտում են նաև՝

ա) Անդրադարձ իմաստ, ինչպէս՝ խահնէլ — խահնըվէլ, սանդընէլ — սանդընվէլ, լըվտլ — լըվտսվէլ (գրափոխութեամբ՝ վըլտսվէլ):

բ) Փոխադարձ իմաստ, ինչպէս՝ պահնէլ — պահնըվէլ, փոթիւթէլ — փոթիւթվէլ:

Որպէս օրինակ բերում ենք երկի բայի խոնարհումը:

Դերբայներ

Անորոշ	էրվէլ
Անկատար	էրվէս
	էրվէլի(ւ)
Ապառնի	էրվէլիւ
Վաղակատար	էրվիլ
Հարակատար	էրված
Ենթակայական	էրվօղ
Ժխտման	էրվի(ւ)

Սահմանական եղանակ

Ներկա				Անցյալ անկատար			
էրվէս	էմ	էրվէս	էնքլ	էրվէս	էմ	էր	էրվէս
էրվէս	էս	»	էքլ	»	էս	էր	»
էրվէլի(ւ)	»	էն		»	էր	»	էն
Ապառնի				Անցյալի ապառնի			
էրվէլիւ	լէմ	էրվէլիւ	լէնքլ	էրվէլիւ	լէմ	էր	էրվէլիւ
»	լէս	»	լէքլ	»	լէս	էր	»
»	լի(ւ)	»	լէն	»	լէր	»	լէն

Վաղակատար

Անցյալի վաղակատար

Երվիր էմ	Երվիր էնքլ	Երվիր էմ էր	Երվիր էնքլ էր
» էս	» էքլ	» էս էր	» էքլ էր
» ի(ը)	» էն	» էր	» էն էր

Հարակատար

Անցյալի հարակատար

Երված էմ	Երված էնքլ	Երված էմ էր	Երված էնքլ էր
» էս	» էքլ	» էս էր	» էքլ էր
» ի(ը)	» էն	» էր	» էն էր

Անցյալ կատարյալ

Երվամ	Երվանք
Երվար	Երվաք
Երվալ	Երվան

Ըղձական եղանակ

Ապառնի

Անցյալի ապառնի

Երվեմ	Երվենքլ	Երվեմ էր	Երվենքլ էր
Երվես	Երվեքլ	Երվես էր	Երվեքլ էր
Երվի(ը)	Երվեն	Երվեր	Երվեն էր

Պայմանական եղանակ

Ապառնի

Անցյալի ապառնի

Կերվեմ	Կերվենքլ	Կերվեմ էր	Կերվենքլ էր
Կերվես	Կերվեքլ	Կերվես էր	Կերվեքլ էր
Կերվի(ը)	Կերվեն	Կերվեր	Կերվեն էր

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

Անցյալի ապառնի

տի երվեմ	տի երվենքլ	տի երվեմ էր	տի երվենքլ էր
տի երվես	տի երվեքլ	տի երվես էր	տի երվեքլ էր
տի երվի(ը)	տի երվեն	տի երվեր	տի երվեն էր

Հրամայական եղանակ

Երվի'(ը)	Երվե'քլ
----------	---------

10. Բազմապատկական բայեր

331բ. Բազմապատկական բայերը ցույց են տալիս բազմապատիկ կամ կրկնվող գործողություն:

Ինչպես հայտնի է, արդի հայերենում կա բազմապատկական բայերի կազմության երկու հիմնական եղանակ՝ ա) բայարմատի կրկնություն (բազմապատկական բայերի կազմություն բարդության միջոցով), ինչպես՝ վազել—վազվզել, քաշել—քաշքշել, խշշալ—խշխշալ, դգդալ—դգդգալ և այլն, բ) բայարմատի վրա առ, ուռ, կռռ, ա ածանցների ավելացում (բազմապատկական բայերի կազմություն ածանցման միջոցով), ինչպես՝ կտրել—կտրատել—կտրրտել, ջարդել—ջարդոտել, թռչել—թռչկոտել և այլն:

Ուրմիայի (Սոյի) բարբառում գործուն են բազմապատկական բայերի կազմության այդ երկու ձևերն էլ:

Ա) Ունենք բայարմատի կրկնությամբ կազմվող մի շարք բազմապատկական բայեր, ըստ որում, բայարմատը կարող է կրկնվել հնչյունափոխությամբ կամ առանց հնչյունափոխության: Այդ բայերից են.

բռռալ—բռբռռալ, բըզել—բըզբըզել, բոռալ—բոռբռռալ, գըռռալ—գըռգըռալ, դադել—դադդըդել, թռլել—թռլթրլել, թրփել—թրփթրփել, խափել—խափխրփել, խըզզալ—խըզխըզալ, խըլել—խըլխըլել, խըշալ—խըշխըշալ, ծախել—ծախծըխել, ծամել—ծամծըմել, ծակել—ծալծըկել, ծալվել—ծալծըլվել, կըզզել—կըզկըզել, ճըզզել—ճըզճըզել, նըվալ—նըվնըվալ, պըլել—պըլպըլել, վըժժալ—վըժվըժալ:

Եթե բայարմատը բաղկացած է երեք բաղաձայններից, ապա կրկնության ժամանակ առաջին բաղադրիչի վերջին բաղաձայնն ընկնում է, ինչպես՝ բըռթել—բըռբըռթել (և ոչ թե բըռթբըռթել), բըստել—բըզբըստել (ս-ն ձայնեղանալով դարձել է զ), դընգալ—դըլդընգալ (նգ-ն դարձել է յ, տե՛ս § 229), գըխկալ—գըխզըխկալ, լըխկալ—լըխլըխկալ, խըռթալ—խըռխըռթալ, ճըխտել—ճըխմըխտել, ճըռթալ—ճըռճըռթալ, ճըստալ—ճըսճըստալ, շըռծել—շըռմըռծել կամ շըռճել—շըռմըռճել, վըխկալ—վըխվըխկալ և այլն: Ընդհանրապես պետք է նկատել, որ արմատի կրկնությամբ կազմվող բազմապատկական բայերի մի զգալի մասը, ինչպես արդի հայերենում, բնաձայնություն է արտահայտում:

Բ) Բարբառումս բազմապատկական բայեր կազմող հիմնական ածանցը (ը)ռա ածանցն է: Դրանով կազմված բայերը մոտավորապես հետևյալներն են.

ժողէլ—ժողըռտէլ, թոփէլ—թոփըռտէլ, դըզէլ—դըզըռտէլ, խափէլ—խափըռտէլ, խէխտէլ—խէխտըռտէլ, ծալէլ—ծալըռտէլ, ծախէլ—ծախըռտէլ, տասկէլ—տասկըռթէլ ($\text{տ} > \text{թ}$), ծամէլ—ծամըռտէլ, կապէլ—կապըռտէլ, ծէվէլ—ծէվըռտէլ, ճըղէլ—ճըղըռտէլ, ճոռթէլ—ճոռթըռտէլ, ճէօկէլ—ճէօկըռտէլ, պէճէլ—պէճըռտէլ, փակէլ—փակըռտէլ, փիտէլ—փիտըռտէլ, փոխէլ—փոխըռտէլ, քակէլ—քակըռտէլ, քանդէլ—քանդըռտէլ, քաղէլ—քաղըռտէլ:

Սարքէլ—սարքըռտէլ, փըրթէլ—փըրթըռտէլ, սըրփէլ—սըրփըռտէլ բախրի մեջ (ը)ռտ $>$ (ը)րտ, իսկ խառնէլ—խառնըռտէլ բախի մեջ (ը)ռտ $>$ (ը)շտ:

Ունենք նաև կըռէլ $>$ կըռըռտէլ, կոռէլ—կոռըռտէլ (դրանք բազմապատկական, ինչպես նաև կրավորական ձևերում վերականգնում են գրաբարյան արմատի ա հնչյունը), մըշըռէլ—մըշըռտէլ, ճըմըռէլ—ճըմըռտէլ:

Ուրեմն՝ այն բախրը, որոնց արմատը վերջանում է $\alpha(\rho)$ -ով, բազմապատկական են կազմում սոսկ ա (և ոչ թե ռա) ածանցի միջոցով. ապիլի ճիշտ կլինեիր ասել, որ ալթայիսի դեպքերում արմատական $\alpha(\rho)$ և ածանցի ռ հնչյունները միաձուլվում են:

Արժե հիշատակել, որ նույն բախրը, ինչպես բերված օրինակներում արդեն տեսանք, երբեմն բազմապատկական կարող են դառնալ և՛ արմատի կրկնությամբ, և՛ ածանցմամբ, ինչպես՝ խափէլ—խափխըփէլ—խափըռտէլ, ծախէլ—ծախծըխէլ—ծախըռտէլ, ծամէլ—ծամծըմէլ—ծամըռտէլ, ծակէլ—ծակծըկէլ—ծակըռտէլ, ճըղէլ—ճըղճըղէլ—ճըղըռտէլ, կապէլ—կապկըպէլ—կապըռտէլ, ճէօկէլ—ճէօճըկէլ—ճէօկըռտէլ, փոխէլ—փոխփըխէլ—փոխըռտէլ: Այս ձևերի միջև կան նուրբ իմաստային տարբերություններ:

Ուշադրություն պետք է դարձնել նաև հետևյալ հանգամանքի վրա:

Բայարմատի կրկնությամբ բազմապատկական բախր են կազմվում և՛ չեզոք, և՛ ներգործական սեռի բախրից. ըստ այդմ, կրկնավոր բազմապատկական բախրը կամ չեզոք, կամ ներգործական սեռի են, ինչպես՝ բօռալ—բօռբըռալ, խըշշալ—խըշխըշալ, պըլլէլ—պըլպըլլէլ, լըխկալ—լըխլըխկալ՝ չեզոք սեռ. խափէլ—խափխըփէլ, ծամէլ—ծամծըմէլ, ծախէլ—ծախծըխէլ, կըզէլ—կըզկըզէլ՝ ներգործական սեռ:

Ածանցման միջոցով բազմապատկական բախր են կազմվում բացառապես ներգործական սեռի բախրից. ըստ այդմ, ածանցավոր բազմապատկական բախրը բոլորն էլ ներգործական սեռի են, Ուրմիայի (Նոյի) բարբառը—9

ինչպես՝ ժողէլ—ժողըռտէլ, թոփէլ—թոփըռտէլ, կապէլ—կապըռտէլ, քանդէլ—քանդըռտէլ և այլն: Բազմապատկական բայերը, ինչպես արդի հայերենում, խոնարհման առանձին տիպ չեն կադմում. ել վերջավորվողները (ծախծըխէլ, խափխըփէլ, թոփըռտէլ, քանդըռտէլ և այլն) խոնարհվում են առաջին (է) խոնարհման պարզ բայերի նման, իսկ ալ վերջավորվողները (բօռբըռալ, զըռզըռալ, խըռխըռթալ, ճըռճըռթալ և այլն)՝ երկրորդ (ա) խոնարհման պարզ բայերի նման:

II. ԱՆԿԱՃՈՆԸ ԲԱՅԻՐ

332. Ագանիլ > խանյնէլ

Անկ. խանյնէս || խանյնէլի(ը), ապ. խանյնէլիւ, վաղ. խաքիբ, հարակ. խաքած, ենթ. խանյնօղ, ժխտ. խանյնի:

Անց. կտր. խաքամ, խաքար, խաքավ, խաքանք, խաքաք, խաքան:

Հրամ. խաքի'(ը), խաքե'քյ:

Այս բայի անկանոնությունն արտահայտվում է նրանում, որ անորոշի խանյն հիմքի դիմաց անցյալ կատարյալում և նրանից կազմվող ձևերում հանդես է գալիս խաք հիմքը:

333. Անկանիլ > ինէլ

Անկ. ինէս || ինէլի(ը), ապ. ինէլիւ, վաղ. ինգյիբ, հարակ. ինգյած, ենթ. ինգյօղ, ժխտ. ինգյի(ը):

Անց. կտր. ինգյամ, ինգյար, ինգյավ, ինգյանք, ինգյաք, ինգյան:

Հրամ. ինգյի'(ը), ինգյե'քյ:

Այս բայի անկանոնությունն այն է, որ անցյալ կատարյալում և նրանից կազմվող ձևերում անորոշի ին հիմքի դիմաց հանդես է գալիս ինգյ հիմքը:

334. Անցանել > քսնէլ

Անկ. քսնէս || քսնէլի(ը), ապ. քսնէլիւ, վաղ. քնցիբ, հարակ. քնցած, ենթ. քսնօղ, ժխտ. քսնի(ը):

Անց. կտր. քնցամ, ...ար, ...ավ, ...անք, ...աք, ...ան:

Հրամ. քնցի'(ը), քնցե'քյ:

Քսնէլ բայի անկանոնությունը ևս արտահայտվում է նրանով, որ անորոշը և անցյալ կատարյալը կազմվում են տարբեր հիմքերից (քսն և քնց):

335. Առնուլ > առնէլ

Անկանոն է այս բառի եզակի հրամայականը, որ պահել է գրաբարյան ձևը՝ առ: Մյուս ձևերը կանոնավոր են:

336. Առնել > տնել

Անկ. տնես || տնելի(ք), ապ. տնելիւ, վաղ. տրիք, հարակ. տրած, ենթ. տնօղ (տրօղ), ժխտ. տնի(ք):

Անց. կտր. տրիմ, տրիք, տրեց, տրինքյ, տրիքյ, տրին:

Հրամ. տ'ր, տրե'քյ:

337. Բերել > պերել

Անկանոն է միայն այս բառի եզակի հրամայականը՝ պե'ր (ք-ի անկմամբ՝ պե), որ գալիս է գրաբարից: Մյուս ձևերը կանոնավոր են:

338. Գալ > իկյալ

Անկ. իկյաա || իկյալի(ք), ապ. իկյալիւ, վաղ. էկյիր, հարակ. էկած, ենթ. էկօղ, ժխտ. իկյա:

Անց. կտր. էկամ, էկար, էկավ, էկանք, էկաք, էկան:

Հրամ. յա'ր, յարե'քյ:

339. Գիտեմալ > գյիմալ

Այս բայը արտահայտում է կարողանալ և գիտեմալ իմաստները: Գործածվելով անորոշ դերբայի հետ՝ արտահայտում է կարողանալ իմաստը, ինչպես՝ յես գյիմամ տնել, սարքել, ուսնել «ես կարող եմ անել, սարքել, սովորել», իսկ գործածվելով ուղիղ խոնդրի հայցականի հետ՝ արտահայտում է գիտեմալ իմաստը, ինչպես՝ յես տաւրս գյիմաա եմ «ես դասս գիտեմ», դորը շուավիկյէ յեմ գյիմալի «ներան շուտվանից գիտեմ» և այլն: Այս բայն ունի միայն սահմանական եղանակի ներկա, անցյալ անկատար, վաղակատար, անցյալի վաղակատար և անցյալ կատարյալ ժամանակներ: Մնացած ժամանակները լրացվում են իմանալ > իմանալ բառի ձևերով:

Ներկա և անկատար ժամանակներում այս բայն ունի կրկնակ ձևեր:

Անկանոնությունն արտահայտվում է նրանով, որ ժխտական խոնարհման ձևերում, բացի վաղակատար և անցյալի վաղակատար ժամանակներից, բայարմատի գյի կամ գյ հնչյունակապակցությունները սղվում են և արմատի իմաստն արտահայտվում է և կամ ին հնչյունների միջոցով:

Սահմանական եղանակ

Դրական խոնարհում

Ժխտական խոնարհում

Ներկա

գլխում էմ	գլխում էնքլ	չէմ նուրի(ւ)	չէնքլ նուրի(ւ)
գլխում էս	» էքլ	չէս »	չէքլ »
գլխումի(ւ)	» էն	չի »	չէն »

Անցյալ անկատար

գլխում էմ էր	գլխում էնքլ էր	չէմ էր նուրի(ւ)	չէնքլ էր նուրի(ւ)
» էս էր	» էքլ էր	չէս էր »	չէքլ էր »
» էր	» էն էր	չէր »	չէն էր »

Ներկա

գլխում	գլխումքլ	չէմ նո	չէնքլ նո
գլխումս	գլխումքլ	չէս նո	չէքլ նո
գլխում	գլխումն	չի նո	չէն նո

Անցյալ անկատար

գլխում էր	գլխումքլ էր	չէմ էր նո	չէնքլ էր նո
գլխումս էր	գլխումքլ էր	չէս էր նո	չէքլ էր նո
գլխումր	գլխումն էր	չէր » նո	չէն էր նո

Վաղակատար

գլիցիւր էմ	գլիցիւր էնքլ	չէմ գլիցի	չէնքլ գլիցի
» էս	» էքլ	չէս »	չէքլ »
» ի	» էն	չի »	չէն »

Անցյալի վաղակատար

գլիցիւր էմ էր	գլիցիւր էնքլ էր	չէմ էր գլիցի	չէնքլ էր գլիցի
» էս էր	» էքլ էր	չէս էր »	չէքլ էր »
» էր	» էն էր	չէր »	չէն էր »

Անցյալ կատարյալ

գլիցամ	գլիցանք	չիցամ	չիցանք
գլիցար	գլիցաք	չիցար	չիցաք
գլիցավ	գլիցան	չիցավ	չիցան

Գիտենալ > գլխուլ բալը անցլալ կատարլալի ժխտականում,
բացի սղված ձևերից, ունի նաև կանոնավոր ձևեր. դրանք են.

չըգլիցամ

չըգլիցանք

չըգլիցար

չըգլիցաք

չըգլիցալ

չըգլիցան

340. Գտանել > գլըննել || գլիննել

Անկ. գլըննես || գլըննելի(ը), ապ. գլըննելիւ, վաղ. գլըգիր,
հարակ. գլըզած, ենթ. գլըննող, ժխտ. գլըննի(ը):

Անց. կտր. գլըզամ, գլըզար, գլըզավ, գլըզանք, գլըզաք,
գլըզան:

Հրամ. գլըզի'(ը), գլըզե'քյ:

Դրանք բոլորն ունենում են նաև իրենց չհնչյունափոխված ձե-
վերը, այն է՝ գլիննես, գլիննելիւ, գլիզիր, գլիզամ և այլն:

341. Դնել > տընել

Անկ. տընես || տընելի(ը), ապ. տընելիւ, վաղ. տըրիր, հարակ.
տըրած, ենթ. տընող (տըրող), ժխտ. տըրի(ը):

Անց. կտր. տըրիմ, տըրիր, տըրեց, տըրինքյ, տըրիքյ, տըրին.

Հրամ. տի'ր, տըրե'քյ:

342. Ելանել > ըլել

Անկ. ըլես || ըլելի(ը), ապ. ըլելիւ, վաղ. ըլիր, հարակ. ըլած,
ենթ. ըլող, ժխտ. ըլի(ը):

Անց. կտր. ըլամ, ըլար, ըլավ, ըլանք, ըլաք, ըլան:

Հրամ. յե'լ, յելե'քյ:

Այս ձևերը գործածվում են բարձրացած և լինել բայերի
իմաստներով:

343. Իջանել > էջնել

Անկ. էջնես || էջնելի(ը), ապ. էջնելիւ, վաղ. էչիր, հարակ.
էչած, ենթ. էջնող, ժխտ. էջնի(ը):

Անց. կտր. էչամ, էչար, էչավ, էչանք, էչաք, էչան:

Հրամ. էչի'(ը), էչե'քյ:

Մանկական մի խաղ կա, որի ժամանակ գործածվում է հրա-
մայականի կ'չ (իշիր) ձևը: Դա իջանել բալի գրաբարյան հրամա-
յականի (էջ) անմիջական շարունակությունն է:

344. Հանգչիլ > խոյնել

Անկ. խոյնես || խոյնելի(ը), ապ. խոյնելիւ, վաղ. խոնգլիր,
հարակ. խոնգլած, ենթ. խոյնող (խոնգլող), ժխտ. խոյնի(ը):

Անց. կտր. խոնգլամ, խոնգլար, ...ավ, ...անք, ...աք, ...ան:

Հրամ. խոնգյի'(ը), խոնգյե'քյ:

345. Հանել>խոնել

Անկանոն է այս բալի եզակի հրամայականը՝ խոն, որը գրաբարյան հան ձևի շարունակությունն է:

346. Հեծանել>խեզնել

Անկ. խեզնես || խեզնելի(ը), ապ. խեզնելիւ, վաղ. խեծիր, հարակ. խեծած, հնթ. խեզնող, ժխտ. խեզնի(ը):

Անց. կտր. խեծամ, խեծար, ...ավ, ...անք, ...աք, ...ան:

Հրամ. խեծի'(ը), խեծե'քյ:

347. Ճանաչել>նաշնալ

Անկ. նաշնաւ || նաշնալի(ը), ապ. նաշնալու, վաղ. նանչլցիք, հարակ. նանչլցած, հնթ. նանչլցող, ժխտ. նաշնալ:

Անց. կտր. նանչլցամ, նանչլցար, ...ավ, ...անք, ...աք, ...ան:

Հրամ. նանչլցի'(ը), նանչլցե'քյ:

348. Մտանել>մըննել

Անկ. մըննես || մըննելի(ը), ապ. մըննելիւ, վաղ. մըտիր, հարակ. մըտած, հնթ. մըննող, ժխտ. մըննի(ը):

Անց. կտր. մըտամ, մըտար, ...ավ, ...անք, ...աք, ...ան:

Հրամ. մտի'(ը), մտե'քյ:

349. Նստել>նըստել

Անկանոն է միայն այս բալի եզակի հրամայականը՝ նիստ, որը ճշտիվ համապատասխանում է գրաբարյան հրամայականին (նիստ):

350. Պագանել>պահյնել

Անկ. պահյնես || պահյնելի(ը), ապ. պահյնելիւ, վաղ. պաքիր, հարակ. պաքած, հնթ. պահյնող (պաքող), ժխտ. պահյնի(ը):

Անց. կտր. պաքիմ, պաքիր, ...եց, ...ինքյ, ...իքյ, ...ին:

Հրամ. պաքի'(ը), պաքե'քյ:

351. Պրծանիլ>պըռզնել

Անկ. պըռզնես || պըռզնելի(ը), ապ. պըռզնելիւ, վաղ. պըռծիր, հարակ. պըռծած, հնթ. պըռզնող (պըռծող), ժխտ. պըռզնի(ը)

Անց. կտր. պըռծամ, պըռծար, ...ավ, ...անք, ...աք, ...ան:

Հրամ. պըռծի'(ը), պըռծե'քյ:

352. Տալ>տալ

Անկ. տասս || տալի(ը), ապ. տալու, վաղ. տըվիր, հարակ. տըված, հնթ. տըվող, ժխտ. տա:

Անց. կտր. տըվիմ, տըվիր, տըվեց, տըվինքյ, տըվիրքյ, տըվին:

Հրամ. տո'ւ(ը), տըվե'քյ:

353. Տանել>տանել

Անկ. տանես || տանելի(ը), ապ. տանելիւ, վաղ. տարիք, հարակ. տարած, ենթ. տանող (տարող), ժխտ. տանի(ը):

Անց. կտր. տարամ, տարար, տարավ, տարանք, տարաք, տարան:

Հրամ. տա՛ր, տարե՛ք:

354. Ուտել > ուտել

Անկ. ուտես || ուտելի(ը), ապ. ուտելիւ, վաղ. կյերիք, հարակ. կյերած, ենթ. ուտող, ժխտ. ուտի(ը):

Անց. կտր. կյերամ, կյերար, կյերավ, կյերանք, կյերաք, կյերան:

Հրամ. կյե՛ր (ը-ի անկմամբ կյե), կյերե՛ք:

355. Երթալ > եթալ

Անկ. եթաս || եթալի(ը), ապ. եթալիւ, վաղ. կընացիր կամ կյընացիր, հարակ. կընացած կամ կյընացած, ենթ. կընացող կամ կյընացող, ժխտ. եթա:

Անց. կտր. կընացիմ, կընացիր, կընաց կամ կյընացիմ, կյընացիր, կյընաց, ...իքք, ...իքք, ...իք:

Հրամ. քյե՛լ, քյեի՛ք:

Ինչպես տեսնում ենք, գնալ իմաստն արտահայտելու համար Ուրմիայի (Նոյի) բարբառում գործածվում են երթալ (>էթալ), գնալ (>կընալ) և քալել (>քլէլէլ) բաղերը:

12. Երկրորդական բաղադրյալ ժամանակներ

356. Երկրորդական բաղադրյալ ժամանակները կազմվում են ապառնի ու հարակատար դերբալներով և լինել բաղի խոնարհված ձևերով: Ահա օրինակներ.

Բյընէլիւ լէմ ըլէլի(ը) «քնելու եմ լինում».

Բյընէլիւ լէմ էր ըլէլի(ը) «քնելու էի լինում».

Բյընէլիւ ըլամ «քնելու եղա».

Բյընէլիւ ըլէմ «քնելու լինեմ».

Բյընէլիւ կըլէմ «քնելու կլինեմ».

Բյընէլիւ տի ըլէմ «քնելու պիտի լինեմ».

Բյընած էմ ըլէլի(ը) «քնած եմ լինում».

Բյընած էմ էր ըլէլի(ը) «քնած էի լինում».

Բյընած ըլամ «քնած եղա».

Բյընած ըլէմ «քնած լինեմ».

Բյընած կըլէմ «քնած կլինեմ».

«Քլընաժ տի ըլէմ «քնաժ պիտի լինեմ»:

Երկրորդական բաղադրյալ ժամանակները, ինչպես արդի հայերենում, լայն կիրառություն չունեն:

13. Հոգերի գործածությունը բայերի հետ

357. Ուրմիալի (Պոլի) բարբառի ամենահետաքրքրական երեւույթներից մեկը հոգերի կիրառությունն է բայերի հետ: Ս և ա (<դ) հոգերը, զրվելով դիմավոր բայերի վրա, արտահայտում են ուղղակի կամ մատուցման անուղղակի խնդիրների իմաստ՝ փոխարինելով ինձ, քեզ անձնական դերանուններին: Օրինակներ.

Ս—ըմնօր քփեկիս «ամեն օր ծնծում ե ինձ», օրօխեցըս իւրէս տունը «ուղարկեց ինձ իրենց տուն», լիւր էլ տափըվամ, վէռչը գլըղավըս «ուր էլ թաքնվեցի, վերջը գտավ ինձ», տիւ լէլ վոր չասէս, էն կասիս «դու էլ որ չասես, նա կասի ինձ», իշթոր էլ տնէս էմ էր, էլը ախաես երբս «ինչպես էլ անում էի, էլի հաղթում եք ինձ»:

Տ (<դ) —լիւր ի օրօխեկիս «սուր է ուղարկում քեզ», կըտանէմ ծովը, ծառավ լէտ կըպէրեմըտ «կտանեմ ծովը, ծառավ ետ կըքրեմ քեզ», օրը խոլիւր խէտ օխնես երբս «օրը հարյուր անգամ օրհնում եք քեզ», էնէս կըխայտառակենըտ, վոր շիւնը ծէռէտ խաս չի առնը «աչնպես կխայտառակեն քեզ, որ շունը ձեռքիցդ հաց չի վերցնի», պոն չէմ ասիտ, տուր տուտէս, տորտոլ նըստէս «բան չեմ ասի քեզ, դուր դատես, դատարկ նստես»:

Որքան մեզ հայտնի է, հոգերի այսպիսի կիրառություն չկա հայերենի այլ բարբառներում:

Պրոֆ. Աճառյանը գտնում է, որ հոգերի խնդրառական կիրառությունը այս բարբառում արդյունք է պարսկերենի ազդեցության: Նա գրում է. «Ստացական հոգի այս գործածությունը պարսկերենն փոխառյալ է, ուր կըսվի, օր. didem-et «տեսա քեզ», binem-et «կը տեսնեմ քեզ» և այլն»¹:

Բայց արդյո՞ք պարսկերենի ազդեցությունը այնքան ուժեղ է եղել Ուրմիալի (Պոլի) բարբառի վրա, որ հասած լինի նաև քերականության մարզին: Թվում է՝ ոչ: Համարձակվում ենք կարծել, որ մեծ հալաղետի տեսակետը չի կարելի ապացուցված համարել և կարոտ է ավելի հիմնավոր փաստարկումների:

¹ 2. Աճառյան, Հայ բարբառագիտություն (Եմինյան Ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, Մոսկվա—Նոր-Նախիջևան, 1911 թ.), էջ 284:

Այդ հարցը լուծելու համար պետք է նկատի ունենալ, որ հոգե-
րի գործածությունը զիմավոր բայերի հետ ընդհանրապես խորթ
չէ հայերենին: Գրաբարում հոգերը հատուկ շարահյուսական կա-
ռուցվածքներում կարող էին դրվել բայերի վրա, արտահայտելով
ենթակայի դեմքը, ինչպես՝ որ ասեմս «որ ես եմ ասում», որ
ասեսդ «որ դու ես ասում», որ ասեն «որ նա է ասում» և այլն:

Թվում է, թե Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում հոգերի կիրառու-
թյունը բայերի հետ ձևավորվել է այս հիմքի վրա՝ միայն սուբ-
յեկտի գաղափարից անցում է կատարվել օբյեկտի գաղափարին:

Ճ. ՄԱԿԱՅՆՆԵՐ

358. Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում գործածվող մակբայներն
են.

ազվորթ «ճիշտ, իրոք, իսկապես» (<ուղղորդ)

առատունը «առավոտը, առավոտյան» (<առաւօտուն)

առատվիկէ(ն) «առավոտվանից»

առատվորէ «առավոտվանից»

առաչ «առաջ»

ալէլ «ավել»

դէն «այնտեղից»

դէնան «այնտեղից»

դոր «որտեղից»

դորէն «որտեղից»

դատէն «հեռվից»

էլ «ալիք» (<ալլ)

օսօր «ալսօր»

օսօրվիկէ(ն) «ալսօրվանից»

օսօրվորէ «ալսօրվանից»

ըսկլի «բնավ»

իրկունը «երեկոյան»

իրկըվիկէ(ն) «իրեկվանից»

իրկըվորէ «իրեկվանից»

խա «այո» (<հա)

խէտ «անգամ»

խէրըզնամ «նախանցյալ տարի»

խէրըզնըվիկէ(ն) «նախանցյալ տարվանից»

խէրըզնըվորէ «նախանցյալ տարվանից»

խէրիւ «անցլալ տարի»
 խէրվիկէ(ն) «անցլալ տարվանից»
 խէրվորէ «անցլալ տարվանից»
 կանոխ «վաղը»
 կանոխվիկէ(ն) «վաղվանից»
 կլոդնիկ «թաքուն, գաղտնի»
 մէնակ «մենակ»
 մէկլըսմէկ «հանկարծ»
 մըկա «ալժմ, հիմա» <հիմա(կ)
 մըկըվիկէն «ալժմվանից, հիմըկվանից»
 լէռանդ «նախանցլալ օրը»
 լէռանդվիկէն «նախանցլալ օրվանից»
 լէռանդվորէ «նախանցլալ օրվանից»
 լէա «եա»
 լէտօ «հետո»
 լէրէկ «երեկ»
 լէրէկվիկէն «երեկվանից»
 լէրէկվորէ «երեկվանից»
 լէփ «երբ»
 լէփվիկէն «երբվանից»
 լէփվորէ «երբվանից»
 լիւր «ուր»
 նէս «ներս»
 նոր «նոր, մի քիչ առաջ»
 շատ «շատ»
 շոտ «շուտ»
 շոտվիկէն «շուտվանից»
 շոտվորէ «շուտվանից»
 չէ «ոչ»
 վէր «վեր»
 տէտ «ալստեղից»
 տէտան «ալստեղից»
 տիր «անգամ»
 ցած «ցած»
 քիչ «քիչ»
 քըշէրխանա «առավոտյան, լուսաբացին»
 քըշէրվիկէն «գիշերվանից»
 քըշէրվորէ «գիշերվանից»

Մակրալական ձևեր են նաև՝ ամօթու ճամթից», ախու ճահից», ցըռաու ճցրտից», ծառվու ճծարավից», քախցու ճքաղ՝ ցից», որոնք գրաբարյան քարացած հոլովածներ են:

Պետք է հիշել նաև դերանվանական մակբայները՝ տող ճայտեղ», տաղուն ճայտեղ», դող ճայնտեղ», դողուն ճայնտեղ», ետեց ճայսպես», հեհեց ճայնպես», ետքան ճայսքան», հեքան ճայնքան»:

Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում կան և մակբայակերտ մասնիկներ. -մանց.—կայնամանց ճկանգնած», աղվորմանց ճիրոք, իսկապես», զատամանց ճհեովից».

-ուք.—խընիւք ճհնուց, հին ժամանակից», մօրուք-մանկուք ճմորուց-մանկուց, ծնված օրից», ախչըկուք ճաղչիկ ժամանակվանից», աղավուք ճողա ժամանակվանից»:

-վիկյեն և -վորե մասնիկներով կազմված մակբայներ տվել ենք վերևում՝ իրկըվիկյեն, իրկըվորե ճիրիկվանից», իերվիկյեն, իերվորե ճանցյալ տարվանից», շոտվիկյեն, շոտվորե ճշուտվանից» և այլն:

Փոխառյալ մակբայներ

տլըտլը ճիսկույն, անմիջապես» (պրակ.)

անշաղ ճհազիվ» (ադրբ.)

բուլքլի ճգուցե, թերևս» (ադրբ.)

բիրդտն ճհանկարծ» (ադրբ.)

բիրդտն բիր ճմիանգամից» (ադրբ.)

թուլտուլ ճնորից, կրկին» (ադրբ.)

թուքլը ճմիայն թե» (պրակ.)

իլլոքլի ճմանավանդ» (ադրբ.)

հուլ ճդեռ, դեռևս» (արաբ.)

հուլքոթ ճերեկի, գուցե» (արաբ.)

լափ ճբոլորովին» (ադրբ.)

նըհախ ճիզուր, անտեղի» (պրակ.)

XI. ԿԱՊԵՐ ԵՎ ԿԱՊԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

359. Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում գործածվող կապերն ու կապական բառերն են.

Առանց ճառանց», օրինակ՝ Առանց ընձիկյ տիւ հա կործք չես նը տեկ ճԱռանց ինձ դու այդ գործը չես կարող անել»:

... ղռաչը¹ «առաջ», օրինակ՝ Տան ոռաչը երկու ծառ կար «Տան
առաջ երկու ծառ կար»:

Յեռո «հետո», օրինակ՝ էն իմեն յեռո եկավ «Նա ինձանից
հետո եկավ»:

Ընչիւկ «մինչև», օրինակ՝ Վազգամ ընչիւկ տունը «Վազեցի
մինչ տուն»:

Թէիս «դեպի», օրինակ՝ Թէիս իմ յանն եր իկյալի «Դեպի իմ
կողմն էր գալիս»:

Խեաը «հետ», օրինակ՝ Դոթ խեաը կընտցիմ «Նրա հետ զնա-
ցի»:

Խըմար «համար», օրինակ՝ Վի՛ր խըմար պերիբ «Ո՛ւմ համար
բերեցիր»:

Կուշար «կողքին», օրինակ՝ Կըրիմը թըխտերը կուշան եմ աը-
բը «Դրիշը գրքերի կողքին եմ դրել»:

Մէշը «մեջ», օրինակ՝ Ամընի մէշը յէկ մնացի՛ր ի «Ամանի
մեջ յուզ մնացել է»:

Մոտը «մոտ», օրինակ՝ Սիմոնեկնց տան մոտը ախպիւր կա
«Սիմոնեկնց տան մոտ աղբյուր կա»:

Պես(ը) «պես», օրինակ՝ էն էլ մեր պես(ը) լավ ի պտնէլի
«Նա էլ մեզ պես լավ է աշխատում»:

Սեվայ/սեվալ «բացի», օրինակ՝ Քյոնեն սեվայ ճըմմեն գադ
են եր «Քեզանից բացի բոլորն աջնտեղ էին»:

Վըրա «վրա», օրինակ՝ Սարքյիսը ծառը վըրան ի «Սարգի-
սը ծառի վրա է»:

Տակը «տակ», օրինակ՝ Դոհյ ճատիր են եր ծառը տակը
«Նրանք նստել էին ծառի տակ»:

Տեմը «դեմ», օրինակ՝ Մէր տեմը վո՛վ գյիմտ կայնէլ «Մեր
դեմ ճվ կարող է կանգնել»:

Ինչպես արդի հայերենում է և մի շարք այլ բարբառներում,
Ուրմիալի (Խոլի) բարբառում կապերի մի մասը («անիսկական»
կապերը) հոլովում են, ինչպես՝ ոռաչը—ոռաչեն—ոռաչով, մե-
չը—մեչեն—մեչով, մոտը—մոտեն—մոտով, վըրա—վըրայեն—
վըրայով, տեմը—տեմեն—տեմով, տակը—տակեն—տակով: Օրի-
նակներ՝ Քյո ոռաչեն փախավ «Քո առջևից փախավ»: Ճըրը մեչեն

¹ Առաջ, հետ, մեջ, մոտ, վրա, տակ, դեմ, պես և այլ կապերը գործած-
վում են հոգով, ինչպես՝ տան ոռաչը, իմ խեաը, առաջ մեջը, քյո մոտը, ծո-
ռը վըրան, էրյի տակը և այլն:

խանիմ «Զրի միջից հանեցի»։ Դար մտաով ընցան «Նրա մոտով
անցան»։ Ծաղիկները վերայով մի՛ քյէլ «Ծաղիկների վրայով մի
գնա» և այլն։

XII. ՇԱՀԱԿՆԵՐ

360. Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում գործածվում են հետևյալ
շաղկապները.

Էլ «էլ»—Յեա էլ եմ իկյալի «Ես էլ եմ գալիս»։

Թե «թե»—Կըաա՞ս, քե չե՞ս տա «Կտամ, թե չե՞ս տա»։

Վոր «որ»—Կընտցիմ, վոր գորը արսնեմ եր «Գնացի, որ
նրան տեսնեի»։

Յա (փխ. թուրք.) «կամ»—Յա յես տի եթում, յա տիւ «Կամ
ես պիտի գնամ, կամ գու»։

Բը «ապա»—Բը տիւ գորը չաւի՞ր «Ապա գու նրան չասացիր»։
Համ... համ «և... և»—Համ աեսս ես, համ չես տնեյի «Եվ ա-
սում էս, և չէս անում»։

Համը «բայց»—Ասիմ, համը չեկավ «Ասացի, բայց չեկավ»։

Ինտն (փխ. թուրք.) «և»—Ես ինտն տիւ կընտցիքյ էրեվամ
«Ես և դու գնացինք Երևան»։ Այս շաղկապը կապակցում է համա-
դաս բառեր, բայց ոչ երբեք նախադասություններ։

Նը՛... նը՛ (փխ. պարսկ.) «նչ... նչ»—Նը՛ արսիր եմ, նը՛ լը-
սիր եմ «Ո՛չ տեսել եմ, նչ լսել եմ»։

Գրական լիզվի ազդեցությամբ գործածվում է նաև կամ շաղ-
կապը, օրինակ՝ Կամ եքյին տի եթաս, կամ բոստանը «Կամ այգին
պիտի գնաս, կամ բոստանը»։

XIII. ՁԱՅՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

361. Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում, բացի սովորական ձայնար-
կություններից (ա՛խ, հե՛յ, օ՛յ, օ՛ֆ, վա՛յ, քիւ և այլն), կան նաև
մարդ կամ կենդանի կանչելու կամ վանելու հատուկ ձայնարկու-
թյուններ։ Դրանք են.

ա) Մարդ կամ կենդանի կանչելու ձայնարկություններ.

տօ (մարդու ուշադրություն հրավիրելու համար).

ճնւ ճնւ (հալ կանչելու).

կուճի կուճի (շուն կանչելու).

փիշի փիշի (կատու կանչելու).

փիշօ փիշօ (նույնպես).

քուռի՜ քուռի՜ (քուռակ կանչելու).
 բիժի՜ բիժի՜ (կով կամ հորթ կանչելու).
 բիժճ բիժճ (նուլնպես).
 նոհճ նոհճ (գոմեշ կանչելու).
 կըղի՜ կըղի՜ (ոչխար կամ ալժ կանչելու).
 բ) Կենդանիների վանելու ձայնարկութիւններ.
 քշո՞ քշո՞ (հավ վանելու).
 դըբը՛ստ (շուն վանելու).
 փիշտ (կատու վանելու).
 փըշտո՛ (նուլնպես).
 հճ2 հճ2 (էշ քշելու).
 չճ2 (էշը կանգնեցնելու).
 լոհո՛ լոհո՛ (ալժ, ոչխար քշելու).
 հճ-հճ (կով, եզ քշելու):

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԸ

362. Մեր կազմած բառացանկը ընդգրկում է գրաբարի և Ուրմիայի (Պոլի) բարբառի համար ընդհանուր մոտ 1600 բառ: Բառացանկում գլխավորապես տրված են պարզ բառերը, իսկ բարդ և ածանցավոր բառերը՝ միայն առանձին դեպքերում: Բերված 1600 բառերից մոտ 1000-ը արմատական բառեր են: Այդ նշանակում է, որ Ուրմիայի (Պոլի) բարբառը պահպանել է գրաբարյան բառարմատների մոտ 10%-ը: Սակայն եթե նկատի ունենանք, որ գրաբարյան մոտ 11000 արմատական բառերի մի զգալի մասը մեր մատենագրության մեջ գործածվել է միայն մեկ կամ երկու անգամ և այդ պատճառով էլ հայերենի բառալիք կազմի համար առանձին արժեք չունի, ապա գրաբարի և Ուրմիայի (Պոլի) բարբառի համար ընդհանուր բառարմատների տոկոսը կբարձրանա:

Ուրմիայի (Պոլի) բարբառում պահպանվել է գրաբարի բառալիքն հիմնական ֆոնդի մեջ մտնող բառերի մի զգալի քանակ: Այդ բառերից են. ալիւր>տլիւր, ախանջ>տնջիկլ, աղ>աղ, աղալ>աղալ, աղբիւր>տխպիւր, աղջիկ>ախչիկլ, աման>աման, ամառն>ամառ, ամիս>ամիս, ալգի>էքլի, ալծ>էծ, աչք>աշկ, առու>առու, ասել>ասէլ, ատամն>ատամ, արև>տրէվ, արջ>առչ, աքլոր>տհլլէօր, բան>պոն, բարի>պորի, բարձր>պոնցըր, բերան>պէրան, բերել>պէրէլ, բուրդ>պիւրթ, գալլ>կլէլ, գառն>կլոռ, գինի>կլինի, գիր>կլիր, գլուխ>կըլօխ, գործ>կործ, գութան>կլիւտոն, դաշտ>տոշտ, դու>տիւ, դուռն>տուռ, եղն>լէզ, եղբայր>ախպէր, ես>լէս, երես>իրէս, երինջ>էրինջ, երկայն>էրկլէն, երկանք>էրկանք, երկինք>լէրկլինքլ, երկիր>լէրկիր.

երկու>էրկու, եփեւ>էփէւ, եօթն>օխտ, էշ>էշ, ընկեր>ինգրէր,
 թան>թան, թեթեւ>թէթէվ, թեւ>թէւ, թեւ>թէվ, թխել>թրխել,
 թոռն>թոռ, իլիկ>իլիկ, իմանալ>իմանալ, ինչ>ինչ, ինքն>
 զինքը, իւղ>լէղ, լալն>լէն, լեռոն>լէռ, լեզու>լէզիւ, լոյս>լոս,
 լու>լիւ, լուծ>լուծ, խաղ>խաղ, խաղող>խափող, խաչ>խոչ,
 խելք>խէլք, խմոր>խըմոր, խնձոր>խընձոր, խոզ>խոզ,
 խոտ>խոտ, խորթ>խորթ, խուրձն>խուրց, խուփն>խուփ,
 խոփ>խոփ, խօսք>խօսկ, ժաղիկ>ժաղիք, ծալր>ծէր, ծանր>
 ծանդրու, ծառ>ծառ, ծիծ>ծիծ, ծիրան>ծիրան, ծով>ծօվ,
 ծունկ>ծունգ, կաթն>կաթ, կամն>կամ, կանգնիլ>կանէլ,
 կանչել>կանչէլ, կաշի>կաշի, կապ>կապ, կապուտ>կապուտ,
 կատու>կատու, կարաս>կարաս, կարել>կարէլ, կարիճ>կարիճ,
 կարճ>կարճ, կարմիր>կարմիր, կացին>կացին, կաքաւ>կա-
 քավ, կին, Վինիկ>կընիկ, կծու>կըծու, կշեռք>քըշէռք, կով>
 կօվ, կորեակ>կորէկ, կտուց>կըտուց, կրակ>կըրակ, հազ>խազ,
 հալել>խտլէլ, հալր>խէր, հաստ>խաստ, հարիւր>խտլիր,
 հարսն>խարս, հաց>խաց, հաւ>խավ, հիմն>խիմ, հին>խին,
 հոգի>խօքի, հող>խող, հոտ>խոտ, հոր>խոր, հունձ>ունձ,
 ձախ>ծոխ, ձալն>ծէն, ձաւար>ծովոր, ձեռ(ք)>ծէռ, ձէթ>
 ծէթ, ձի>ծի, ձիւն>ծիւն, ձմեռն>ծըմէռ, ձու>ծիւ, ձուկն>
 ծիւկ, ճիւղ>ճօղ, ճկովթ>ճիկովթ, ճնճողուկ>ճընջող, ճրագ>
 ճըրաք, մազ>մազ, մածուն>մածուն, մաղ>մաղ, մալր>մէր,
 մանել>մանէլ, մանր>մանդըր, մատն>մատ, մարագ>մա-
 րաք, մարդ>մառթ, մեղք>մէխկ, մեք>մէնք, մէջ>մէչ,
 միս>միս, մկրատ>մըկրատ, մոմ>մոմ, մութն>մութ, մուկն>
 մուկ, մրջիւն>մըռճէմ, մօրուք>մըրիւս, լաղթել>ախտէլ,
 լօնք>ունք, նախիր>նտխիր, նաւ>նավ, նաւթ>նտֆտ, նեղ>
 նէղ, ներկ>նէրկ, նոր>նոր, նուռն>նուռ, նստել>նըստէլ,
 շարել>շարել, շերեփ>շիրէփ, շինել>շինէլ, շոր>շոր, շուն>
 շիւն, ո, ով>վով, ոզնի>վոզնիկ, ոլթ>ութ, ոչխար>վոխշար,
 ոջիլ>վոճիլ, ոսկի>վոսկլի, ոսկր>վոսկոռ, ոսպն>վոսպ, ոտն>
 վոտ, որբ>վորփ, որդն>վորթ, որձ>վորց, ութ>ութ, ուլ>
 իւլ, ունիմ>իւնէմ, ուրագ>ուրաք, ուրց>ուոց, չամիչ>չոմիչ,
 չար>չար, չիւր>չիւր, չոր>չոր, չորք>չորս, պանիր>պանիր,
 պսպ>պապի, պառաւ>պառավ, պէս>պէս, պոչ>պոչ, քար-
 դել>ճոռթէլ, քորի>քօրի, քրաղաց>ճողոջ, սամի>սամի,
 սալլ>սէլ, սանդ>սանդ, սանր>սանդըռ, սար>սար, սեռւ>
 սէվ, սերմն>սէրմ, սիրտ>սիրտ, սիւն>սոռն, սով>սօվ, սուգ>

սուք, սուտ > սութ, սուրբ > սուրփ, վախենալ > վոխէնալ, վառել > վոռէլ, վարդ > վորթ, վիզ > վիզ, տալ > տալ, տախտակ > տախտակ, տանձ > տանձ, տարի > տարի, տաք > տաք, տեսանել > տրանալ, տէր > տէր, տիկ > տիկլ, տուն > տուն, ցախ > ցախ, ցած > ցած, ցանձրը, քամի > քամի, քար > քար, քիրտն, քրտինք > քրտինքլ, քնել > քլոնէլ, քոյր > քլուր, օձ > օց, օր > օր, օրօրօց > էօրէօրէօց և այլն:

Գրաբարի հետ ընդհանուր բառերից բացի, Ուրմիայի (Նոյի) բարբառն ունի զրաբարին անծանոթ բառերի մի զգալի քանակ: Այդ բառերն ստացվել են տարբեր աղբյուրներից:

363. Բարբառիս բառային կազմի հարստացման հիմնական աղբյուրներից մեկը ընդհանուր հայերեն բառերի հիմքի վրա կազմաված նոր բարդություններն ու ածանցումներն են:

Այսպես, ունենք՝ աչք > աչկ և խփել > խրփէլ բառերը. զրանցից կազմվում է աշկըխփոց «ակնթարթ». ունենք՝ երես > իրէս և ծեծել > ծէծէլ բառերը. զրանցից կազմվում է իրեսծեծանք «երեսծեծանք, նախատինք»: Նույն ձևով էլ՝ լուքթաթախ «լուսաթաթախ», խաւորվիզ «հաստավիզ», պոնջրպիւսիկ «մանր ձյուն կամ կարկուտ», ծըզմէս «ժամանակից շուտ կրծքից կտրված երեխա», սեվիրես «սեւերես», ծակաշկ «ծակաչք», լուրտուն «ալլուրատուն, ջրադացի ափն մասը, որտեղ լցվում է ալլուրը», ծիրանխաւակ «թիթեռ, որ երևան է գալիս ծիրանը հասնելու ժամանակ», մեշկապ «գոտի», նեղսիրտ «նեղսիրտ», անիրես «անամոթ» և այլն:

Ածանցավոր բառերից կարելի է նշել՝ կոդցիկ «գաղտնի», կըլխուն «լիքը, լի», խովան «սառը ջուր, որ խառնում են տաք ջրի հետ սառեցնելու համար», մըրվոր «ջրվոր», մեռուկ «մեռած», նեխուկ «նեխած» և այլն:

Առանձին արժեք է հետաքրքրություն են ներկայացնում ափն բառերը, որոնք չեն ավանդված մեր հին մատենագրության մեջ, չկան արդի հայերենում և ոչ էլ նոր փոխառություններ են պարսկերենից, թուրքերենից, արաբերենից, ռուսերենից և այլն: Այսպիսի բառեր են. ազի «մալր, մալրիկ», ապեր «մեծ եղբայր», աշան «սփռած կալը», քարթափ «արտեանունք», թեղ «շեղջ», լաղ «փչացած ձու», լրփօշ «շատ լափն», լօխակ «մաշկը կամ կեղևը պոկել, ալլե կողոպտել, հափշտակել», խոյան «ծեծած կալ», խըռծիկ «տիկնիկ, խաղալիք», խօթա «սիրուն, գեղեցիկ», կըռուք «հասկ», մըլօթ «ապտակ», մըլօթ «փոքրիկ կճուճ», մուք «ողկույզ», մօլտեղ «թռչունի վիզը քաշել պոկել, կտրել», մընձիւր «ալրած նյութի Ուրմիայի (Նոյի) բարբառը—10

ածխացած մնացորդը», մեզ՝ «վագ», մեծը՝ «վագերի ջախ», պըռտել «տորերէ», պըսպօր «փոքրիկ երեխա, որ օգնում է մորը», չանջ «խաղողի ողկուլի մնացորդը, ճմլելուց հետո մնացած մասը», մըղմըղ «մոծակ», վըռթալ «միանգամից ուժեղ բոց արձակել, միանգամից վառվել» և այլն:

Այսպիսի բառերի մի մասը կա նաև մյուս բարբառներում, բայց կան նաև մի շարք բառեր, որոնք հատուկ են միայն և միայն Ուրմիայի (Նոյի) բարբառին: Ընդհանրապես պետք է նշել, որ շատ քիչ բարբառներ կլինեն, որոնք այդքան հարուստ լինեն գավառական բառերով՝ հատկապես այգեգործության վերաբերյալ:

Հասկանալի է, որ գավառական բառերը մեծագույն մասով հնագույն փոխառություններ են կամ գուցե բնիկ հայերեն (հնդեւրոպական) բառեր, որոնք չեն պահպանվել գրաբարում: Երկու դեպքում էլ դրանք ունեն մեծ արժեք և լիովին գիտակցելով այդ մենք առանձին խնամքով հավաքել ենք այդ բառերը և զետեղել գավառական բառարանում:

365. Ինչպես ամեն մի բարբառում, այնպես էլ Ուրմիայի (Նոյի) բարբառում մեծ թիվ են կազմում նորագույն փոխառությունները՝ Դրանք մեծագույն մասով թուրքերենից են և ապա՝ պարսկերենից ու արաբերենից: Դրքի վերջում տրվում է այդ լեզուներից փոխառյալ բառերի քիչ թե շատ ընդարձակ մի ցանկ, որն ընդգրկում է մոտ 900 բառ:

Ուրմիայի (Նոյի) բարբառը փոխառություններ է կատարել նաև ուսերենից:

366. Բարբառիս վրա հատկապես չափազանց ուժեղ է եղել թուրքերենի ազդեցությունը: Դրանում համոզվելու համար բավական է միայն մի թուղցիկ հալացք նետել բարբառի բառապաշարի վրա: Հաճախ ամենասովորական, ամենագործածական հայերեն բառերը փոխարինվել են թուրքերեն բառերով, ինչպես՝ ավ «որս», իզ «հետք», յավաշ «կամաց», յարա «վերք», բօղազ «կոկորդ», աղըմ «քայլ», սիւօր «սահման», սըրիւ «հոտ», բուշաղ «անկյուն», թօզ «փոշի», թօիալ «կաղ», դոյդո «կարգ», դառվա «ազոսով», դուշ «թուշուն», յա «կամ, շողկապ», յեմ «կեր», ջըղըզ «գիծ», բյօթբյ «արմատ» և այլն:

367. Ուրմիայի (Նոյի) բարբառի բառային կազմի մեջ մշտնում են մի շարք պարսկերեն բառեր: Ընդհանրապես նշում են, որ պարսկերեն բառերը հալ բարբառների մեջ մուտք են գործել թուրքերենի միջնորդությամբ: Այս դրույթը Ուրմիայի (Նոյի) բար-

բառի համար վերապահությամբ միայն կարելի է ընդունել: Խոյեցիները երկար ժամանակ գտնվելիս են եղել պարսկական տիրապետության տակ և անմիջական շփման մեջ են եղել պարսիկների հետ: Դրանից էլ պետք է ենթադրել, որ բարբառիս նորագույն պարսկական փոխառությունները, գոնե իրենց մի մասով, պետք է որ անմիջական փոխառություն լինեն պարսիկերենից: Սակայն պարզել, թե Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում եղած պարսիկերեն բառերից որոնք են անմիջական և որոնք միջնորդական փոխառություններ, չափազանց դժվար է, եթե չասենք անհնար, որովհետև այդ բառերի մեծ մասը, ինչպես օրինակ՝ արուռ, բլրիւլ, բութան, թոզո, հավա, ումուդ, հեշ, նում, նաչար և այլն, համարյա նույն ձևով, նույն հնչյունական կազմով գոյություն ունի նաև թուրքերենում: Փոխառվալ բառերի բառացանկում այսպիսի բառերի դիմաց նշանակված է ալ (պարսկերեն)՝ անկախ այն բանից, թե տվյալ բառը բարբառիս է անցել անմիջաբար պարսկերենից, թե թուրքերենի միջնորդությամբ:

368. Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում կան մի շարք արաբերեն բառեր, ինչպես՝ Խում «աշխարհ», բէյն «ուղեղ», դալվոթ «հարևություն», զիբի «աղբ», զուլում «մեծ փորձանք», թաման «ազահություն», իսան «մարդ», հարամ «ապօրինի», նոֆուս «շունչ», սումթ «եղանակ, ձև», ֆըլան «այսինչ» և այլն: Բարբառիս արաբերեն բառերը թուրքերենի, իսկ քիչ մասով երևի նաև պարսկերենի միջնորդությամբ են փոխ առնվել: Սակայն, անկախ դրանից, փոխառվալ բառերի բառացանկում այսպիսի բառերի դիմաց նշանակված է ա (արաբերեն)՝ նկատի ունենալով այդ բառերի ծագումը և ոչ թե անմիջական փոխատու լեզուն:

369. Խոյեցիների հարաբերությունը ռուսների հետ, մինչև Հայաստանում սովիտական կարգերի հաստատվելը, մի դարից էլ քիչ պատմություն ունի: Այդ համեմատաբար կարճ ժամանակամիջոցում բարբառս բավական փոխառություններ է կատարել ռուսերենից: Ռուսերենից փոխառվալ բառերը գլխավորապես նոր կուլտուրայի ու կենցաղի կամ ռազմական արվեստի բառեր են և բարբառիս մեջ են մտել բանավոր, կենդանի լեզվի միջոցով:

Ահա այսպիսի բառերի մի փոքրիկ ցանկ.

ակոփ акомп
ակուշկա окошко
աֆտերքլ аптека

բազլաշկա баклажка
բալկոն балкон
բանդ банк

ըշկափ	шкаф	պապրոկ	папирос
ըսորքան	стакан	պըլիժող	пулемет
ըսոր	стол	պըրաշօկ	парашок
իշկիշկ	спичка	պօլ	пол
իսպիրթ	спирт	պօլէզ	поезд
լուֆկա	юбка	ռէզին	резин
կալիդօր	корридор	սալիթ	солдат
կալօշ	галosh	սըմսվար	самовар
կամօղ	камод	վագոն	вагон
կանիէտ	конфета	վէզլո	ведро
կապէկ	копейка	վէռօ	верст
չամադան	чемодан	տալիք	тарелка
չըխօթկա	чахотка	ֆըռնդ	фронт
պագոն	пагон	ֆուդուն	фудун
պալտոն	пальто		

Ռեուլուցիայից հետո մեր ազգային գրական լեզուն հարստացավ բազմաթիվ ոտաներեն (կամ ոտաներենի միջնորդութեամբ եվրոպական լեզուներից փոխառյալ) բառերով, որոնք կապված էին նոր հասարակարգի, կուլտուրայի ու կենցաղի, գիտութեան ու տեխնիկայի հետ: Այս բառերի մի մասը գրական լեզվից անցավ բարբառներին: Այս ճանապարհով Ուրմիայի (Նուրի) բարբառի մեջ մտան մի շարք ոտաներեն բառեր: Այդ բառերից են. աֆտօ, բըրիգադ, բըրիգադիր, դեպուտատ, դիրեկտոր, ինքստուտ, կյիմօ, կօլխօզ, կօմբա, կօնսօմօլ, մէխանիկյ, մատօռ, պարտիզան, պիյօնէր, պառտյա, պառտյական, պըլան, ռադյօ, սօլխօզ, տանկ, տէլեվիզօր, տէխնիկյ, տէխնիկօմ, տըրանվա, տըրանյտօր, ֆերմա և այլն:

ԲԱՌԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բարգույնութ

370. Բարդությունները բաժանվում են երկու խմբի՝ անիսկական և իսկական:

371. Ա ն ի ս կ ա կ ա ն բ ա ր դ ու թ յ ու ն ե ն բ ր լ ի ն ու մ են երեք տեսակ:

Կրկնավորներ, օրինակ՝ բըթէլ—բըթէլ, շիրեփ—շիրեփ, ճոշ—ճոշ, սեվ—սեվ, մէյ—մէկյ, պէա—պէա, շաա—շաա, բյիշ—բյիշ և այլն:

Հարագրական բարդություններ, օրինակ՝ զանց
մեկի «Թաքցնել, պահել», երևոյն մեկի «Կոպել, մարդասպանու-
թյուն անել», քափ տալ «Թափ տալ, թափահարել», խալըմաշ ըլել
«հալ ու մաշ լինել», խալիկ մեկի «խալտառակել», մուղիւր իկյալ
«խոտատվանել», աիւս իկյալ «դուրս գալ» և այլն:

Կցական բարդություններ, օրինակ՝ թիւքըմուր
«թուքումուր», սեվքսուք «սեռսուք», առքսուք «առնսուք», ախը-
տոդ «ահուդոդ», մոռթըփշիւր «ջարդուփշուր», օսօր «այսօր»,
հեկըլիսէն «առափոտյան վաղ», աօղաըղալ «դողդողալ», բըզբըզել
«բզբզել», բօռբըռալ «գոռգոռալ» և այլն:

372. Իսկական բարդությունները կազմվում են հետևյալ ձևով:

ա. Բարդության բաղադրիչ մասերի միջև սովորաբար մտնում
է ը (<ա) հոդակապը, օրինակ՝ կըլիսըպտց «գլխաբաց», թըխսըմէր
«թխսամալը», խաստըվիզ «հաստավիզ», աշկըպտց «աշքաբաց»,
խաստըկըլօխ «հաստազլուխ» և այլն:

բ. Եթե բարդության երկրորդ բաղադրիչն սկսվում է ձախ-
նափորով, ապա հոդակապ չի դրվում, ինչպես՝ ցախավիկ «ցախա-
վիկ», թոմոքյաման «թմանաքաման», տընավէր «տնավեր», ծակ-
աշի «ծակաշք», աղաման «աղաման», լոսաստոդ «լոռաստոդ», սեվ-
իրես «սեներես» և այլն:

Հոդակապ չեն ստանում նաև մի շարք ուրիշ բարդ բառեր,
որոնց երկրորդ բաղադրիչը, սակայն, սկսվում է բաղաձայնով,
օրինակ՝ տլըրմադ «ալլուրամադ», տլըրտուն «ջրաղացի տաշտակը»,
որի մեջ լցվում է ալլուրը, իրեսծեծանք «երեսծեծանք», ծընխալ
«ծյունհալ», նրահյվտոց «ճրագվառոց», տրեվմըտոց «արեւմտոց»
և այլն:

2. Ածական

373. Ուրմիայի (Խոյի) բարբառում կենդանի և գործուն են
հետևյալ ածանցները.

1. -ական.— ա) Կազմում է հարաբերական ածականներ,
ինչպես՝ խօրական «հայրական», մօրական «մայրական», պապական
«պապական», ամսքական «ամսական», օրեկան «օրական», տարե-
կան «տարեկան»: բ) Կազմում է գոյականներ, օրինակ՝ ասկական
«ազգական», կախտական «գաղթական», առքտուրական «առն-
տրական» և այլն: գ) Կան ձևով, առանց ա հոդակապի, այս մաս-
նիկն ունի ող ածանցի նշանակությունը, ինչպես՝ լոսկան «լաց-
կան», մըռսկան «մրսկան», լըսկան «լծկան» և այլն:

2. -ան. — Կազմում է ածականներ կամ գոյականներ՝ մեծ մասամբ ցույց տալով գործողի անուն, իսկ առանձին դեպքերում կրող և արգասիք առարկան, ինչպես՝ կրծան «կծան, կծող», թռփկան «աքացի գցող», փրչան «փչող, սուտասան», նըվնըվան «նըվնըցող», նըռնըռան «նռնռան», կըպչան «կպչան», մերան «մա-կարդ», կըթան «կթան» և այլն:

3. -ասկ (<ացք, ածք). — Գործածվում է սակավաթիվ բառերի մեջ՝ կազմելով գոյականներ, ինչպես՝ լըվտսկյ «լվացք», զտրմասկ «զարմացք», կազմըվասկ «կազմվածք», թըխվասկ «թխվածք»:

4. -ե. — Գոյականներից կազմում է հարաբերական ածական-ներ՝ ցույց տալով այն նյութը, որից շինված, կազմված է առարկան, օրինակ՝ փետե «փայտե», երկըթե «երկաթե», մըսե «մսե», պըրթե «բրդյա», պտմկյե «բամբակյա», թըխտե «թղթյա», կավե «կավե», խողե «հողե» և այլն:

5. -եղեհ. — Կազմում է գոյականներ կամ ածականներ՝ ցույց տալով նյութը, որից շինված է առարկան կամ մի բանից շինված որոշ տեսակի առարկաներ՝ հավաքական նշանակությամբ, օրինակ՝ խողեղեհ «հողեղեհ», լուսեղեհ «լուսեղեհ», խըրեղեհ «հրեղեհ», վոսկեղեհ «ոսկեղեհ», երկըթեղեհ «երկաթեղեհ», առծըթեղեհ «արծաթեղեհ» և այլն:

6. -եմք, -անք, -օնք. — Գոյականներից և դերանուններից կազմում են անեզական բառեր, ինչպես՝ ներսեսեմք «ներսեսեմք», նոգտրեմք «նազարեմք», քավորանք «քավորանք», քյեռանք «քեռանք», մերօնք «մերոնք», ծերօնք «ծերոնք», իմօնք «իմոնք», քյոնօնք «քոնոնք» և այլն:

-անք ածանցը միաժամանակ կազմում է բալանուններ, օրինակ՝ ողոռանք «ողաչանք», պաղառանք «պաղատանք», աշխառանք «աշխատանք», պամբասանք «բամբասանք», սըռտըխօվանք «սրտահովանք», կըխըցավանք «գլխացավանք», ապաշխարանք «ապաշխարանք», աշկըլոսանք «աչքալուսանք» և այլն:

7. -երեհ. — Կազմում է ձևի մակբայների մի լեզվով խոսելը ցույց տալու համար, ինչպես՝ խայերեհ «հայերեն», բըրսերեհ «բուսերեն», քըրքերեհ «քրդերեն», տաշկըրեհ «թուրքերեն», վըրա-ցերեհ «վրացերեն» և այլն:

8. -իկ. — Դրվելով մի քանի ածականների վրա՝ սաստկացնում է նրանց իմաստը, ինչպես՝ պինդ—պընգիկ «պինդ», կօլօտ—կօլօտիկ «կոլոտ», խօրօտ—խօրօտիկ «սիրուն», քլիփ—քլիփիկ

«կիւս» (1-ն աճական է), կարճ—կարճըլիկ կարճ: Մի քանի բառեր գործածվում են միայն—իկ ածանցով, ինչպես՝ մամիկ, մողոգիկ, վորթիկ, փքստիկ, սանիկ, իիկ, տնջիկ:

9. -իմ (<իչ).— Կազմում է գործող անձի անուն, ինչպես՝ փրօյիմ «փրկիչ», նրկարիմ «նկարիչ», քընընիմ «քննիչ», մաննիմ «մատնիչ», խառնընիմ «խառնակիչ» և այլն:

10. -իքյ.— Դրվելով անորոշ դերբայի վրա՝ կազմում է գոյականներ, օրինակ՝ առիքյ «ասելիք», ուռիքյ «ուտելիք», խաղալիքյ «խաղալիք», վռռիքյ «վառելիք» և այլն:

11. -անց, ոց.— Անց ածանցը ա) գոյականներից կազմում է գոյականներ, որոնք ցույց են տալիս առարկայի տեղը, օրինակ՝ խըվանդանց «հիվանդանոց», կըվանց «գոմի մեջ կուռ կուտակելու տեղը», տնգյալանց «անկիւանոց», ծեքանց «ծերանոց» և այլն. բ) թվականներից և արժեք ու չափ ցույց տվող բառերից կազմում է չափական թվականներ և արժեք ու չափ ցույց տվող բառեր, ինչպես՝ իրեքյանց «երեքանոց», խինգյանց «հնգանոց», տասանց «տասանոց», լըգըրանց «չորանոց», փըտանց «փթանոց», մե կապիկյանց «մի կոպեկանոց», խիյ մանեթանց «հինգ ուրբիանոց» և այլն:

-ոց.— ա) բայարմատներից կազմում է գործիք, անոթ և այլն ցույց տվող բառեր, ինչպես՝ խառտոց «խարտոց», սողոց «սողոց», եօրեօրեօց «օրորոց», կապոց «կապոց» և այլն. բ) բայարմատներից կազմում է գործողության անուն ցույց տվող բառեր՝ հատկապես բնածայն բառեր, ինչպես՝ խըշոց «խշոց», գըռգըռոց «գողգողոց», փըսփըսոց «փսփսոց», շըվշըվոց «շվշվոց», ճառթոց «ջարդոց, ծեծ», ծակոց «ծակոց». գ) կազմում է ժամանակ ցույց տվող բառեր, ինչպես՝ աքեվմըտոց «արևմտոց», աքեվկըպոց «արևի ծագելու ժամանակը», նըրառիվառոց «ճրագվառոց», տնյիթթոլսոց «հավախոսոց» և այլն:

12. -ոռ.— Ցույց է տալիս մի բան ունենալը, վրան կրելը, ինչպես՝ մըրառ «մրոտ», յեղոռ «չուղոտ, ժմեգյոտ «ժանգոտ», խողոռ «հողոռ», սըռտոռ «սրտոռ», նեկեգյոռ «նեկգոռ», քոսոռ «քոսոտ»:

13. -ու.— Գոյականներից կազմում է պատճառի մակբայներ, ինչպես՝ ախու «ահից», ցըռաու «ցրտից», շըրլու «շողից», ջըրիւ «ջգրու, ի հեռուկա», կըսկըծու «կսկծից», ամօթու «ամոթից» և այլն:

14. -ուկ.— Կազմում է հարակատար դերբայ, ինչպես՝ մեռուկ «մեռած», նեխուկ «նեխած», պըլպըլուկ «պլպլած», պաղուկ «պաղած» և այլն:

15. -ում.— Գործածվում է մի քանի բառերի մեջ՝ պըռծում «ազատում», սըթըրիւմ «հանգստութիւն», երիւն—փըթըրիւմ «կոխի, ծեծկրտուք»:

16. -ուշկ (<ուցք). — Գործածվում է սակավաթիվ բառերի մեջ՝ կազմելով գոյականներ, ինչպես՝ կաթուշկ «կաթիլք», տեղնուշկ «գեղնուց», տառնուշկ «խոտի տեսակ է», պետուշկ «որևէ բանի մեծ մասերը», ծեթուշկ «որևէ բանի մանր մասերը»:

17. -թոն (<թիւն). — Կազմում է վերացական գոյականներ, օրինակ՝ լավթոն «լավութիւն», հըրթոն «իշութիւն», պտրեկամթոն «բարեկամութիւն», ախպերթոն «ախպերութիւն», ծըռըթոն «գժութիւն» և այլն:

18. -սաւան.— Յույց է տալիս երկիր, օրինակ՝ վըրասաւան, մուսասաւան, Զինասաւան, Ղրտըրսաւան, Հայասաւան և այլն:

19. -վաթի.— Նշանակում է ձեռի, ինչպես՝ մառթավաթի «մարդավարի», քաղաքավաթի «քաղաքավարի», հշավաթի «իշավարի», կյեղավաթի «գյուղավարի» և այլն:

20. -վաթր-ավաթր.— Յույց է տալիս գործողի անուն, այլև մի բանով պարապող, աշխատող, ինչպես՝ ճընյնավաթր «ճգնավոր», կյեթսավաթր «կեղծավոր», յերաշխավաթր «հրաշխավոր», պտնվաթր «բանվոր», սեկվաթր «սալլորդ», ճըրվաթր «շրվոր», խառնըսվաթր «հարսանիքավոր» և այլն:

21. -արան.— Յույց է տալիս տեղ, օրինակ՝ ուսումարան «ուսումնարան, դպրոց», տատարան «դատարան», կործարան «գործարան», ճըստարան «նստարան» և այլն:

22. -ցի, ացի, եցի.— ա) ցույց է տալիս մի տեղի բնակիչ լինելը, ինչպես՝ երեկանցի «երեանցի», աղնատունցի «աղավնատունցի», հշխյազնեցի «էջմիածինցի», լոռեցի «լոռեցի». բ) կազմում է ազգի անուն, օրինակ՝ գյերմանացի «գերմանացի», վըրացի «վրացի», անգլըյացի «անգլիացի» և այլն:

23. -ացու.— Յույց է տալիս մի բանի համար սահմանված, պիտանի լինելը, օրինակ՝ մըսացու «մսացու», շըլվարացու «շալվարացու», աստառացու «աստառացու», սերմացու «սերմացու» և այլն:

24. -օվի.— Բալերից կազմում է ածականներ, ինչպես՝ առնօվի «առնովի», թոփօվի «թափովի», կախօվի «կախովի», ցանօվի «ցանովի», սարքօվի «սարքովի», ծալօվի «ծալովի», կապօվի «կապովի», կըծօվի «կծովի», քըցօվի «քցովի» և այլն:

*Մակըալակերտ -մանց, -ուք, -վիկյեն, -վորե վերջածանց-
ների մասին տես էջ 139:*

*Ժխտական նախածանցներից դործածական են միայն ան և չ
մասնիկները: Ան ժխտական նախածանցը լիովին կենդանի է բար-
բառումս, և դրանով կազմվում են բազմաթիվ բառեր, օրինակ՝
անամօք «անամոթ», անտեր «անտեր», անքյուն «անքուն», ան-
տուն «անտուն», անմառք «անմարդ», անլեզիւ «անլեզու» և այլն:*

*2 ժխտական նախածանցով կազմվում են սակավաթիվ բառեր,
օրինակ՝ չըկամ «չկամ», չըպեր «չբեր», չըտես «չտես», չըխաս
«չհաս», չըխօսկան «չխոսկան», չըկալթոն «աղքատութիւն, չունեո-
րութիւն»:*

ԶՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՆՄՈՒՇՆԵՐ

ՆՇԱՆԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Շամամ.— Ա՛յ մառթ, տիւ գլինոս, վոր խէտ ախչիկյո ճոչա-
ցալ, մառթի էթուլիւ խասալ, տունա չի սըրփիի, չի ալըլի, աման-
չամանա չի լըվո, տուովէրքյո կէխտոտ կըթօղնի, շատ էլ վոր
խէտը ինչէս՝ ղոստէ կըզորկլի կըկոտըտի, յանի ինչի—իմանան,
վոր տանէլիւ խասիր ի: Էնէնց էլ տըղան, հօլո մէ լէլ, քէլ մըտի
փոյտն, տէ՛ս, ինչ կըտըսնաս, էն հէյվան քյուլէրո, գլոմէշքէրո,
կօվէրո, ընչիւկլ վըզէրո թաղվիր էն կըվի մէչո. տիւ հենց գլինոս,
որ Կլիրոկոսա մէզի խըմա պո՞ն ի տնէլի. մէր տունա ալրիի ի,
վա՛յ վալի վոր ասէս, ա՛յ բալամ, էտէնց չէն տնի, լէտ ի տու-
նալի խիհզլ խոյիր քյուշիւմ ի տալի, ասէլի,— ալլահպորո զըմէն
էլ խատնէն, յանի ինչ ի՝ իմացէք, վոր լէս էլ փըսալվէլիւ խասիր
էմ. կօ էտենց, ա՛յ մառթ, մըկա տիւ գլինոս:

Խաճգյալգի.— Աշկըս լո՛ս, մէնքլ փըսալվանք՝ մէր կըլօխա:
չէդոտալ, թօղ էն էլ փըսալվի՝ բուլքի մէղըրոտի. էն հօլո լէրէլ-
վան քլէօրփոն ի, մըկափուստ սորթը ըլէնքլ, մէ անծոտ պուճու-
ճակ ախչիկլ էլ դոր խըմա իւզէնքլ, խալխա մէզի ինչ կասէն, չէն
ասի, յանի էտ ինչ ղոլդո լէր, մըկափուստ մէխկլ տօպրակա
կախին էն խէղճ տըղալի վըզէն. լէս ղոլոթ կոնէմ՝ դորո սորթը
չէմ ըլի, դոր պէրնէն հօլո կաթի խոտ ի իկլոլի:

(Կիրակոսը աղաչում է մօրը):

Կիրակոս.— Նոնո ջան, էնը խօքուտ ղուրբան, նոնո, տիւ իմ
ողէկյա ասա բաբայիս կուշտա, տալարն էլ աղէկ կըպախէմ, տան
զըմէն պոնի վրրոն էլ սիրտ կըցալցուցէմ, հէնց էն ղըղալի, վոր մէ
դոյիմ կըպնէս բաբայիս յախան, վոր մէ խա ասի, բօլ ի. ամա էտ
էլ քէզի ասէմ, որ Դուլիքենց Շահբաղի ախչիկլ Նիգյորէն սալալի՝
վոր վիզըս կըռէքլ՝ ճէօկլ մառթու ախչիկլ չէմ առնի, հա՛:

(Վերջապես Կիրակոսի մայրը կարողանում է համոզել ամուսնուն, և նա տալիս է իր համաձայնությունը):

Խանգյալի.— Ա՛յ կընիկ, չունքի վոր ասէս էս, թող քո խոթըն էլ խօշ ըլի. բուլքի սաղ չըմընացինք՝ մէռանք, քոնի սաղ էնք Կլիրակոսին փըսակէնք, լէս ինտն աիւ լէլ գըհէօլ-գուռնայօվ մէ աղէկ քէֆ տնէնք, գլիւտշ կըպնէնք, ջոհնոմո, դորմէն լէտ՝ ինչ կըլի, թող ըլի. ամա տիւ էտ ասա, վիր ախչիկլո իւղէնք, վոր համ աքուռօվ ըլի, համ զոյրթօվ, խօրվորթի ըլի, վոր մէր մատէն փիւշ խանի:

(Հայրը դիմում է իր որդուն):

— Կլի՛րակոս, ա՛յ բալամ, նոնտո ասէլի, վոր քէգի փըսակէնք, մըկա տիւ ի՞նչ էս ասէլի. իւղէս էս, թէ չէ, յա վիր ախչիյն էս իւղէլի, մէ աղվորթա ասա ըշկամ, էլ ամչընալու վոխտը չի:

Կիրակոս.— Յէս չէմ իւղէլի փըսայվէլ, նոնտա ի, վոր կըպիր ի յախաս, քըշէր-ցերէկ ասէլի, տըկլի քէգի փըսակէնք, մըկա տիւ գլինտո՝ նոնտա. լէս էթոս էմ փոյուն աավարին չէմ տամ.— համա, նոնո, էն ասածըս ի հա՛, Նիգլորո:

Շամամ.— Ձէս նոլի, Ղուլիէնց Շահբագի ախչըկա խէտն ի, ընծի ասիր ի,— կիւղէք էն ի, չէք իւղի՝ կըլէմ կըլօս կըվէրցէմ տընէն կէթոմ, իմ իւղածա Նիգլորոն ի, Նիգլորո:

Խանգյալի.— Ի՞շխօ, մոյոր Շահբագին էնէնց իսասած ախչիկլ իւնի: Մէնք ուշապոր մառթ էնք, մէր տան ջահէլա տըկլի մէ պըծառ էլ ծէռօվ-վոտօվ ըլի, պոնի մէչ էփած ըլի, կանօխ մէր տան պոնո, տոշտի բժորոտ տիւս կիկլո, էնէնց ըլի վոր՝ ինկէրէ, տըրկէցէ լէտ չըմընանք: Շատ խարսնէր տըսիր էմ, որ իրկըվըկէն կըլօխքէրա տընէս էն պոռցո, ընչոնք լոս խըռայօվ մըռփէս էն՝ չէն ասէլի, ախար՝ սափորքէրա տորտոկլ ի, ճիւր տըկլի պէրէնք, ավէլ տըկլի տնէնք. տունա, քիւչոն գըբիլի ծէռէն ըլիր ի իշխօ փոցօցա. տըսնա էս էն Հորթէնէնց խարաս, մառթու դոր պէսա մէ խարս ըլի, թող մէ աշկն էլ կոր ըլի:

Շամամ.— Նիգլորո տըվին Կիրակոսիտ՝ տիւ էլ նազ էս տնէլի. վոր տան, քըթոգլըտ էլ հոյտ մէ գլոգ վէր թոլ ուրախութէնէտ, Նիգլորի պէսա ախչիկլ կա,— դոր կարա, դոր ձէվա, դոր խօրօտութէնա, ծամէր իւնի, վոր խասիր ի մէշկապա, էնէնց էլ բօյա՝ շիմշատ, կասէս մէ սուրիւ ծառ ըլի. պընութէնա խօ— քոնի ասէս՝ խէլացի, տնկտճօվ. իլլահի դոր ճորխոկլ մանէլա, էն օրա տըսամ, յանի՝ քիչ մընաց, որ խէլքըս կըլիէս էթոր:

հանգյալդի.— Շամա՛մ, Շամա՛մ, բօլ ի հա էրկընցիւցէս: Հընդըդտ կլէօվոցիր Նիգլորին, որ խամը-խոտը ըլավ. քիչ մընաց էտ սըհաթա ըլէմ էթոմ Շահբազենց տունա, իմ աշկօվըս ախչիկլոտ տըսնամ, թէ խէլքլըս մէ պոն կըռէց՝ մէ մասնիկ տընէմ մաստա, իկլոմ. հոլո մէ ծէն տու թօղ Կիրտկոսա իկլո ըշկանք:

(Շամամը՝ Կիրախոսին):

Շամամ.— Աշկըտ լոս ըլի, էս խէտ վոր բաբատ պինտ կախիր ի Նիգլորին իւզի. հընդըդտ կլէօվոցիմ Նիգլորին, վոր մէկ Աստ-ված իմանա. դը շոտ տրոտ, մէ տուն յոր, բաբատ նէդնը կանչէի:

(Կիրախոսը գալիս է տուն):

հանգյալդի.— Հոլոտ տոնքլ զըմէն մէ թէխ մընա, ասէքլ ըշկանք, վիրա օրօխէնքլ Շահբազենց տունա, վոր դանց պէճնի կլոլա իմանա, ըշկանք տալու մարամ իւնէն, լօխսա չէ. իմ էթոլոտ աղէկլ չի. բոլքի ըսկի չէն տալի, վալթէ խախլ ըլէմ, ամօթ ի:

Շամամ.— Է՛ր, քլոնց մէր քալոր Նոգլորտ աղէկլ մառթ չըկա, համ պորէկամ ի, համ էլ շատ խօսկէ շէն ի. Շահբազն էլ դոր խոթըրա շատ կըպախի, մէ լէզիւ իւնի, վոր օցը պոնէն կըխանի, մի պոնտ տասը կըշինի, ընչի տիւ չէս նոլի:

հանգյալդի.— Ա՛յ կընիկլ, շա՛տ աղէկլ ասիր, համա Նոգլորտ հոր իկլոլ-էթոլիւն՝ մէ լըդըր կլինիլօվ չի կըշտանա. ամա ջոհ-նոմտ թէ կըխըմի, Աստված զինքլոտ թճօղի, մոսլըհաթքլըս կըլօխ իկլոտ, թօղ մէ կարաս կլինի լէլ ճէօկլ էթոտ: Կիրտկո՛ս, ա՛յ բալամ, քլէլ մէ քալոր Նոգլորին կանչի, ասա, վոր բաբաս ասէլի, թօղ կըլօխա դոդ տըռճի, իկլոտ տոդ կընդի, վոր շատ նէդնը պոն իւնէմ ասէլիւ:

(Կիրախոսը գնում է քալոր Նազարի տուն):

Կիրախոս.— Քալո՛ր, բաբաս ասէլի էտ սըհաթա, ինչ վոր պոն իւնի՝ թօղ թօղնի իկլոտ, վոր պոնը ճէօկլ թոզիւր ի:

Նազար.— Սանի՛կլ, խէ՛ր ըլի, էտ ինչ պոն ի, վոր էտէնց նէդնը կանչիր ի. յոր նիստ մէ քլոնի քըթէլ ապուր խըմէնքլ, էթոնքլ. ա՛՛ սանիկլ, էտ ինչ խոբոր ի, չարխիտ մէ թալը չէս խաքի, բոս պոնտ ճէօկլ ի:

(Նազարը գալիս է Սանգլալդու տուն):

Նազար.— Պորի իրկուն, սանախէր Սանգլալդի:

հանգյալդի.— Ա՛յ տիւ պորօվ՝ խոգոր պորի էկար, քալո՛ր Նոգլոր: Տօ՛, քալոր աղա, ճիւրն էս ինկլի, էտ ինչ խոբոր ի, շանըս ըլի քլէզի խըմա, էտ էլ մէր խէրա խասավ, նիստ մէ ըշկանք, էտ իշլսօ ըլավ, որ ինկլար ճիւրոտ:

Նազար.— Իշխօ ըլա՛վ. սանիկլո՞ւ վոր շատ նէղնը քըցէց, ասի՛մ վո՛վ ի գլինալի, ինչ պո՛ն կա. նէղնութէնէս ապուրա պէրանս վըռաւց, վոտս էլ կարմընջէն լըպըստաց, ինկլամ ճիւրո. տանքլ զըմէն շտհնոմո, յարաք իւէ՛ր ի, վոր կանչիր էս:

Խանգյալդի.— Խէր ի, փառք Աստու, հոլո տիւ մէ աղէկլ տահլցի, շորէրըա թօղ չոռնս, կասէ՛մ: Շամա՛մ, դիւլոն լինքլո կլինի լից պէ տող, մէ թըքլա էլ խաց պէ, շո՛ւս:

(Կիրակոսը բերում է գինին, և Խանգյալդին ու Նազարը սկսում են խմել ու զրուցել):

Նազար.— Սանախէր Խանգյալդի, շտհնոմո ինչ վոր ըլա՛վ: Աստով էրէվալի, վոր խէր պո՛նի խըմա լէս կանչի:

Խանգյալդի.— Քա՛վո՛ր Նոզոր, սաղ ըլէս, ինչ մառթ վոր խէր պո՛նի վըրո լի, Ասված գինքլո տճօղի:

Նազար.— Անօ՛շ ըլա՛վ, սանախէր:

Խանգյալդի.— Շատ սաղ ըլէս: Քա՛վո՛ր Նոզոր, առ էտ մէ թասն էլ տիւ խըմի, շատ էս մըռսի, տօղաս էս:

Նազար.— Մըռսէլ մի ասա, տրոճըված շան օրի լէմ. աղվոր-թա ասէմ, ընչիւկլ չասէս էտ ինչ պո՛ն ի, չէմ խըմի:

Խանգյալդի.— Բոս վոր էտէնց ի, ասէ՛մ: Ասված գինքլո տճօղի, իւզէս էնքլ Կլիրակոսին նըշան տընէնքլ, տիւ էլ մէր պորէկամն էս, մէր աշկի լոռն էս. քէզի կանչիր էմ, վոր էթոս Շահ-բագենց տունա, դանցմէն մէ պո՛ն խասկընաս, թէ ախլա տիմանց, թէ դոր խօր պընութէնէն տիւ աղէկլ լէօթիւկլ էս:

Նազար.— Շատ աղէկլ կըլի, աղէկլ էլ ախչիկլ էս գլըդի. Շահ-բագի տունա, տէղա, որ մէ ծիւ տնէմ դորկլէմ պատա կոռէմ, դատ չի ասի, հէնց իմացի, վոր ըլած պո՛ն ի: Բոս վոր էտէնց ի, լէս շատ էմ մըռսէլի:— Սանամէ՛ր, էտ դօլոն վերց տէտ, մէ ճոշ քլոստ պէ տող, լէս տորմէն գատ չէմ խասկընալի, կասէս ճընճուդի աշկ ըլի:

Շամամ.— Քա՛վո՛ր Նոզոր, առ քլոստն, կօ պէրիմ:

Նազար.— Սանախէ՛ր, սանամէ՛ր, ծէթէ՛ր, պէտէ՛ր, զըմնօվ էլ սաղ ըլէքլ, տիւք վոր պորի խօրխութի վըրո լէքլ, Ասված տճօղի, մըկա կըլէմ իշղըգա սըթի, աղվորթի դոֆտորքլէր իւնէմ, կըթօղվէմ կէթոմ Շահբագենց տունա, մէ տըսնանք դող ինչ թո՛վիւր զըրոցքլէր տըկլի գուպամ:— Կլիրոկո՛ս, քլէլ մէ դիւլո աղէկլ կլինի լից պէ, վոր խէտըս տանէմ:

Կիրակոս.— Համէցէ՛քլ, քա՛վո՛ր աղա, կօհնար, կլինին պէ-րիմ:

Նազար.— Շատ աղէկ տրիր, գօրանաս. լավաշ մէ քլոնի քլոստ լէլ խըմէմ, ըլէմ էթում:

Կիրակոս.— Քապո՛ր ջան, կօ՛ ասէս էմ, վոր կլինին լէս էս պէրի, էլ ծէոէս չէս պըռծնի:

(Նազարը գնում է Շահբազի տուն):

Բ

Նազար.— Ախպէ՛ր Շահբազ:

Շահբազ.— Էն վո՞ւ ի:

Նազար.— Յէս էմ, մէ տիւս լոր:

Շահբազ.— Ախպէ՛ր Նոզմոր, աւատա՛ տիւ լէս:

Նազար.— Խա՛, լէս էմ:

Շահբազ.— Նէս լոր, ընչի լէս կաջնի, մըկա տիւ մէր տընէն խմմ էս:

(Նազարը մտնում է տուն, գինին տալիս Շահբազի կնոջը):

Նազար.— Պորի իրկուն ծէզի:

Շահբազ.— Ալ տիւ խոզո՞ր պարօվ էկար, նի՛ստ ըշկանք ի՞նչ կա, ինչ չըկա, խէ՛ր ի լարաք, վաղուց ի, վոր մէր թէխա չէս էկլի:

Նազար.— Տորտոկ իկլու ինչ պոն ի, մառթու մէ պոնը տըկլի ուրթնի՝ վոր իկլո:

Շահբազ.— Պորօվ էս էկլի, մէր տունս, տէղա՛ զըմէն քլէզի փէշքլոշ ի: Սոնո՛մ, կլինի պէ տող, խաց պէ, վաղուց ի, որ ախպէրըս մէր տունս չի էկլի, պըռծի:

Սանամ.— Յէս ի՞նչ տնէմ, դորոս վո՞ւ ի վատ ասի. իւր տունս ի, ըմէն վոխտ իկլո լէլ, էթո լէլ, քոնամ լէս, ախպէրըս մէ զոտիկ օր էլ չէկավ:

Շահբազ.— Պոն չըկա, հէնց ինչ վոր կա, էն պէ. բո օսօր ըսկլի՞ր դատ չէս էփի:

Սանամ.— Մըղոյի գլոնդըլոս լէմ էփի:

Շահբազ.— Զաթի մէր խօյէցինէրի ոզի՛ր-ոզիդ թըքլոն՝ գլոնդըլոն ի. վո՞ւ վոր դորմէն չի կլէրի, ոշխըրքէն ի՞նչ ի խասկըցի, լա դոր պէրանա ի՞նչ լոզոթ ի առի, իշխօ շըհորցին, շոս տրո, պէ:

Նազար (փոքր-ինչ խմելուց հետո). — Ախպէ՛ր Շահբազ, ընձի մէր սանախէր Խանգլուղին օրօխէց ծէր տունս, իւզէլի, վոր ծէր տընէն մէ ճըրաք կըպուցի, տանի—Նիգլորին իւզի իւր Կլիրոկոս լաճուն: Փա՛ռք Աստու, տիւ ընձմէն աղէկ գլինոս Խանգլուղու օր-ապրուստա. դոր կլիւստոնո, դոր վոսկլին (շութ), քլոլէրո,

գլոմեշքէրա, լէգնէրա, կօվէրա, տունա-տիւստ՝ զըմէն լիհն ի, վո՞ր մէյն ասէմ: Ծէռն էլ տաք ի, շահի, փարա կա. տըղան էլ հօ, ընչիւկ իրկուն խորի մէչա մըքլիւք ի թոլէլի, խօրօտ-խօրօտ կըտապնէր ի կործէլի, դէն ըլէլի մէ ճօկ պոն ի տնէլի, մըղալի դոմ պարապութէն չիւնի. մըկա տիւքլ գլինոքլ, իմ թէխէն մէ ասէլ կըխասնի, ախչկա պախօղ-ճոչացուցողա տիւքլ էքլ:

Շահբազ.— Ախպէ՛ր Նոգոր, շատ աղվորթ էս ասէլի, Ասված դորտ տըղա լի տըլի, ընծի լէլ ախչիկլ, նո՛ր իմ ախչիկլա առանց տըղալի կըմընա, նո՛ր էլ դոր տըղան առանց ախչըկա. Խանգլուղիւ խէտն էլ շատ ախպէրութէն էնքլ տրի. ախչըկան մէր իւնի, ախպէր իւնի, թօղ մէ զուռցանք, մոսլըմթ տնէնքլ, կանօխ իրկուն մէ շուղաբ կըտանք՝ լա խա՛, լա չէ՛:

Նազար.— Ախպէ՛ր Շահբազ, իրկըվըկլէն հէնց ծէր կլինին էնքլ խըմէլի, մէ պէրէքլ ըշկանք մէր սանախէր Խանգլուղիւ կլինին ի՞նչ խամի լի, տաճն ի, թըթիւ լի, լօխսա քախցըր:

Շահբազ.— Նոգոր ջան, խոթըրըտ շատ ի, չէմ նոլի զուռցալ, ինչ ասէմ:— Սոնո՛մ, էն կլինին պէ տող ըշկանք ինչ ի ասէլի, դոր ըտոնգլո ինչ թոլիւր ի, թօղ ախպօրըտ խոթըրտ մէգնէ չըմընա:

(Նազարը լցնում է իւր բերած գինուց):

Նազար.— Վո՞վ վոր պորի խօրխութի վըրտ լի, տէրա զինքլո տճօղի. ալլահվէրդի քլօ կուշտա, Շահբազ ջան:

Շահբազ.— Յախչի՛ օլ:

Նազար.— Շահբազ ջան, թասը ա՛ռ, տիւ լէլ մէ պորէմահլթի, տիւ լէլ լաճու, ախչըկա տէր էս:

Շահբազ.— Յէս էլ կասէմ, վո՞վ վոր խէր պոնի իտէվէ կէթո, Ասված զինքլո տճօղի:

(Նազարը վերադառնում է Խանգլուղու տուն):

Նազար.— Թոգողոն պորի իրկուն ծէգի:

Խանգլուղի.— Ա՛յ տիւ իմ աշկիս, իմ կըլխիս վըրտն էկար:

Նազար.— Սանամէ՛ր, շատ էմ մըռսի, մէ քլիչ կլինի խասու՛ վոր մէռամ:

Խանգլուղի.— Կլինին իմ շուխտ աշկիս վըրտն, հոլտ տիւ էտ սոս, լաճ էս, լօխսա ախչիկլ:

Նազար.— Էրկըսէն էլ, լավաշ մէ քլոստ կլինի խմէմ, խէլ-քլըս իկլո կըլօխըս, անդան ասէմ:

(Քավոր Նազարը նորից սկսում է գինի խմել, հարբում է և հագիւլ է կարողանում հասկացնել, թե վաղը Շահբազինք մի պա-

տասխան կտան: Հետեւյալ օրը Նազարը պատահում է Շահբազին, որից լսում է հետեւյալ պատասխանը):

Շահբազ.— Ախպէ՛ր Նոզոր, աղվորթ ի, տունա մըղալի չէմը-
չիւմ էն տնէլի ախչըկա տիմանց, ամա իւրէնց խըմա լէն տրի,
լէս քլօ խոթըրէտ չէմ ընցնի, էլ բէլկլոհ, զատ պէտք չի. ասա,
թօղ կլիրոկլի իրկուն իկլոն նըշան տընէն:

(Նազարը գնում է Խանգլալդու տուն և հալտնում Շահբազի պատասխանը):

Գ

Խանգլալդի,— Շամա՛մ, լէ՛ւ, էլ նըստէլիւ վոխտը չի. օսօր
շոպոթ, կանօխ էլ կլիրոկլի, չիւնքլի խընամին մէր խոթըրո
պախէց, լէլ կլտոտ շինի, հալվա շինի, խավ էփի, բըրլան կար-
մըրցու, ինչ վոր խօքու պախուստ իւնէս՝ խան, ասըրգլոմիշ չոնէս:
Շամամ.— Տընաշէնի՛ մառթ, լէս մէնակ լինչ տնէմ:

Խանգլալդի.— Ընչի՛ մէնակ, կանչի Խումարին, Նազլուլին,
Գլիւզկուլին, Շօղօլին, Ղզօլին, Ալթունին, Արմաղանին, հոր մէկլո
մէ պոն տրէքլ:

(Հաշորդ օրը՝ դառնալով Կիրակոսին):

— Կիրակո՛ս, ա՛յ բալամ, օսօր էլ կլիրոկլի ի, էլ նըստէլիւ
վոխտը չի, էտ ըմէն զըռնթուն քլէզի խըմա լի: Յէլ մէ խատ
սաղ վոխչար օրօխի խընամոնց տունա, թօղ դոնք էլ իւրէնց
թոպորիւքլո տըսնան: Մէլն էլ տիւ մորթի, վոր նոնտո բըրլան,
զատ շինի. լէս էլ էթոս էմ դոնդ առնէմ, մէ պըծառ էլ չոմիչ,
փըշատ առնէմ, մութը ինգլավ: Խա՛, Կլիրոկլոս, մըկա վորտէ վորա
լի ժամէն կըլէն. լէլ տիւ էլ քլօ գլիցած մառթնէրէն մէ քլոնխա
կանչի, վոր իկլոն մէր տունա, խաց ուտէն, լէտի էթոնքլ խընա-
մոնց տունա:

Կիրակոս.— Բաբա՛ ջան, վի՛րա կանչէմ:

Խանգլալդի.— Ղոռչ՝ կանչի տէրտէրին, լէտի՛ Բուղօլին, Ղզի-
զին, Բաբօլին, Սարխօլին, Շահգլուլուն, Թորվէրլուն, վորին վոր
խէլքլւտ կըլըռի:— Դոնց ջանին մըննոթ, հոր մէկլո խինգլ քլոսո
չէօրվոլով, տասսը քլոսո կլինիլով լէտ չէն քլոշվէլի: Վա՛, նոր
միտըս ինգլավ. Մաթոսի Նէրսէսին ինտն Մըզօլի Սըհակին էլ կան-
չի, մոշլիսի ծաղիկլո դոնքլ էն:

(Խանգլալդու տանը ուտել-խմելուց հետո նշանդրեքավորները
գնում են Շահբազի տուն):

Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը—11

Շահբազ.— Շո՛տ արե՛ք, դաստըխոնքէ՛րա քըցէ՛ք, խաց, կլի-
նի, պոխկլ, աղ ինտն բիբար էլ պէ՛րէք տող:

Խաճկալղի.— Խա՛, դուրբան խնամուս կըլխին, մի՛ վոխէցի,
յէս կօ տող էմ:

Շահբազ.— Քյօ ջանա սաղ ըլի ընծի խըմա, ընչի՛ տըկլի վո-
խէնամ:— Տէրտէր ջան, ծառա յէմ սուրփ աչիտ, տիւ խացա օրհնի,
էլ պոն չիւնէս:

(Հացն օրհնելուց հետո հանդիսականներն սկսում են ուտել-
խմել՝ զանազան կենացներ առաջարկելով):

Շահբազ.— Սոնոմ, Ղսլի, շոտ արե՛ք, քլոստնէրը թողոցու-
ցէք, մէ քլոնի խատ էլ փըշատ-մըշատ պէ՛րէք:

Նազար.— Ախպէ՛ր Շահբազ, փըշատ-մըշատով զատ չի ըլի —
կլոտոյէն, հալվայէն, բըրլանէն, ինչ վոր խընամին պէրիւր ի,
դոնցմէն պէրէք տող:

Շահբազ.— Համէցէ՛ք, կլէրէ՛ք, խըմէ՛ք՝ քլէֆ տրէք, շէն
մընա իմ խնամին, հընդըդո զատ ի պէրի, վոր ընչիւկ պոռկլէն-
դանքէ՛րա ուտէնք, էլի չի պրոծնի:

(Կիրակոսը մատանին դնում է աղջկա մատը, աղջիկն էլ բո-
ւորին գլուխ է տալիս, անուհետև յուրաքանչյուր մարդ երեստես-
նունք է տալիս հարսնացվին՝ ասելով հետևյալ խոսքերը).

— Ասված շընտխավոր տնի, Նողորին էլ քավոր տնի. էս
հոլո նըշանտըրէք ի, պորով խառնիս էլ տնէնք, Կլիրոկոսի
կանաչ-կարմիրա կապէնք:

Բառարան

Ղոստէ — զիտմամբ

փոլո — գոմ

ընչիւկ — միջև

քլոշիւմ — հախոյանք

ալլահվորո — աստված տա

մըկա — հիմա

սորոր — պատճառ

պուճուճակ — ծոծրակ

իշխօ — ինչպես

ռոշպոր — երկրագործ

մէ պըծառ — մի քիչ

բըժոր — քաղհան

մարամ — միտք

թոլիւր — տեսակ

կօհնար — ահալասիկ

մըղոլի — մի քիչ

գլոնդըլո — բանջարեղենի տեսակ

շըհորցի — քաղաքացի

աղվորթ — ուղիղ

դոնդ — շաքար

Տեր-Ավետիքյան, Ռտանավոր աշխատություններ և նշանդրություն (Պարսկաստանից գաղթած Խոյեցվոց բարբառով), Վաղարշապատ, 1900 թ., էջք 46-62:

Ուղղեց և գիտական ուղղագրության վերածեց գրքի հեղինակը:

Սա Խոյի բարբառով գրի առնված մեզ հայտնի ամենահին տեքստերից է: Բայց, դժբախտաբար, Տեր-Ավետիքյանի տեքստով հնարավոր չէ ճիշտ գաղափար կազմել Խոյի բարբառի հնչյունաբանության մասին, որովհետև հեղինակն օգտագործել է ոչ թե գիտական, այլ հայերենի սովորական ուղղագրությունը: Այսպես, նա [ա], [ու], [օ], [գ], [կ], [ք], [ղ] հնչույթները՝ մի կողմից և [տ], [իւ], [էօ], [զւ], [կւ], [քւ], [ղւ] հնչույթները՝ մյուս կողմից, արտահայտում է նույն և միևնույն ա, ու, օ, գ, կ, ք, ղ տառերի միջոցով: Բացի այս, հետևելով գրական հայերենի ուղղագրությանը՝ հեղինակը գրության մեջ համարյա թե չի արտահայտել գաղտնավանկերի ը-երը:

Մենք տեքստը վերածել ենք գիտական ուղղագրության:

Այնուհետև, Տեր-Ավետիքյանը համարյա թե հաշվի չի առել բաղաձայնների փոխադրեցական հնչյունափոխության երևույթները (բաղաձայններից առաջ բարդ կիսաշփականների պարզեցում, ետնալիզվային պալթականների վերածում յ-ի կամ ղ-ի, տևա § 228, 229): Հեղինակը այս հարցում հետևել է ստուգաբանական և ոչ թե հնչյունական ուղղագրության սկզբունքին:

Նա գրում է՝

խինդ խալիւ
ախչիկ չեմ առնի
ինչ կա, ինչ չկա
խաց պէ

Պետք է լինի՝

խիւ խուլիւ
ախչիւ չեմ առնի
իշ կա, իշ չըկա
խաս պէ

Մենք մեզ իրավունք չենք վերապահել այս և նման ձևերը փոփոխելու և այս տեսակետից լիովին հավատարիմ ենք մնացել հեղինակային տեքստին:

ՔՅՈՌ—ՕՂԼՈՒ ԹՈՒՐԸ

Ուռշանի ծոքը — վորթկա մէջը

Մէ խատ շատ չար կլող վորթիկ կար.

Հն իւրը կըթուէր դէս-դէն,

Հն կը մընէր զիյան կըտար:

Մէկ օր Ուռշանը հըռսոտաց,
 Վէրցրէց մէ խառ մանանոց քար,
 Վոր տըվէց վորթըկա կողին,
 Քարը ծակէց վորթիկն ընցավ:
 Իրկունը վորթըկա տէրը,
 Կլոնգլոտ տրէց Հոստն տմիւն.
 Հոստնը Ուռշանին խարցուց,
 Ուռշանը, թէ՛ քարով զորկլիմ,
 Քարը ծակէց վորթիկն ընցավ.
 Հոստնն ասաց, «Վտրտը կըլի,
 Քլէլ, շոտ գլիդի էն քարը, պէ»:
 Խէրը վորթկա շոռտն տըվից.
 Լաճը կլընոց, քարը պէրէց.
 Քարը պէրէց, խէրը առէց.
 Առէց ծանդըն թէֆտըր տրէց.
 — «Քար չի, բալամ, «մխլադուդ ի»,
 Ուրախացած խէրը ասաց,—
 «Տորէն վիր վրոն թուր ըլնի,
 Տակըն էլ մէր խրէդէն ծին,
 Ղլում ոշխտըքլ զա՛ր կըպէրի,
 Զըլզըլան կը քլըցի դիւնյուն»,—
 Ասաց: Քարը տըրից չանթան,
 Փէտն առէց, ճամբախը պըռնէց.
 Մոտի մէ կլէդ լավ թուր քլոշող,
 Մէ քլոնի ուստանէր կան էր:
 Տարավ, կլընոց մէկլի մոտը,
 Քարը տըվէց. «ուստա»,— ասէց,—
 «Տորէն կըռի մէ բիզ շընի»:
 Բիզը շընէց, տըրէց ջէօրը,
 Նոր թէ՛ «տորէն մէ թուր քլոշէս,
 Մուզդըտ ընծըմէ իշ կիւզէս»:
 Ուստան թէ՛ կըտաս մէ վոսկլի:
 Ղմին թէ՛ «ան էրկու վոսկլի,
 Ամմա սալով պոն կըշինէս»:
 — Աշկիս վըրո, մէ շոֆտէն լէտ,
 Լափ հազըր կըլնի, լորի տար»:
 Շոֆտէն լէտ, Հոստնը կլընոց.
 «Ուստա, թուրըս»:— Թէ—հոզըր ի:

Քլտնի թուրը «մըխլաղուզ էր»,
 ղիշըրքլի մէչ էլ կլին չիւնէր.
 Ուստան իւզէս էր թըռցուցի:
 Վէրցէց, մէ իւրիշ թուր տըվէց.
 «Քլօռ ի, ինչ ի խասկընալի»
 Ուստան մըթկլի մէչը ասէց:
 Հաստն տմին առէց թուրը,
 Ձէօթէն տլթու բիզը խանէց,
 Ձորկլէց — թըրի թիլան ծալվալ:
 «էտ չի» — ասաց, — «իմ թուրըս տնւ»:
 Ուստան մէ իւրիշ թուր տըվէց.
 Բիզը կոխէց էն էլ ծակէց:
 Ուստան տըսալ՝ չէ էտ մարթը
 Տիմանց իւր թոհլթիւրը թոփէ,
 Մընաց նաչար. իւրը տվէց,
 Խոլիվորը բիզը փոռցէց,
 Տըսալ՝ բիզը քլոր չոնէլի,
 «Ա՛լ, էտ իմ թուրըս ի», ասաց:
 Ուստան ծըղզաց, թէ՛ տմի շան,
 Քլէզ խէտ հոնադլ էմ տնէլի,
 Դէ, թիլան գորկլէմ դինը,
 Տա՛ր, թօղ շընախալոր ընի:
 Միտկլը խարաբ էր ուստալի,
 Դինը լըցէց լափուշդանօվ,
 Թիլան գարկլէց տըվէց տմիւն,
 Իւր մուզդ էրկու վոսկլին առէց:
 Խոլիվորը ինգլալ ճամբախ:
 Ուստան լըլալ, լանաշ տըվէց.
 Ճամխի վրտն մէ դորտ կար,
 Խասալ, տիմանց դորտն պըռնէց,
 Վոր Հաստնէն թուրը խըլի,
 Մըխլաղուզ թուրը, դիլմթիսըզ
 էն անլման, անթալ, անկլին:
 Հաստն տմին թուրը կապած,
 Փէտը ծէռին թըփթըփալօվ,
 Խասալ դորտն: Մէկլ էլ, ըհը.
 Մէկլը լըլալ տէմը կըռէց.
 — Թասլիմ օլ, քլօռ քլէօփոդլ օղլի,

Շուտ թուրքա թուլ կլէտին, ընցի,
 Թէ չէ՛, կըլօխըս կըթըռցուցէմ,
 Հանդէ պըռծի, թուրը եկավ:
 Հոստն տմին տնգլուճը զըլէց,
 Տըսավ ծէնը դոր ի կլուի,
 Ծէն թալէց, վոր թուրը քլոշի,
 Գլոշէլի, դընէն չիլնէլի:
 Ղըրըհուրը կըլխի ինգլավ,
 Թէ տո ինչ սատանալթոն կա,
 Է՛ն «թըրին հիւնորը ըլի,—
 Ասաց,— դընօվ էլ կըկըռի»:
 Ղիւնօվ-մընօվ քլոշէց թըռուավ
 Էնթէլս, դոր իկլոս էր ծէնը:
 Ուստան էս չէր ըսպասէլի,
 Ընչոնքլ աշկը խփէց-պոցէց,
 Հոստնը թուրը ֆըռացուց,
 Ղընի ծէրն առէց ուստալի վըզլ
 Կըլօխը թըռավ բոդոնէն:
 «Գլէլի,— ասէց,— ծէնըս կլէօվո
 Վոր էն տէսակ թուր էս քլոշի,
 Ղիւնն էլ կլօխ ի գորկլէլի»:
 Հոստնն էկավ, խասավ տունը,
 Տարավ մէ տէղ, դիւնը փոխէց,
 Սարքէց, ինչ թոհր վոր պէտկլ
 Պէրէց թուրը, պատին կախէց:

ՂՈՒԱԹԻ ՓՈՐՁԸ

Հոստն տմին կանչէց Ուռշանին,
 — Ծին խան, ասաց, լավ թիմար տու,
 Էս խէտէն տար, տորը ճըրի,
 Պէ մսուրքն էլ բաբաթ կապի:
 Ծին քլոշէց ամին ափլըփէց,
 Տըսավ էլ պակաս տէղ չկա:
 «Մըկա մընաց ջըռքէնքլ,— ասաց,—
 Ըշկանք՝ իւր խօրը ուրժոն ի:
 Ուռշան, բալա, կէթոս,— ասաց,—
 Մէր կլիւտնըվոր տէղը որ կա,

Ճիւրը կը պըլիւցէս վրոն,
 Կը թողնես իրէքլ օր էթո՞ւ:
 Ուռչանն տլբու խըլէց պոխը,
 Ջուլդ խօր ասածը կատարէց,
 Իրէքլ օրը վոր թըմըմավ,
 Կընտց, վորէն ճիւրը կըռէց:
 Խէրն ասաց.— «Ծին քլոշի տիւսը,
 Մ'էրկու կըլօխ խամ-խամ տրո,
 Նոր լըհոր դորկլ, ջըվուլը քլից,
 Խէծի, քլէլ թէխ ճըրած վորը,
 Օխտը անգամ ջուխտըվոտ քըշի,
 Ճըրած վորով թէխ վէր, թէխ ցած,
 Քըշած տէղն իտէվըտ ըշկա,
 Ի՛շ կը տըսնաս, լոր, ընձ ասա՞ւ:
 Ուռչանն իշթոր խէրն ասիր էր,
 Քուռակը լըհորէց, խէծավ,
 Խասավ վորը, ջուխտըվոտ քըշէց,
 Օխտը տիր վորով վէրը-ցած.
 Ըշկաց թէխ իտէվն, ինչ տըսնա՝
 Ծին իւր դըռնաղնէրի խէտը
 Կլէննի տակէն չոր խող խանած,
 Հավալի մէջը դուրը-դուման,
 Մէ թօզը թիփան ի կալնի,
 Վոր էլ ասված նըշանց չըտա:
 Օխտը կըլօխը թըմըմավ,
 Ուռչանը ծին քշէց տունը,
 Խօրը պատմէց՝ ինչ տըսիր էր:
 Խէրը լըսավ, ուրախացավ.
 «Էտ ի, խրէղէն ի, վոր կա,
 Էլ տոր մասին կասկած չըկա»:

Քյոռ-Օղլի, Ժողովրդական վիպասանություն, Երեվան,
 1941, էջք 52-56:

ՔՅՈՌ - ՕՂԼԻՆ ԵՎ ՀՐԱՑԱՆԸ

Մէկ օր Քյոռ-Օղլին, ծին խէծած,
 Շիքլորէն լէտ էր տոռնալի.
 Մէնակ էր, մարթ չըկար խէտո,

Թէիս Չամլի բէլ էր էթուլի:
 Ճամխի լէրզը մէ խատ չօբան
 Տըսավ, վոխչար ի պախէլի,
 Թէվէն էլ մէ պոն ի կախի,
 Մէ զորիբո անծանօթ պոն:
 Վորովիւրդ տրէց Քյոռ-Օղլին,
 Կըլխի չինգլավ, թէ իշ պոն ի.
 Տոռցավ, թէ՝ «Ա՛յ չօբան ախպէր,
 Էտ ինչ ի կախիւր էս թէվէտ»:
 — Էտիկլ, աղա ջան, թըվոնգլ ի:
 — Թըվոնգլն ինչ պոն ի, ա՛յ տըղա:
 — Թըվոնգլն, աղա ջան, ինչ ասէմ,
 Չատէն-զատ զորկլօղ սիւան ի,
 Յէս մէ փաշալի չօբան էմ,
 Կլընոցիւր էր փըռոնգլըստան,
 Էտ սիւանը դէն ի պէրի:
 Տըվիւր ի վոխչարը պախէմ.
 Տորօվ վոր իւզէն զատէն-զատ
 Կըզորկլէն մարթու կըսպանէն.
 Նոր ի տվաուլ էկլի, աղա,
 Շատ թորը-թոշիբաթ պոն ի:
 Քյոռ-Օղլին մընաց զորմացած.
 — Ա՛յ տըղա, ի՞շթոր թէ զատէն.
 Էտ ինչ ջուռտ պոչօվ սութ ի.
 Ասածըտ գլինո՞ս հաստադէլ:
 — Խա՛, աղա ջան, կիւզէս, ա՛յ էն
 Իւլիս կլինը սու, տլըրհուր.
 Թըվոնգլօվ տամ քարի կըլխէն
 Քյուլլու վըրոն կլէտին պէրէմ:
 Քյոռ-Օղլին խանէց մէ վոսկլի.
 — Դէ զորկլ, ա՛յ չօբան, մէ տըսնամ
 Խուլիւր գլուգ էն իւլը զատ ի,
 Ի՞շթոր պէթկլ ի զորկլէս ախըր:
 Չօբանը էչիւց թըվոնգլու,
 Վոտը քլոշէց, նըշան պըռնէց,
 Վոր կըրակէց, իւլը քարէն
 Չորկլըվավ, ինգլավ կլէտինո:
 Էսխէտ Քյոռ-Օղլին ավատաց.

Առէց թըվոնդը, սըռն—մըռնէց,
 Տակէն-կըլխէն թոմոնդ տրէց,
 Խառցուց, թէ՛ «Տոր իշկիլին քնչ ի»:
 Չօբանը մէկ մէկը շաղ տըվէց:
 — Ա՛ր, էտ բարութ ի, լըցէս էն,
 Վրոյէն գլխւոն քըլցէս էն,
 Դէ էտ չախմախ ի, էտ էլ քար,
 Էտէնց քըռէս էն, չըռթէս էն,
 Չըռթէլին կըրակ ի տալի,
 Բիրդոն բարութը վըռթալի,
 Էն կըրակի թափէն գլխւոն,
 Թըռած լիււթէն էթուի,
 Էն էթուիւ թափի խէտը
 Իշթոր պոնի վոր կըպնէլի,
 Տալի զայ-զորոր տնէլի,
 Ըսպանէլի, դող քըլցէլի:

* * *

Ըշկաց, ըշկաց դօշ Քյոռ-Օղլին,
 Չորկիլէց ծընգանը, ա՛խ քըռէց.
 — Վէրչացանվ,—ասաց,—տորէն լէս
 Մոռդ իգլիդի պոնը բօշ ի.
 Թըվոնդը վոր իջաթ էլավ,
 Էլ մոռըլթոնը փօզմիշավ:

(Դրանից մի քանի օր հետո Քյոռ-Օղլին մահանում է):

Քյոռ-Օղլի, ժողովրդական վիպասանություն, էջք 205—
 207: Առանձին ուղղումներ կատարեց գրքի հեղինակը:

Բառարան

Մոքլ — ձագ (զոմշի)

գիլան — վնաս

մըխլադուզ — մազնիս

զար պէրէլ — նեղել, տանջել

դիւնլո — աշխարհ

մուզդ — աշխատավարձ

սալօվ — արժեքավոր

լափ — բոլորովին

հոզըր — պատրաստ

տլըտլ — իսկույն, ձեռաց

թիլա — շեղք (դանակի, սրի)

թոհչըր — պատրաստութիւն

դին — պապական
 լափուշդան — սոսինձ
 դորո — ձոր
 դիմաթսըզ — անգին
 տյըրհտյը — իսկույն, ձեռաց
 իողոն — պարիսպ, արտեղ՝
 մարմին
 թոհր — կերպ, ձև
 ջըռքել — փորձել
 ջող — շուտ, շտապ
 լըհոր — թամբ
 դըռնաղ — կնդակ, սմբակ
 թիփան — փոթորիկ

շիքլոր — արշավանք, որսորդու-
 թիուն
 դորիբո — օտարոտի, անծանոթ
 վորտվիւրդ տնէլ — նալել, դիտել
 թըվոնգլ — հրացան
 սիլահ — զենք
 ջուռո — կերպ, տեսակ
 սըռճ — մըռճէլ — շուտ ու մոտ տալ
 իշկիլ — գաղտնիք
 բարուլթ — վառոդ
 գլիւլ — զնդակ
 բիրդոն — հանկարծ
 լիւլո — փող (հրացանի)
 փօզմիշէլ — ավերվել

ՔԱՋ ՆԱԶԱՐ

(Թարգմանություն հ. ԲԱՆԱՐՅԱՆԻՅ)

1

Ըլէլը չի ըլէլը մէ խէխճ մառթ՝ անունը Նոգոր: Էտ Նոգորը
 մէ անշընորք, թոմբոլ մառթ ը ըլէլը. Էնքան էլ վոխկուկ, Էնքան
 էլ վոխկուկ, որ ըսպանէն էր էլ, մէնակ վոտը վոտը տոռչը չէր
 տընը: Օրը ընչիւկ իրկուն կընգը կողը կըռած՝ դոր խէտը տիւս
 էթուլիւն տիւս էր էթուլը, տուն իկտլիւն՝ տուն էր իկտլը: Տոր
 խըմա լէլ անունը տընէս էն վոխկուկ Նոգոր:

Էտ վոխկուկ Նոգորը մէ քըշէր կընգը խէտը շէմքն ը տիւս
 իկտլը: Վոր շէմքն ը տիւս իկտլը՝ տըսնտլը ճըրըհըրըրքան լու-
 լոսնակ քըշէր՝ ասէլը:

— Ա՛յ կընիկ, ի՛շ քարվան կըռէլիւ քըշէր ը... Սիրտըս
 ասէլը՝ լէլ քէլ չընդըստանէն էկող Շահը քարվանը կըռը, պէ
 տունը լից...

Կընիկը թէ.

— Ծէնըտ կըռը, տէգա նիստ, քարվան կըռողիս ըշկա...

Նոգորը թէ.

— Ղնսկում կընիկ, ընչը՞ չէս թողնելը լէս էթում քարվան կըռէմ պէրէմ տունը լըցէմ: Էլ թշ տըղամառթ էմ լէս, Էլ ընչի՞ լէմ քըլթոգլ տասկէլը, վոր տիւ սիրտ էս անէլը իմ տուռը զուռցաս:

Վոր շատ ը կըռվէլը, կընիկլը տունն ը մըննէլը, տուռը փակէլը:

— Խողէմ էտ վահկուլ կըլօխըտ, դը մըկը քլէլ քարվան կըռը:

Էտ Նոգորըս մընալը տուռը: Ախու լէղուն պատըռվէլը: Իշքան տղոջէլը-պաղատէլը, որ կընիկլը տուռը պոցը, չիլէլը, չի պոցէլը: Ճարը կըտըռված էթուլը մէ պատը տալ կըսկըվէլը, տողալով քըշէրն ընցուցէլը, ընչիւլ լոսը պոսվէլը: Նոգորը ջիր տրած, պատը տակը իւրը տրէվին տըված ըշկալը, վոր կընիկլը իկը տուն տանը, ու միտկլ ը տնէլը: Ամըռվան շոքլ օր՝ դադադազ մըժիխէր. զիհին Էլ էնքան թոմբուլ, վոր ջան չի տնէլը պինչը սըրփը—մըժիլնէրն իկլոս էն տոր քըլթըմըռթին էն էշնէլը, լըսվէս էն: Վոր շատ էն նէղացուցէլը՝ ծէռը տանէլը իրէսին գորկիլէլը: Վոր իրէսին գորկիլէլը, մըժիլնէրը ճուռթըվէս էն, թոփէս էն տուռը:

— Պահօ, էտ ինչ էր...— մընալը գորմացած:

Իւզէլը խամբըրը, թէ մէ դըռբին քլոնիսն ըսպանէց՝ չի նուլը: Մըտածէլը, վոր խոզգորէն պակաս չի ըլը:

— Վահ,— ասէլը,— լէս էտէս տըղամառթ էմ ըլը, համը ընչիւկլ օսօր չէմ իմացը... Յէս, վոր մէ դըռբիս գլինոս էմ խոզգոր կլէնթոնի ճառթէլ, Էլ ինչ էմ էտ անպէտկլ կընգը կողը ինգլը...

Տէտ ըլէլը դիւզ էթուլը իւրէս կլէղը՝ տէրտէրը՝ մոտը:

— Տէրտէր, օխնը ի տէր:

— Ասված օխնը, վորթիս:

— Տէրտէր, բը չէս ասը էտէնց էտէս պոն:

Պաղմէլը իւր քաջըթոնը, խէտն Էլ ասէլը, վոր տի իւր կընգէն կուրսըվը, մէնալ խընթըռվէլը՝ իւր տրածը տէրտէրը կլիրը, վոր հալըռնվը ըմին, հըմմէն Էլ կլոռթան իմանան: Տէրտէրն Էլ, հոնոգլը խըմար, մէ փալասը՝ կըտորը՝ վըրը կլիրէլը:

Անհաղթ հերոս Քաջըն Նազար,

Որ մին զարկի՝ ջարդի հազար:

Տալը իւրը:

Նոգորըս էտ փալասը՝ կտորը մէ փէտը՝ ծէրի լը կըպուցէլը մէ ժոնգլոտած թըրը՝ կտոր ը կապէլը մէշկլը, նըստէլը իւրէնց հորէվանը՝ էշը, կլէղէն էթուլը:

2

Իւրէս կլէղէն տիւս և իկլուր, մէ ճամբախը ինէլը, էթուր: Զիհն էլ չի նուր, թէ էտ ճամբախը լիւր և տանէլը:

Էթուր, էթուր, մէյն էլ լէտ և ըշկալը, տըսնալը կլէղէն զատացիր և: Տող սիրտը ախ և ինէլը: Իւրը սիրտ տալու խըմար ըսկըսէլը զիւղինքը մըռմըռալ, լէրքէլ, էշիւ վըրան հըռսոտէլ: Քյոնը զատանալը՝ էնքան ախը շատանալը, քյոնը ախը շատանալը՝ էնքան ծէնը պոնցըրցուցէլը, ըսկըսէլը դալմըդալ, հարալ-հըրոց տնէլ, խէտը մէ լանէն էլ էշն և ըսկըսէլը զըռալ... Էտ դալմըդալէն դըշէրը մոտ ծառնէրէն էն թըռնէլը, լափըստրալնէրը խոտէրը՝ մէչէն էն փախնէլը, կոռտէրը կանանչէն էն ճիւրը թոփէլը...

Նոգորը ծէնը դըհա և կըլօխը քըցէլը. լէփ մըննէլը մէօշտն— էնէնց և իմանալը, թէ ըմմէն մէ ծառը՝ տակէն, ըմմէն մէ թըփը՝ մէչէն, ըմմէն մէ քարը՝ քամկէն՝ լիւր վոր և կյոզտն և տիւս ըլէլիւ կամ ավազակ. վոխէցած ըսկըսէլը բօքըռալ, իշթոր բօքըռալ—տնջիկըտ չըլըսը: Տիւ մի աս հէնց էտ վոխտը մէ կլէղացը մառթ ծին քյոշէլօվ միլամիտ իկլուր: Էտ գորզոնդէլի ծէնը տնջիլն և ինէլը թէ չէ՝ կալնէլը.

— Վա՛յ,—ասէլը,—իմ վէռչն էլ տող էր խասը. կը-չըկը էտ ավազալնէրն էն...

Ծին թօղնէլը, ինէլը ճամխու տակը՝ մէօշտն, էրկու վոտ իւնէր, էրկուսն էլ փոխ և առնէլը՝ փախնէլը:

Բախտիտ մէռնէմ, Քաժ Նոգոր. բօքըռալօվ իկլուր տըսնալը մէ թոմքլոմ ծի ճամխու մէշտէղը կալնած իւրն և ըշկալը: Էշէն էշնէլը էտ թոմքլոմ ծիլուն և նըստէլը, էթուր իւր ճամբախը:

3

Շատ և էթուր, քլիչ և էթուր, շատը-քլիշն էլ զինքը կիմանար, էթուր ինէլը մէ կլէղ. զինքը կլէղին անծանօթ, կլէղը՝ իւրը: Յիւր էթը, լիւր չէթը, Մէ տընէ գուռնալը ծէն և լըսէլը: Ծին քըշէլը թէխ էտ ծէնը, էթուր ինէլը մէ խառնըսը տուն:

— Պորը օր ծէղիկլ:

— Ա՛յ Ասառ. պորին քլէղիկլ, պորօվ խոզգոր պորին էկար: Համէցէքլ, համէցէքլ. դը դօնաղն աստուն և. տորը տանէս էն իւր

գրքաշարի նրատեղիցէս էն սուփրալը՝ վերը՝ ծէրը: Աշկըտ էն պո-
րին տըսնը, իշ որ լըցէս էն տոռչը—թէ ուտելվասի, թէ խըմիշկի:

Պառնըսփորնէրը իւզէս էն իմանան, թէ վալ ը էտ զարմանալու
անծանօթը: Յածը՝ ծէրէն մէկը բըռթէլը իւր կողը՝ նըստողին՝
խարցուցէլը, էտ էլ իւր կողը՝ նըստողին ը բըռթէլը, էտէնց հէ-
թօլ մէլմէկիւ բըռթէլօլ՝ խարցուցէլօլ, պոնը մնալը վերը՝ ծէրը
նստուլ տէրտէրին: Տէրտէրը մէ կլէրպ ղօնաղը՝ գրքաշարը՝ վըրտն
կլառթալը:

Անհաղթ հերոս Գաջըն Նազար,

Որ մին գարկի՝ շարդի հազար:

Կլոռթալը, գորգտնդած ասէլը իւր կողը՝ նըստողին, էտ էլ
իւր կողը՝ նըստողին, էտ էլ մէկլէլին, էն էլ մէկլէլին: Էտէսթոնօլ
խասնէլը ընչիւլ տըռան տակը, ըմմէն խառնըսը՝ տոնը գըմբալը,
թէ՛ նոր էկած ղօնաղն ը գինքլը:

Անհաղթ հերոս Գաջըն Նազար,

Որ մին գարկի՝ շարդի հազար:

— Քաժ Նոգորն ը լէ՛...— ասէլը կըլօխկէօլտնը՝ մէկլը.—
իշքան ը փոխվը. մէանքամէն լալ չըճանչըցամ...

Էնէս մառնէր էն ըլէլը, վոր պաղմէս էն դոր տրած քաջը՝
թոննէրը, խին ծանոթթոնը, մէտեղ ընցուցած օրէրը:

— Բը իշթո՞ր ը, վոր էտէս մառթը խէտը վոշ մէ ծառա
չիւնը,— գորմացած խարցուցէս էն անծանօթնէրը:

— Տոր ղոլդոն էտէնց ը, ծառանէրօլ շուռ իկալ չի իւզէլը:
Մէ խէտ լէս խարցուցիմ, ասէց՝ ծառան լինչ էմ տնէլը, հըմմէն
տխշորքլը իմ ծառանէրն էն էլը:

— Բը իշթո՞ր ը, վոր մէ ղոլդոնին թուր չիւնը, էտ ծանգլոտ
էրկըթը կըտորն ը մէշկլը կապը:

— Շընորքն էլ հէս տոր մէշն ը, վոր էտ ծանգլոտ էրկըթը՝
կըտորօլ մէ խէտ գորկէս՝ խոզգոր ճոռթէս, թէ չէ լալ թըրօլ—
իշ կը վոր, ըմմէն մէ քաջ էլ գլինը ճոռթէլ:

Զորմացած ժողովուրթը վոտը՝ վըրտ լը կախնէլը, խմէլը Գաժ
Նոգորը՝ կլէնացը: Իւրէս մէշը՝ խէլօհն էլ տիւս ը իկալը, ճառ
ը ասէլը Նոգորը՝ տոռչը. ասէլը. մէնք շոտվիկէն էնքլ էր լըսը
քլօ ճոչ անունը, կարօտ էնքլ էր իրէսըտ տըսնալուն, օսօր բոխ-
տափոր էնքլ, վոր քլէգրիկ տըսնաս էնքլ մէր տոռչը: Նոգորը ախ
ը քլոշէլը, ծէսը թափ ը տալը: Պառնըսփորնէրը մէլմէկիւ աշկօլ

էն անէլը, լանը թէ (իբր թե) խասկընաս էն, թէ էտ ախն ինտն
ծէս թափ տալը իշքան շատ պոն էն ասէլը...

Աշուղն էլ, վոր դող էր, տլբոլը խաղ ը խանէլը, լերքէլը:

... Յըրնըվէլօվ խարփած խառնըսվորնէրը ասէս էն ըմմէն
տէղ, թէ իկլոլը:

Անհաղթ հերոս Քաշըն Նազար,

Որ մին զարկի՝ ջարդի հազար:

Պաղմէս էն դոր գորմանալու քաշըթոննէրը, նըկարագրէս էն
դոր գորգոնդէլի կէրպարանքը: Ըմմէն տէղ իւրէս նոր ըլած
տըղնէրը անունը տընէս էն Քաթ Նոգոր:

4

Խառնըսը՝ տընէն տիւս ը իկլոլը Նոգորը, էթոլը իւր ճամ-
բախը: Էթոլը խաանէլը մէ կանաշ տոշտ: Էտ կանաշ տոշտը՝
մէչը ծին թօղնէլը արածա, գըրօշակը տընգէլը, գիհին էլ գըրօշակը՝
խօլը պարզըվէլը քլընէլը:

Տիւ մի աս օխտը հըսկա ախպէրնէր կան, օխտը ավագակա-
պէտ, էտ տէղէրը դոսն էն, իւրէս պէռթն էլ էն մոտ սարը՝
կըլօխն ը: Էտ հըսկանէրը վերէն ըշկաս էն, վոր մէ մառթ էկլիր՝
իւրէս տոշտը՝ մէչը քլընիր ը: Շատ էն գորմանալը, թէ էտ իշ
սըռտը՝ տէր մառթ տի ըլը, քլոնը կըլխանը, վոր առաս քլոշվէլիւ
էկլիր ը իւրէս տոշտը՝ մէչը դինջ քլընիր ը, ծին էլ բըրախիր ը:
Հոր մէկլը մէ գուռզ իւնէն էր՝ քառսուն լըղըրանոց: Էտ քառսուն
լըղըրանոց գուռզըքէրը վէրցէս էն իկլոս էն: Իկլոս էն՝ լինչ էն
տըսնալը. կօ մէ ծի արածալը, մէ մառթ կողը քլընած, կըլսըվէրը
մէ գըրօշալ տընգած, գըրօշակը՝ վըրոն կլիրած:

Անհաղթ հերոս Քաշըն Նազար,

Որ մին զարկի՝ ջարդի հազար:

Վա՛յ, Քաթ Նոգորն ը... Մատըքէրը կըծէս էն հըսկանէրը,
մընաս էն տէղըքէրը չորցած: Տիւ մի աս խարփած խառնըսվոր-
նէրը՝ [տարածած] խորտըր տոսն էլ ը խասած ըլէլը: Էտէս թիւ-
քլըքէրը չորցած կախէս էն, ընչիւլ Նոգորը իւր քլիւնն առնէլը,
գոռնէլը, վոր գոռնէլը աշկէրը պացէլը տըսնալը կըլսըվէրը քառսուն
լըղըրանոց գուռզէրը թէվըքէրին օխտը գորգոնդէլի հըսկանէր կալ-
նած, էլ փորը սիրտ չի մընալը: Մըննէլը գըրօշակը՝ քամակը, ըս-
կըսէլը էնէս տօղալ, իշթոր կըտօղա աշնան թուփը: Էտ հըսկա-
նէրը վոր տըսնաս էն Նոգորը սըպըռափ, ըսկըսէց տօղալ, ասէս էն՝

հըռստաւ, մըկա վորտէ վոր ք մէ դըռքին օխտիս էլ կըսպանը, դոր տոտչը կլէտինն էն փըռվէլը, խընթըրվէս էն.

Անհաղթ հերոս Քաջըն Նազար,
Որ մի գարկես՝ ջարդէս հազար:

Մէնք լըսիր էնք էր քյո գորգտնդէլի անունը, փափագէս էնք էր քյո տէսըթոնին. մըկը բոխտավոր էնք, վոր քյո վոտով էս էկը մէր խողը: Մէնք, քյո խօնար ծառանէրը, օխտ ախպէր էնք, զօ մէր պէռթն էլ էն սարը՝ կըլօխն ք՝ մէչը մէր խօրօս քլիւրը: Ղդոչէս էնք լավըթոն տնէս, իկլոս մէր խացը կըռէս:

Տող Նոգորը՝ նոֆտը տէզն ք իկլոլը, նըստէլը իւր ծին, դոնք էլ դըրօշակը վէրցած՝ տուշն էն ինէլը, պաղվով տանէս էն իւրէս պէռթը: Տանէս էն պէռթը պախէս էն, պաղվէս էն թաքավորին վայել պաղվով. էնքան էն գուցալը դոր քաջըթոննէրէն, էնքան էն կլէօլտը, վոր իւրէս խօրօս քլիւրը սիրահարվէլը վըրտն ինչ ասէլ կիւղը՝ հարզը-պատիվն էլ խէտը տվըրնալը:

5

Էս վոխտը մէ վագըռ ք լոս ինէլը էս տխշորքը, ախը քցէլը ժողովըրթը՝ վըրտն: Վո՞վ կըսպանը վագըռին, վո՞վ չի ըսպանը: Հոլբոթ Քաթ Նոգորը կըսպանը: Էլ վո՞վ սիրտ կոնը վագըռը՝ տէմը էթը: Ըմնով էլ Նոգորը՝ իրէսն էն ըշկալը. վէրը մէ Ասված, ցածը մէ Քաթ Նոգոր:

Վագըռը՝ անունը լըսէլին պէս Նոգորը տիւսն ք վոգնէլը, իւզէլը փախնը լէտ էթը իւրէս տունը, համը կախնազնէրը էնէնց էն իմանալը, թէ վագնէս էր, որ էթը վագըռին ըսպանը: Նըշանածը պըռնէլը կախնցիւցէլը, թէ լիւր էս վոգնէլը էտէնց առանց գէնքը, գէնք չառ խէտըտ էնէս քլէլ: Զէնք ք պէրէլը տալը իւրը, վոր էթը իւր փառքը՝ վըրտն մէ քաջըթոն էլ տվըրցիւցը: Նոգորը գէհն առնէլը, տիւս ք էթտը: Էթտը մէօշտն մէ ծառ ք պոնցըրնալը, վըրտն կուճուռէլը, վոր վոշ գինքը վագըռին պատահը, վոշ վագըռը իւրը: Ծառը՝ վըրտն կուճուռէլը և վո՞վ էս տըվը Նոգոր — խօքին ըլիւր ք կորէկը՝ խատ: Հակառակին էլ անտէր վագըռն էլ իկլոլը՝ հէնց էս ծառը՝ տակը պարզըվէլը: Նոգորը վոր վագըռին չի տըսնալը — լէղուն ճիւր ք կըտըռվէլը, աշկէրը սէվնաս էն, ծէռըվոտը թոլնաս էն, թըրը՝մփ, ծառէն ինէլը կլոգտնը՝ վըրտն: Վագըռը գորգտնդած տէդէն վէր ք թըռնէլը, Նոգորն էլ ախտ. կըպնէլը տոր մէշկլին: Էտէս գորգտնդած Նոգորը մէշկլին կըպած էտ խըռնագ վագըռը փախնէլը, իշթոր ք փախնէլը, էլ սարը-ծոր, քարը-քլէօլ չի խարցուցէլը:

Ժողովուրթը մէջն էլ տըսնալը, պահօ, Քաժ Նոգորը նըստիր և վագըռին՝ քըշէլը:

— Հնյ-հարնյ, լորէքլ հա, լարէքլ, Քաժ Նոգորը վագըռին ծի լը տըր՝ խէծիր և... տըվէքլ հա տըվէքլ... Սըռտոտնաս էն, հորը մէ յանէն զալմըղալով, հըռհըռոցով լըսվէս էն՝ խոնչուով, թըրով, թըվոնգով, քարով, փէտով տաս էն, խասուցէս էն:

Նոգորը՝ իւշը վոր տէղն և իկտլը, լէզիւն պտսվէլը: Ափսոս,— ասէլը,— ընչը՝ խասուցիքլ, գոռով մէ ծի լէմ էր տըր նըստը... էնքան տի քըշէմ էր վո՛ր...

Խորտըրը էթալը խասնէլը պէռթը: Մառթ, կընիկլ, ճոշը-փըստիկլ՝ ժողովուրթը տիւս և իկտլը Նոգորին իւնթիւնէլիւ: Վըրտն խաղ էն կապէլը, լէրքլէս էն:

Տորէն լէտ փըսակին Քաժ Նոգորին հըսկանէրը՝ խօրօս քըլը-րոշ խէտը, օխտը օր, օխտը քըշէր խառնիս տրին, լէրքլէրով կլէօ-վոցին թաքսվորին ինտն իւր խարստն:

6

Տիւ մի աս էտ ախշըկան իւզած և ըլէլը հորէվան ախշըրքըլ՝ թաքսվորը: Վոր իմանալը իւրը չէն տըվը՝ իւրիշը՝ խէտ էն փըսակը՝ գէօրքլ և կապէլը, կըռվով իկտլը օխտ ախպօր վըրտն:

Էտ օխտը հըսկան էթոս էն Քաժ Նոգորը՝ կուշտը, կըռվը խորտըրը հալգընէս էն, կըլօխ էն տալը, ռոռշն էն կալնէլը՝ հըրա-ման էն իւզէլը:

Կըռվը՝ անունը վոր լսէլը՝ ախշոր և ըլէլը Նոգորը. տիւս և պըռզնէլը, վոր փախնը լէտ էթը իւրէս կլէղը: Հըսկանէրը էնէնց էն իմանալը, Նոգորը իւզէս էր տլթալը տիւս վոգնը, լըսվը թըշ-նամու գէօրքըլ՝ վըրտն: Ղոռշն էն ինէլը, պըռնէս էն, խընթըրվէս էն, թէ ախըր առանց գէնքըրզրահը մէնակ լլիւր էս էթալը, թնչ էս տնէլը, կըլխէտ ծէռ էս վէրցը, թնչ և:

Պէրէս էն գէնքըրզրահ էն տալը, կընիկլ էլ ախպէրնէրին խընթըրվէլը, վոր չըթօղնէն Նոգորին իւր քաշըթոնէն տարված՝ մէնակ կալնը թըշնամու գէօրքըլ՝ տէմը: Խորտըրը էթալը խասնէլը գէօրքըլին, ժողովըրթին, լըռտէսնէրն էլ խասուցէս էն թըշնամուն, թէ Քաժ Նոգորը մէնակ, առանց գէնքըլը թըռնէս էր թէխ կըռվը՝ տուշտը, անշաղ էն գլիցը հըռսն էչիւցէլ, կալմէչ տրած պէրէս էն...

Կըռվը՝ տուշտը մէ զաղըղած ծի լէն պէրէլը, Նոգորին նըստէցիւցէս էն վըրտն: Սիրտ առած գէօրքըլն էլ խէտը ըլէլը անակլին

հալմըդալով,—կեցցե Քաջն Նազանր... մահ թշնամահ...

Նոգորը՝ տակը՝ ծին վոր տըսնալը, վըրտն ինչ անպետկը մէն ը նըստը, խըրխընջալը, կըլօխն առնէլը, թըռնէլը ոռոռ՝ դիւզ թէխ թըշնամու գէօրքը: Ձէօրքէլը էնէնց էն իմանալը՝ Քաժ Նոգորը հառցալժալ, ուռաժ լէն կանչէլը, զինքէլըն էլ քամկէն լըսվէս էն, իշքան ուժ իւնէն էր: Նոգորը վոր տըսնալը չի նտը իւր ծիլու կըլօխը պախը, քիչ ը մընալը ինը, ծէռը թտլէլը, իւզէլը մէ ծառէ փոթիւթվը, տիւ մի աւ ծառը փըտած ը, մէ կլէրանը՝ չոփ ճող ը ճառթըվէլը, մընալը ծէռը: Թըշնամու գէօրքէլը, վոր ոռոռչիւթ խոբորը լըսիւր էն էր, տոր խըմա լել ախը սըռտը՝ քէլըն էր, էտ էլ վոր իւրէնց աշկով էն տըսնալը, էլ փորըքէլը սիրտ չի մընալը: Իրէս էն շըռճէլը,—փա՛խը, վոր փա՛խը, թէ մառթ էս կըլօխըտ պըռծու, վոր Քաժ Նոգորը ծառնէրը քէօքըլը՝ խան տնէլով իկլտը...

Էտ օրը թըշնամիլէն իշքան կօտօրվէլը՝ կօտօրվէլը, մընացադ՝ նէրը թըրըքէլը տընէս էն Քաժ Նոգորը՝ վոտը՝ տակը, հալընէս էն իւրէս լէնթաղըվէլը, խընազանդթոնը:

Կըսվը՝ զորդտնդէլի տոշտէն Քաժ Նոգորը լէտ ը տոռնալը հըսկանէրը՝ պէռթը: Ժօղօվուրթը ախտօղին կամարնէր ը կապէլը, անպաղմէլիւ ուրախթոնով, ուռանէրով, կլէցցէնէրով, լէրքով, նը՝ վախով, ախլիլնէրով, ծաղիհնէրով, պառկամալորնէրով, ճառէրով ոռոռչն ը տիւս իկլտը, էնէս մէ փառքը՝պատիվ, վոր Նոգորը մընացիւր էր իւրը կուրսած, շըշկըռված:

Էտէնց առքով-փառքով պէլէս էն տոռցիւցէս էն իւրէնցը թաքավոր, նըստեցիւցէս էն թաքավորը՝ թոխտին: Քաժ Նոգորը տոռնալը թաքավոր, էն հըսկանէրէն հոր մէկլին էլ մէ պաշտոն ը տալը: Մէլն էլ տըսնալը ոխշորքը իւր ծէռը՝ մէչը:

Ասէս էն ընչիւլ մըկա լել ապրէլը, թաքավորէլը Քաժ Նոգորը [Յէվ] Յէփ քաշըթոնէն, խէլքէն, իմաստունթոնէն մոտը խօսի էն քըցէլը՝ ծըղզալը, ասէլը:

— Ի՞շ քաշըթոն, ի՞շ խէլք, ի՞նչ իմաստունթոն, տորտոլ պոնէր էն հըմմէն: Պոնը մառթուս բոխտն ը: Բոխտ իւնէ՞ր— քլէֆ տր...

Ասէս էն՝ ընչիւլ օտօր էլ քլէֆ ը տնէլը Քաժ Նոգորը, ծըղզալը ոխշորքը վըրտն:

Էջմիածնի շրջանի Արագած (հին՝ Խզնավուզ) գյուղի խոսվածքով: Թարգմանեց գրքի հեղինակը:

Այս խոսվածքի առանձնահատկությունն այն է, որ թեքման (հոլովման և խոնարհման) ձևերում հանդես եկող բոլոր ի վերջավորությունները դառնում են ը, ինչպես՝ փալասի > փալասը՝, կրտորի > կրտորը՝ (սեռական հոլով), ասելի > ասելը, փակելի > փակելը, կլիրելի > կլիրելը (ներկա ժամանակի եզակի երրորդ դեմք), չեմ ասելի, չես ասելի, չի ասելի > չեմ ասելը, չես ասելը, չի ասելը (ներկայի ժխտական խոնարհում), թըփի > թըփը, կայնի > կայնը, ճողթի > ճողթը (ժխտման դերբայ, ըզձական ապառնու եզակի III դեմք, հրամայական եղանակի եզակի) և այլն: Ահա թե ինչով է բացատրվում ը հնչյունի այնքան առատ գործածությունը այս խոսվածքում:

Դա կարելի է կոչել Ուրմիայի (Պոլի) բարբառի ը խոսվածք:

ՊԸԺԸԵԿԸԹԻԻՆ

Կյըսիւր — Ա՛յ խարս, բալա, քլէզի մէ պոն պաղահէ, տիւ ընծի չես ասել: Քիւ կարմիր թըշէրը մաշել, տէղնէս էս, իրէսիտ ըռոնգը թըռէ: Յո՛ր քարը փէշէտ թափի, տիւ ընծի ասա քյո ցավը: Թէ ամօթ էս անել ընծի ասէս, իրկատ ասա: Մոլո՛միւշ, քլէզի մէ պոն կըպատահի, իմ լաճը կամբոխտանա, իմ տունը կավըրվի:

Խարս — Ա՛յ կյըսիւր ջան, ախ քնչ ասէմ: Էտ մէ տարի կըլի, վոր փորս հա ցավալ, սիրտըս խառնէլ, կլէրակորն ուտէս էմ՝ չէմ մարսէլ, սըռտիս քըթէլը մըխկըտալ, հէնց էմ գլինտլ, վոր մըկա կըմէռնէմ:

Կյըսիւր — Վա՛յ, ախչի, աշկէրս քլօռնա, իմ ջահէլը ծէռէս կընտցէ, իմ վըրոն խոբոր չըկա: Խալիը վոր իմանա, կըթըքի քի իրէսը: Յէլ քլէզի տանէմ Վտըթիկլի՛ մոտը, էն քյո ցավին մէ ճար կոնի:

Վտըթիկյ — Վա՛յ, Մալրամ ազի, խարսի պոռտը ինգլէ, դալադ իւնի, համ էլ սըռտի վըրոն ճիւր կա: Օցը կըծածին ընչի՞ շոտ չէս պէրէ: Լմնօր նաշտավ ըրըխկի մէր տունը, համ էլ խէտը թօ կարահյ պէրի, փորը մէ քլոնօր կըմածէմ, կըլավանա:

(Մակալն ամեն ինչ ապարդյուն է անցնում և Մաբիամ ազին հարսին տեղափոխում է քաղաք):

Բծիշկ (հիվանդին) — Ի՞նչ գանգատներ ունեք:

Մաբիամ ազի — Ի՞նչ կլոնգլոտ, ա՛յ բալա, խօ իմ խարսը մառթ չի մէռուցէ, կլողըթիւն չի տրէ, սիրօղ չի պախէ, վոր կլոնգլոտ

տնէմ: Խիվանդ ի, պըժիշկի ջան, իմ ջէրանի պէս ջահէլը մաշէ, տոռոցէ մէ ճանդ: Էն լիւսնակ թըշէրը, որ մէկը ըշկաս էր, կասէս էր մէկն էլ ըշկամ, տէղընցէ տոռոցէ աշնան խոզու:

Բժիշկ — Լակ, Լակ, մայրիկ: (Հիվանդին) Ինչից եք գանդատվում:

Մարիամ ազի — Բալա, մարմինն ի, էլի, ջանն ի ցավալ: Օրն էթու, մէ թըքլո խաց չի նու ուտէլ:

(Բժիշկը Մարիամ ազուն խնդրում է դրսում սպասել. վերջինս դուրս է գալիս և անհանգիստ սկսում է դռան բացվածքից նայել):

— Վալ, աբուրըտ թոփի, կորու-լարա խանի բողազըտ, կանաշ-կարմիրըտ թորս կապէմ, բիլաբու: Ըշկը հուլո: Խարսի շորէրը խանէ, տնգլոճն էլ տըրէ մէշկին: Աման, ախչի, տըսնէս լինչ ի իւզէլ իմ ջահէլէն: Իմ քէօրպոն խալտառակավ: Լորս թոփէր, վալիս բալան մէռնէր, իմ խարսին չըպէրէմ էր քըցէմ էր էս անասվածի ծէսը: Յէս էտ բիլաբուռըթիւնը չէմ տանի:

(Նա վրդովված հրում է դուռը և ներս մտնում):

— Գլո՛, տիւ մառթ խալտառակօղ էս, էտ լինչ էս տնել: Աննա-մուս, չէս մէռնէլ, կէտինը չէս մըննել: Կասէս չըտըսամ ինչ էս էր տնէլ:

(Բժիշկը ուշադրություն չդարձնելով հայտնում է, որ հարսի ստամոքսն է հիվանդ, և նա պետք է պառկի հիվանդանոցում):

Մարիամ ազի — Ի՞նչ ասիր: Ըսթանօնն ի խիվանդ: Քլէլ, քլէլ, իմ խարսը ըսթանօն չիւնի: Էտ ծէր քախկի սըլիբըլինէրն էն, վոր ըմէն մէկը խոլի խատ ըսթանօն իւնէն: Իւզէլ խափի, խարսին պախի տող, ընծի ըրըխկի կէզը: (Հարսին) Յէլ, բալա, տող մէր տէղը չի: Տոնց պըժըշկիւնը իրանց կըլօխն ուտի: Յէլ, լէս քէզի կըտանէմ Սուրի-խոզ—մէռնէմ դոր գէօրավոր գէօրքլին, դոր վոտի խողը իմ իրէսըս քըսէմ—մէ խատ էլ սէվ կլոռ մատաղ կոնէմ, էն քէզի մէ ճար կոնի:

Նղեզնաձորի շրջանի Գանձակ գյուղի խոսվածքով: Գրի առավ Լ. Ալեքսանյանը՝ Նրևանի Պետ. համալսարանի հայկական բանասիրական ֆակուլտետի երրորդ կուրսի ուսանող:

Այս խոսվածքը ունի հետևյալ առանձնահատկությունները:

1) Ներկա ժամանակի եզակի երրորդ դեմքը ունենում է լ վերջավորություն, ինչպես՝ ցավալ «ցավում է», խառնել «խառնում է», մըխկըտալ «մխկտում է», իւզէլ «ուզում է» և ալլն (փոխ. ցավալի, խառնելի և ալլն): Ներկա և անկատար ժամանակների ժխտական խոնարհումը ևս կազմվում է լ վերջավորվող դերբալով,

ինչպես՝ չեմ մարսել «չեմ մարսում», չի նույն «չի կարողանում» (փխ. չեմ մարսելի, չի նույնի):

2) Վաղակատար ժամանակի եզակի երրորդ դեմքը ոչ թե կազմվում է դերբայով և օժանդակ բայով, այլ բայահիմքով և Է վերջավորությամբ, ինչպես՝ թըռե թռել է», ինգյե ընկել է», մաշե մաշվել է», առոցե գարծել է» և այլն (փխ. թըռիր ի, ինգյիր ի և այլն):

Ժխտական խոնարհման ժամանակ ևս վաղակատար դերբայն ունենում է Է վերջավորությունը, ինչպես՝ չի արե լ», չի պախե լ», չի մեռուցե լ», չի մեռցրել» (փխ. չի արի, չի պախի, չի մեռուցի):

ՔԱՎՈՐԻ ԱՐԱՐԱՆ

Ըլելի չի ըլելի մի մառթ մե կընրիկ ի ըլելի: Էտ մառթը հա իւզելի մահանը գլըղնի, վոր կընգան թըփի: Տոր կընրիկն էլ մե շատ խօրօտ, խէխչ, լըսող կընրիկ ի ըլելի, էնէս վոր մահանը գլըղնէլը հէշտ պոն չէր:

Մէ օր էլ մառթը խաց ի ուտելի, կընրիկն էլ տունն ի ավրելի: Մառթը իւր մըտկի մէջը մըտածելի. հողըր աղէկ մահանա լի. կընրիկս հա ֆըռֆըռալի, քամալն տնէլի թէխ ընծիկ: Տեղէն ըլելի, շիշը վէրցելի, կընգան մե աղէկ ճոռթելի: Կընրիկը լոցէլօվ ասելի. «Ինչէ՞ս թըփելիս, մէխկլս ի՞նչ ի, ի՞շ փիս պոն էմ տրի»: Մառթն ասելի. «Այէլ անէլիւ վոխար քամակըտ ինչէ՞ս շըռճելի իմ թէխը, լէս քլօ քամկի կարճտն էմ»:

Կընրիկը խասկնալորի, վոր մառթը մահանա լի շուռ իկլտի, վըէր իւրանը թըփի: Մըտկի մէջն ասելի. «Աղէ՛կ, տիւ իմ ջանին վալ տաս, էտ չիրը լէս քլէզմէ կըխանէմ»:

Մէ վոխտ ըսնէլի: Հունուվարի մե խօրօտ ցուտ քըշէր, ծիւնն էլ ծընդէ, մառթն իկլտի, շէօրէրը խանէլի, մէնալ շապիկլօվ մըն-նէլի տէզը՝ քլընէլի: Կընրիկն էլ կախվիր ի թէօնդիրը, կարկտան ի տնէլի: Մառթու էն աղէկ քլընի վոխար, կընիկն ըլելի տուը, թափօվ մըննէլի տունը, մառթուն գոռցիւցելի, ասելի. «Մառթ, քլօ տունն ավրովի, շոտ տոր լըլ, քավորի աբաբան կլէլը տարավ»:

Մառն էլ՝ քլիւնը կըլօխը ըլելի տըկըլոզ, պէպիւկ, մե շապիկլօվ, անթըռոցը վէրցելի, վոզնէլի: Կընրիկը իտէվէն տուըր փակէլի, մըննէլի տէզը:

Քավոր Սէթօյի տունն էլ անակիւն զատ ի: Էտ մառթը էթուլի խանէլի քավորի տունը, մըննէլի պուկը, տըսնէլի քավորի արաքան դող կանած՝ մէշն էլ լինքը ծիւն: Յէտ ի տառնալըի թէխ իրաս տունը: Տուռը թըփէլի, թըփէլի, համը կընըիկը չի ըլէլի՝ տուռը պոցի: Ճարը կըտըռված ըլէլի տընիսը, էրթիսէն կանչէլի.

— Ա՛յ կընըիկ, լըլ տուռը պոց՝ փէտացամ:

Կընըիկը տընէն ծէն ի տալի.

— Իսէօս Քլըրիստէօս, էն վո՞վ ի:

— Յէս քլէօ մառն էմ:

— Տիւ ծըռված կըլէս, էտ քլէօ տունը չի. իմ մառթը կօ իմ կուշտը քլընիր ի:

Մառթը տընիսէն էշնէլի պուկը, ասէլի՝ բուլքի շըշկըռվիր էմ: Տըսնէլի՝ իշթոր առատունը կուն թոփիր ի, կօղօղն էնէս տըրիր ի կօռնակի վըրտն, իւրէս շան պոնի մէշն էլ շիւնն ի քլընի: Մըսկի մէշն ասէլի. «Ա՛խպէր, էտ մէր կօռնակը, էտ էլ իմ կօղօղը, էտ էլ մէր սէվ շիւնը, էտ էլ մեր պուկը, էտ էլ մեր տունը, բը իշթո՞ր ի, վոր կընըիլն իմը չի: Վալթէ կընըիկըս սատանըխափ ի ըլըի, էթոմ քավոր Սէթօյին ասէմ, թօ իկլտ տորը խըրատըի, բուլքի թօղնի մըննէմ տունը, ցըռտէ փէտացամ»:

Հունուվարի ցըռտին, ծիւն-ծըմըռվանը էտքան վոխտ վըէր տիւսն էր մընացի, զըռավը պըռնիր էր տոր մըրիւսը, բէղէրը, մաղէրը, մէ խօսկօվ լըլըիր էր իշթոր սատանա:

Էտէս տօղտըղալօվ էտ մառն էթուլի քավորին զոռցիւցէլի, խանէլի պէրէլի, վոր կընզան խըրատըի: Ըլէս էն տընիսը: Քավոր Սէթօն էրթիսէն կանչէլի.

— Սանըմէր, սանըմէր, լը՛լ տուռը պոց, ինչի՞ քավորին տուն չէս թօղնէլի:

Կընըիկը տընէն ծէն ի տալըի.

— Քավոր շան, Իսէօս Քլըրիստէօս տոր, տիւ սատանըխափ էս ըլըի: Քավորըտ խըվանդ տէղի մէշը քլընիր ի: Էտ մառթը վոր կա, սատանա լի:

Էտ խօսկիւն քավոր Սէթօն լէտ ի տառնալըի՝ տըսնի իշ տըսնի. իսկական սատանա. էրկու վոտ իւնէր, էրկուսն էլ ծախ ի առնէլի, դը փախի վոր կըփախնէս թէխ իրաս տունը: Էտ մառն էլ չինուլի խանէլ իտէվէն, էլը լէտ ի տառնալըի, իկլուլի մըննէլի իրաս շան պոնը, շանն առնէլի դուջաղը, վոր մէ քիշ տահնա. է, տահնալ կըլըի:

Էտէս տօղտըղալօվ քըշէրը լէսցուցէլի: Կընիլն առատունը չէօս

տուտը պացելի, վոր էթո ճըրիւ: Մառթը սըռսըթալով մըննելի տունը, իրան թուլելի թէօնդիրը: Կընիյն ասելի:

— Զորումար, քըշէրը քել խալխու տընէրը, խալխու կընիւ-քելի խէտը քելի տրո, առատունն էլ լոր տօղտըղալով քելզի թու թէօնդիրը:

Մառն էլ իրան կոտըր չըքըցելիւ խումար ասելի:

— Աղէկ էմ տնելի, կանօխ էլ կէթոմ, մէկլէլօրն էլ կէթոմ:

Արտաշատի շրջանի Այգեգարդ (հին՝ Դարդալու) գյուղի խոս-վածքով: Գրի առավ գրքի հեղինակը:

Այս խոսվածքը մյուս խոսվածքներից տարբերվում է հատկա-պես ըի (կոշտ ի) հնչյունի առկայությամբ:

ՀԱՆՅԼՈՒԿՆԵՐ

Էրկլէն աղիքլ՝ ծէրը ծաղիքլ: (Ճրագ)

Մըսէ շիշ՝ էրկըթէ քաբար: (Մատանին և մատը)

Մէ մարաք իւնէմ, մէչը լիհն ուրաք ի: (Բերանը և ասամ-ները)

Մըսէ պըտուկ՝ էրկըթէ խուփ: (Սմբակը և պալտը)

Մէ տուն, մէ սուն: (Սունկ)

Ատը սըվտուկլ, սէրմէրը սէվ: (Դիրք)

Զորս ախպէր հա վոզնէս էն մեյմէկլիւ իտէվէ, չէն նուլի մէլ-մէկու պըռնէլ: (Մալի անիմները)

Վըրոն առծաթ, մէչը վոսկլի: (Ձու)

Լափըստըրակ՝ քարէ վոստուկլ, քլոնի վոզնէս՝ փորըտ տոր-տուկլ: (Ջրաղաց)

Խուլին փըռած, նիւշը ցըրված: (Աստղագարդ երկինքը)

Ծին կլընոց, թոմքը մընաց: (Կամուրջ)

Ծին ծորը, քուռակը փորը: (Ծիրանը և կորիզը)

Ալաս-փալաս, անունը տամ՝ չիմանաս: (Փալաս)

Կապէմ՝ կէթո, աոցըկէմ՝ կըկախի: (Տրեխները)

Ասէմ լո՞ր, լո՞ր՝ չիկլուլի, ասէմ՝ մի լոր, մի լոր՝ իկլուլի: (Շրթունքները)

Տափակ ախչիկլ՝ խօվ չիւնի: (Կունրակ)

Չէմ ցանէլի, տարին տասը խէտ քաղէս էմ: (Մագերը)

Անպիւսը պոռցան անծինին, տարան անտոտոր էրթըսէն ընցուցին: (Աղը, ջորին, կամուրջը)

էրկու լօշ, էրկու ծակ: (Ականջներ)

Ճիճտն-ճիճտն ճիճտն ի, ճիճտնի տակ մէյրան ի, մէյրանի տակ
պոժոկէ ի, պոժոկէի տակ զուռնան ի, զուռնայի տակ մարահն ի,
մարաքի մէշն էլ ուրաք ի: (Գլուխ)

Յէրկլինքէն մէ ղոշ էր թըռնէլի, հա պըվաս էր. ոխշըքին
իրէհլ պոն պակաս ի, թէ գլինոս՝ գլըդի: Պատասխան՝ Յէրկլինքին
սուն չըկա, ծովին կարմունջ չըկա, ջօրիլին ծին չըկա:

ԱՌԱՄՆԵՐ ԵՎ ԱՍԱՅՎԱԾՔՆԵՐ

Ախչիկը անկըռէլ ծըմէրիւկ ի:

Ախչիյն իւրիշի տան ճըրաք ի:

Ակօն տունը չի:

Աղվէզի մըռութը խավողին չըխասավ, ասէց թըթիւ քի:

Ամըռվան փիւշը ծըմըռվան նիւշն ի:

Անճարը կլէրիւր ի պոնջար:

Անտէր բօղազ, ալ բօղազ, իշ կըսըսնաս՝ կըսօղաս:

Աշկը տըսածէն ի վոխէնալի:

Առնօղի աշկը ծախօղի ծէռն ի ըշկալի:

Առտը խախուդ, մահանան կարկուտ:

Ասված սարը տըսնալի, ծիւնը տընէլի:

Ասօղին լսօղ ի պէտկլ:

Պվէլ թիքլոն փոր չի ծակի:

Բողդող էլ շաս խիւրմո կա, մէզիկլ ինչ:

Դոմլի խաղը կարմընջի վըրոն ի պըռնէլի:

Դոմլոն խէծիւր ի, կուզէկուզ ի շուռ իկլոլի:

Դիւզ գուռցացօղի կըլօխը ծակ ի:

Դիւզ խօսկը հոնոգլօլ կասէն:

Էժան միսը շէօրվո չի ըլի:

Էլը էծէրն էկան:

Էծը էծիւ խըմար լավ ի, քլոնց մէ սըրիւ վոխչարը:

Էծը իւր վոռէն էն կախէլի, վոխչարն իւր:

Էշը փալանօլ կուտէն, դոմլոն՝ ղօլանօլ:

Էշն ի՞նչ ի իմանալի, նիւշն ինչ ի:

Էշն իւր մըսըքի վըրոն կըզըռա:

Էշիւ կլէրէգմանը կլէլիւ փորն ի:

Էշիւ պէսը քլոնի ծանդըռ ըլի, էնքան լէգլին կէթո:

Էս խըմորը շատ ճիւր կըվէրցի:

Էստ քլեզիկկ խըրատ, վոր էլ չըցանէս կըտավատ:
 Էրկու շիւն կըռվըռտան, ճամխորթի պտնն աճօղավ:
 Էրկու տըռան շիւնը քախցու կըխաննի:
 Էփած ապըրին ճիւր չէն խառնի:
 Ըմմէն խաղը խաղացինք, մընաց սարէսընգէն:
 Ըմնօր կլէտը կլէրան չի պէրի, առտըն էլ օրան չի պէրի:
 Ընչիւկկ խաստը պորտկկի, պորտկկի խօքին կըթըռնի:
 Ընչիւկկ չոր առուն ճիւր իկլո, կոռտան աշկէրը կըթըռնէն
 քլոլլոն:
 Ընչիւկկ տըղան չըլոցի, մէրը ծիղ չի տա:
 Թասն էլ չորի խէտ վոռվէլի:
 Թըթիւ թան չի, ըմէն մառթու պտն չի:
 Ժամէն լէս էմ իկլոլի, «օղօրմա ասված» տիւ լէս ասէլի:
 Իրէս տվին, աստառ էլ իւզէց:
 Իրէք շահանոց էշէն Էրկու շահանոց քուռակ անջաղ ըլի:
 Լավըթոն տ'ր, թո'լ ճիւրը:
 Լավ ծին լէմն ի տվըցիւցէլի, փիս ծին՝ դամշին:
 Լէզիւն չըլի, դոռոգունէրը աշկէրը կըխանէն:
 Լըվէն լէզ կըխանի:
 Լիւն դոպո լէն շինէլի:
 Խամբըրած վոխչարը կլէլը չի ուտի:
 Խալու լէտի խէլքը իմն ըլէր:
 Խոչն իմն ի, գորըթոնը լէս էմ գլինտլի:
 Խաստըպորտկկ մէ կլին ի:
 Խատած էշիւ չի շուռ իկլոլի, վոր նալէրը քցոշի:
 Խացը տըրած, պտնն անիծած:
 Խացը տու խասթուխին, մէ խաց էլ տվէլ տու:
 Խին տորմոնը քամուն չէն տա:
 Ծանդըռ տէղըռ մի թէթէվցիւ:
 Ծին ծիլան մոտը կապէս, յա կըծան կըլի, յա թոֆկան:
 Ծիւլ պըռնօղի վոռը կըտըռճըլի:
 Ծիւնն էկլիր ի, վոր վոտ պաղի:
 Ծօֆն էթո, ծառավ լէտ կիկլո:
 Կաթի խէտ մըտածը խօքու խէտ տիւս կիկլո:
 Կալէն իշ խէրվանք, վոր քլեօգորէն իշ խէրվէնք:
 Կակըղէս կուտէս:
 Կաշառքը մութ տէղը լոս ի տալի:
 Կլոռըկլէլ մէ տէղ արածաս էն:

Կլէլէն՝ դամազլըդ:

Կլէլէն՝ կլու, կլուէն՝ կլէլ:

Կլէլերի անունն ի տիւս էկլի, ազվէզնէրն տխշորքէն քանդէլի:

Կլէլը քախցիւ չի նուլի սարը պոնցըրնալ, ասէս էն՝ շատ ի կլէրի:

Կլէլն ինգլավ սըրիւլի մէչը, վալն էկավ մէկլի տիրաչը:

Կլողը կլողէն կլողցավ, ասված վերէն գորմացավ:

Կլողը վոր տընէն ըլի, լէզն էրթըսէն կըխանէն:

Կըւվի մէչը չիրըշտմիչ (կլուտո-հալվա) չէն պոժընէլի:

Հալ-հալը կլընոցիւր ի, վալ-վալն ի մնացի:

Հարամ ուտողի մէյն էրկու չիլի:

Հարուստը վոր քասըրնա, դորէն խոյիւր տարի հարուստի խոստ կիկլո. քասըրը վոր հարուստանա, դորէն էլ խոյիւր տարի քասըրի խոտ կիկլո:

Հոռոյի տըսած սէրմը չի կանանչի:

Ճողողը կուրսիւր ի, չոխչոխին ի շուս իկլուլի:

Ճըրահին իւր տակը լոս չի տա:

Ճիւրն ինգլօղը անձըռէվէն չի վոխէնա:

Մառթու աշկը ըլի, անունը չըլի:

Մէ ծէոսվ էրկու ծըմէրիւկ չէն պըռնի:

Մէ կապէկլի վըրտն քառսուն խոնգլուլ ի տալի:

Մոռդի իննին մատը կըռի թուլ ծընին:

Մէ տընօվ չէնքլ, մէ հալօվ էնքլ:

Մէրը մանուլն ուրացավ:

Մէ ցըռան կօվը սաղ նոխրի անունը խալտառակէլի:

Մուկը ծակը չի մըննէլի, ցախավէլը պոչէն էն կախէլի:

Մուլն էլ ի կարկատ ուտէլի:

Յա աղն ի պակաս, չա մաղը:

Յա Հասուն չոչուլ, լա չոչուլ Հասուն, մէկլ ի:

Յարան տիրոջն ի ցավ տալի:

Յէզան տակը վորթիկլ էն շուս իկլուլի:

Յէս աղա, տիւ աղա, բը մէր պնաղունը վո՞վ աղա:

Նէզն ինգլած կատուն տալան կըտոռնա:

Նոր խավ էն, էրկըթէ ծիւ լէն ածէլի:

Շան անունը տու, փէտը վէրց:

Շան բոխտը վոտի տալն ի:

Շան բոխտ իւնի:

Շան խաչէլն էլ փէշու լի:

Շան կաղալուն մի ավատա:
 Շան կըծածին՝ շան մազ:
 Շան վոտ, Մըշիւ տոշտ:
 Շատը կընոց, քիչը մընաց:
 Շէն տուն, նոխըրի խաց:
 Շիւնը շան թոթ չի ծամի:
 Շիւնը շընէն, էրկունն էլ մէ տընէն:
 Շիւնը տէրը չի ճաշնալի:
 Շիւնը պարզըվիր ի սէլիւ խօվը, գլինուլի իւր խօփն ի:
 Շիւն կա՝ խոչի — կլէ կըպէճի, շիւն կա՝ խոչի — կլէ կըպէրի:
 Զուտօղի մալը ուտօղաց հալալ ի:
 Պորէկամը չէթուլ-չիկուլով լադացավ, լադը էթուլ-իկուլով պարէկամացավ:
 Պէրնօվ իւզէմ, ընչծօվ ուտէմ:
 Պըտուլն ասաց՝ տակըս վոսկլի լի, շիրէփն ասաց՝ բը լէս դո՞ր էմ իկուլի:
 Պիւրթ տընէմ, պոմբուկ կըզէմ:
 Սատանալի մոհլուն քլոնդըրբազ ի խաղալի:
 Սըթի վոտէրը կարճ էն:
 Սութը աղվորթի խիբարն ի:
 Վորտէ պորուկ ի, դէն թօ կըտըռվի:
 Վոր սոխ չէս կլէրի, սիրտըս ընչի՞ լի մըռմըռալի:
 Վորց էշիւ տակը քուռակ էն փըտըռտէլի:
 Վըռազօղը լաճ չի պէրի:
 Տաշած քարը կլէտին չի մընա:
 Տորմոնը քլոնը չի, մատաքը խօ քլոնն ի:
 Տարմընի տակի ճիւր ի:
 Տըկըլօզ մէշկլին կատու շըլկլէլն էր պակաս:
 Տան տէրտէրին «օրհնյա տէր» չկա:
 Տիւսը քահանա, տունը սատանա:
 Իւզօղի մէ իրէսն ի սէվ, չտվօղին՝ էրկուսը:
 Փէտը վէրցէս՝ կլող շիւնը իւր դըռիմը կիմանա:
 Փիս մառթէն՝ փիս պոն:
 Փողը ծէսի կլէխտ ի:
 Քաբաբի խոտին կընոց, համը էշ էն էր դադէլի:
 Քախցըր լէզիւն օցը ծակէն կըխանի:
 Քամին ցըռտու մէռավ:
 Քարն էլ ի իւր ծէսը, պօպօհն էլ:

Քըթէլ-քըթէլ ժողէց, շիրէփ-շիրէփ ցըրվէց:

Քյոչալը (չոչալը) վոր տէղ տրօղ ըլի, տառչ իւր քյոչալ
(չոչալ) կըլխին տէղ կոնի:

Քյոչալը (չոչալը) իւր կըլխին տէղ տրէց, մընաց քօռ աշկէրին:
Քիւրն ասաց՝ ախպէր իւնէմ, ախպէրն ասաց՝ քիւր չիւնէմ:
Քօլ էծիւն կօտօշ չըկա, մըյմըկալի, ասէլի՝ խէրվան իւլն էմ:
Քօռ էշիւն՝ քօռ նալքոնս:

Քօռն թշ կիւզի: — Էրկու աշկ:

Օր ճոչըթոն՝ խալտառալթոն:

Ռքն էթալի՝ չորը խէտը:

Գրաբարից — Ուրմիայի (Խոյի) բարբառ

Ազահ — ահահ
 ազոռազա — ազոռազա
 ազազաշիլ — ազազիլ
 ազաստ — ազաստ
 ազատեիլ — ազադեիլ
 ազգ — ասկ
 ազգական — ասկական
 ալեռ — խոլիւր
 ալիւր — ալիւր
 ածեիլ — ածեիլ
 ածեի — ասծեիլ
 ածիկ — ածիկ
 ահանջ — ասնջիկ
 ահն — ահ
 ահանատ — ահնատ
 ահոս — ահոս
 ահ — ախ
 ադ — ադ
 ադալ — ադալ
 ադաշանք — ադաշանք
 ադաշեիլ — ադաշեիլ
 ադաշուր — ադաշուր
 ադաշի — յէդաշիկ
 ադաշիւր — ադաշիւր
 ադեղն — անեղ
 ադիք — ադեք
 ադուէս — ադվէզ
 ադշիկ — ախշիկ
 ադջատ — ախկատ
 ադջատանալ — ախկատանալ
 ադջատութիւն — ախկատութիւն ||
 ախկատթոն
 ադոթեիլ — ադոթեիլ
 ադոթ — ադոտիկ
 ածիլ — ածեիլ

աման — աման
 ամանեիլ — ամանեիլ
 ամաշիլ — ամաշիւր
 ամառն — ամառ
 ամբար — ամբար
 ամբարտաւան — ամբարտաւան
 ամեն(այն) — անմէն
 ամիս — ամիս
 ամալ — ամբ
 ամսական — ամսական
 ամօթ — ամօթ
 ալգի — էքի
 ալգ — էտ
 ալգտեղ — դոդ
 ալգքան — էտքան
 ալլ — էլ
 ալլալեղ — ալլալեղ
 ալթ — էծ
 ալն — էն
 ալստեղ — դոդ
 ալստեղ — ալստեղ
 ալսքան — էնքան
 ալսօր — էսօր || օսօր
 ալրեիլ — էրեիլ
 ալր(իկ) — էրիկ
 ալրի — վորփրվէրի
 անալի — անլի
 անամօթ — անամօթ
 անապատ — անապատ
 անառակ — անառակ
 անասուն — անասուն
 անարատ — անարատ
 անգէտ — անգէտ
 անդադար — անտոտոր
 անդունդ — անդունդ

անդրաճիկ — Անդրանիկ

աներ — անէր

աներեւ — անիւրէս

անէժք — անէսկյ

անթեղոց — անթըրոց || անթըրոց

անիծ — անիծ

անիծել — անիծել

անլեզու — անլէզիւ

անլուայ — անլըվո

*անխելք — անխէլքյ

անկանիւ — ինէլ

*անկեալ — անգյոլ

անհամ — անխամ

անհոտ — անխոտ

անձն — անց

անձրեւ — անձըրեւլ

անմայր — անմէր

անմեղ — ամմէղ

անյիշատակ — անըշատակ

անոյշ — անուշ

անուն — անուն

*անպէտք — անպէտկյ

անտէր — անտէր

անցանել — ըննէլ

անփորձ — անփորց

անքուն — անքյիւն

աշակերտ — աշագլէտթ || աշկլէտթ

աշխատանք — աշխատանք

աշխատիւ — աշխատել

աշխարհ — աշտորջ

աշկարայ — տշկյտրո

աշուն — աշուն

աշք — աշկ

ապականել — ապականել

*ապաշխարանք — ապաշխարանք

ապաշխարել — ապաշխարել

ապառաժ — ապառաժ

ապաւէն — ապաւէն

*ապուղայ — աբուղա

ապուր — ապուր

ապսպարել — ապըսպըրել

ապրանք — ապրանք

ապրիւ — ապրիւ

ապըռում — ապըռում

ապրուստ — ապրուսկ

աջ — աշ

առակ — առակ

առանց — առանց

առաջ — առաջ

առաջին — առաջին

առաջնակ — առաջինէլյ

առաւօտուն — առաւօտուն

առիւծ — առիւծ

առիք — առէքյ

առնել — առնել

առնու — առնել

առողջ — առօխճ

առու — առու

ասել — ասել

ասեղն — ասէղ

աստու — աստու

աստղ — աստղ || ապղ

աստուած — ասված

աստուածածին — ասվածածին

ատամն — ատամ

արածել — արածալ

արբենալ — խարփէլ

արգելել — առքյէլէլ

արդար — արթոր

արև — արէլ

արթուն — զառթիւն

արժան — էժան

արժանի — արժանի

արժել — արժել

արի — արի

արիւն — էրիւն || արուն

արիւնաթաթախ — էրնըթաթախ

արիւնլուայ — էրնըլլո

արծաթ — արծաթ

արծիւ — արծիւ

արձակ — արցակ

արձակել — առցըլէլ

արճիճ — արճիճ

արմուկն — էրմիւնգյ

արջ — առչ

արջառ — աշառ

արտ — արտ

արտասուք — արտունք

արտոյտ — արտուտ

արքայութիւն — արքայլըթոն

* Աստղանիշով տրված բառերը գրաբարում չեն ավանդված:

աբօտ — աբօտ
 աբօր — խորեօր
 աւազ — ավազ
 աւազակ — ավազակ
 աւել — ավել
 աւելանալ — ավելնալ
 աւելիկ — ավելիկ
 աւելի — ավելի
 աւելորդ — ավելնորթ
 աւետարան — ավէդրան
 աւերակ — ավերակ
 աւերել — ավերել
 ափ — ափ
 ափսոս — ափսոս
 աքլոր — ակլէօր

Բագուկ — պագիւքյ
 բագումք — պագիւքյ
 բաժանել — պոժընէլ
 բաժին — պոժին
 բախտ — բոխտ
 բախտաւոր — բոխտովոր
 բակ — պոկյ
 բակլա — բողլա
 բան — պոխ
 բազանիք — բազնիքյ
 բազարջ — պոզարջ
 բաղնիք — պոռնիք
 բամբակ — պոմբոկյ
 բամբասանք — պոմբասանք
 բամբասել — պոմբասել
 բան — պոն
 բանալ — պոնցլ
 բանալի — պոլիս
 բանջար — պոնջոր
 բաշիկ — բոլիշիկ
 բառնալ — պոռնալ
 բարակ — պորոկյ
 բարդ — փոռթ
 բարեկամ — պորէկամ
 բարեկենդան — պորկյէնդանք
 բարի — պորի
 բարութիւն — պորըթոն
 բարկ — պորկյ
 բարկանալ — պորկյանալ
 Ուրմիայի (Խոյի) բարբառք — 13

բարձ — պոռց
 բարձր — պոնցըր
 բարձրանալ — պոնցըրնալ
 բաց — պոց
 բարև — պորօվ
 բեմ — բէմ
 բեռն — պէռ
 բերան — պէրան
 բերդ — պէռթ
 բերել — պէրէլ
 բերք — պէրքյ
 բիր(իկ) — պիպիկյ
 բիծ — բիծ
 բժոս — բրժոս
 ըլիթ — պըլիթ
 բզոզ — պըզոզ
 բնակիլ — պընոկըռէլ
 բնոյթ(ք) — պընուտկ
 բնութիւն — պընըթոն
 բոժոժ — պըժոժ
 բոկիկ — պէօպիկյ
 բոկիկանալ — պէօպիյնալ
 բողկ — պոխկյ
 բոյթ — պիթ
 բոյն — պոն
 բոյս — պիւս
 բով — պէօվ
 բովել — պէօվէլ
 բորակ — պօրակ
 բորոս — պէօրպէօս
 բորբոսիլ — պէօրպընէլ
 բորբոքել — պէօրպըթէլ
 բոց — պոց
 բու — պիվ
 բունկալ — պոնակալ
 բուռն — պուռ
 բուսանիլ — պիւսէլ
 բուրդ — պիւրթ
 բուրուսառ — պիւրովոռ
 բուք — պիւքյ
 բունել — պըռնէլ
 բըդիլ — փըրթէլ
 բըդոս — պըրթոս
 բըինձ — պըրինձ
 բրուտ — պըրիւտ

- Գազաթն — կյտկյտթ
 դազ — կյտզ (բույս)
 դազան — կյտզտն
 դազար — գյտզոր
 դալ — իկյտլ
 դալարել — կյտլլըբէլ
 դաղթական — կախտական
 դաղթել — կախտըվէլ
 դաղտուկ — կյոդնիկյ
 դալլ — կյէլ
 դանդատ — կյտնդյտտ
 դանդատիլ — կյանդյլտէլ || կյանդյլտ —
 վէլ
 դառն — կյտռ
 դարի — կյտրի
 դարշէլի — կառշէլի
 դարուն — կյտրիւն
 դաւազան — կապազան
 դդակ — քյլթթդդ
 դետ — կյէտ
 դետին — կյէտին
 դերան — կյէրան
 դերանդի — կյէրընդի
 դերեզման — կյէրէզման
 դերի — կյէրի
 դդել — կյլզէլ
 դդեր — գյլզեր
 դէշ — կյէշ
 դին — կյին
 դինդ — կյինդ
 դինի — կյինի
 դինձ — կյինձ
 դիշեր — քլշեր
 դիտել || ենալ — գյինտլ
 դիւ — կյիւ
 դիւզ — կյիւզ
 դլխացաւ — կլլիւլցալ
 դլխաւոր — կլլիւլալոր
 դլորել — գլլլիւլէօրէլ
 դլուխ — կլլլիւ
 դնալ — անց, կտր, կլնտցիմ ||
 կլլնտցիմ
 գոդ — կյոդ
 գոդանալ — կյոդնալ
 գոդութիւն — կյոդլթիւն
 գոմէշ — գյոմէշ
 գոյն — կոլյն
 գովել — կյէօվտլ
 գործ — կործ
 գործել — կործել
 գորտ — կորտ
 գուլթ — կյիւլթ
 գուլան — կյիւլան
 գուլպա — կյիւլպա
 գունդ — կյիւնդ
 գոռ — կլլռ
 գտանել — գյիւնէլ || գլլնէլ
 դրել — կյիւրէլ
 Դադար — տտտոր
 դադարիլ — տտտրէլ
 դալ — տտլ
 դալար — տտլոր
 դան — տտիւ
 դաղձն — տտիւծ
 դաշտ — տտշտ
 դառն — տտռն
 դառնալ — տտռնալ
 դաս — տտս
 դատ — տտտ
 դատաստան — տտտտտան
 դատարկ — տտրտտկյ
 դատաւոր — տտտտվոր
 դատել — տտտէլ
 դարբին — տտրպին
 դարման — դորման «դեղ»
 դարման — տտրման «ծղոտ»
 դդում — տըտիւմ
 դհ — թէխ
 դեղ — տէզ
 դեղել — տէզէլ
 դեղին — տէզին
 դեղնել — տէզնէլ
 դեղնու թիւն — տէզնլթիւն || տէզլնլթիւն
 դեղնուց — տէզնուց
 դև — դէվ
 դէզ — տէզ
 դէմ — տէմ
 դժոխք — տըժոխկ
 դժուար — տըժվար

դիզել — տէզել
 դիմանալ — տիմնալ
 դիւր (զալ) — տիւր (իկյալ)
 դմակ — տըմակյ
 դնել — տընել
 դոխ — դօխ
 դող — տօղ
 դողալ — տօղալ
 դողդողալ — տօղտըղալ
 դու — տիւ
 դուռն — տուռ
 դուր — տիւր (գործիք)
 դուրս — տիւս
 դրախտ — տըրախտ

 ծգն — յէգ
 ծգր — յէրգ
 ծթէ — թէ
 ճլանել — ըլէլ
 ճկի — էկամ
 ճղբայր — ախպէր
 ճղբայրութիւն — ախպէրթոն
 ճղի — յէղա
 ճղի — յէխի
 ճղունգն — յէղունգ
 ճմ — էմ
 ճպիտկոպոս — յէպիտկօպօս
 ճռ — յէռ
 ճռալ — յէռալ
 ճռանդ — յէռանդ (երեկ շէ մյուս
 օրը)
 ճս — յէս
 ճրագ — էրագ
 ճրակ — էրակ
 ճրամ — էրամ
 ճրանի — էրնէկյ
 ճրբ — յէփ
 ճրգ — յէրքյ
 ճրգել — յէրքյէլ
 ճրգնուլ — էօրթըվէլ
 ճրդումն — էօրթիւմ
 ճրեկ — յէրէկյ
 ճրեկոյ — իրկուն
 ճրես — իրէս
 ճրեսուն — յէսսուն

ճրեկ — էրէվալ
 ճրեք — իրէքյ
 ճրթալ — էթալ
 ճրինջ — էրինջ
 ճրկաթ — էրկաթ
 ճրկայն — էրկյէն
 ճրկայնանալ — էրկյըննալ
 ճրկայնութիւն — էրկյընթոն
 ճրկանք — էրկանք
 ճրկինք — յէրկյինքյ
 ճրկիր — յէրկյիր
 ճրկու — էրկու
 ճփ — էփ
 ճփել — էփէլ
 ճօթանասուն — օխտանասուն
 ճօթն — օխտ

Ջանգ — գոնգյ
 զատ «հոռու» — զատ
 զատիկ — գատիկյ
 զարգարել — գոնթըրէլ
 զարկանել — գորկյէլ
 զարհուրել — զամխորէլ
 զարմանալ — գորմանալ
 զարմանք — գորմանք
 զարմացք — գորմասկ
 զաւակ — գովոգլ
 զգուել — զըզվալ
 զուարթ — զըվոռթ
 զուգել «շինել» — սուքէլ
 զոքանշ — զօնքանշ
 զրկել — զըրկյէլ
 զրոյց — զըրոց
 զրուցել — զըրոց անէլ
 զօրք — զէօրքյ

էգ — էքյ
 էշ — էշ

Ընկեր — ինգյեր
 Ընտրել — ընդըրէլ

Թագաւոր — թաքաւոր
 Թաթ — թոթ
 Թաթախել — թաթըխէլ

թակ — օթակ	թուխ — թուխ
թաղ — թաղ	թուխս — թուխս
թաղիք — թաղէք	թուղթ — թուխտ
թաղկիլ — թախկէլ	թումբ — թումբ
թամբ — թոմբ	թունդ — թիւնդ
թամբել — թոմբյէլ	թուշ — թիւշ
թան — թան	թուբ — թուբ
թանաք — թոնոք	թուփ — թուփ
*Թանաքաման — թոնոքյաման	թուք — թիւք
թանկ — թանգ	թոք — թէօք
թանկանալ — թանգանալ	թոշիլ — թրոշէլ
թառ — թոռ	թրթուր — թըրթուռ
թաս — թաս	թրիք — թըրիք
թարախ — թարախ	թրծել — թըռծէլ
թաց — թաց	թրջել — տըռճէլ
թաւալիլ — թովալէլ	թքել — թըքյէլ
թափ — թափ	ժամ — ժամ
թափել — թոփէլ	ժայռ — ժէռ
թիթեկ — թէթէվ թէֆտըր	ժանգ — ժոնգ
թէթեանալ — թէթէվանալ թէֆտը-	ժանգոտ — ժոնգոտ
րանալ	ժանգոտել — ժոնգոտէլ
թիլ — թէլ	ժառանգ — ժոռոնգ
թիզ — թէզ	ժառանգել — ժոռոնգյէլ
թեռ — թէռ	ժողով — ժօղօվ
թէ — թէվ	ժողովիլ — ժօղէլ
թեփ — թէփ	ժպտալ — ժըմտալ
թեփոտ — թէփոտ	իլիկ — իլիկ
թէ — թէ	իմանալ — իմանալ
թթխմոր — թըխտըմոր	իմաստուն — իմաստուն
թթու — թըթիւ	ինն — իննը
թթուիլ — թըթվէլ	իննսուն — իննըսուն
թիակ — թիյակ	ինչ — ինչ
թեզ — թիզ	ինքն — զինքը
թիկնել — թէհյնէլ	իշխան — իշխան
թիկունք — թիկունք	իջանել — էջնէլ
թիւ — թիվ	իսկ — ըսկյը «բնավ»
թիւել — թըլիւէլ	իսկ — իսկյը «նման»
թմբիլ — տըմբըլէլ	իրեար — իրար
թողուլ — թօղնէլ	իւղ — յէղ
թոյլ — թոլ	իւր — իւր
թոնիւր — թոնդիւր թէօնդիւր	լալ — լոցէլ
թոռն — թոռ	լակել — լըկէլ
թոռոմիլ — թօռօմէլ	լակոտ — լալոտ
թութ — թիւթ	լան — լան
թուլանալ — թոլնալ	

լայն — լէն
լանջ — լէնջ
լար — լոր
լարել — լորել
լաց — լոց
լափ — լոփ
լափել — լոփել
լեռն — լէռ
լեռք — լէռք
լեզու — լէզու
լեզուանի — լէզվանի
լեղի — լէղու
լեղել — լըղել
լինդ — լինդ
լինիլ — լլիլ
լիար — լըղըր
լիբբ — լիռփ
լծել — լըծել
լնուլ — լընլ
լողանալ — լօղնալ
լոյս — լոս
լոր — լոր
լու — լիւ
լուանալ — լըվուլ || վըլուլ
լուացք — լըվուսկյ || վըլուսկյ
լուծ — լուծ
լուսանալ — լոսնալ
լուսիճ — լոսնալ
լուսնակ — լոսնակ
լսել — լըսել
լրբանալ — լըռփանալ
լրբութիւն — լըռփըթոն

նարել — խափել
խազ — խազ «գիծ»
խազել — խազել «գծել»
խաժ — խոժ || կյոժ
խալ — խալ
խախուտ — խախուդ
խաղ — խաղ
խաղալ — խաղալ
խաղող — խաղող
խայթել — խէթել
խայտառակ — խայտառակ
խայտառակել — խայտառակել
խանգարել — խանգարել

խանդակ — խոնդուկ
խանձել — խանձըրել
խանձրահամ — խանձըրխամ
խաշխաշ — խոժխոժ
խաշ — խոշ
խաշել — խոշել
խաշերկաթ — խոնճըկաթ
խառն — խառն
խառնակ — խառնակ
խառնել — խառնել
խարդախ — խարթախ
խարշել — խոշել
խարտ — խառտ «հեսան»
խարտել — խառտել «հեսանել»
խարտոց — խառտոց
խարտոցել — խառտոցել
խաւ — խավ
խաւար — խավար
խաւարիլ — խավարել
խելք — խէլք
խելօք — խէլօք
խեղդել — խէխուել
խեղճ — խէխճ/չ
խեղճանալ — խէխճանալ/չանալ
խէժ — խիժ
խիղճ — խէղջ
խինձ — խինձ || սինձ
խլել — խըլել
խլինք — խըլինք
խղճալ — խըղջալ
խղճատանք — խըղջըրտանք
խմել — խըմել
խմոր — խըմոր
խնամի — խընամի
խնայել — խընայել
խնդրել — խընթըրել
խնձար — խընձոր
խնջել — խընջել
խոզ — խոզ
խոզան — խոզան
խոլորիլ — խօլըրել
խոնարհ — խօնար || խոնար
խոնջան — խոնջան
խոպան — ղօփան
խոտտանալ — խօտտանալ

խոստովանել — խօստըվանվել

խոտ — խոտ

խոր — խոր

խորան — խորան

խորթ — խորթ

խորթանալ — խորթանալ

խորիսիս — խորիզ

խոց — խոց

խոցել — խոցել

խուզել — խուզել

խումբ — խումբ

խունկ — խունկ

խուրձն — խուրձ

խուց — խուց

խուփն — խուփ

խոփ — խոփ

խոնդատ — խոնդոտ

խոտոր — սըխոտոր

խրատ — խրատ

խրատել — խրատել

խրխնջալ — խրխնջալ

խրանել — խրոնել

խփել — խփել

խօսիլ — խոսել «միայն արյունի

համար»

խօսք — խօսկ

Մազ — ծէք

ծագիլ — ծախկել

ծալ — ծալ

ծալել — ծալել

ծախել — ծախել

ծախս — ծախս

ծածկել — ծառկել || տառկել

ծակ — ծակ

ծակել — ծակել

ծաղիկ — ծաղիք

ծաղիլ — ծաղիլ

ծամ — ծամ

ծամել — ծամել

ծամոն — ծամոն

ծալը — ծէք

ծանր — ծանր

ծանրանալ — ծանրունալ

ծանօթ — ծանօթ

ծանօթանալ — ծանօթանալ

ծառ — ծառ

ծառայ — ծառայ

ծառզարդար — ծառզարթոր

ծարաւ — ծառավ

ծարաւիլ — ծառվընալ

ծափ — ճափ

ծափ տալ — ճափ տալ

ծէփ — ծէփ

ծէփել — ծէփել

ծիլ — ծիլ

ծիծ — ծիծ

ծիծաղիլ — ծըղղալ

ծիծեռնակ — ծիծեռնակ

ծին — ծին

ծիրան — ծիրան

ծիրտ — ծէտ

ծլիլ — ծլլել

ծղխնի — ճըխան

ծմակ — ծըմ

ծնանիլ — ծընել «անասունների

համար»

ճննդկան — ծընըթկան

ծնունդ — ծընունդ

ծոպ — ծօպ

ծով — ծօվ

ծոր — ծօր

ծորալ — ծօրալ

ծոց — ծոց

ծունկ — ծունկ

ծունր — ծունդը

ծուռ — ծուռ

ծուել — ծըռել

ծրտել — ծըռտել

կազմ — կազմ

կազմել — կազմել

կազմվածք — կազմըվասկ

կաթ — կաթ «կաթիլ»

կաթել — կաթել

կաթն — կաթ

կաթողիկոս — կաթաղակոս

կալ — կալ

կալ — կամ, կոս, կա

կախ — կախ

Կախել — կախել
 Կակղել — կակղեցալ
 Կակուղ — կակող
 Կաղ — կաղ
 Կաղալ — կաղալ
 Կաղկանձել — կօխկօնձալ
 Կամն — կամ
 Կամուրջ — կարմուռնջ
 Կտյծակ — կտյծակ
 Կանաչ — կանանչ
 Կանաչել — կանանչել
 Կանգնիլ — կայնել
 Կանեփ — կանափ
 Կանթ — կանթ
 Կանուխ — կանօխ
 Կանչել — կանչել
 Կաշառել — կաշառքել
 Կաշառ (ք) — կաշառք
 Կաշի — կաշի
 Կապ — կապ
 Կապել — կապել
 Կապերտ — կարպէտ
 Կապիկ — կապիկյ
 Կապոյտ — կապուտ
 Կապտել — կապրտել
 Կատաղիլ — զաղըղել
 Կատար — կատար
 Կատու — կատու
 Կար — կար
 Կարագ — կարագ
 Կարաս — կարաս
 Կարգ — կարգ
 Կարդալ — կրտթալ
 Կարել — կարել
 Կարժ — կաժ
 Կարիճ — կարիճ
 Կարկատան — կարկրտան
 Կարկատել — կարկըննել
 Կարկուտ — կարկուտ
 Կարճ — կարճ
 Կարմիր — կարմիր
 Կարօտ — կարօտ
 Կարօտիլ — կարօտել || կարօննալ
 Կացին — կացին
 Կաւ — կավ

Կաւիճ — կավիճ
 Կաքաւ — կաքավ
 Կեանք — գլտնքյ
 Կեղծաւոր — կյխծավոր
 Կերայ — կյերամ
 Կերակուր — կյերակուր
 Կերպ — կյերպ
 Կերպարանք — կյերպարանք
 Կէս — կյէս
 Կէսօր — կյէսօր
 Կթան — կըթան
 Կթել — կըթել
 Կին, կնիկ — կընիկյ
 Կիր — կյիր
 Կիւրակէ — կյիրակյի
 Կլայնիկ — զաշաշիկյ
 Կծել — կըծել
 Կծիկ — կըծիկյ
 Կծու — կըծու
 Կկու — կուկու
 Կնուռք — կընուռք
 Կնքաւոր — քաւոր
 Կնքել — կընքել
 Կշեռք — քըշեռքյ
 Կշռել — քըշըռել
 Կշտանալ — կըշտանալ
 Կոթ — կոթ
 Կոլորակ — կըլօրակ || գըլգօրակ
 Կոխել — կոխել
 Կոկ — կոկ
 Կոկել — կոկել
 Կող — կող
 Կողով — կօղօղ
 Կոճ — կոճ
 Կոճակ — կօճակ
 Կոճակել — կօշկել
 Կոյ — կու
 Կոյր — կոր
 Կոշտ — կոշտ
 Կոշտանալ — կոշտանալ
 Կոպ — կօպ
 Կով — կօվ
 Կոտիմ — կոտիմ
 Կոտոշ — կօտօշ
 Կոտրել — կոտել

կոր — կոռ

կորեակ — կորէկ

կործել — կոռծել

կորկոտ — կորկոտ

կորչել — կուրսովել

կուզ — կուզ «կենդանի»

կուզ — կուզ «կուզիկ»

կուլ տալ — դուլ տալ

կում — դում

կուշտ — կուշտ

կուշտ — կուշտ «կողք»

կուպր — կուպր

կուտ — կուտ

կուց — կուց

կռիվ — կռիվ || կռիվ

կռունկ — դռունգ

կռկիծ — կռկիծ

կռկծալ — կռկծալ

կտապ — կուտապ

կտաւ — կռտալ

կտոր — կռտոր

կտուր — կռտուր (խէլքը կռտուր)

կտուց — կռտուց

կտրել — կռել

կրակ — կռրակ

կրակել — կռրակել

կրել — կռել

կրծել — կռծել

կրուկ(ն) — կռրունգ

կրօն — կռրոն

լա — խա

լազ — խազ

լազալ — խազալ

լազար — խազար

լալել — խալել

լալառակ — հալառակ

լաղորդուել — հաղօրթիւլ

լամ — խամ

լամար — խամար

լամարանք — խամբըրանք

լամարել — խամբըրել

լամբերել — համփէրել

լամբուրել — խամբիւրել

լամոզել — համօզել

լայ — խայ

լայել — հայլի

լայր — խէր

լանգիստ — հանգյիստ

լանգչիլ — խոյնել

լանել — խանել

լանելուկ — խանելիւկ

լաշիւ — հոշիվ

լաշուել — հոշիվել

լաջել — խոջել

լասանիլ — խասնել

լասկանալ — խոսկընալ

լասկ — խոշկ

լաստ — խաստ

լաստանալ — խաստանալ

լաստուրթիւն — խաստըթոն

լատ — խատ

լատանիլ — խաննել

լարագատ — հարագադ

լարեան — հոքեան

լարիւր — խոյիւր

լարկ — հարկ

լարկաւոր — հարկավոր

լարուստ — հարուստ

լարսն — խարս

լարսանիք — խանիս

լարստուրթիւն — հարուստըթոն

լարց — հարց

լարցանել — խարցուցել

լաց — խաց

լաւ — խալ

լաւան — խալան

լաւանիլ — խալնել

լաւասար — հալասար || խալասար

լաւասարել — հալասարել || խալսը-
րել

լաւատ — հալատ || խալատ

լաւատալ — խալատալ

լեծանիլ — խէզնել

լեշտ — հէշտ

լեշտանալ — հէշտանալ

լետ — խէտ

լերիւն — հէլուն

լերու — խէրիւ «անցյալ տարի»

լիմն — խիմ

հին — խին
 հինգ — խինգյ
 հինեւ — խինել
 հիւանդ — խըվանդ
 հիւանդանալ — խըվանդանալ
 հիւր — խուր
 հնազանդ — խընազանդ
 հնար — հընար
 հնարել — հընարել
 հոգալ — խօքալ
 հոգի — խօքի
 հոդ — խոդ
 հոդել — խոդել
 հով — խով
 հովանալ — խօվնալ
 հոտ — խոտ
 հոտել — խոտել
 հոտոտել — խոտխըտալ
 հոր — խոր
 հորդել — խորթել
 հորել — խորել
 հում — խում
 հունձ — ունձ
 հպարտ — խըպառտ
 հրաման — հըրաման
 հրամայել — հըրամայել
 հրաշք — խըրաշկ
 հրեշտակ — խըրըշտակ
 հոտադ — խօտադ
 հորաքոյր — խօքյիւր
 հորեղբայր — խօքօխպէր

Զագ — ծոքյ
 ձախ — ծոխ
 ձայն — ծէն
 ձաւար — ծովոր
 ձգել — ծըքյել
 ձգտալ — սըկըռտալ
 ձեռք — ծէւ(քյ)
 ձե — ծէվ
 ձեւել — ծէվել
 ձէթ — ծէթ
 ձի — ծի
 ձիաւոր — ծիյավոր
 ձիւթ — ծիւթ

ձիւն — ծիւն
 ձմեռն — ծըմէռ
 ձմերուկ — ծըմէրիւկ
 ձոր — ծոր
 ձու — ծիւ
 ձուածեղ — ծըվածէղ
 ձուկն — ծիւկյ
 լախարակ — ճորխտգյ
 ճակատ — ճակատ
 ճաղ — ճաղ
 ճանաչել — ճաշնալ
 ճանապարհ — ճամբախ
 ճանապարհել — ճամխել
 ճանկ — ճանդ
 ճաշ — ճաշ
 ճար — ճար
 ճարտար — ճարտար
 ճգնաւոր — ճըհյնավոր
 ճգնիւ — ճըհյնել
 ճեղքել — ճըղէլ
 ճենճ — ճէնջ
 ճիւղոտ — ճիւղոտ
 ճիւղ — ճօղ
 ճկոյթ — ճիկոթ
 ճճի — ճըճու
 ճնճողուկ — ճընջող
 ճոթ — ճոթ
 ճոպան — ճօպան
 ճպուռ — ճըպուռ
 ճրագ — ճըրաք

Մագ — մագ
 մախաթ — մըխաթ
 մածուռն — մածուռն
 մահ — մախ
 մաղ — մաղ
 մաղել — մաղէլ
 մաղթել — մախտել
 մահ — մահ
 մամ(իկ) — մամիկյ
 մայր — մէր
 մանեւ — մանել
 մանր — մանդր
 մանրել — մանդըրել
 մաշել — մաշել

մասն — մաս
 մասուր — մանսուր
 մատաղ — մատաղ
 մատանի — մանիկյ
 մատն — մատ
 մատնոց — մանոց
 մարագ — մարաք
 մարախ — մուրէխ
 մարգարիտ — մարքըրիթ
 մարդ — մարթ
 մարմանդ — մարմանդ
 մարմառ — մոհյառու
 մաքի — մաքի
 մզիլի — մըյլիլ
 մեղաւոր — մէղավոր
 մեղու — մէղուկ
 մեղր — մէղր
 մեղք — մէխկյ
 մենակ — մէնակ
 մեռանիլ — մէռնէլ
 մերկ — (մօրէ) մէկյ
 մեք — մէնքյ
 մէջ — մէշ
 մէջք — մէշկյ
 մեծիս — մըծիկյ
 մի' — մի'
 մի — մէկյ (մէ)
 մինչեւ — ընչիւկյ
 միջնակ — մըջնէկյ
 միս — միս
 միտք — միտկյ
 միւռոն — մէռլոն
 մկրատ — մըկըրատ
 մկրտէլ — մըկըրտէլ
 մղել — մըլէլ
 մղկտալ — մըլկըրտալ
 մղկտոց — մըլկըրտոց
 մնալ — մընալ
 մշակ — մուշակ
 մուլորիլ — մէօլըրէլ
 մողէզ — մօղօզիկյ
 մոմ — մոմ
 մոմել — մոմէլ
 մորթել — մօրթէլ
 մորմոքիլ — մօրմըքալ

մուխն — մուխ
 մուխ — մուխ
 մուկն — մուկ
 մուկնջ — մուկնջ
 մուր — մուր
 մուրանալ — մուրալ
 մոմալ — մըմըրալ
 մսմար — մըսմար
 մսուր — մըսուր
 մտածել — մըտածէլ
 մտանել — մըննէլ
 մրափ — մըրափ
 մրափել — մըրփէլ
 մրջիւն — մըրճէմ
 մըսիլ — մըսէլ
 մօտ — մոտ
 մօտենալ — մոտանալ
 մօրուք — մըրիւս

Յաղթել — արտէլ
 յաջող — թճօղ
 յաջողիլ — թճօղէլ
 յաջողումն — թճօղում
 յեսան — էսան
 յետ — յէտ
 իշատակ — իշատակ
 իսուռն — իցցուռն
 յղի — ըղի
 յոյս — հույս
 յուզել — իւզէլ
 յօժար — հօժար
 յօնք — ունք
 յօրանալ — հօրանալ
 յօրանջել — օրօշկըրտալ

Նազ — նազ
 նախանձ — նախանձ
 նախանձել — նախանձէլ
 նախիր — նտխիր
 նամակ — նոմոգյ
 նապաստակ — լափըսորակ
 նարգէս — նարդըյիդ
 նարտ — նառդի
 նաւ — նավ
 նաւակատիք — նավակատիկյ

նաւթ — նոֆտ
 նեխիլ — նէխէլ
 նեղ — նէղ
 նեղանալ — նէղանալ
 նեղել — նէղէլ
 նեղութիւն — նէղութոն
 նենդ — նէնդ
 նենդոտ — նէնդոտ
 նետ — նէտ
 ներել — նէրէլ
 ներկ — նէրկ
 ներկել — նէրկէլ
 ներս — նէս
 նիգ — լինգ
 նկար — նըկար
 նկարել — նըկարէլ
 նման — նըման || լըման
 նշան — նըշան
 նշանել — նըշանէլ
 նշխարք — նըշարք
 նոր — նոր
 նուալ — նըվալ
 նուաղիւ — նըվաղէլ
 նուշ — նիւշ
 նուռն — նուռ
 նստել — նըստէլ

Շաբաթ — շոպոթ
 շալակ — շըլոկ
 շալակել — շըլկէլ
 շահ — շախ
 շաղախ — շաղաղ
 շաղախել — շաղըղէլ
 շաղգամ — շոխկոմ
 շամամ — շամամ
 շապիկ — շապիկ
 շատ — շատ
 շատանալ — շատանալ
 շարական — շարական
 շարբաթ — շորբոթ
 շարել — շարէլ
 շարժ (ք) — ժողկ
 շարք — շարք
 շաքար — շոքյոթ
 շեղջ — շէղջ

շերեփ — շէրէփ
 շերտ — շէրտ
 շեք — շէք
 շէկ — շէկ
 շինել — շինէլ
 շիտակ — շիտակ
 շիւ — շիվ
 շիւան — շիվոն
 շիւղ — շուղ
 շնորհաւոր — շընախաւոր
 շնորհք — շընորք
 շնութիւն — շընըթոն
 շող — շօղ
 շոյա, շոտ — շոտ
 շոր — շոր
 շուար — շիվար
 շուարիւ — շիվարէլ
 շուռն — շիւռն
 Շուշան — Շուշան
 շուրթն — շուռթ
 շրէշ — շրքէշո
 շրջել — շըռծէլ || շըռճէլ

Ո, ով — վով
 ոգնի — վոգնիկ
 ոլոր — էօլէօր
 ոլորել — էօլըրէլ
 ոխ — վօխ
 ողողել — օղողէլ
 ողորմածիկ — օղորմածիկ
 ողորմիւ — օղորմալ
 ողորմի — օղորմի
 ոյժ — ուժ || վոժ
 ոչ — վոչ (վոչ ճոշանաս)
 ոչխար — վոխար
 ոջիւ — վոճիւ
 ոռ — վոռ
 ոռնալ — վօռնալ
 օսկերիշ — վոսկյէրիճ
 օսկեջրել — վոսկյէճըրէլ
 օսկի — վոսկի
 օսկը — վոսկոռ
 օսկրոտ — վոսկրոտ
 օսպն — վոսպ
 օվ — վով

ասն — վոտ
 ար — վոր
 արբ — վորփ
 արդի — վորթի
 արդն — վորթ
 արդնել — վորհնել
 արթ, հորթ — վորթիկ
 արծկալ — վորցըկալ
 արծ — վորց
 արոճալ — օրոճալ
 Ութ — ութ
 ութսուն — ութանասուն
 ուլ — իւլ
 ուլն, ուլունք — իւլիկ
 ուխտ — ուխտ
 ուխտաւոր — ըխտըվոր
 ուղարկել — օրօխկել
 ուղեղ — օղօղ
 ուղղորդ — աղվորթ
 ունիւմ — իւնէմ
 ուռուցք — ուռուցիկ
 ուռչիլ — ուռել
 ուտել — ուտել
 ուր — յիւր
 ուրազ — ուրաք
 ուրախ — ուրախ
 ուրախանալ — ուրախանալ
 ուրանալ — ուրանալ
 ուրբաթ — իւրպոթ
 ուրիշ — իւրիշ
 ուրց — ուռց

Չամիչ — չամիշ
 չար — չար
 չարանալ — չարանալ
 չարչարանք — չանչըրանք
 չարչարել — չանչըրել
 չափ — չոփ
 չափար — չոփոռ
 չափել — չոփել
 չեչ — չեչ
 չեչոտ — չեչոտ
 չէ — չէ
 չիւր — չիւր
 չոր — չոր

չորանալ — չորանալ
 չորք — չորս
 չորեքշաբթի — չեօրէնշտֆտի
 չուան — չըվան

Գագանել — պահյնել
 պակաս — պակաս
 պակասել — պայտել
 պահել — պախել
 պահք — պախս
 պաղ — պաղ
 պաղատանք — պաղատանք
 պաղատել — պաղատել
 պաղել — պաղել
 պանիւր — պանիւր
 պաշար — պաշար
 պաշարել — պաշարել
 պաշտել — պաշտել
 պահել — պահել
 պապ — պապիկ
 պապանձիւ — պապանձըվել
 պառաւ — պառաւ
 պառաւել — պառաւընալ
 պատ — պատ
 պատան (ք) — պատանք
 պատառել — պառել
 պատարագ — պատարագ
 պատիժ — պատիճ || պատիշկյ (<պատիժք), կըրայ-պատիշկյ <կըրակ-պատիժ>
 պատիւ — պատիվ
 պատժել — պատըճել
 պատինջան — բալըրըջան
 պատկեր (ք) — պատկըրք
 պատճառ — պաճառ
 պատմել — պաղմել
 պատուել — պաղվել
 պատրոյգ — պառուք
 պատրոյս — պաղըրուս
 պարապ — պարապ
 պարապել — պարապել
 պարզ — պարզ
 պարզել — պարզել
 պարկ — պարկ
 պարտ — պարտ

պարտական — պառտական
 պարտակել — պառտըկէլ
 պարտք — պառք
 պէս — պէս
 պէտք — պէտիյ
 պիղծ — պիխծ
 պինչ — պինչ
 պղծել — պըխծէլ
 պղպլալ — պըխպըճալ
 պղպջակ — պօղօճակ
 պղպլակել — պօղօղէլ
 պղտոր — պըխտոր
 պղտորել — պըխտորէլ
 պճեղն — պըճէղ
 պողովատ — պօխպատ
 պոչ — պոչ
 պորտ — պոռտ
 պուտուկ — պըտուկ
 պսակ — փըրակ
 պսակել — փըսակէլ
 պստիկ — փըստիկյ
 պտոյտ — պըտոտ
 պրծանիլ — պըռզնէլ

Ջախջախել — ճընջըխէլ | ճոնջըխէլ
 ջահ — ճառ
 ջարդել — ճոռթէլ
 ջիգ — ճիլ
 ջնջել — ճընջէլ
 ջոկ — ճէօկյ
 ջոկել — ճէօկյէլ
 ջոջ — ճոջ
 ջոջանալ — ճոչանալ
 ջօրի — ջօրի
 ջուխտ — ջոուխտ
 ջուր — ճիւր
 ջրաղաց — ճողոջ
 ջրտուռ — ճըռտոռ

Ռեհան — ըհան
 առհիկ — ըռօճիկյ

Սալ — սալ
 սաղմոս — սաղմօս
 սամի — սամի

սալ — սէլ
 սան (իկ) — սանիկյ
 սանահայր — սանըխէր
 սանամայր — սանըմէր
 սանդ — սանդ
 սանդալ — սանդալ
 սանր — սանդըռ
 սանրել — սանդըռէլ
 սապոն — սապոն
 սապոնել — սապոնէլ
 սատանայ — սատանա
 սար — սար
 սարդոստայն — սալանդօստիկյ
 սարկաւազ — սարկավաք
 սարսափիլ — սըրսըփալ
 սարսուալ — սըռսըռալ
 սափոր — սափոր
 սգաւոր — սըքավոր
 սեամ, շեմք — շէմքյ
 սեաւ — սէվ
 սեղան — սէղան
 սեպտեմբեր — սէհյտէմբէր
 սճնակ — սըճնի
 սեր — սէր
 սերեկ — սարէկյ
 սերմ — սէրմ
 սերմնացու — սէրմացու
 սերտել — սէռտէլ
 սև — սէվ
 սևանալ — սէվնալ
 սէր — սէր
 սինի — սինի
 սինձ — խինձ
 սիրտ — սլըտ
 սիւն — սուռն
 սխալ — սըղալ
 սկեսուր — կլըսիւր
 սկեսրայր — կլէսրար
 սկիլ — սըկէլ
 սկսանիլ — ըսկըսէլ
 սղոց — սողոց
 սոխ — սոխ
 սողալ — սօղալ
 սով — սօվ
 սովորոյթ (ք) — սօվօրուակ

սուգ — սուք

սուտ — սութ

սուբ — սուբ

սուբբ — սուբբի, սըփ

սպանանել — ըսպանել

սպանդ — ըսպանդ

սպիտակ — սրվտոկյ

սպիտակել — սըվտըկել

սպտուբ — սըտըտուբ

սրբել — սըրփել

սրել — սըրել

սրսկել — սըսըսկել

սօլ — սօլ

Վազել — վոզնել

վաթսուհ — վացցուհ

վախ — վոխ

վախենալ — վոխէնալ

վաճառական — վաճառական

վաշելել — վաշէլել

վաշը — վէջ

վանք — վանք

վառ — վոռ

վառնակ — վոռնէկյ

վառնել — վոռնել

վառվառ — վըռվըռալ

վաստակ — վոստոկյ

վաստակիլ — վոստըկէլ

վատ — վոտ

վար — վոբ

վարդ — վոբթ

վարդապետ — վոբթըպէտ

վարդաւառ — վոբթըվոբ

վարել — վոբէլ

վարժապետ — վոբժըպէտ

վարձը — վոսկյ

վեր — վէբ

վերայ — վըբո(ն)

վերջ — վէռչ

վերջանալ — վէռչանալ

վերցնել — վէբցել

վեց — վէց

վզալ — վըզալ

վիզ — վիզ

վիճակ — վիճակ

վիշապ — վիշաբ

վիրապ — վիրաբ

վիրաւոր — վիրավոր

վկայ — վըկա

վկայել — վըկայել

վնաս — վընաս

վնասել — վընասել

Տալ — տալ

տալ — տալլ

տախտ — տախտ || թոխտ

տախտակ — տախտակ

տակ — տակ

տակառապետ — տակառապետ

տալդր — տէքըր

տանիլ — տանէլ

տանիք — տընիս

տանձ — տանձ

տանուտեր — տանըտէր

տաշել — տաշէլ

տաշեզ — տաշէզ

տաշտ — տաշտ

տապակել — տափկէլ

տապան — տապան

տառնիս — տոռնիս

տասն — տասսը

տարգալ — քըթէլ

տարեկան — տարէկան

տարի — տարի

տաւար — տավար

տաք — տաք

տաքանալ — տահյնալ

տեղ(ի) — տէղ

տեսակ — տէսակ

տեսանել — տըսնալ | տըսնէլ

տեսիլ(ք) — տէսիլք

տզզալ — տըզզալ

տզրուկ — տըզըրուկ

տէր — տէր

տիզ — տիզ

տիկ — տիկյ

տիրացու — տիրացու

տղայ — տըղա

տնանկ — տընանդ

տնանկանալ — տընանդանալ

տնկել — տընգել
 տնտես — տընտէս
 տուղա — տուխտ
 տուն — տոն
 տպել — տիպել
 տըրբել — տըրօրէլ
 տօն — տօն

Բոյձէ — հըրօպէ

Յախ — ցախ
 ցած — ցանձըր || ցած
 ցամաք — ցամաք
 ցամաքիլ — ցամքէլ
 ցան(ք) — ցանք
 ցանել — ցանէլ
 ցաւ — ցավ
 ցաւիլ — ցավալ
 ցերեկ — ցէրէկյ
 ցեց — ցէց
 ցին — ցին
 ցից — ցից
 ցնդիլ — ցընդէլ
 ցնկնել — ցինէլ
 ցորեան — ցէօրէօն
 ցուրտ — ցուռտ
 ցրուել — ցըրվել
 ցրտել — ցըտտել
 ցցուել — ցըսվել

Փաթաթել — փոթիւթէլ
 փախչիլ — փախնէլ
 փակ — փակ
 փակել — փակէլ
 փայծաղն — փոձձէխ
 փայլ — փէլփ
 փայտանալ — փէտանալ
 փառ — փոռ
 փառք — փառք
 փառատել — փառատէլ
 փառչ — փառչ
 փեթակ — փէթոգյ
 փեսայ — փէսա
 փետել — փիտէլ
 փետուր — փիտուռ

փիլոն — փիլոն
 փլիլ — ւլլլէլ
 փնչել — փընչալ
 փշատ — փըշատ
 փշրանք — փըշըրվանք
 փշրել — փըշըրէլ
 փոթ — փոնթ
 փոխ — փոխ
 փոխել — փոխէլ
 փոխինդ — փօխինձ(դ)
 փող — փող
 փողոց — փողոց
 փոս — փոս
 փոր — փոր
 փորել — փորէլ
 փորձ — փորց
 փորձանք — փորցանք
 փորձել — փորցէլ
 փութ — փուտ
 փուխը — փուխ(ը)
 փուշ — փիւշ
 փուռն — փուռ
 փուք — փիւքյ
 փուքս — փիւսկյ
 փշել — փըշէլ
 փռել — փըռէլ
 փսխել — փըխսէլ
 փտիլ — փըտէլ
 փրփուր — փըռփուռ
 փրփրալ — փըռփըռալ

Քած — քած
 քակել — քակէլ
 քակոր — քակոռ
 քաղ — քաղ
 քաղահան — քախան
 քաղահանել — քախանէլ
 քաղաք — քաղաք
 քաղիլ — քաղէլ
 քաղցած — քախցած
 քաղցր — քախցըր
 քամակ — քամակ
 քամ — քամ
 քամել — քամէլ
 քամի — քամի

քանզ — բյոնց	քորել — բյորել
քանի — բյոնի	քուն — բյիւն
քանդել — քանդէլ	քուակ — քուակ
քաջ — քաջ	քուրա — բյիւրա
քառասուն — քառսուն	քսակ — բյիսա
քառասունք — քառսունք	քսան — քըսան
քար — քար	քսել — քըսել
քարանալ — քարանալ	քրիստոնեայ — քըրիստոնյա
քարճիկ — քարաճիկ	քրիստոս — քըրիստոս քյիրիստոս
քարշել — բյոշել	քրանիլ — քընէլ
քարոզ — քարոզ	քրքրել — բյըբբյըբել
քարոզել — քարոզէլ	
քացախ — քացախ	Օգուտ — օգութ
քացախել — քացըխել	օգնել — օհյնէլ
քաւոր — քալոր	օծել — օծել
քաք — բյոք	օձ — օց
քենի — բյէնի	օղ — օղ
քեռի — բյէռի	օր — օր
քերել — բյիբել	օրէնք — օրէնք
քերթել — բյըրթել	օրինակ — օրինակ
քիշ — բյիշ	օրհնել — օխնէլ
քիբան, քրտինք — քըստինք	օրհնէնք — օխնէք
քնել — բյընէլ	օրօր — էօրէօր
քշել — քըշէլ	օրօրել — էօրէօրէլ
քոյր — բյիւր	օրօրօց — էօրէօրէօց
քոր — բյոր	

ԳԱՎԱՌԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Ընդունված է գավառական կոչել այն բառերը, որոնք չեն ավանդված մեր հին լեզվում՝ զրաբարում, բայց և միևնույն ժամանակ նորագույն փոխառություններ չեն թուրքերենից, պարսկերենից, արաբերենից և այլն: Գավառական բառերը մեծագույն մասով ընդհանուր հայերեն բառերի հիմքի վրա կազմված նոր բարդություններ ու ածանցումներ են կամ էլ այնպիսի բառեր, որոնք գործածվել են ժողովրդի կենդանի խոսակցական լեզվում, բայց չեն ավանդվել մեր հին մատենագրության մեջ (տե՛ս § 363):

Գավառական բառերի ցանկը կազմելիս մենք ևս առաջնորդվել ենք վերոհիշյալ ընդհանուր սկզբունքով, այսինքն՝ բառարանի մեջ մտցրել ենք այն բառերը, որոնք զրաբարում չեն ավանդված և ոչ էլ նորագույն փոխառություններ են: Սակայն անհրաժեշտ ենք համարում տալ հետևյալ բացատրությունները.

ա) Բառացանկում տեղ են գտել մի քանի (երկու-երեք տասնյակից ոչ ավելի) բառեր, որոնք զրաբարում կան, ինչպես՝ Խըլել «հափշտակել, կորզել», խազ «գիծ», կործել «բերանի վրա դնել», հըղել «պատռել», հըպուռ «աչքերի կեղտ, բիծ», պառտըլիլ (զրբ. պարտակիլ) «թաքցնել, պահել», քամակ «հետև», չափառ «ցանկապատ», սըլիլ «շրի տակ սուզվել», ցախ «վառելու չոր ձուղեր» և մի քանի ուրիշները: Սրանք մենք զետեղել ենք գավառական բառարանում, որովհետև չնայած որ ավանդված են մեր հին մատենագրության մեջ, բայց չեն մտել ժամանակակից գրական հայերենի մեջ և գրականի տեսակետից բարբառային են կամ ունեն բարբառայնություններ:

Մի քանի բառեր էլ զրաբարում գործածվում են այլ, իսկ բարբառում այլ իմաստով կամ էլ զրաբարյան իմաստին զուգահեռ, բարբառում զարգացել է մի նոր իմաստ, օրինակ՝ զրբ. ձագ «ձագ, ձագուկ», բրբ. ծաքլ (<ձագ) «գոմշի ձագ», զրբ. կռապաշառ «կռաք պաշտող», բրբ. կըռապաշառ «կռապաշտ, նաև ժլատ, անգութ», զրբ. խաղալ «խաղալ», բրբ. խաղալ «1. խաղալ, 2. պարել», զրբ. քոււմբ «բարձր հող, հողաբլուր», բրբ. քոււմբ «թումբ, նաև ալգու Ուրմիայի (Նոյի) բարբառը—14

հողաթմբերը», գրբ. գլխաւոր «գլուխ եղող, երեւելի», բրբ. կըլխա-
վոր «ամուսին» և ալլն: Այսպիսի բառերը ևս զետեղված են բա-
ռարանում:

բ) Նշեցինք, որ, որպէս ընդհանուր կանոն, գավառական բառա-
րանի մեջ չեն մտնում թուրքական, պարսկական և ալլ նորագոյն
փոխառութիւնները: Բայց պետք է նկատի ունենալ, որ մեր կող-
մից գավառական համարվող առանձին բառեր կարող են լինել
նորագոյն փոխառութիւններ, որոնց աղբյուրը, սակայն, չենք կա-
րողացել գտնել: Միայն կարող ենք վստահորեն ասել, որ այդպիսի
բառերի քանակը շատ սահմանափակ կարող է լինել, որովհետեւ
հարցին մոտեցել ենք ամենայն զգուշութեամբ և գավառական բա-
ռարանում չենք գրել անգամ նոր փոխառյալ արմատական բառե-
րով կազմված բաղադրութիւնները, որոնք բարբառի համար լրիվ
հարազատ են: Կբերենք միայն մի օրինակ. գիւղ «հարթ, ուղիղ,
ճիշտ» բառը փոխառութիւն է թուրքերենից. դրանից բաղադրվում
են գըզէլ, գըզմըզէլ, գըզըռտէլ մաքուր հայկական-բարբառային
կազմութիւնները: Որպէս կանոն սրանք և սրանց նման բառերը
զետեղել ենք ոչ թե գավառական, ալլ փոխառյալ բառերի բառա-
ցանկում:

Իսկ եթե բացառիկ դեպքերում բերվում են նաև օտար փո-
խառյալ բառերով բաղադրված կազմութիւններ, ապա մատնա-
նշվում է տվյալ բառի փոխառութիւն լինելը, ինչպէս՝ ջանթափ
«ծուլլ, ալարկոտ» (ջան—փխ. պրակ.):

ԲԱՌԱՑԱՆԿ

գավառական բառերի

Լեզուգլէլ — 1. ազատվիլ, 2. երեսա
 ունենալ:
 ադի — մայր, մայրիկ:
 ալաշ-ուլաշ — խռիվ, ծղոտ:
 ալըմաղ — ալյուրամաղ:
 ալըրոտ — ալյուրոտ:
 ալըրոտէլ — ալյուրոտել:
 ալըրոտուն — ջրադաշի տաշտակը, որի
 մեջ լցվում է ալյուրը:
 ալըրթյաշ — ալյուրը քաշելու գործիք:
 ալվան — խաղողի տեսակ՝ կոր, սպի-
 տակ հատիկներով:
 ալուզ — մասամբ միայն առողջացած:
 ախլըոր տնէլ — սաստիկ վախեցնել:
 ախլըոր ըլէլ — սաստիկ վախենալ:
 ախըտօղ — ահ ու դող, վախ:
 ախըլը տակ — բանջարեղենի տեսակ:
 ախըլկութ — աղջիկ եղած ժամանակից:
 ախցան — եփած բանջարեղեն:
 ախու — վախից, երկյուղից:
 ածէլ — ձու ածել:
 ածիկ — ճաշ, որ պատրաստում են
 ձկնցրած ցորենից:
 ադ — 1. անիվ, 2. թոնրի ազուգայի
 դրսի բերանը:
 ադընատ — պատի մեջ թողած դարակ:
 ադընու — ահուա:
 ադյլէօրկանչոց — աքլորների կանչելու
 ժամանակը:
 ադաման — ադաման:
 ադէկ — լավ, առողջ:
 ադէյնալ — լավանալ, առողջանալ:

ադլըդորէլ — խառնել, պտտորել:
 ադվորմանց — ճիշտ:
 ադուզ — նոր ծնած կենդանիների
 առաջին օրերի կաթից պատրաս-
 տած մածնաման ուտելիք:
 ադուն — մազած, մաքրած՝ ազալու
 համար պատրաստ ցորեն:
 ադուն տնէլ } — ցորենը մաղով
 ադունէլ } մաքրել:
 ադուր — սայլի անիվի փոս գիծը,
 ուղին:
 ադօթրան — արշալույս, լուսաբաց:
 տճիւճ-պիւճիւճ — 1. խիստ կարճա-
 հասակ, թղուկ, 2. մանր երեսու-
 ներ:
 ամբը խօվան — լայն տերևներով
 բույս է, որ աճում է ստվերոտ
 տեղերում:
 ամբը շօղ — ամառային ամպամած
 ու շոգ օր:
 ամբըրոց — ամթարի դեղ:
 ամգիւկ — երեսային կաթ տալու
 փոքրիկ շիշ, որի բերանին ձժակ
 են անցկացնում:
 ամըռնուկ — ամռանը հասնող
 (մրգեր):
 ամօթում — ամօթից, ամթի պատ-
 ճառով:
 այլաուկ — ուրիշ ազգի պատկանող,
 ոչ հայ:

անտրուկ — անհուկ, գործածվում է միայն «անանուկ օր» կապակցությամբ մեջ:
 անալի — մեջը ծեծած ընկույզ լցրած զեղձ:
 անաղղթաց — անաղուհաց, երախտածո:
 անգրկլըծիկ — անդամալուծ:
 անգրտանաղ — անդամալուծ:
 անգյուլ — ծուլ ($<$ անկեալ):
 անգլըվել — անդամալուծ դառնալ:
 անէկ — չհասած (խմոր):
 անէղ — գորարի գործիքի աղեղը:
 անէսկըշոր տնէլ — խիստ անիծել:
 անիծելով վնասել:
 անըռուկ — ոսպ, կանեփ և այլն, որ ծեծելով լցնում են կերակուրների մեջ:
 անըսպէս — չար, լկտի:
 անթըրոց — թոնրի կրակը խառնելու երկար փայտ:
 անիծուկ — անիծած:
 անիրէս — անպատկաս, անամոթ:
 անիրէսանալ — անպատկաս, անամոթ դառնալ:
 անծէւք — ատամների վրա թել փաթաթած սանր, որ գործածում էին գլխից անիծը հանելու համար:
 անծոտ — անծոտ:
 անծոտ պուճուճակ — անծոտ, ծոծրակին անծինքը ունեցող:
 անկյտի տէյլօր — ժամ ու ժամանակ չճանաչող (պրսկ. gāh — ժամանակ):
 անկրուէլ — չկտրված:
 անպէրան — 1. անբերան, 2. քիչ ուտող:
 անվէրվերի — անմարդաբնակ, ամայի:
 անտիյվել — գնալ (անարգ):
 անտիրական — տեր չունեցող:
 անքյաշ — անբաշ:
 աշան — սփռած կալը:
 աշանէլ — խրձեքը ցրել՝ կալսելու համար:
 աշկըրուսնք — աչքալուսանք, ավետիք:
 աշկըծակ — աչքածակ, ագահ:

աշկըխըրոց — ակնթարթ:
 աշկըկապուկ — 1. մանկական խաղ է, 2. ձեռնածու:
 աշկըկապուլթոն — ձեռնածու թյուն:
 աշկը կրօղ — աչքի գրող, ատելի:
 աշկըպոց — աչքարաց, շրջանայաց:
 աշկըցավ — աչքացավ:
 աշկով տալ — աչքով վնասել:
 ապէր — մեծ եղբայր:
 ապըռկըվել — անմեղ տեղը խոտքով հարձակվել մեկի վրա:
 ապուր — թանով սպաս:
 ապրեմ-չապրեմ — բույս, որ ունի փոքրիկ, կապտավուն տերևներ:
 առակէլ — խայտառակել, անպատիվ անել:
 առանակ — գործածվում է միայն «առանակին չկա» կապակցությամբ մեջ, նշանակում է չնմանը չկա, նման վատը չկա:
 առատընթառ — վաղ առավոտյան, արշալույսին:
 առատվիկէ(ն) — առավոտվանից:
 առատվորէ — առավոտվանից:
 առտուր — առետուր:
 արտուրական — առետրական:
 առնակավոր — չար, կատաղի:
 առնըվել — նեղանալ, վերավորվել:
 առնօվի — գնված:
 առշըթոթիկ (մակրայ) — ձեռքերի և ոտքերի վրա (քայլելով):
 առչինէկ — անդրանիկ:
 ասէղաման — ասեղաման:
 ասկյորի — խաղողի տեսակ՝ բարակ սպիտակ կեղևով:
 ասմուէք — ծես:
 աստըվոր — աշխարհ. գործածվում է չօր — աստըվոր՝ կապ. մեջ:
 ավարական տնէլ — վռնգել, մոլո-րեցնել:
 ավարական ըլէլ — մոլորվել:
 ավարէկ — 3 տարեկան արու գոմեշ:
 ավէլիւկ — ավելուկ:
 ավըլցուկ — ավելացած:
 ավըլիւսկ — մնացորդ:

տախտկյ — ձմեռվա համար պատրաստած պաշարեղեն, նաև՝ որևէ բանի վերջը, վերջին մնացորդը:
տըմտդին — կարգին:
տըան — տաք տեղ, հարթավայր:
տըանք — տարածութիւն երկու առարկայի միջև, ժամանակամիջոց երկու անցքի միջև:
տըտրմունք — արարք:
տըվկըպոց — արևը ծագելու ժամանակը, արեածագ:
տըվմըտոց — արևը մտնելու ժամանակը, արեամուտ:
տփլքփէլ } — ձեռքը այս ու այն տփլքփորէլ }
կողմը տանելով շոշափել, ման գալ, խաբխափել:

թազու — սայլի մասերից մեկը:
թա — անշուշտ, իհարկե, ապա ինչպես:
թալաթյ — խառնուտիկ:
թալէն — հողե աման, կովկիթ:
թամփ — բաց թաթի բուռնցք, կուռփ:
թամփել — մեկի զխիսն բաց թաթով խփել:
թամփըկօտ տնէլ — մեկի զխիսն բաց թաթով մի քանի անգամ խփել:
թանօկա — կեռ փայտ, որով հավաքում են հնձած հասկերը:
թաս — գրազ:
թաթխտյէլ — բլանդել:
բէզըրէլ — վատաբանել, մեկի մասին վատ ասել:
բէլաթա — մի բանի բերան:
բըզըրդալ — դանդաղ գործ անել:
բըզըստէլ — հրհրել:
բըթըլէլ — քանդել, լուծել:
բըթըլվէլ — քանդվել, լուծվել:
բըթիկյ — կախարդական գիր:
բըժուր — քաղհան:
բըժուրէլ — քաղհանել:
բըլդուղ — այտ, թուշ (ուռեցրած):
բըլընգապ — խեղճ ու կրակ:
բըհում իկյուլ — գոյանալ, առաջ գալ:

բըղլուր — ճմլած խաղողի մնացորդը, որից օդի են քաշում:
բըմբուլ — փետուր:
բընդէլ — մեծ կարերով կարել:
բըռըրթէլ — հրհրել:
բըռու } — ոչխարի մայիլը:
բըռըրու }
բըռթէլ — հրել:
բըռիկյ — դուրսավառ խոտ է, որ գործածում են որպես կաշան:
բըստել — հրել:
բիւնիկյ — նեղ բերանով ծղոտե զամբյուղ:
բէօլօնէն } — միջատ:
բըլէօն }
բօխախ — չաղ մարդկանց զգի տալից կախված մեծ ծալքը:
բօռալ — գոռալ:
բօռըրուլ — գոռգոռալ, աղաղակել:
բօռըրոց — գոռգոռոց, աղաղակ:
բօրանի — դռամով կերակուր:
Գըլզըլիկյ — որևէ առարկա, որ կուրելի է զլլացնելով քշել գետնի վրա:
գըլզոն — աղոցով կտրած հաստ կարճ փայտ:
գըխկալ — բխկալ:
գըխկոց — բխկոց:
գյուլէօշ — սոխի տերեւները:
գլէժ — խելացնոր, ցնորված:
գլէժանալ } — խելքը գցել, ցնոր-
գլէժոնէլ } վել:
գլըլիւլ — ցորենի մեջ աճող մուսխոտ:
գըռ — քոս:
գըռզըռալ — գոգռալ:
գըռզըրոց — գոգռոց:
գըռդիկյ — սինձի նման բույս է:
գըռըշտէլ — հրել, բռթել:
գըռմըռալ — շան մուտալը:

զբաժնոց — շան մուտոցը:

զբռնել — քննեցնել (անարգ.):

զբոստել — ջոսոտել:

զբոսել — խիստ ծեծել:

զբոսոց — խիստ ծեծ:

զբրզբժել — չափազանց թթվել (խմոր, մածուն, թան և այլն):

զբրմբխել — թաց իրերի տաքանալը և գոլորշի արձակելը:

զօմփ — բուռնցք, կռուփ:

զօմփել — բուռնցքով խփել:

զօնչօ — մեծազլուխ:

Դոդէօ — քույր, մեծ քույր:

դադդըզան — նախշած փայտ, որ կախում են անասունների վզից (պրսկ-
dag — խարան):

դադդըզուկ — եղինջ:

դան — 1. կես օր (ոչ թե կեսօր),

2. անգամ:

դանդուռ — փրփրեմ. բանջար է:

դէլ — քած, էֆ շուն (անարգաբար ասվում է նաև վատ վարք ունեցող կանանց):

դէլանալ — անասականալ, պոռնկանալ:

դէլթոն — անասակություն, պոռնկություն:

դէն } — անտեղից:

դընդալ } — շարժվել, վեր ու վար
դըյդընդալ } բարձրանալ-խնկել:

դընդալ — կամաց շարժվել:

դընդընալ — դանդաղ, ցածր երգել:

դըմբոզ — թմբուկ, որի վրա մատնե-
րով են նվագում:

դըմբոռչիկ — փափիկ:

դըմբօ — բան չհասկացող, հիմար:

դընդընբօ — խաղողի տեսակ՝ սև, կլոր
հատիկներով:

դբբ } — որտեղից:

դբբ-դբբի խաղողեցել — խիստ շարձա-
բել, նեղել:

դութմա — սեխի տեսակ է:

դօդ — կերակրի մեծ աման (հողե):

դօզան — խոշոր հավ, աքլոր:

դօխազ — ջրադաջ փայտյա ձառա-
բը, որտեղ ցորենն են լցնում:

դօղ — սալի անիվին անցկացրած
կլոր երկաթյա օղակ:

դօր — կարգ, հերթ:

դօրէդօր — մեկ ընդ մեջ, հերթով:

Ջաղ — լուցկու կողքը, որի վրա
քսում են հատերը:

զողզիկ — հողե ամանների ջարդ-
ված մասեր:

զոմբ — ջրադաջաբարի վրա նստած
ալյուրի մանր փոշին:

զոմխորել } — անով լցվել, զար-
գախախորել } անհեղ, սարսա-
փել:

զանց տնել — թաքցնել, պահել:

զատ — բան. զատ չլիս զբան չկա:

զատ — հեռու:

զատամանց — հեռուստ, հեռվից:

զատանալ — հեռանալ:

զատիկ — 1. զատիկ, 2. կարմիր մի-
ջատ:

զորգտնդ — երկյուղ, ան:

զորգտնգել — զարհուրել, խիստ վա-
խենալ:

զորգտնդըկոխ տնել — սաստիկ վա-
խեցնել, զարհուրեցնել:

զորգտնդըկոխ ըլել — սաստիկ վա-
խենալ, զարհուրել:

զարնջի — ծնատ, անբուն:

զրիկալ } — անախորժ ձայն հա-
զրիկըկալ } նել, չիկալ, չըխ-
չըխկալ:

զրիկալ — ծեծել:

զրիկալ — ծեծել:

զրխտըվել } — ուտել (անարգ.):
զրխտըյվել }

զըպըռտիչ — բան, սարք:

զըզոտ — դռան փականքի բիզան

զըլամա — մեծ, անազին:

զըլըռնել — անգործ թրև դալ:

զըրինդ — կայտառ, աշխույժ:

պիւտ — բոլոր, ամբողջ:
 պու քյոշել — հարձակվել:
 ԳՕԼ — կաշու երկար շերտ:
 ԳՕԼԱ — շորի երկար շերտ:
 ԳՕԼԷ — շերտ-շերտ կտրել, պատռել
 (կաշի, շոր):
 ԳՕԽ — 1. բանջարեղենների դալար ցո-
 ցունք, 2. բանջարի տեսակ:
 ԳՕՊԱԼ — երկար փայտ, մահալ:
 ԳՕՄՓ } — կռահ:
 ԳՕՓ }
 ԳՕՓԵԼ } — կռահել:
 ԳՕՓԵԼ }
 ԳՕՓՈ — խոշոր:
 ԳՕՐԵԼ — կարողանալ. ուժըս չի զօրելի
 «չեմ կարողանում, ուժ չունեմ»:

 Էծիւ պրտուկ — խաղողի տեսակ է:
 Էնկըլիւէն — առաժողոր վաղ:
 Էջըզել — ձանձրանալ, տաղտկանալ:
 Էրէրմանի — թշվառ, թափառական:
 Էրթիս — երդիկ:
 Էրկյընըվիզ — երկարավիզ:
 Էրնըխում } — արյունախում:
 Էրնըխում }
 Էրնըկօլօլ — արյունահոլոլ:
 Էրնընապաղ — արյունաճապաղ:
 Էրնըտեր — աբյան տեր:
 Էրնըբամ — արյունաբամ:
 Էրիւն տնել — կռվել, մարդասպանու-
 թյուն անել:
 Էրիւնլըվիկյ — արյունաշաղախ, արյու-
 նոտված:
 Էրիւն քըցել } — կռվել, հայհոյել, ծեծ-
 Էրիւն տընել }
 Կըրտուք սարբել:
 Էրիւն-քըտընըջ — արյուն ու քրտինք՝
 իրեկ հետեանք ծանր աշխատու-
 թյան:
 Էփուկ — եփած:
 Էփուն — եփած:
 Էքլէզէն — էգեր:

 Ըշկալ — նայել:
 Ընշիւկյ — մինչեւ:
 Ընցուսկ — վիժած երեխա:

Ընցուցել — 1. անցկացնել, 2. երե-
 խան վիժել:
 Ըռել — խռովել, վերափոխել:
 Ըսկյի — բնավ, ամենեին:
 Ըստըկել — մաքրել:

 Թուգյուլ — կարի տեսակ է:
 Թուգյըլէլ — կարել:
 Թոթ — 1. ճանկ, ձեռք, 2. նժար:
 Թոթ — սայլի մասերից մեկը:
 Թաթալօշ — ապտակ:
 Թաթալօշէլ — ապտակել:
 Թոթման — ձեռնոց:
 Թուլէլ — զցել, շալքտել:
 Թուլթըլէլ — անձրեկ կաթիլներ:
 Թուլուկ — զցած, նետած:
 Թոխտիկյ — կենալը փափուկ ձու:
 Թաղ — գետնատարած բույսերի
 (ձմերուկ, վարունգեալն) Թուփ:
 Թանգանոց — Թանկ գին ունցող:
 Թանկագին:
 Թու — հավերթ Թառելու տեղը:
 Թուէլ — Թառել, Թառի վրա նստել:
 Թուլան — չքնաղ, գեղեցիկ:
 Թումո — խաղողի սարփին:
 Թուփ — ձուկ բռնելու հարժաքանք:
 Թոտոգյ — գլխարկի տեսակ է:
 Թովչոգյ — բահի ախ փայտե մո-
 սը, որի վրա խփում են ոտը
 փորելիս:
 Թարթափ — աչքերի կոպերի մազը:
 Թարխուն — Թարբուն:
 Թացան — 1. կաթնեղեն, 2. կթվոց
 անասուններ:
 Թոփըտուէլ — Թափել, շաղ տալ
 (բազմ. Թոփիլ բայի):
 Թոփթոփա — գարեհաց:
 Թոփիւզյ — քաղցի:
 Թոփօփ — Թափած, ձուլած:
 Թաքավոր — 1. թաղավոր, 2. նորա-
 պսակ փեսա:
 Թոքիւլթուկյ — քաղհան անելու գոր-
 ծիք:

 Թաֆ տալ } — Թափ տալ, Թափահա-
 Թափ տալ }
 րել:

Բըբըզ — ըստ նախապաշարման՝ հի-
վանդություն, որի ժամանակ կնոջ
երեխաները մեռնում են:

Բէթիէլ — աքլորի՝ հալին գուգավորելը:

Բէլէլ — Թիւիլ, ասեղին Թիւ անցկաց-
նել:

Բէլմաշ լիէլ — խիստ մաշվել:

Բէլ-Թէլ — հատ-հատ, Թելերով:

Բէլթէլուկ — բանջարի տեսակ է:

Բէթ — 1. դեպի, 2. կողմ:

Բէզ — չեղջ:

Բէզէլ — շեղջիւ, դիզիւ:

Բէռ — մեծ խուրջին:

Բէվըթիկունք — Թիւ ու Թիկունք, օգ-
նական:

Բըթվաշ — փոքր ինչ Թթու:

Բըթիւ — Թթու դրած կաղամբ, վարունգ
և այլն:

Թիյա — գանակի կտրիշը, շեղբը:

Թըլօզէլ — խարելով համոզել:

Թըլֆէլ — Թուլանալ՝ շոգից, աշխատան-
քից և այլն:

Թըլպէլ — ամպել:

Թըխըմէր — ճտեր հանած հավ:

Թըխտմոր — Թթված խմոր, որ չօգտա-
գործում են որպէս մակաղա:

Թըլթընգալ — հանդարտ լաց լինել:

Թըլթընգոց — հանդարտ լաց լինելը:

Թընթոսել — անպատեհ խառնել, ձեռ-
նահարել:

Թըռանա — փաղր:

Թըռանա տնէլ — ծաղրել:

Թըռթըռիկ — խիստ բարակ:

Թըսթըս — կամաց գործող, դանդաղա-
շարժ:

Թըստան բէօլեօ — սև միջատ է, որ
անախորժ հոտ է արձակում:

Թըրթըփէլ — վերջացնել, վերջ տալ
(ուտելիքի համար):

Թըրփօշ — փարթամ, խոշոր:

Թըրփօշանալ — փարթամանալ, մեծա-
նալ:

Թըրթէլ — անասունների աղբէլը:

Թբփէլ — ծեծել:

Թրփրոտալ — Թփրոտալ:

Թըփթըփէլ — որևէ բանի մի քանի
անգամ խփել (բազմ. քրփիլ
բայի):

Թրփոսկ — ծեծ:

Թոշպէրան — կես հոծարությամբ,
կիսասիրտ:

Թիւթոգլ — եղեգնյա սրինգ, փող:
Թումբ — 1. Թումբ, 2. ալգու հողա-

— Թմբեր:

Թուր — 1. Թուր, 2. Թրանկիփայա,
որով ամբացնում են սալի լուծը:

Թուփ — տերև:

Թիւքլըմուր — Թուր ու մուր, նա-
խատինք:

Թօզի — երեսը ծածկելու քող:

Թօխի — երկու տարեկան ուխար:

Թօնէլ } — Թառամել, Թարաժմել:
Թօնօնէլ }

Ժամ — եկեղեցի:

Ժամխար — եկեղեցու սպասավոր:

ժառա

Ժոնգլ — 1. Ժանգ, 2. ցարենի հիվան-
դություն:

ժողկլ — երկրաշարժ:

ժընգընէլ — երեսը Թթվեցնել:

ժիւկլ — ժամանակ, միջոց:

ժօղըստէլ — հավաքել (բազմ. ժօղէլ
բայի):

ժօղօկըան — հոց հավաքող, մու-
րացկան:

Իզըկուրիս տալ — հետքը կորցնել:

Ինգլավոր — ընկնավոր, դիվահար:

Ինգլավորիւլ — ընկնավորել, դիվա-
հարվել:

Իշթօր } — Ինչպես:

Իշիօ }

Իրէսըրէս — առերես:

Իրէսըրէս տնէլ — առերեսել:

Իրէսծէծանք — երեսծէծանք, նախա-
տինք:

Իրէսօվ — անամոթ, չբաշխող:

Իրկըվիկէլ(ն) — Իրկվանից:

Իրկըվորէ — Իրկվանից:

Լաթ — մաշված շոր, ձորձ:

լալա — ծաղիկ:

լուկան } — լացկան, շուտ լաց եղող:
լուսկան }

լակ — բկլիկ, բկլատ:

լակ — շների կերակուր:

լակոտ — 1. երեխա, ճիծ, 2. շան ձագ:

լոդ — փշաքած ձու:

լոդանալ — փշանալ:

լաճ — տղա, ուսուր:

լոմբոկ — խանձարուրի լայն շորը,
որով օրորոցում կապում են երե-
խային:

լոմէլում — պռնկի պռնկ, լիքը:

լամուկ — քրդի տղա:

լամփուռ — փայտի մեծ եղան:

լոնգյուռ — լարախաղացի փայտը:

լանդըլուվիւղ — սրիկա, անպետք ու
անպիտան մարդ:

լանտիկ — օրորան:

լոշուռ — լիտի, ճղճղան, կոմբար (կին):

լառթակ — թանձր, թանձրացած
(արյուն):

լալանալ — 1. լալանալ, 2. առողջանալ:

լորան — բրդի կամ մազի հաստ թել:

լափ — բոլորովին, լրիվ:

լափո — ալիք:

լափո տալ — ալիքածել:

լափիւկ — տափակ քար, որով ման-

կական մի խաղի ժամանակ խփում,
հանում են մանր քարերը:

լոքօշ — լայն:

լեզվանի (կ) — լեզվանի, շատախոտ:

լեթվել — շատ ուտելուց զգվել:

լեթել — ծեծել:

լենք — լայնք:

լենք-լենքլենք — լայնքը և երկայնքը:

լեռթ — թանձր, գունդ-գունդ եղած
(արյուն):

լեռ քար — որձաքար, ապառաժ քար:

լիծ — խիստ ողորկ:

լիւ — տիղմ:

լինգ — նիզ:

լինգլել — նիզել:

լելկըվել — պապանձել, լուռ մնալ
(պրկ. լալ Շհափք):

լելլելկալ — շարժվել, երեւալ:

լելկել — 1. ջրով թրջել, 2. ծեծել:

լելկըվել — 1. խիստ թրջվել, 2. մըր-
գերի փափկելը, ճկվելը:

լելճել } — ճմլելով տրորել:
լելճորել }

լելտիկ — գիւղ, պարարտ, դեր:

լելլըտել — լպտել, լիզել:

լելկել — 1. լկել, 2. շատ խմել,
հարբել:

լըլըղալ — գիրությունից մտեր
շարժվել:

լըլըղել — խառնել, պտորել:

լըմկել — բուքը կամ բամբակը տը-
րորելով ամբացնել:

լընգալ } — 1. տատանվել, շարժ-
լըլընգալ }

վել, 2. ծուռ քայլել, կաղալ+
լըպուկ — երեխա, երեսին դեռ մազ
չբուսած:

լըսկան — լծկան, լծող անասուններ:

լըվտիկ — վաքք:

լըփ — ափ, բուռ:

լըփըստալ — սահել, սողալ, հանկաքծ
ձեռքը չպահել և ձեռքից ընկնել:

լըփօշ — շատ լայն:

լոք — զեղծի տեսակ է, կորիքը փայծ
է լինում մտին:

լոկ — ողորկ, կոկ:

լոկանալ — ողորկանալ:

լոկիճ — ողորկ, կոկ:

լոսասող — լուսասող:

լոսըթաթախ — լուսաթաթախ, լույ-
սով պատած:

լոսըտէմ — լուսադեմ, լույսը բացվե-
լու մոտ:

լօլօղիկ — նեղ և երկար:

լօխալ — պլոկել, ալի կողողտել,
հափշտակել:

լօխպըվել — մաշկը պլոկվել:

լօղակ — լեղակ:

լօղլօղ — նիհար ու երկար:

լօղօղել — բսել, ծեփել:

լօշ — լալաշ:

լօռ — պանրաջրի կտրվածք:

Պազ — գիծ

խաղաղուն թէպէտ — անասունների
փորի այն աղամբը, որտեղ կուտակ-
վում է աղբը և անցնում աղբիները:

խաղէլ — գծել:

խոժ — խաժակն, կապուտաշյա:

խորմաշ տնէլ — հալ ու մաշ անել,
մաշել:

խորմաշ ըլէլ — հալ ու մաշ լինել,
մաշվել:

խորիւտ — շուտ հասնող խաղողի տե-
սակ է՝ երկարուկ զեղնաժեռ հատիկ-
ներով:

խալվար — 30 փուլթ:

խախալ — մեծ ծակերով մաղ:

խախանդ — հարհանդ, հանգիստ, խա-
ղաղ:

խախանդէլ — խաղաղվել, հանգարտել:

խախի տնէլ — խախառակել:

խախի ըլէլ — խախառակվել:

խախտուն — հարսանիքի երեկոյան,
հարսի տանը պարելը:

խաղ — 1. երգ, 2. պար:

խաղալ — 1. խաղալ, խաղ անել, 2. պա-
րել:

խաղ ասէլ — երգել:

խամափոր (խարս) — հնազանդ, հեղ,
խոնարհ:

խամբրուսկ — համբանք:

խամտէս տնէլ — համտեսել, մի բանի
համբ փորձել:

խոյան — մանրած կալ:

խոնգյուլ — հանդուլց:

խաննէլ — սատկել:

խանձրուսկ } — խանձած շոր, որ դնում
խանձրութիկ } են վերքի վրա:

խաշ — թթխմոր:

խաշիկ տնէլ — արտը բաղելուց հետո
մնացած հասկերը հավաքել (հասկ
անել):

խաշիլիւմբիւր — զրամ, որ զցում են
եկեղեցու գանձանակի մեջ:

խառող — հյուսն:

խառողթան — հյուսնութիւն:

խառըկաթ — խաչերկաթ, որ դնում են
թոնրի վրա, ամաններ դնելու համար:

խառնըստուն — հարսանքատուն:

խառնըսփոր — հարսանքափոր:

խառտ
խառտը քար } — գործիք սրելու քար:

խասկան — հացահան:

խաստըկլօթ — հաստագլուխ, բթա-
միտ:

խաստըկող — հաստակող, համառ:

խաստըկըռուկ — հաստ շրթունքներ
ունեցող:

խաստըվիկ — հաստավիկ:

խաստըփոր — հաստափոր, փորը մեծ:

խասփոր — լոկ օրահացով աշխատող:

խավիծ — ալյուրով և յուղով պատ-
րաստված կերակուր է:

խատ — 1. հատ, 2. աչքի բրի վրա
գոյացած միս:

խատուցէլ — սատկացնել:

խարատէլ — խարկել, բովել:

խարսըխուր — հարսի տանողները
(< հարսնահյուր):

խորէօր — արոր:

խորէօրէլ — կրկնավար անել:

խափլան — խաբող:

խափըռտել } — խաբել, խաբիւրել.
խափիւրվել }

(բազմ. խափել բայի):

խափտ խանէլ — խաբելով ու հա-
մոզելով մի բան անել տալ

(< հավատե հանել):

խէթէլ — (< խաթել):

խէլքըկըտուր — խէլքակտուր, հա-
վանական, հասկանալի:

խէխտըտել — չարչարելով խեղդել
(բազմ. խէխտել բայի):

խէսկան — հեծնելու գրաստ:

խէտ — 1. հետ, 2. անգամ:

խէտս ինէլ — 1. թշնամանալ, 2. կա-
տակ անել:

խէրըղնամ — հերու չէ մյուս տարի,
նախանցյալ տարի:

խէրըղնըվիկէ(ն) — նախանցյալ
տարվանից:

խէրըղնըվորէ — նախանցյալ տա-
րվանից:

խէրիք — բավական:

խէրիքէլ — բավական լինել:

խէրվիկէ(ն) — անցյալ տարվանից:
 խէրվընէկ — մի տարեկան (անասուն):
 խէրվորէ — անցյալ տարվանից:
 խէրիւ — անցյալ տարի:
 խըզխըզ — խզխզացող:
 խըզխըզալ — խզխզալ:
 խըզխըզոց — խզխզոց:
 խըժըրժալ — աչքերի դեմ մուծ ու
 լույսի իբար խառնվելը:
 խըժխըժա — անասունների վարակիչ
 հիվանդութիւն է:
 խըժվըժալ — միջատների եռալ-դեռալը,
 շարժվելը:
 խըլէլ — հափշտակել, կորզել:
 խըլիւլէլ — իբար ձեռքից քաշքշելով
 հափշտակել, կորզել, գնել (բազմ.
 խըլէլ բայի):
 խըլիւլուկ — վրա պրծած գնել, հաժա-
 քել, առնել:
 խըվըլալ — գեռալ, շարժվել:
 խըվըլան — շարժվող, գեռացող:
 խըվըլիկ — շար ողի:
 խըմիշկ — խմիշք՝ գինի, օղի և այլն:
 խըմխըմէլ } — հողի շատ ջուր վերց-
 խըմխըմվէլ } նելը, լավ ծծելը:
 խըմուկ — խմած, հարբած:
 խընգը ժաղիք } — անթառամ ծաղիկ:
 Մարյամը լալա }
 խընիթ — հին ժամանակներից, հնուց:
 խըշխըշալ — խշխշալ:
 խըշխըշոց — խշխշոց, շըշյուն:
 խըշկէլ — մի անգամից վառվել-նստել:
 խըշմար — հենակ, որ դնում են վազե-
 րի տակ:
 խըշմարէլ — խաղողի վազերի տակ հե-
 նակներ դնել:
 խըթխըթիկ — ոսկրանման միւս:
 խըռժիկ — տիկնիկ, խաղալիք:
 խըռճամ — խուլ, պալար:
 խըռփուկ — ցորենի մեջ բուսնող տա-
 քեկանանման բույս:
 խըռուկ — մաշված սապոնի մնացորդ-
 ները:
 խիժ — 1. խեժ, 2. անասունների ծը-
 ւընդից հետո առաջին օրերի կաթը:

խիյազան — այգու տախտակներն
 իրարից բաժանող ճանապարհ,
 բաց տարածութիւն:
 խինած — 1. հինած, 2. ոստայն:
 խինձ — սինձ:
 խոզան — հնձած արտ:
 խոթէլ — մտցնել, խրել:
 խողփորիկ — հող փորելու տեղ:
 խորթանոց — զանազան իրեր գնե-
 լու սենյակ:
 խորթէլ — մաքրել, հարգարել:
 խորիզ — յուղի մեջ տապակած ալ-
 յուր, որ դնում են դաթայի
 խմորի մեջ:
 խում — խում, խմվել, համը:
 խիւշիւր — ցախի մանրուք, խոխի:
 խուրիկ — գութանի կամ սայլի
 երկրորդ լուծը:
 խուրիկյավոր — երկրորդ լծի հոտազ:
 խուրուզակ — հիվանդութիւն, որի
 ժամանակ ձայնը կտրվում է,
 շունչը ծանրանում:
 խէօլխէօլ — քարանձավ:
 խօլընէլ — աչքերը շնդել, ծուռ-ծուռ
 շեշտակի նայել:
 խօռէլ — աղահաբար ուտել:
 խօռէլ — ոլորել:
 խօռնկէլ — պահել, թաքցնել:
 խօզան — սառը ջուր, որ խառնում
 են տաք ջրի հետ՝ սառեցնելու
 համար:
 խօզան տնէլ — տաք ջրի հետ սառը
 ջուր խառնել:
 խօտազ — հոտազ, ծառա:
 խօթո } — սիրուն, գեղեցիկ, լավ:
 խօթօտիկ }
 խօթօթոն — գեղեցիկութիւն:
 խօթօտնալ — գեղեցիկանալ:
 խօքէառ — հոգեառ:
 խօքէսիօքի կուրսէլ — հոգով-
 մարմնով կորցնել:
 խօքըխան — հոգեհան:
 խօքըխան տնէլ — հոգեհան անել,
 խիստ չարչարել, նեղել:
 խօքըպահուստ — նեղ օրվա համար
 պահած (որեւէ բան):
 խօքին տալ — մահանալ:

խօբքիւր — հորաքուր:

Մալապատիկյ — ոտքերը ծալած:

ժալապատիկյ նըստել — ոտքերը ծալած նստել:

ծալըռտէլ — ծալել, ծալծել (բազմ.)

ծալել բայի):

ծալք — մի տեղ դրած անկողինները:

ծալքըտեղ — ծալքատեղ, պատի մեջ տեղ՝ անկողինները դնելու համար:

ծախըծուռ } — ձախ ու ծուռ, անկա-
ծախըծուռ } նոն, ոչ ճիշտ:

ծախիլիկյ — ձախիլի, ձախ ձեռքով աշ-
խատող:

ծախըռտէլ } — ամեն ինչ վաճառել
ծախծըխէլ } (բազմ. ծախել բայի):

ծախկըտար — ծաղկատար, չենշոտ:

ծախկէլ — 1. ծաղկել, 2. հացի բորբոս-
նելը, 3. արևի ծագելը:

ծախորթ — ձախորդ, անճաջող:

ծախսարար — վաճառող, խանութպան:

ծախու — վաճառելի:

ծախաշկ — ծախաչք, ագահ:

ծախաշկթոն — ծախաչքություն, ագա-
հություն:

ծախոց — ծախոց, խիթ:

ծամէլիւ — մի ծամելու շափ (ծամոն):

ծամծըմէլ — 1. ծամծմել, 2. փխ. մի բան
դժկամությամբ ասել, չուզել ասել:

ծամըռտէլ — ծամծմել (բազմ. ծամել
բայի):

ծամոն — մաստաք:

ծալվէլ } — ծալ և ծալեր բացվել,
ծալծիվէլ } ծալվել, ծալծվել:

ծանդոած — հղի:

ծառվու — ծարավից, ծարավի պատճա-
ռով:

ծասկ } — շինության տանիքը:
տասկ }

ծաղըրէլ — շատախոսել:

ծաղըրմաղ — ձալարամաղ, մաղ, որով
մաղում են ձալարը:

ծաղմաղ — մաղից շինած մաղ:

ծափ — հողե աման, որի մեջ լցնում
են կաթ, թան և այլն:

ծաք — գոմշի ձագ:

ծաք — վարտիքի նստատեղի կա-
րնկած մասը:

ծէթ — մանր, փոքր:

ծէթուշկ — որևէ բանի (ծավարի.

աղի և այլն) մանրը:

ծէռըվոտէ ինէլ — խիստ ծերանալ,
աշխատանքի անընդունակ դառ-
նալ:

ծէռըվոտ ինէլ — աղաչել, պաղատել:

ծէռնըմէլ — գործածվում է գործ.

հոլ. «գործ ծէռնըմէլով», նշ. նրա
մեղքով, նրա ձեռքի մեղքով:

ծէռնըպոց — ձեռնաբաց, առատա-
ձեռն:

ծէռնըտու — ձեռնտու, շահավետ, օգ-
տակար:

ծէք — ձեռացազիր:

ծէք քյոշել — ստորագրել:

ծէքըլէլ — ձեռքով մի բան շոշափել,
մածել:

ծէվէլ — 1. ձեւել, 2. եղունգներով
կամ ճանկերով պատռել:

ծէվըռտէլ — եղունգներով կամ ճան-
կերով պատռտտել (բազմ. ծէվել
բայի):

ծէտուկ — մանր որդեր, որ առաջո-
նում են մի վրա:

ծէտուկ տընէլ — որդենի, որդերով
պատել:

ծէփան — կոտորած տամանի ծեփ:

ծէք — արևի առաջին հառաքայթ
(<ծագ):

ծըզմէն — ժամանակից շուտ կըծքից
կտրված (երթիս):

ծըծիւմ — խնոցի:

ծըծիւմ խէզնօղ — կախարդ:

ծըծիւմկոռիկյ — վայրի ծաղիկ է:

ծըկաման — ձկնաման:

ծըկըթէլ — 1. նոր ծիլ արձակել.

2. ատամների նոր գուրս դառն:

ծըղոն — կացնով շերտ-շերտ ձգած
փայտ:

ծըմըկըտալ — ձգձգվել, մարմինը
կոտրատել:

ծըմըռնուկ — աշնանը հասնող
(միրգ):

Ժընաման — անասունների արգանդ:
 Ժընէլ — ձյուն դնել (<ձնել>). կա նաև
 ծնանիլ >Ժընէլ բայը:
 Ժընէռթ — ձյունի վրա երկար նայել —
 լուց աչքերի հիվանդանալը:
 Ժընէռթ — իլիկի երկաթե կեռը:
 Ժընրթկան — երեսա բերած կին:
 Ժընծաղիբայ — ձնծաղիկ:
 Ժընծընալ — ջրի նվազ դուրս գալը
 (փխ. մի բան դժկամությամբ ասել,
 բերանից փախցնել):
 Ժըպատալ — ձայն հանել:
 Ժըպտուն — նվազ ձայն:
 Ժըպէլ — 1. ծռվել, 2. գծվել, խելագար-
 վել:
 Ժըսկյէր — կաթնակեր:
 Ժըվադորվել — թռչունների, մարդկանց
 տեղափոխվելը, բնափոխվելը, փախ-
 դնելը:
 Ժըվատել — օվեն-օվեն պատուել:
 Ժըվար — ձկների բները:
 Ժըվարէլ — թռչունների բնափոխվելը,
 ճտերի՝ թխսի տակ պատասպարվելը:
 Ժըվճիւր } — ձափարով, յուզով և ձվով
 Երվճիւր }
 ջրալի կերակուր է:
 Ժըրածիկ — հոգե փոքրիկ աման կան-
 թով, որով ջուր են խմում:
 Ժիծ — ստինք:
 Ժիծ տալ — երեսային կուրծք տալ:
 Ժիրանխասուկ — դեղին թիթեռ է, որ
 երևան է գալիս ծիրանը հասնելու
 ժամանակ:
 Ժիւն-ծըմէն — ձյուն-ձմեռ, ձմեռվա
 ցուրտ ժամանակը:
 Ժուռ — 1. ծուռ, ոչ ուղիղ, 2. դիծ, խելառ:
 Ժուռլիղ — ծուռլիղ, պարանոցը ծուռ:
 Ժուռպէրան — ծուռբերան:
 Ժուփկ — կախված թել:
 Դաթիլթէլ — կաթիլ-կաթիլ թափվել,
 թեթե անձրև դալ:
 Կաթուշկ — կաթիլը, կաթիլը:
 Կաթբամ — փոքրիկ մաղ, որով կաթ են
 քամում:
 Կաթօվ շիլտ — պոթով և ձափարով ճաշ:

կաթ պանիր — թել-թել պանիր:
 կալ տնէլ — կալսել:
 կալմէլ տնէլ — շրջապատել:
 կալոց — կալի սկսվելուց մինչև վեր-
 ջանալու ժամանակամիջոցը
 (փխ. տոտո):
 կալվոր — կալ անող:
 կախան — ձմեռվա համար կախած
 խաղող, տանձ, ալիւս և այլն փայտը,
 որի վրա կախում են խաղողը:
 կախանացու — կախանի համար պի-
 տանի:
 կախըլըլթ — կտրելուի, գլուխը
 կախ ման եկող, մարդախույս:
 կախըլթու — դանդաղաշարժ, անշը-
 նորհը:
 կախկալ — փայտի երկու կողմերում
 կախված դուլերի՝ ջուր բերելու
 համար:
 կախօլի տանձ — ուշահաս մեծ
 տանձ է, որ կախելով պահում
 են ձմեռանը ուտելու համար:
 կակալ — կեղևը պղկված ընկույզ:
 կակըղնալ — փափկել:
 կակող — փափուկ:
 կակողիբէս — զիջող, ամաչկուտ:
 կակօ — հորեղբայր:
 կամկար — հանգարտ, դանդաղ:
 կայնամանց — կանգնած:
 կան — թելի ոլորքը, ոլորելը:
 կանաշ-կարմիր — ծիածան:
 կանէլ — ոլորել, իլիկով կամ թեշով
 մանել:
 կանթ — ունի, բռնատեղ:
 կանթանի — կանթ ունեցող:
 կանթէլ — ձեռքերը կողքին դնել:
 կանիճ — փորագամ, լուծ:
 կապ — փորկապություն:
 կապան — կապիչ:
 կապը կրէլ — փխ. սանձաքձակ
 դառնալ:
 կապըտէլ } — կապել, կապկապել
 կապկապել }
 (բազմ. կապել բայի):
 կապը բայշել — փխ. դոպի:

կապոց — ծրար, բոխա:

կապուտ խազ — կապուտ հազ կոչված հիվանդութիւնը:

կասէնաս — ասես թե, կարծես թե:

կատար — աքաղաղի, հավի ցցունք

(փխ. մարդու գլուխ. կատարը տանիցավ «գլուխը տաքացավ»):

կատիկ — շնչափողի բերանը, կոկորդի սկիզբը:

կարկատ — աղանձ (փխ. չոր):

կարմրեխտ — կարմրահատ. ցորենի տեսակ:

կարմրուկ — մանկական հիվանդութիւն է:

կացրեւա — աւաճող, տատանվելով:

կըդի — այծ:

կըղբական — վճռական, վերջնական:

կըզվէլ — կորանալ, մեջքը կռացնել:

կըթէլ — թեթեւ կարել:

կըթու — կթվող, կթան:

կըլըկոնձի տալ — գլխիվայր շրջվել:

կըլխանց տնէլ — վատ կերպով կատարել, գլխառադ անել:

կըլխանք — ցորեն, գարի մաղելու ժամանակ մաղի երեսին հավաքված անմաքուր մասերը:

կըլխալոր — ամուսին, մարդը (<գլխավոր):

կըլխէլ — վերջացնել, ավարտել:

կըլխըկէր — գլխակեր, վատ, գեշ:

կըլխըպոց — գլխաբաց:

կըլխըվէր — գլխիվայր:

կըլխըցականք — գլխացականք, նեղութիւն, անհանգստութիւն:

կըլխու — լիքը, լի:

կըլմբօզ — թմրիկ, գեր, լիքը:

կըլօձ — անեկ խմոր, այլև անեկ խմորից թխված հաց:

կըլօրակ } — կլոր, կլորիկ:
կըլօրակ }

կըծօվի — շաքարը կծելով:

կըճէ — թուրքի կամ քրդի կին:

կըճէճ տնէլ — քուջուջ անել:

կըճէփ — կեղև:

կըճըճէլ — քանդոտել:

կըմկըմալ — կմկմալ, լեզուն կռալ ընկնելով խոսել:

կընդէլ — խուզել, ածիլել:

կընդուկ — խուզած:

կընջէռ — ճված խաղողի մնացորդը, որից օղի են քաշում:

կըշպէլ — կեղևել (<կճպել):

կըշտանալիք — կշտանալու բան (գործածվում է լիւս կըշտանալիք չի) և նման այլ արտահայտութիւններին մեջ):

կըշտանոց — դռան շրջանակի երկու կողմի փայտերը:

կըշտէլ — փեշերը հավաքել, թեքերը ծալել:

կըշան — կշան, գլուխով առ փայտի խոփով, որով կրակ են կպցնում:

կըռապաշտ — կռապաշտ (փխ. ժլատ, անգութ):

կըռէլ — կտրել:

կըթէլ — ցորենի և գարու հատկ արծակելը:

կըրինձ — խուճուճ:

կըռկըլէլ — 1. ցրտից կուշ գալ, 2. մսի, բանջարեղենի կարծրանալը, երբ զցուռ են տաք ջրի մեջ:

կըռճէլ — որևէ հեղուկ վերցնելով ցամաքեցնել (փխ. վերջացնել, <կըճատել?):

կըռնակ — գրտնակ:

կըռնակէլ — գրտնակել:

կըռտէլ — գինին պարզելու համար մի ամանից մյուսը տեղափոխել:

կըռտէլ — ամորձատել:

կըռտուկ — ներքինացրած:

կըռութ — ցորենի, գարու հասկ:

կըռութ տնէլ — հասկ հավաքել:

կըսկըզգորէլ — կսկծի մեջ լինել:

կսկծալ (<կսկծվորէլ):

կըսկըծու — կսկծից, կսկծի պատճառով:

կըսկըվէլ — կուշ գալ:

կըսկըտուր — կցկտուր, անկապ:

կըսվէլ — շների գուգավորվելը (<կցվել):

կըվանոց — գոմի մեջ փոս, ուր կուտա-
կում են կուռն:

կըվէլ — անասունների աղբէլը:

կըալխան տնէլ — բաժարակի կորիզները
հանել:

կըտըզէլ — 1. կտրվել, 2. կաթնեղեն
կերակուրների փշանալը:

կըրակէլ — 1. հրացան արձակել, 2. հըր-
գեհել:

կըրսկը խող — աթարի մոխիրը:

կըրէճ — ջարդած ամանի տակ, որի մեջ
հավելին ջուր են տալիս, շանը՝ լափ
և՛ ալլն:

կըրկըրալ — կըկրալ, հավի, կաքավի
մեղմ ձայն հանելը:

կըրընգէլ — շտապ զնալ:

կըրընգըխան ըլէլ — շատ հոգնել:

կըրցան — կցան:

կյոլ — հյուսած բանջար՝ չորաց-
նելու համար:

կյոլէլ — բանջարեղեն հյուսելը:

կյոլլան — գալարելու գործիք:

կյոռթասվոր — կարդալ իմացող, ուս-
յալ (<կարդացվոր):

կյոռնարած — զառնարած:

կյոռու տըմոկյ — խաղողի տեսակ է:

կէլիւ խառնիւս — արև ժամանակ անձ-
րեի գալը:

կէխտըկուրիս — կեղտը չերևացնող
մուգ շոր:

կէղովորի — գյուղավարի:

կէղըվըրո — կողմնակիրեն:

կէշ — տգեղ:

կէշանալ — տգեղանալ:

կէշըթոն — տգեղություն:

կէշական — գյուղացիներ:

կէսըմիս ըլէլ — տանջվել, բերանի
ջուրը զնալ:

կէսկյին — կիսագին, էժան:

կէսպէրան — կիսաբերան, ոչ սրտով,
գժկամ:

կէր — անասունների կեր:

կէրըկոխ — շատակերության հիվան-
դություն:

կէրըխում — կերութում, զվարճու-
թյուն:

կյըզկյըզէլ — գզգզել (բազմ. կյըզէլ
բայի):

կյըզրար — գզրար:

կյընդէլ — գնդել, խմորից գնդեր
շինել:

կյիսատիկյ — կիսատ:

կյիսէլ — կիսել:

կյիսրար — կիսրար, ընկերովի ցանք-
անող:

կյիւրոյմուտ — կիրակի օրերի նա-
խընթաց երեկո:

կյիւրպոց — ջրբաց:

կյոլ — 1. գոլորշի, 2. քիչ տաք:

կյոզնիկյ — գաղտնի:

կյիւնդըկըծիկյ — գունդ ու կծիկ,
կուշ եկած, գունդ դարձած:

կոթէլ — 1. որևէ բանի կոթ գցել,
2. անպատվել, հանդիմանել:

կոխէլ — տրորել:

կոխկըստէլ } — ոտի տակ տրորել
կոխընճէլ } (բազմ. կոխէլ բայի):

կոկ — ողորկ, կոկիկ:

կոկէլ — հարդարել:

կոկիճ — ողորկ (բար):

կոդէլ — հաց կամ կարտօթիլ թոնրի
կողին կպցնել:

կոդը ինէլ — համառել:

կոդըկուշտ — կողքերը, մոտակայքը,
շրջակայքը:

կոճ — կորիզ:

կոնդ — ճյուղերը կտրած ծառ:

կոնդ — անդամալույծ:

կոնդանալ — անդամալույծ դառնալ:

կոշտ — պինդ, ոչ փափուկ:

կոշտանալ — կոշտանալ, պնդանալ:

կոշտըպըռոշտ — խորդ ու բորդ,
անհավասար:

կոսպանդ — ուսբանդ:

կործէլ — որևէ աման բերանի վրա
գնել:

կորլոտ — 1. մեծ-մեծ աղացած ձա-
վար, 2. ձավարով և մսով թանձր
կերակուր:

կուզէկուզ — կուզէկուզ, կուացած:

կուզը պարզ տնէլ — կռանալ — բարձրա-
նալ մի բան տեսնելու և ուրիշնե-
րից չտեսնվելու համար:

կուճուռէլ — կծկվել, կուշ գալ:

կուշտը — կողքը, մոտը:

կուռ — քարե ավազան:

կուռիկ — փայտե փոքր աման:

կուռկուռ — հնդկահավ:

կուռկուռլումիշ ըլէլ — գոռոզանալ,

հպարտանալ:

կուռտիկ — մինչև գոտկատեղը հասնող
կանացի զգեստ է:

կուտ — կուտ, հավի կեր:

կուտ — թոնրի մոխրի վրա ընկած և
եփած հաց:

կուտ — բամբակի կորիզ:

կուտապ — բոգոն, որի մեջ լցնում են
ծեծած լոբի, ոսպ և այլն:

կուրիս — կորած:

կօ, կօհյնար || զօհյնար — ահա, ահա —
վատիկ:

կօլօն — կուլտ, դեգ:

կօլօնէլ — կիտեկ, դիդել:

կօլօտ } — կոլոտ, կարճահասակ:
կօլօտիկ }

կօկօ — գլուխ:

կօկօլ — անպոչ (հավ):

կօմբաճ — գլուխը գունդ:

կօշկէլ — կոճկէլ:

կօպալ — մահակ:

կօտան — կեռ փայտ:

կօնէլ — ծռել, թեքել:

կօռլպէճ տնէլ — քշել, հալածել, փախց-
նել:

կօռնակ — կուրակ:

կօվկիթ — կով կթելու աման:

կօտ — 1. գլուխ, 2. ցորենի չափ:

կօտօշ — եղջյուր:

Հոթհոթ — սպառնալիք:

հոթհոթ տալ — սպառնալ:

հոթ — զործիք, որով հավաքում են կալ-
սած կալը:

հոտագ — կատակ:

հոտագ տնէլ — կատակել:

հանք — շուռն:

հաշա — երկնաշառի ցից:

հաշրբաշ — խաղողի տեսակ է՝ մեծ,
սպիտակ հատիկներով:

հալեշ — պղպեղ:

հարթկաշ — ընկերովի ցարք անող:

հարայնրոց — մեծ աղմուկ, աղաղակ:

հարէլ — կապուրվել, կենդանանալ:

հարէհաս — ամեն տեղ հասնող,

արագահաս:

հըհըռալ — հռհռալ:

հըհըռոց — հռհռոց:

հըռփալ — շան՝ հաշելով հարձակվել:

հըռօ — նախատական անուն, որ

տրվում է գաղթականներին:

հիւշտ տնէլ — խրտնեցնել:

հիւշտ ըլէլ — խրտնել:

հիւտիւտիկ — թեթևամիտ, շուտ —

շուտ և անտեղի տեղը բարկա-
ցող:

հուփ տալ — սեղմել:

հէօլէլ — ըոթել, գլորել:

հէօլըռալ — բոթըթել, գլորել

(բազմ. հէօլէլ բայի):

հօլիկ — փոքրիկ հյուդ:

հօն — հնձի ժամանակ յուրաքան-

շյուր հնձվորի սահմանը:

հօնըռտալ — հեկեկալ, հեծկալ:

հօռ — անպտուղ աճած:

հօռանալ — 1. անպտուղ աճել,

փարթամանալ, 2. պարծենալ:

Ղուլում — բարդի:

Ղանթուփ — մի տեսակ բույս է,
որի ծաղիկները թեյ են պատ-
րաստում:

Ղըղի — խաղաղ:

Ղըղի-Ղըղի տնէլ — խաղաղացնել:

Ղըղի-Ղըղի ըլէլ — խաղալ:

Ղըծիկ — հոլ:

Ղըծօն } — շառաշող, շաշող:

Ղըծիկօն } — շառաշող, շաշող:

Ղըծօն } — ջրի շառաշյուն, նաև

Ղըծղըծոց } — ջրի շառաշյուն, նաև

մարդկանց խառնաշփոթ
ձայներ:

զըլավ — չազ, գեր:

զըլավնալ — գերանալ:

զըլավցուցէլ — գերացնել:

զըլդէլ — ազահարար ուտել:

զըլվըլալ
զըլվըլացուցէլ } — անհասկանալի խոսել:

զըլվըլոց — անհասկանալի խոսելը:

զըլոջ — շեղ:

զընէօրո — բանջարի տեսակ է:

զըջըլալ — կրկնալ:

զըջըլան — կրկնացող:

զըռոջ — նիկոտին:

զըռէթ — չոր հողի պինդ գունդ, գուղձ:
զըռէթանալ — լավաջ հացի նամշելը,
երբ առանց չորացնելու դարսում
են իրար վրա:

զըռըվըռ — աղմուկ-աղաղակ, ժխոր:

զըռթալ — թխտի ձայն հանելը:

զըռթան խավ — թուխս նստող, ձազեր
հանող հավ:

զըռջին } — անասունների կերած դար-
զըռջոն } մանի և խոտի մնացորդը:

զըռփէլ — մարմինը ուժեղ քորել, խոտը պոկել:

զըռփօ — հասակն առած, տարիքով
հաստ մարդ:

զըֆտէօ — բանջարի տեսակ է:

զինինի — երեխաներին լացացնելու
համար ասվող բառ է:

զի տալ — մեկի հետևից կանչել՝ նրան
ծաղրելու նպատակով:

զիւլա — կուլա, փոքր սափոր:

զլում — ուժալ:

զլում տնէլ — մի ուժալ խմել:

զլում-զլում խըմէլ — ուժալ-ուժալ խմել:

զլուռ — խափ խաղող:

ջօռօփ — գունդ:

ձոթ — կորեկահաց:

ձոթ — մսի կռճիկ:

ձուլակնդէլ — տորթելով սեղմել:

ձուլէլ — ուտել, լափել:

ձոխ — ծուռ:

ձոխէլ — ծուր:

ձոխպէրան — ծուռքերան:

Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը—15

ճազ — 1. սայլի փայտե վանդակ-
ները, 2. շերտ:

ճողչըպան — ջրաղացպան:

ճամխորթ — ճամփորդ, հեռու ճամ-
փա գնացող:

ճամխու տրնէլ — ճանապարհել:

ճան — վեգ:

ճանդ — թաթ, բուռ:

ճանդընթէլ — ճանկոնել, եղունգնե-
րով մարմինը քերել, պատռել:

ճանդընիկ — երկար կոթով ատամ-
նավոր գործիք, որով հավաքում
են խոտ և այլն:

ճոնջըխէլ — ջարդել, ջախջախել:

ճաշքիւն — երկար քնելը, առավո-
տը շուտ չգարթնելը:

ճապըղվէլ — երեսի վրա ընկնելով
գետնի հետ հավասարվել:

ճոռթըռտէլ — ջարդոտել (բազմ.

ճոռթել բայի):

ճոռթըփշիւր տնէլ — ջարդ ու փշուր
անել:

ճով — 1. բազուկի տերեւներ, 2. պո-
րած, որով խուրձ են կապում:

ճար տնէլ — ճար անել:

ճարբօր տնէլ — այստեղից ու այն-
տեղից ճարել:

ճարէլ — ճարել:

ճէնջ — ճրագու, ճարպ:

ճէնջըխոտ — ճարպահոտ:

ճէնջոտ — յուղոտ:

ճէնջոտէլ — յուղոտել (փխ. հարբա-
տանալ):

ճէրէրալ — տղտղալ:

ճըղէլ — դիծ քաշել, զրել:

ճըղվէլ — փոքր մնալ, նիհարել:

ճըղլըլ — մանր կտորներով տապա-
կած դմակ:

ճըթըռէլ — խաղողի լցվելը, շատ
պտուղ տալը:

ճըլազիկ — նիհար, նվազ:

ճըլըլիկ — ձյունախառն անձրեւ:

ճըլըխ — չափազանց հասուն:

ճըլըխտիկ } — փորոտիք:
ճըլըխտրիկ }

ճըլխել — ճխել, ճղմել:
 ճըլխորել } — ճխել, ճղմել:
 լըխճորել }
 ճըլպըստալ — փայլել, պսպղալ:
 ճըլպըտուն — խատուտիկ:
 ճըլվըլալ — ծվծվալ:
 ճըլվըլոց — ծվծվոց:
 ճըլթ — ապտակ:
 ճըլթել — ապտակել:
 ճըլթը — փղբրիկ կճղճ:
 ճըխան — ծխնի:
 ճըխմըխտել — ճմլել, տրորել:
 ճըխտել — սեղմելով մոցնել:
 ճըկըռել — ծանրության տակ կորանալ,
 կռանալ:
 ճըղակ — ճեղք:
 ճըղճըղել } — ճղճղել, պատառել, պա-
 ճըղըռտել }
 տառոտել (բաղմ. ճըղել բայի):
 ճըղըրիկ — կապուտալյա:
 ճըղճըղալ — ճղճղալ, աղաղակել, գոչել:
 ճըղճըղան — ճղճղան:
 ճըղճըղոց — ճղճղոց, աղաղակ, գոչյուն:
 ճըմթել — կամթել:
 ճըմճըմ — դանդաղ, նազով ուտող:
 ճըմճըմալ — քիչ, դանդաղ ուտել:
 ճըմթել } — ճմլել, տրորել:
 ճըմըռտել }
 ճըմուռ } — յուղի մեջ բրդած
 մըճուռ }
 տաք բոբոն:
 ճընդել — թոցնել, տանել:
 ճընջըղան խավող — մանր հատերով
 խաղող:
 ճընջըղան պաշար — բանջարի մի տե-
 սակ է:
 ճընջըռթալ — ճենճերալ, այրվելով հոտ
 արձակել:
 ճընջըռիկ — չափազանց մուլթ:
 ճիծ — երեսալ:
 ճիծը-պիծ — ճիծ ու պիծ, մեծ ու փոքր
 երեսաներ:
 ճիլառ — խաղողի տեսակ է՝ երկարուկ,
 զեղնածեռ հատիկներով:
 ճիլուռ — բարակ, ճապուկ ուռի:
 ճիկյել — թեքել, ծռել:
 ճիճոս — գիսախովի:

ճիմ — հողի բուսախառն շերտ:
 կունձ:
 ճիլվել — թեքվել, ծռվել:
 ճիվըխան տնել — թեքըր խիստ ձգե-
 լով տեղից հանել:
 ճոթ — 1. անկյուն, կտոր, 2. դործ-
 վածքեղեն:
 ճոթեղեն — գործվածքեղեն:
 ճոչ — մեծ:
 ճոչանալ — մեծանալ:
 ճոչավոր — մեծավոր:
 ճոչլիլոխ — մեծազլուխ:
 ճըպճըպացուցել — աչքերը արագ-
 արագ թարթել:
 ճըպոտ — բժոտ:
 ճըպոտել — բժոտել:
 ճըպուռ — ճիպո, աչքերի աղտ, բիծ:
 ճըռճըռթալ — վառվող փայտի
 ձայնը:
 ճըռիկ — անվավոր գործիք է, որի
 վրա երեսաներին ման դալ են
 սովորեցնում:
 ճըռ կով — դժվարակիթ կով:
 ճըռվըռթալ — զլուխը դովել, իր ու-
 ժի մասին մեծ կարծիք հայտնել:
 ճըռվըռթոց — զլուխը գովելը, պար-
 ծենալը:
 ճըռտոն — ջրաղացի ջրատունը, որ-
 տեղ պտտվում է անիվը:
 ճըստալ } — ճստալ, ճստճստալ:
 ճըսճըստալ }
 ճըստոց — ճստոց:
 ճըվճըվ — ճչացող, աղաղակող, պոռ-
 զոռացող:
 ճըվճըվալ — ճչալ, աղաղակել:
 ճըվճըվոց — ճիչ, աղաղակ:
 ճըտըրխտ տնել — վղից բռնելով
 խեղդել:
 ճըրահյթթ — ճրազակալ:
 ճըրահյթթ — ճրազակալ:
 ճըրահյթթոց } — ճրազները վառե-
 ճրահյթթոց }
 լու ժամանակը:
 ճըրդար — առու, որով ջուրը մտնում
 է մարդերի մեջ:

ճըրը պիզ-պիզ — ջրերի վրա թռչող թի-
թեռ է:

ճըրխնալ } — ջրիկ դառնալ (փխ. թե-
ճըրկանալ)

թեւամտանալ, կպչել):

ճըրճէխ — կպչող, մի բան անընդհատ
տղտղալով պահանջող (երեխա):

ճըրճընէլ — ջուր ցանէլ (ջրցանէլ):

ճըրճըրուկ — թարախոտ, ջրալի վերք:

ճըրպոժտն — ջրբաժան, ջուր բաժանող:

ճըրվոր — ջրվոր:

ճութ — խաղողի ողկույղ:

ճիւղկի — սալի սոսնու մեջ հագցրած
սեպը:

ճուկ — ծոված, թեքված:

ճիւրթուկի — ուռնեուց շինած ման-
կական խաղալիք է, որ ջուր է
զցում:

(մէ) ճիւրթումիկ դոմ — մի ջուր խմե-
լու ժամանակի չափ:

ճօլտէլ } — թռչունի վիզը
ճօլտըխան տնէլ }

քաշել, պոկել, կտրել:

ճէօկյոռտէլ } — ջոկջկել (բազմ. նսկէլ
ճէօյճրկյէլ }

բայի):

ճէօկյօլի — ջոկոլի, ջոկած:

ճօլվէլ — աղիքների իջնելը ամորձիքի
պարկի մեջ:

ճօղուկ — աղիքները ամորձիքի պարկի
մեջ իջած:

ճօռ — ծուռ:

ճօռէլ — բերանը ծռել:

ճօռթէլ — խիստ պատռել, լայն ճեղ-
քել:

ճօռնըկաթ — ջրորդան:

ճօռպէրան — ծուռերերան:

ճօօք — երկար, ձանձրալի, չափազանց:

ճօօք շինէլ — երկար, ձանձրալի խո-
սել, նաեւ չափազանցել:

Մաղմըղուկ — բույսերի մաղարմատ-
ները:

մաղնըթան — մածնաթան:

մաժէլ — մաժել, քնքուշ տրորել, շփել:

մաժմըժէլ — մաժմժել, շփել (բազմ.

մաժել բայի):

մալտկոնդի — տնփեսա:

մալտհի — խաղողի տեսակ է՝ կա-
նաչ, երկար հատիկներով:

մալտհյովոր — մաշիկ վրա մանր բըշ-
տիկներ, որոնք առաջանում են
ցրտից եւ զգվանքից:

մալտմիշ — 1. կոշական, որով կա-
նաչ դիմում են իրար, 2. տը-
խուր-տըրտում:

մալալա — տանձի տեսակ է. մեծ
տանձ:

մաճառ — մաճար:

մամի — տատ՝ հոր եւ մոր մայրը,
այլեւ մեծ կին ընդհանրապես:

մամիկ — համեստ, չխոսկան, խեղ-
ճացած:

մանգլէռ — առամնավոր գործիք,
որով հարթեցնում են ցանած
ցիլը:

մանգլէռէլ — ցանած արտը հարթեց-
նել, հալասարեցնել:

մանգունք — մանուկներ:

մանկութ — մանկուց, մանկություն-
նից ի վեր:

մաշակար — կոշիակար:

մաջա — թեք:

մառթացու — մարդու տալու,
ամուսնացնելու ժամանակը հա-
սած (աղջիկ):

մառթըթող — մարդուց, ամուսնուց
բաժանված:

մառթըթող տնէլ — կնոջը ամուս-
նուց բաժանել:

մառթըլլօխ — յուրքանչյուր մարդու
ամեն մի անձի:

մոռջ — դրազ:

մոռջ իկյալ, մոռջ պըռնէլ — դրազ
զալ, զբազ բռնել:

մատ — 1. մատ, 2. խաղողի վաղի
ճյուղերը:

մատըղի — մատաղ անել:

մատղացու — մատաղի համար պահ-
ված կենդանի:

մորունդի — կեռ, մեծ մանգաղ:

մարնք — հարդանոց:

մորդ — հողիկտորներ բաժանող
թումբը:

մորզըլա — լոշ թխելու գործիք, ուս-
 ֆադա:
 մարկոս — գործիք, որով կապում են
 աբաի թմբեքը:
 մարկոսէլ — թմբեք կապել:
 մարմանդ — մեղմ, խաղաղ:
 մէկյէլ — մյուս:
 մէկյէլ օրը — երեկ չէ մյուս օրը կամ
 վաղը չէ մյուս օրը:
 մէկյէլօրվիկյէ(ն) } — երեկ չէ մյուս
 մէկյէլօրվորե } օրվանից կամ վաղը
 չէ մյուս օրվանից:
 մէկյլսմէկյ — հանկարծ:
 մէկուճար — միևուճար, մի հատիկ զա-
 վակ:
 մէշկապ — գոտի:
 մէշան — ընկույզի կորիզի մեջը և ընդ-
 հանրապես որևէ բանի մեջը:
 մէշէլհորոց } — չափազանց լավ, հա-
 մէշէլհորոսկ } մեղ (միլդ, գինի և այլն):
 մէռուկ — մեռած:
 մէտակ — մի տակ:
 մէտէղվէլ — միանալ:
 մէրան — մակաբոյ:
 մէրէլ — մակաբոյ:
 մէրոսկ — դեռ չմակաբոյած մածուն:
 մէրուն } — ձագ հանող խոզ, ճագար:
 մէրունի }
 մըզմըզ — ծածկամիտ, խորամանկ:
 մըզմըզթոն — ծածկամտություն, խո-
 բամանկություն:
 մըզմըզթոն տնէլ — խորամանկել:
 մըթէլ — մթել:
 մըթէլլացու — մթել կարելու գործվածք:
 մըթըրը — ժլատ:
 մըթընտէլ — ամպել, մթնել:
 մըթ — մառախուղ:
 մըթիկյ — ճանճ:
 մըլէլ — խրել:
 մըլըշկյէլ — հրել, բոթել:
 մըլիւկյ — փոքր մրծակ:
 մըլէօլ տնէլ — դանդաղ գործ անել:
 մըլիալ — ծուխ արձակել, ծխալ:
 մըլիլիամ — ծխահամ:
 մըկա — այժմ:

մըկավան — այժմյան:
 մըկավուստ — այժմյանից:
 մըկըվիկյէ(ն) — այժմյանից:
 մըդոյ — մի քիչ:
 մըղըղէլ — լամպի, ճրագի պատրույ-
 զը ներս տանել:
 մըճըղէզ — սև, կլոր հունդ (կճպելով
 ուտում են):
 մըճիկյ խանէլ — մեկի հետեից
 չանչել:
 մըյմըկալ — մկմկալ, այծի և ուլի
 ձայն հանելը:
 մըյմըկոց } — մկմկոց, այծի և ուլի
 մըկըկոց } ձայնը:
 մընջըվէլ — լուել, լալվիել:
 մընձըրէլ — խիստ ալքել, մոխիր
 դարձնել:
 մընձիւր — ալքած փայտի մասերի
 մնացորդը:
 մըշըխոտ — մշահոտ, ալքած շոթի
 հոտ:
 մըշըրէլ — մանրել:
 մըշըրտէլ — բազմ. մըշըրէլ բայի:
 մըշվէլ — ալքվել:
 մըս — ցեց:
 մըռափ — նիւհ, քուն:
 մըռթէլ — մոռութը կախել, վերա-
 վորվել, խոռվել:
 մըռթօշ — տգեղ:
 մըռմըռավոր — մըռուռ ունեցող
 (անեծք է):
 մըռսկան — ցրտի չլիմացող, շուտ
 մըսող:
 մըռուլթ — դունչ:
 մըռուլթը կախել — քիթը կախել,
 խոռվել:
 մըռփէլ — մըռփել, քնել (անարդ.):
 մըսրան — մոռերի վրայի փայտը:
 մըսուրք — անասունների մոսուր:
 մըրաղ մըննէլ — դարան մանել:
 մըրըլիւլ — քնել (նախատ.):
 մըրիկյ — ցորենի մեջ սև հատիկներ:
 մըրկյէլ — ալքել (փխ. տանջել):
 միլադ — խաղողի տեսակ է՝ մեծ,
 կարմիր հատիկներով:

միջանա — գոմում առանձին տեղ, որ-
տեղ վառում են բուխարին:
միջնակ — այգու կամ մարգերի միջին
մասը:
մոն — վատ:
մոնանալ — վատանալ:
մորմ — թունավոր միջատ է:
մուգղուր — հովիվ:
մուղուր իկյուլ — խոստովանել:
մուռ — վրեժ:
մոզ — մոզ, միջատ, որ իջնում է անա-
տունների վրա:
մոզ տնել — մոզի խայթելուց պոչը
ցցելով փախչել:
մոզի — մեկ տարեկան հորթ:
մոթալ — պանիրով լցրած տիկ, այլև
պանիր:
մօլալ — անձայն գնալ:
մօկօնել — սուտ հորինել, ստեղծել:
մօկօնօվի — սարքած, հնարովի:
մօղօղիկյ — մողես:
մէօլ — խաղողի վազ:
մօրէմէկյ — մորից նոր ծնված:
մօրէմէկյ ըլէլ — առողջանալ:
մէօրվո — վաղերի ջախ:
մէօրվոշիւկյ — խաղողի վազի դալար
շիւղ:
մօթութ — ի ծնե:
մօքիբ — մորաքույր:

Յէգլին — արագ:
յէզան աշկ — խաղողի տեսակ է:
յէզան լէզիւ — խոտի տեսակ է, որ դը-
նում են թարախոտ վերջի վրա:
յէզան կաշի — խաղողի տեսակ է՝ սպի-
տակ, կլոր, հաստ կեղևով:
յէզան ճակատ — բանջարեղենի տե-
սակ է:
յէլլվէր — դառիվեր:
յէզաման — յուղաման:
յէզըռնակ — հյութալի, կաթոտ
բույս է:
յէս — երեսուն, որ ասվում է հաշվելու
ժամանակ՝ յէռմէկյ, յէռէրկու և
այլն:

յէռանդվիկյէ(ն) — նախանցյալ օր-
վանից:
յեռանդվորէ — նախանցյալ օրվա-
նից:
յէռման — խիստ եռացած:
յէսնում — եսիմ (< ես ինչ իմա-
նամ):
յէտ — ուշ:
յէտանալ — ուշանալ:
յէտըվոռ էթուլ — ետ-ետ գնալ:
յէրզըխան — տախտակի կողքը հա-
նոդ գործիք:
յէփվիկյէ(ն) — երբվանից:
յէփվորէ — երբվանից:
յէօթիւզյ — տեղյակ:

Նազըտուզ — նազ (ճազ — փխ-
պրակ.):
Նազըտուզ տնել — նազ անել:
Նազիւքյ — բարակ, նուրբ:
Նախազթոն — նախանձուլթյուն:
Նախըթօղ — նախիրը թողնելու
ժամանակը:
Նոխըշի — նախրապան (չի թուրք-
վերջածանց):
Նոնո — մայր, մայրիկ:
Նորմընտղիւքյ — փափուկ, քնքուշ,
բարակ:
Նէխուկ — նեխած:
Նէշն — շտապ:
Նէղսիրտ — նեղսիրտ, շուտ դայրա-
ցող:
Նէղվասի — նեղվածք:
Նէտ տընէլ — հիվանդությունը
գանելու համար դուշակություն
անել:
Նըղժորէլ — նվաղել:
Նըղնըղէլ — մաքրել:
Նըշանլու — նշանդած (աղջիկ):
Նըշանտըրէքյ — նշանդություն:
Նըշտավ — առվի ջրի վերջին մասը:
Նըստամանց — նստած, նստած
դիրքով:
Նըստուկ — նստած:
Նըվնըվալ — լալ, լացի ձայն հանել:
Նոր — 2-3 օրվա լուսնի մահիկը:
Նիւթը կըտըրվիւլ — ուժասպառ
լինել:

Հալախ — ծիրանի տեսակ է:

Հալել — գոտիով կամ ճիպոտով խփել,
ծեծել:

Հախ — տոկոս:

Հախել — պահել, խնամել:

Հախտոտ — աշնան ցուրտ, որ վնասուած է խաղողին և բանջարեղեններին:

Հահադ — ջրադացի վարձ:

Հաղվել — աչքերը մթնել:

Հաշպոռ ասէդ — մեծ ասեղ:

Հաշ տալ — ցույց տալ:

Հառվառ — մեծ, սև թիթեռ է:

Հատըխոշ — շատ հաշող, խոսող:

Հատվոր — բաղմամթիվ, բաղմանդամ:

Հարան — 1. շարքով դասավորված,
2. թելի վրա շարած բնկույզ, չիր և
այլն:

Հարափ — ահ, սարսափ, ազդեցու-
թյուն:

Հարուկ — շարած:

Հափտ — գեղ, կույտ (ցորենի, ձյան և
այլն):

Հէլիդայ — շենք:

Հէմբ — 1. շէմք, 2. թոնրի մէջ աթար-
ները եռանկյունաձև շարելը:

Հէմբէլ — թոնրի մէջ աթարները եռան-
կյունաձև դասավորել՝ լավ վառվե-
լու համար:

Հէս — մեղ:

Հէկապ — միգարգելություն:

Հըլօփա — ջրախառն ցեխ՝ առաջացած
ձյան հալվելուց:

Հըխկալ — շխկալ:

Հըխշըխկալ — շխշըխկալ:

Հըխտուկ — գորտնուկ:

Հընթըռէլ } — նստել (նախատ.):

Հըշկըռէլ } — շփոթվել:

Հըշկըռվէլ — խիստ հանդիմանել, կշտամ-
բել:

Հըշլըտէլ — գցել, նետել:

Հըռան — գիշերները տակը միգող:

Հըռէլ — միգել:

Հըռծէլ } — շուռ տալ:

Հըռծմըռծէլ } — այս ու այն կողմը
Հըռծմըռծէլ }

Հըռռ տալ, շըռռ ու մըռռ տալ
(բազմ. շըռծէլ || շըռցէլ ըսյի):

Հըռծըվոնք — շորի մյուս կողմը:

Հըվիկ — շվի:

Հըվըվ — սուտասան, թեթևասլիկ:

Հըվըվացուցել — սուլել:

Հըվըվոց — սուլոց:

Հըփանա — դառն վերի և վարի
փայտերը:

Հըփոռ — ալյուրով շաղախված մա-
ծուցիկ զանգված:

Հոտվիկէ(ն) — շուտվանից:

Հոտվորէ — շուտվանից:

Հործէվէք — հարսի շորերի ձեւը:

Հորթու — շողից, շողի պատճառով:

Հիւլտլ — կարի տեսակ է:

Հիւլիւլէլ — ասեղով մանր կարել:

Հուդ — գուլպա գործելու մի:

Հուռթ — թոնրի եզրերը:

Հուռ իկյոլ — ման դալ:

Հուռկացուցել — ման տալ:

Հուռտիկ — գործած գոտի, որ երե-
խաները կապուած էին մէջքին:

Հուռուդո — աննպատակ թափառող:

Հէօթ — զրիպ:

Հօռ — թանից պատրաստած պան-
րանման ուտելիք:

Հօռաշկ — պաղշոտ, ցանկասեր:

Հօրշօփ — զորութիւն, ազդեցու-
թյուն:

Հոթ — քամհարված ցորենի մնա-
ցորդ:

Հոմը խավող — խաղողի տեսակ է՝
առանց կորիզի, մանր հատիկ-
ներով:

Հոմչիւլ — ճոճ, ճոճանակ:

Հոմոդայ — չանաք:

Հոմոդայվոր } — չանաքավոր:

Հոմոդայլ — չանաքէլ:

Հանշ — խաղողի ճուրղ առանց հա-
տիկների:

շարխօքի — չարահոգի:
 շարոց — գիվահարութիւն:
 շարք — դե, սատանա:
 շափանել — անդործ թրև գալ:
 շոփոտ — ցանկապատ:
 շոփոտել — շրջապատել, պարսպել:
 շափըչուռ տնէլ — այս ու այն կողմից
 ճարել, հավաքել:
 շոփորար — հող չափող:
 չըլդէլ — կողոպտել, հափշտակել:
 չըլուզ — աղքատ, մերկ:
 չըխաս — չհաս, անթույլատրելի ամուս-
 նութիւն:
 չըխըփէլ — շարժել, թափահարել:
 չըկալթոն — աղքատութիւն, չունեո-
 րութիւն:
 չըշըբբէլ — օր ու արև չտեսնել:
 չըպէր — չբեր, ամոր:
 չըթթէլ — ատամներով կոտրել, միջուկն
 ուտել:
 չըռփ — տեսք:
 չըռփէլ — 1. խփել, հարվածել, նահ
 խոտքը երեսին շարտել, 2. մանգա-
 դով խոտն առանց բռնելու քա-
 ղել:
 չըտէս — չտես:
 չիբ — չիր, չորացրած միջոց:
 չիբլ — մաշկի հիվանդութիւն, որի
 ժամանակ մաշկը ճաքճքում է:
 չորային — երաշտ:
 չորէլ — անպատվել, հանդիմանել:
 չոր կոճ — անժառանգ:
 չորցուկ — չորացած:
 չորուկ — ծառի չոր ճյուղ:
 չիւնէվոր — չունեւոր, աղքատ:
 չուռըղուռ տնէլ — սրբելով հավաքել:
 չօռ — 1. ալգու. հիվանդութիւն է,
 2. անեծք:
 չօռտ — ջրորդան:
 չօթթան — չորացրած թան:
 Չոթինքլ — օծիա:
 պալաժորվէլ — մեռնել (անարգ):
 պալտն-պալտն — բարդ ի բարդ:

պախըլօթ — բահի կոթ, մղելի:
 պախունի — պահիւթ, պահճու:
 պաղէլ — պանել:
 պաղուկ — պաղած, սառած:
 պաճ — լորու, մաշի, սխեռի արտա-
 քին պատյանը:
 պտն — գործ, աշխատանք:
 պտնէլ — աշխատել:
 պտնթօղ — հանդիստ:
 պտնջըրպիւսիկ — մանր ձյուն կամ
 կարկուտ:
 պանրաման — պանրաման:
 պաշաղ տնէլ — հասկ հավաքել
 (< պաշար անել):
 պապական } — պապական, հայ-
 պապէնական }
 բենական:
 պապիւ պըլոր — բույս, որ ունե-
 նում է սոխի նման երկար ճյու-
 ղեր:
 պապուկ — թոնրից դուրս եկող
 մոխրագույն միջատ:
 պառտրկէլ — ծածկել, թաքցնել
 (< պարտակել):
 պառտրվէլ — կրավ. պառտրկել բա-
 յի:
 պոսպէրան — քացրերան, անգաղտ-
 նապահ:
 պատըռտէլ — ձեռքերը ճաքճքել:
 պարդիբէս — պարզերես, անաղարտ,
 մաքուր:
 պարզըկա — պարզկա, ցուրտ գիշեր:
 պարզոն — եռանկյունաձև տոպրակ,
 որի մեջ լցնում են կարագա-
 խառն թանը՝ կարագը դատելու
 համար:
 պորըլիս — 1. արշալույս, լուսա-
 բաց, 2. բարի լույս:
 պորիբկուն — բարի իրիկուն:
 պարկըպուկ — պարկապուկ:
 պորկլ — բարկ, խիստ տաք, կիզիչ
 (թոնրի համար):
 պորպըզնակը ծաղիբլ — ծաղկի տե-
 սակ է:
 պորոն պոնջոր — բանջարի տեսակ
 է:

պէժ — կայծ:

պէճէլ — վոնդել, բշել, հալածել

պէճըտէլ — վոնդել, բշել, հալածել
(բազմ. պէճէլ բայի):

պէտ — մեծ, խոշոր:

պէտանալ — մեծանալ, խոշորանալ:

պէտըպէտ տնէլ — խոշորները ջոկել:

պէտուշկ — որեւէ բանի (ձավարի, աղի)
խոշորը:

պէրնըկալ — կափարիչ:

պէրնըկործ — բերանի վրա դրված:

պըզուկ — բշտիկ:

պըլէլ — փուլ գալ:

պըլէճ — վատ, մանր կարտոֆիլ, պո-
միդոր և այլն:

պըլընթիկ — միջնամատի հարված՝
բութ մատի օգնութեամբ:

պըլթէլ — ուռչել, պալարել:

պըլթ — փոքրիկ պալար:

պըլոր — ամորձիք:

պըլպըլալ — փայլփլել:

պըլպըլան — փայլփլուն:

պըլպըլէլ — փուլ գալ, քանդակել, խա-
խըլել (բազմ. պըլէլ՝ փուլ գալ
բայի):

պըլպըլոց — փայլ, ցոլք:

պըլպըլուկ — խաբխուր, քանդված:

պըծառ — քիչ, գործածվում է մէ բառի
հետ. մէ պըծառ — մի քիչ:

պըճէղ — կճղակ:

պըճըլտ — պուճուր, փոքրիկ:

պըճպըճալ — թթվելուց եռալ:

պըմպըլտ — խնքոտ:

պըմպուլ — քթից կախված խինք:

պընդիկ — պինդ:

պընաղուն — ձմեռվա համար աղացած
ցորեն:

պըշկըվէլ — կանգնել, նստել (նախատ.):

պըշկէլ — կճպել:

պըշտէլ — հանդիմանել, նախատել:

պըպըզէլ — պպզել, ոտները վրա նըս-
տել:

պըպըռէճ — խճճված, չհարդարված մա-
ղերով:

պըռըսկի — ապտակ (<բռնցքի):

պըռծուկ — վերջացած:

պըռծում — ապտում:

պըռատ — կիսատ, պակաս. գործած-
վում է կյիսատ-պըռատ կապակ-
ցութեան մէջ:

պըռկէպըռուկ — պռնկեպռունկ,
լեփլեցուն:

պըռկիբէս — անամոթ:

պըռըրկէլ } — անխնա փետել,
պըռճօրկէլ }

պոկել, քաշել (մազ, բույս):
պըռնավոր — բանտարկյալ:

պըռնէլ — 1. բռնել, 2. բանտարկել:

պըռօշտի տնէլ — համբուրվել:

պըռտէլ — տորբիլ:

պըռուկ — 1. շրթունք, 2. եզր:

պըսպէղ — 1. շատ փոքր, քիչ, 2. աչ-
քի լույսը:

պըսպըղալ — փայլել:

պըսպըղուն — փայլուն:

պըսպըղոց — փայլ:

պըսպօր — փոքրիկ աղջիկ, որ օգ-
նում է մորը:

պըտըխտէլ — բամբակի միջի կորիզ-
ները հանել:

պըտըխտուկ — կորիզները հանած
(բամբակ):

պըտըղուսկ — մատների առաջին
խաղերը, ծայրերը, այլև դրան-
ցով վերցրած քանակութիւնը:
պըտըտըրէլ — ոչխարի և այծի աղ-
բելը:

պըտըտուր — ոչխարի և այծի աղբը՝
պիճ — աչքի կուպի վրայի պղուկ:

պիճ — քիթ:

պիպ — եզր, ծայր:

պիպին կայնէլ — համառել, կամա-
կորուծելուն անել:

պիպուշ — սրածայր:

պիպուշվոր ճընջուղ — մի տեսակ
թռչուն, որ գլխի վրա ցցունք
ունի:

պոզ — ջրամանի ծորակ:

պոժ } — մետաքսի հիւնածէ
պըժոժ }

պոդիկ — բողիկ:

պոնակալ — բուռնակալ, հավաքների մեջ
մնացող միակ ձուռն:

պոնալընալ — մի բանի շուրջը մի նպա-
տակով գաղտնի ման գալ:

պոչուկ — ողնուղեղի ծայրը:

պոցառք — թոնրի վրա դրված կափա-
րիչ՝ բոցը թոնրի մեջ մնալու հա-
մար:

պուճուճակ — ծոծրակ:

պիւլիւլիկ — բոլորակածակ:

պիւլիւրպան — ոլորապտույտ քամի:

պուճուճիկ — հոլի՝ իրենից շինված
ծայրը:

պուռ — 1. կաթիլ, շիթ, 2. քիչ:

պուրակ — բամբակի կամ մազի փոքրիկ
փուռը:

պոլոճիկ — երեկամ:

պողոճակ — բշտիկ (< պղպջակ):

պողոշկէլ — մաշկի վրա փուշիկները դո-
յանալ (< պղպջակէլ):

պօմբոզ — սրածայր (կույտ):

պօպօք — ընկույզ:

պէօվէլ — աղանձիկ:

պօտօք — նախշ:

պէօրպըլէլ — կրակը լորբոքել (< բոր-
բոքել):

Ջամիւլ — երկվորյակ, զույգ:

ջանթոփ — ծուլ, ալարկոտ (ջան փխ,
պրսկ):

ջանպախ — ծուլ, անբան, ալարկոտ:

ջոռ — ծառերից կտրված մանր ճյուղեր:

ջոռջոռ — ցորենի կալսելու ատամնա-
վոր գործիք:

ջրլիզ — բոլորովին, իսպառ:

ջրխտանոց — կարաս:

ջրնազ — հալի կրծքի երկճյուղ ոսկորը:

ջրնազ քյոշէլ — ջրնազով գրագ բռնել:

ջրնգըռ — քուրձ:

ջրռա — հողի աման՝ լայն բերանով:

ջրքէլ — փորձել:

ջրջրռ — սեխի քաղցր տեսակ:

ջրբոմէլ — բարկանալ, ջղայնանալ:

ջըբիւ — ի հեճուկս, ջգրու:

ջիբ — խոզի:

ջիբ տնէլ — խոռվել:

ջուդարա — հողի տակ թաղված խա-
ղողի մատ, ծայրը գուրս՝ խաղո-
ղի նոր վաղ ստանալու համար:

Ստգլորտգլ — տիկ բերաններում
գրված փայտերը:

սաղազ — մի քիչ ցուրտ քամի:

սաղէլ — հարմար գալ:

սալ — տափակ քար:

սալէլ — սալահատակ անել:

սոդօռ — մեծ կողով:

սամաթէռ — սամիններ կապելու թել:

սանդ — 1. փոս քար, որի մեջ ծե-
ծում են ձավար, ազ և այլն,

2. փոս, որի մեջ տնկում են ծառ,
խաղողի մատ և այլն:

սանդէռք — բուրդ գզելու գործիք:

սատանայր յէղուհէ — սե, պսպղուհ
քար:

սարափոտէլ — սկսել չորանալ, ցա-
մաքել:

սարէկ — կաշվի կտոր, որ կապում
են ամանների բերանը:

սարքը-սարվազ — մի բանի ամբողջ
կազմվածքը:

սարքուկ — սարքած:

սափ — հավասար:

սափ ըլէլ — հավասարվել:

սէլվոր — սալորդ:

սէկ — կաշվի տեսակ է:

սէվանտակ — սե անտակ (անեծք):

սէվավոր — սղավոր:

սէվէլ — 1. սեկ, 2. մեղք գործել
(խօթիմ մի՛ սէվցիլ):

սէվըսուք — սե ու սուգ:

սէվիբէս — 1. սեկերես, անամոթ,

2. ամոթով:

սէվիբէս մնալ — ամոթով մնալ:

սէնտէլ — սովորել:

սըբըլթյո — 3-4 տերեւների կարճ

բույս, որ շատ հյութալի կեր է:

անասունների համար:

սըթար — ապրուստ:

«Թըրզվել — տեղավորվել, հանգիստ
մնալ:

«Թըրբում — հանգիստ:

«Ը — սղզալու տեղ:

«Ը էթու — սղզալ:

«Ըլսըլիկ — ողորկ, սլալան:

«Ըխըլ — մանրել (փխ. ծեծել):

«Ըխտորուկ — սոխի նման վայրի բույս:

«Ըկել — ջրի տակ սուզվել:

«Ըճվորել — սզվոր դառնալ, սուզ

պահել (< սզվորել):

«Ընդըխտել — ծեծելով փշրել:

«Ըլլըլտըրիկ — թովառն, աշխույժ
(երեսա):

«Ըլլըռել — դժգուհեմ, դույնը գցել,
սպրդնել:

«Ըռ — պազ քամի:

«Ըռնել — մեծ-մեծ աղալ, խոշոր աղալ:

«Ըռսըռթալ — դողալ, դողողալ:

«Ըռսուռ — մաքուր, գուտ, հատիկ-հա-
տիկ:

«Ըռտըլիսովանք — ալրված սրտին չոր
մխիթարանք:

«Ըռտըմէռ — սրտամեռ. գործածվում է
որպես անեծք, նաեւ մտերմական
արտահայտություն:

«Ըռտըպատառ — սրտապատառ, սիրտը
երկյուզով լցված:

«Ըռտըպտց — սրտաբաց, առատաձեռն:

«Ըռկըվել — լռել (թուրք. առա-լուռ):

«Ըվտըկուռ — բանջարի տեսակ է:

«Ըվտըկուշկ — ձվի սպիտակուցը:

«Ըվըրջուզ — սարյակ:

«Ըրախ — սրահ, տան առաջ փոքր պա-
տըշգամբ:

«Ըրսըփալ — սարսուռ:

«Ըրսուռ — սարսուռ:

«Ըրփած թուր — աներկյուզ, անվեներ:

«Ըրփըսէր — մի սրբի անուշով մատաղ:

«Ըլլու — հացահատիկը մամանի պուռն-
կին հարթ չափած:

«Ըրաղըստիկ — սեր:

«Ըրէլ — բանջարի տեսակ է:

«Ըոխէռ — յուզով տապալկած սոխ:

«Ըոխուկ — սոխահամ վայրի բույս, որ
գցում են պանրի մեջ:

«Ըլ — խաղողի վազի ավելորդ շի-
վերը:

«Ըլռ — խաղողի վազի ավելորդ
շիվերը կտրել հանել:

«Ըռթասան — սուտասան, ստախոս:

«Ըռսումբուր — անուշահոտ բույս է,
կանաչ, լայն տերևներով:

«Ըղղըլիկ — սխտորահամ վայրի
բույս, որ գցում են պանրի, շո-
ռի մեջ:

«Ըղղուռ — պնդեբես, անամոթ:

«Ըղղըրթ — տգեղ, ալլանդակ:

«Ըղղանի — քարտաշի գործիք է:

«Ըղղել — մի բան համաշափ նետել,
ձգել:

Վտղկան — վաղօր, վազան:

Վտղվտղ — վաղեվազ, վաղելով:

Վտխուկ } — վախկոտ:
Վտխուկ }

Վտխիս — վատ պատճառ հանգիստ-
ցող, անպիտան մարդ:

Վնյ վալլէ, վնյ — ողբալի է, ցա-
վալի է (ձայնարկ):

Վտուք — վառք, թոնրի մի անգամ
վառելը:

Վտստըկել — վաստակել, երեսա ու-
նենալ:

Վտրըցանք — վարուցանք:

Վէրվէրի — անմարդաբնակ:

Վէրուռնի — վայրենի, վայրի:

Վըժվըժալ — աղաղակել, լաց լինել:

Վըլիլէլ — շատ տեղեր ման գալ:

Վըլիկալ } — անճոռնի ձայն հա-
վըխվըլիկալ }

Նել, լաց լինել:

Վըլիկոց — վիկոց, անճոռնի ձայն:

Վըյնէլ — չմարսել, փորն ուռչել:

Վընգըստալ — կաղկանձել:

Վընգըստոց — կաղկանձոց:

Վըռազ — շտապ:

Վըռազել — շտապել:

Վըռիկ — ձափարով, լորով եփած ջրիկ,
անյուզ ձաշ:

Վըռընգել — դուրս անել, հեռացնել:

վրապալ — Թրե, դալ (անարգ.):
 վրովէլ — մի իրի մեջ ամբանալ, տեղից
 դուրս չգալ:
 վրտէլ — ալրէլ:
 վոժէլ — ուժ տալ:
 վոննէլ — ոտնէլ, կոխկրտել (< ոտնէլ):
 վոչըփուշ ըլէլ — ոչնչանալ, փչանալ:
 վոռըզէթ — ետ-ետ (գնալ):
 վոռը մատ — խաղողի վազի տակից
 դուրս եկած շիվերը:
 վոռըսող — հետեի վրա սողալով:
 վոռվանք — գդելուց հետո բրդից մնա-
 ցած անպետք մասերը:
 վոտափոր — հետիոտն:
 վոտըխան ըլէլ — սաստիկ հոգնել,
 շատ ման գալ:
 վոտըշոր — վարտիք:
 վոտմաշ — ոտները, սմբակները մաշ-
 փած:
 վոտպէպիւկ — ոտաբորիկ:
 վորփըվէրի — որբեայրի:
 վորցեղէն — որձեր, արոււններ:
 Տազ տնէլ — լուել, ձայնը կտրել:
 տալ — նոր ծնած անասունների առա-
 ջին օրերի կաթը:
 տախ — ոչ դալար, կոշտացած բույս.
 (փխ. ասվում է նաև տարիքով աղ-
 ջըկա մասին):
 տախանալ — կոշտանալ (փխ. աղջկա
 մեծանալը):
 տախտակ — 1. տախտակ, 2. հաց թը-
 խելու կլոր տախտակ, 3. այգու
 անոանձին բաժինները:
 տականք — տականք, որևէ բանի մնա-
 ցորդը:
 տակառապէտ — մառախի պէտ՝ հարսա-
 նիքի ժամանակ:
 տակօփ տնէլ — ծածկել, զոգանալ:
 տանանայը խրոժիկ — բույս, կոշտ,
 լախ տերևներով, որ աճում է ջրե-
 րի վրա:
 տանթէլ — ննջել:
 տան վըրտ — տափեաս:
 տաշտըքէր — 1. տաշտ քերելու գոր-
 ձիք, 2. փխ. վերջին երեսան:

տապակ — կիսած իրի մի մասը,
 շերտ:
 տապակէլ — կիսել, մասերի բաժա-
 նել:
 տառթ — ոչխարի կղկզանքի չորացած
 տափակած շերտը:
 տառթակալէլ — 1. ոչխարի կղկզան-
 քի շերտ-շերտ կուտակվելը,
 2. գլխի խիստ կեղտոտվելը:
 տոռնըկոճ — դառնակորիզ:
 տոռնըպողկ — անդուրեկան:
 տոռց — նորահարսի առաջին ան-
 դամ հոր տուն գնալը (< Հարձ):
 տանակ — ջրելու հերթ, կարգ:
 տատմէր — մանկաբարձ:
 տարըպըտոտ — ամբողջ տարվա ըն-
 թացքում:
 տորմոն — հարդ:
 տափակ — հարթ:
 տափըվէլ — թաքնվել:
 տախըվէլու — պահմտոցի:
 տաքար — հոր, որի մեջ խաղողի
 շիբան է թափվում:
 տըզկէլ — թրջել:
 տըզկըվէլ — թրջվել:
 տէզ — տեղաշոր, անկողին:
 տէզակ — տեղը, փոխարեն:
 տէզապէտ — նեղ օրվա համար
 պահված որևէ բան՝ մրգեղեն,
 խմիչք և այլն:
 տէզըըտէզը — հենց նույն տեղում:
 տէզը տէզին — մանրամասն:
 տէզնուշկ — գեղնուց:
 տէտ } — այստեղից:
 տէտան }
 տէր-տիրական — տեր, տիրություն
 անող:
 տըլըպէլ — չարաչար աշխատել:
 տըխպէլ — խոնավությունից փչա-
 նալ, բորբոսել:
 տըխպուկ — բորբոսած:
 տըկըլոզ — մերկ:
 տըկըլոզնալ — մերկանալ:
 տըկճօր — փոքր տիկ:
 տըղափութ — մանկուց:
 դտըօփ — հզի:

աղղօփնալ — հղիանալ:
 առնածիւրիկյ — տանը պատրաստած:
 առնաշէն — տնաշէն (մեծ մասամբ
 գործածվում է որպէս կոշական):
 առնավէր — տնավեր (մեծ մասամբ
 գործածվում է որպէս կոշական):
 առնաքանդ — տնաքանդ (մեծ մասամբ
 գործածվում է որպէս կոշական):
 առնդրվէլ } — գլխիվայր ընկնել:
 առնդրվէլ }
 առնդուկ — երեխաների խաղ է. խա-
 ղում են սրածայր փայտերով:
 առնդըղէլ — 1. հանդարտել, 2. ուշադիւր
 նայել, զննել:
 առնէստընու — ընտանյոք, մոտիկ
 մարդկանցով:
 առնփէսա — տնիսեսա:
 առողարնջի — խիստ չարչարանք, ան-
 հանգստութիւն:
 առռճրկօլ } — տրտինգ:
 առռճիկյ }
 առռճուկ — թրջած:
 առռճիկալ — վեր-վեր թռչել, ցատկել,
 տրտինգ տալ:
 առռճրկօլ տնէլ — տրտինգ տալ:
 առռճիկյ տնէլ — տրտինգ տնել:
 առռճօղէլ — վերավորվել, խռովել:
 առռվէրք — դռան շրջակայքը, առաջը,
 բակը:
 առռուզ — լիքը, լեցուն:
 առվածիւրիկյ — տրված շնորհ:
 առքալ — տնքալ:
 առնյառքալ — բաղմ. տրքալ բայի:
 առքոց — տնքոց:
 առնյառքոց — տնքտնքոց:
 աիլ — տիղմ:
 աիվոտիր ի — բան չի պատահել, ոչինչ
 չի եղել:
 աիրօխնի — երեցիկին:
 աուկատ — ֆիզիկապէս թուլ:
 աուկուլակ — փոքր, խաղ ձմերուկ:
 աուճիկյ — փոքր կարաս:
 աուսկ ըլէլ — թրջվել:
 աուստուռուշ — հաստ և դուրս ցցված
 շրթունք ունեցող:
 աիւրտն — հարթ, հավասար:

տիւրէլ — թեթեանալ, հանդարտել:
 տօթալ — մզմզալ, թեթե ցավալ:
 տօղաշար — քանոն:
 տօղօրմա — համբիշ (< տէր ողոր-
 մյա):

ծախ — վառելու չոր ճյուղեր:
 ցախավէլ — ծառի ճյուղերից շինած
 ափել:
 ցամաք խաց — միայն հաց:
 ցամքէլ — կտրվել, ցամաքել:
 ցան — տարթի մասեր, որ վառում
 են:

ցանըցախ — ցան ու ցախ, վառելիք:
 ցըլուլ — ցլի գալ:
 ցըլէկյ — երեք տարեկան երինջ:
 ցըլէփ — փայտից պոկված փոքր,
 սուր մասեր:

ցըմփոր — հաստափոր, մեծափոր:
 ցըմքըվէլ — չորանալ, ցամաքել:
 ցընցըլէլ — վատնել:
 ցընցընոտէլ — 1. շատ ձազեր բերել:
 2. տարածվել:

ցըռան — վախկոտ:

ցըռուկ } — ծառի արմատներից
 ցըռցըռուկ } բուսած շիվեր:

ցըռտու — ցըտից, ցըտի պատճառով:
 ցըփըռ — բացբերան, բերանը շաղ
 տվող, անվայել խոսող:
 ցըփըռպէրան — բացբերան, բերանը
 շաղ տվող:

ցինէլ } — կատվի, շան, մկան
 ցընթէլ } ծնելը:

իւզնդան — խնամախոս, աղջիկ
 ուզող:

իւզվոր — մուրաքկան:

ուժօվ — ուժեղ:

ուռ — անասունների ստինք,

կուրծք:

ուռ տնէլ — հղի անասունների

կրծքի լցվելը:

ուռուսվորէլ — հիվանդութիւնից
 մարմինն ուռչել:

ուսկ — հյուս:

ուսկէլ — հյուսէլ:

Փռթ — շրջան, պտույտ:

Փռթ ինէլ — փաթաթվել:

Փռթըթան — շորի երիզ:

Փայլալար — դռան կամ լուսամտուի

վրա դրված փայտը:

Փռիւրնալ — նախանձել:

Փռիւիլ — նախանձ:

Փռիկըվէլիւ — պահմտոցի:

Փռիկըռտէլ — փակել (բազմ, փակել

բայի):

Փռու — թաղանթ:

Փռու — շրջանաձև գլանի վրա անցկաց-
րած փայտեր:

Փռութ — դեղ:

Փռուիկ — ոտքերը ծուռ:

Փարատէլ — փափուկ միսը մեջտեղից
կարել:

Փարատէլ — վառելուց հետո շորով

թոնրի կողերը մաքրել:

Փէլփ — փայլ:

Փէլփ տալ — փայլել, փայլվել:

Փէկըռատ — ատամները թափված:

Փէռ — 1. բերանից թափվող փսիւնք,

2. գինու երեսի մրուրը:

Փըթիւր — կլից թխված աթոր:

Փըթփըթալ — իրար հետ կամաց,
գաղտնի խոսել:

Փըծվէլ — փշանալ:

Փըլալքամիկ — շիվե մաղ, որով փլավ
են քամում:

Փըլիւէլ — սեղմելով պատուել:

Փըլիւլվէլ — սեղմելուց պատուել:

Փըլիւշ — ճմլելուց հետո խաղողի մնա-
ցորդը, որից օղի են քաշում:

Փըլէօլ — հասցած կավ:

Փըլիսէլ — սիրտը ետ տալ:

Փընէօրէլ — պախարակել:

Փըշըրվանք — փշրանք, հացի փոքր
կտորներ:

Փըշրէլ — մանրել:

Փըշիւր — մաս, կտոր, քիչ:

Փըշիւր-փըշիւր տնէլ — փշել, ջարդել:

Փըջէլ — փշացնել, վատնել:

Փըռըտէլ — պատահուել:

Փըռկըվէլ — պառկել, տարածվել:

Փըռն — մազերի հյուսք:

Փըռնոտ — մազոտ, մազը շատ:

Փըռոխ — գայլույթ, բարկութիւն:

Փըսլինք — փրցլինք:

Փըստալ } — վրէպել:

Փըստ ըսնէլ }

Փըստիկ — փոքր:

Փըսարկութ — փոքրուց:

Փըսօրէլ — կտոր-կտոր անել, փշրել:

Փըսօրվէլ — սաստիկ փշրվել:

Փըսօրվանք — կտորտանք:

Փըտըռտէլ — փնտրել, որոնել:

Փըտուկ — փտած:

Փըրթոց — բրդուհ, ճաշի մեջ փըր-
թած հացի փշրանքները:

Փիտէլ } — 1. փետել, 2. կարճ
փիտոն տնէլ }

ցորենը կամ խոտը ձեռ-
քով քաղել:

Փիտըռտէլ — 1. փտարհան անել,

2. կարճ ցորենը կամ խոտը ձեռ-
քով քաղել (բազմ. փիտէլ բայի):

Փոխանակ — երկրորդ կին:

Փոխ տնէլ — փոխարինաբար վերց-
նել:

Փոխարա — փոխադարձ աշխատանք:

Փոխըռտէլ } — փոխել, փոխփոխել
փոխփըխէլ }

(բազմ. փօխէլ բայի):

Փուհնջուղ — փուհնջ:

Փուլիկ — մանկական խաղ է, որի
ժամանակ հողը կտտակուհում են
բրդաձև, վերեկից ջրով թրջում և
ապա միջի հողը հանում:

Փուտ — փտած:

Փօխինդ — բոված ալյուրով և գո-
շարով խոս:

Փօշի — ջրով բացած ալյուր, որ

լցնում են ճաշի մեջ:

Փօխիկ — ճակատի վրայի մազերը:

Փօսօրակ — փոս տեղ:

Փօրփօշ — փափուկ, փխրուն:

Փօրփօշանալ — փափկել:

Փօփօլ — խիստ փափուկ (հող):

Քախցու — քաղցից, քաղցի պատ-
ճառով:

Քակել — քանդել:

Քակրուտել — բազմ. ձև քակել բայի:
Քաղ — հունձ. նաև հնձի ժամանակը:
Քաղալիկ — փոքրիկ կողով:
Քաղրուտել — քաղել, քաղբղել (բազմ.
քաղել բայի):

Քաղվոր — քաղ անող:

Քաղ ուտել — ցլի գալ:

Քամ — հոսող հեղուկի վերջին մնա-
ցորդը:

Քամակ — հետև:

Քամայն ինել — հետապնդել:

Քամոտ — հողացավ ունեցող:

Քամոտել — հողացավ ստանալ:

Քանդրուտել — քանդել (բազմ. քանդել
բայի):

Քանքան — ստորերկրյա առու,
ջրմուղ:

Քանքանչի — քանդող, ավերող (չի
թուրք. մասնիկ):

Քառ — քառասուն, որ գործածում են
հաշվելու ժամանակ՝ քառմէկ, քառ-
երկու և այլն:

Քառասներկոխ ըլել — քառասներքի մեջ
եղած երեխաների հիվանդանալը:

Քաս տնել — շատ խոսելով դուխը տա-
նել, ձանձրացնել:

Քարել — քարերով խփել:

Քարելէի տնել — քարերով խփել:

Քարբըռտ — քարբարոտ տեղ:

Քարիհ — 1. ոտի տակ ուռուցք, քար-
խեց, 2. մանկական խաղ, որ խա-
ղում են 5 մանր քարերով:

Քարմաղ — խոշոր անցքերով մաղ:

Քըթելաման — զլալաման:

Քըթէլփոխ — երբ մի քանի մարդ մի
զգալով են ուտում:

Քըշերխանա — գեռ լույսը չբացված,
վաղ առավոտյան:

Քըշերվիկէ(ն) — գիշերվանից:

Քըշերվոզ — գիշերվանից:

Քըշվըշալ — քշվըշալ, փսփսալ, գաղտնի
խոսել:

Քըռտ } — կարճ ականջներով
Քըռիկյ

գառ, ոչխար:

Քըռիկյ — տարթի երկանք, որով
բրինձ են հանում:

Քըռոխ — որբ երեխա. գործածվում
է երեխա իմաստով ընդհանրա-
պես:

Քըռքյոշ — քաշքշելով:

Քըսսալ — սուսիկ-փուսիկ անցնել:

Քըցիբ — եղունգների շուրջը մսի
կտոր, բարակ կաշի:

Քըցիբ — 1. միջուկը կեղևից կտած
ընկույղ, 2. ժլատ:

Քյոլ — գոմեշ:

Քյոլիւ կաշի — խաղողի տեսակ է:

Քյոշօվ — ձավարով կամ բրնձով
թանձր կերակուր, փլավ:

Քյոշիւմ — հայհոյանք:

Քյոշիւմ տալ — հայհոյել:

Քյոռէշտ — եղան:

Քյոռթ — խաղ, կտրվածք:

Քյոլմոնգ — փափուկ քար:

Քյոռթիւ — հին կամ հնացած հաց,
կերակուր և այլն:

Քյոռթիւլանալ — հնանալ:

Քյէլթ — քայլք:

Քյէնակալ — քենակալ, կնոջ քրոջ
մարդը:

Քյէշ — ժամանակ:

Քյէռագլին — քեռու կինը:

Քյըթմըռութ — քիթն ու մուռթը:

Քյընուկ — քնած:

Քյըշփոթէլ — ատամները կամ ական-
ջը փոթելով մաքրել:

Քյիշվոր — քշվոր, սահավամարդ:

Քյիբիշ — քերիշ:

Քյիփ — կիպ, իրար հետ կպած:

Քյիփլիկ — կիպ, կպած:

Քյիւլ — աթարի մոխիր:

Քյիւլոշ — օրան:

Քյէօգոր — պաճի մեջ մնացած ցորեն:

Քոնթալ — էգ շան, կատվի զուգա-
վորվելու ցանկություն զգալը:

Քութուլ տնել — ոջիլ կրկտել, ջար-
դել:

քուշի-քուշի տնէլ — խոսքերով խա-
բել, համոզել, շողմեղ:

քօղ — գոմերում գառների հատուկ
տեղ:

քօլիկյ — հյուղ:

քօլօղ — քրդի գլխարկ:

քօլօմըստէլ — 1. խարել, 2. սարքել,
հարմարեցնել:

քօխտիկյ — խրճիթ:

քօծ — աղախին:

քօծըթոն — աղախնություն:

քօնցախ — նեղ, անձուկ խրճիթ:

քօռքիուջ տնէլ — շռայլել, վատնել:

քօսօրակ — ծղոտի ուռուցիկ զամբյուղ՝
նեղ բերանով:

քօրօց — կարճ ասեղ՝ ծայրը գունդ,
գնդասեղ:

էօլըրան — ճանապարհի մի կեռ-
մանը:

էօլէօր-մէօլէօր — ոլոր-մոլոր, այս
ու այն կողմը ոլորվելով:

էօհեւ — պատի տակ անցք՝ ջրի
համար:

օգօղուսկ — ողողանք:

օմբա — վեգի՝ երկար ծայրերից մե-
կի վրա կանգնելը:

օնօք — նրա համար:

օսօրվիկյէ(ն) — այսօրվանից:

օսօրվորէ — այսօրվանից:

էօրէօփէլ — ճաշը թափելու ժամա-
նակ շերեփով կվերցնել և նորից
լցնել՝ եռքը դանդաղեցնելու հա-
մար:

Թուրքերենից, պարսկերենից և արաբերենից փոխառյալ բառերի

Արա — կռուիտ ըրդյա վերնա-
զգեստ ա¹:
տղտթ — սովորութիւնն ա:
ադաշ — անվանակից թ²:
ադըմ — քայլ թ:
ազիզ — սիրելի, թանկագին ա:
ազմիշ ըլէլ — կատաղել թ:
ալում — աշխարհ ա:
ալըբալաղ — կարմրախայտ թ:
ալըֆուտնդի — եվրոպական ձեռով թ:
ալլահ — վտրտ — թեկուզ, թող աստ-
ված անի ա:
ախար — չէ որ թ:
ախըր — վերջ ա:
ախմուխ — հիմար ա:
տոյլ — հասակավոր, ժերունի ա:
տոյլանալ — ծերանալ:
ադա — ադա թ:
ադըզ — առվի բերան թ:
ադըլ — ոչխարի փարախ թ:
ադու — թուլն թ:
տմտդ — ջանք, աշխատանք, երախ-
տիք թ:
տմտլ — նպատակ, ձգտում, հույս ա:
ամանաթ — պահ տված իր ա:
ամարաթ — ապարանք, պայատ ա:
տմըր — կյանք ա:
տմի — հորեղբայր ա:
ոյամ — օրեր, ժամանակներ ա:
ոյան — հայտնի թ:
ոյտը — եթէ պ³:

այնալա — տնքո՞վ լաց պ:
ոյիք — արատ, սկսածութիւնն ա:
անջաղ — հաղիվ թ:
ոշկյտըր — ահնէրէ, բացահայտ պ:
ոփոշկյտըր — ահնէրէ, բացահայտ
պ—թ:
ոջտլ — կյանքի վերջ, մահ ա:
ոջէր — զարմանալի, այլանդակ ա:
աջըզ — թուլլ, ահար ա:
առւումիշ ըլէլ — ամաչել թ:
տսլան — առուած թ:
ասմար — թուխ, սև ա:
ավ — որս թ:
ավչի — որսորդ թ:
ովտլ — հնում, թղզըում ա:
ովտլդան — սկզբից, նախօրոք ա—թ:
արա — տարածութիւնն թ:
արաբա — սալլ թ:
արալըզ — մեջտեղ թ:
տրտի — օդի թ:
տրխըլըզ — արխալուզ թ:
արսըզ — անամոթ թ:
ափալ—թափալ — հապճեպով, հապըշ-
տապ թ:
տֆտրիմ — կեցցեա պ:
աֆսունէլ — թո՞վել պ:

Բարա — հայր թ:
բողգյո — պղնձե աման թ:
բազառ — շուկա պ:
բողըրզան — վաճառական պ:
բողը — 1. որոշ, 2. երբեմն ա:
բաթմիշ ըլէլ — խորասուզվել. բաթթա-
ն ուում կործանվել թ:
բալա — որդի, ձառ թ:

¹ ա — արարելուն:

² թ — թուրքերեն:

³ պ — պարսկերեն:

- բալա — դժբախտութիւնն ա:
բալթա — կացին թ:
բալիշ — բարձ պ:
բուլբուլ — թերեւ, զուցե թ:
բոխշէլ — պարզեցնել պ:
բոխշո — պարտեզ պ:
բոխտ — բախտ պ:
բողղոշի — ծալապատիկ թ:
բողլո — բակալ ա:
բայագ — օպիտակ ա:
բայդաղ — դրոշ թ:
բոյլդուշ — բու թ:
բոնդ — ջրի ավազան, առվի գլուխ,
սկիզբ պ:
բաշարք — կարողութիւնն ա:
բաշբրէլ — կարողանալ:
բաշէրաշ — հավասար թ:
բաշլըղ — գլխանոց թ:
բաշաղ — տիկ բերան թ:
բաշանաղ — քենակալ թ:
բառդան — մեծ ջվալ պ:
բատտաղ — ճահիճ թ:
բար — պտուղ պ:
բարամբար — հավասար պ:
բորտքոթ — առատութիւնն ա:
բարբաղ — ավեր, ավերված պ:
բորթորտֆոնէլ — վերացնել,
ոչնչացնել ա-պ:
բարիշէլ — հաշտվել թ:
բարիշմաղ — անհաշտ թ:
բարութ — վառող թ:
բէգար — ձանձրացող, զգվող թ:
բէթոր — վատ, ավելի վատ պ:
բէլիւ — պարզ, ակնհայտ թ:
բէխտոր — անտեղյակ պ:
բէխէր — ոչ բարի, չար պ:
բէյն — ուղեղ ա:
բէջտրէլ — մշակել թ:
բէքյորա — անպետք պ:
բիբար — պղպեղ թ:
բիզ — բիզ թ:
բիւիւն — բոլոր, ամբողջ թ:
բիւլդ — դատակ թ:
բիրդան } — հանկարծակի, մեկէն թ:
բիրդան բիր }
բըլդիւք — ապարանջան թ:
բըլբըլ — սոխակ պ:
բըլդուր — ձապար թ:
բըլլամ — խոխ ա:
բընթի — քթախոտ թ:
բըրախէլ — բաց թողնել թ:
բուդ — ազդր թ:
բուդ — սառույց թ:
բուդխանա — սառցարան թ:
բըգէլ — սառել:
բուդ — գոլորշի թ:
բուդա — ցուլ թ:
բուդուդ — քեն թ:
բունշաղ — անկույն թ:
բուսու — դարան թ:
բուրդու — գայլիկոն թ:
բոզ — մոխրագույն թ:
բոլ — առատ, բավական թ:
բոլանալ — առատանալ:
բոխշո — կապոց պ:
բողաղ — կոկորդ թ:
բոյ — հասակ, բարձրութիւնն թ:
բոյախանա — ներկատուն թ:
բոշ — դատարկ, թույլ, ջրիկ թ:
բոշանալ — թուլանալ:
բոշբոզաղ — շատախոս, զաղտնիք
չպահող թ:
բոստան — բոստան պ:
բոստանչի — բոստանչի պ-թ:
բօրան — փոթորիկ թ:
բէօրյոզ — հյուսիսային քամի թ:
- Գյոդո — տղա պ:
գյոզընթիւ — այստեղ ու այնտեղ
պտտվող թ:
գյոմ — սանձ թ:
գյոմի — նավ թ:
գյոմդո — բացբերան, շատախոս թ:
գյոմդո — մարմին թ:
գյիլ — փափուկ գորշագույն քար, որ
գործածում են օճառի փոխարեն պ:
գյիլաղ — կեռաս թ:
գյիւգյիւմ — պղնձե սափոր թ:
գյիւլ — վարդ պ:
գյիւլուշ — ըմբշամարտ թ:

գլխնոյ — արե թ:
 գլուռ — առատ թ:
 գլխով — իբր թե թ:
 գլխոյով — գեղեցիկ, սիրուն թ:
 գլխովիւս — ահնոց թ:
 գլխով — լին պ:
 գլխոյով — համեմատ, չափ թ:
 գունահ — մեղք պ:
 գունահար — մեղավոր պ:

Դարաղ — անասունների վարակիչ
 հիվանդութիւն թ:
 դողողգլխիւն — թափառական թ:
 դաղ — ճաղատ. բարբառի մեջ՝ դուռ —
 խը խուզած, սափրած թ:
 դալաղ — մեծացած փայծաղ թ:
 դուրիգէօլիւ — խնթով թ:
 դուրող — սափրիչ ա:
 դուրով — հարստութիւն ա:
 դոհողող — ցուպ, ձեռնափայտ թ:
 դաղ — խարան պ:
 դաղէլ — խարանէլ, ալիւ, ցափ պատ —
 ճառել:
 դաղլամ — կապտած և ուռած թ:
 դամ — նվազակցութիւն պ:
 դամազլըղ — անասուն, որ պահում են
 բազմաթիւ համար թ:
 դամաղ — բիւթ թ:
 դամար — երակ թ:
 դոյմ — միշտ. բարբառի մեջ՝ հազ —
 վաղեպ թ:
 դոյնա — մտադրծի դանակ պ:
 դոն — հատիկ, կուտ պ:
 դոն — եփելու աստիճան պ:
 դոռդ — ցափ, վիշտ պ:
 դոռվէշ — դերվիշ պ:
 դոստո — փաթեթ, փունջ պ:
 դոմ — ուղտ թ:
 դովի — կռիվ ա:
 դարբըղաղ — ցիւր ու ցան թ:
 դոք — խաղ, խորամանկութիւն թ:
 դոֆտոր — մատյան պ:
 դրըրխանա — կաշեգործարան պ:
 դրհ — ալիւ թ:
 դրոք — հարված ա:
 դրոքէլ — հարվածել:

դրըրխտ — ճիշտ պ:
 դրըրտէլ — շտկել, ուղղել:
 դիւրին — հեռագիտակ պ:
 դիւրիւ — շերտ թ:
 դին — հավատ ա:
 դինսըղ — անհավատ ա-թ:
 դինջ — հանգիստ թ:
 դինջանալ — հանգստանալ:
 դիվան — դատարան, դատաստան պ:
 դիք — ըլուր, ալի բարձր, գառիվեր թ:
 դիւղ — հարթ, ուղիղ թ:
 դիւղգլխին — կանոնավոր թ:
 դըղէլ — ուղղել, հարթել:
 դուման — մառախուղ թ:
 դիւնյո — աշխարհ ա:
 դուշման — թշնամի պ:
 դուռում — լավաշ հացի կլոր փաթեթ՝
 մեջը պանիր, միս և ալիւ դրած թ:
 դուռումէլ — դուռումիլ:
 դիւրգլոր — հյուսն թ:
 դէօլ — ոշխարհների ծնելու ժամանա —
 կը թ:
 դօլար — պահարան պ:
 դօլամ — մատնաշունչ թ:
 դօլմ — տղմա թ:
 դէօշ — կուրծք թ:
 դէօշող — ներքնակ պ:
 դօստ — ընկեր, բարեկամ պ:
 դօստանալ — ընկերանալ, բարեկամա —
 նալ:
 Զաթը — արդեն, իրոք, իսկապես ա:
 զալմ — շար ա:
 զոհոր — թույն (անեծք է) պ:
 զոհյնումար } — օձի թույն (անեծք է) պ:
 զոհյնումար }
 զահլըղըղում — խիստ լեղի, դառն
 (անեծք է) ա-պ:
 զամին — երաշխավորութիւն ա:
 զայ տնէլ — փշաքնէլ ա:
 զայ ըլէլ — փշանալ ա:
 զոնգլիւտղ — փոքր զանդ պ:
 զոֆտէլ — գրովել, տիրել, զսպել ա:
 դէհ — անհիւսն, կատար պ:

զբաղօփ — թեթևամիտ, թեթևոլիկ թ:

զբռնէի — ոչինչ պ:

զերիլ } — աղբ ա:

զբռնիլ } — աղբ ա:

զիյան — վնաս պ:

զինչիլ — շղթա պ:

զուլալ — վհիտ, պարզ ա:

զուլալնալ — պարզէլ:

զուլում — աղետ, փորձանք ա:

զուռնա — զուռնա պ:

զուռնայի — զուռնայի պ-թ:

զօռ — զծվար, բռնի պ:

զօքա — զոքա պ:

զօռէլ — բռնադատել, ստիպել:

զօռլումիշ տնէլ — բռնադատել,

ստիպել պ-թ:

էլ } — օտար մարդ թ:

էլօղիլ } — օտար մարդ թ:

էլի — զեպան. բարբառի մեջ՝

խնամախոս թ:

էլիւ — մեռած թ:

էլիւմ — մահ թ:

էհյոտջ — կարոտ, պետք ա:

էհյոլբար — հարգ, հարգանք ա:

էշի — ավյուն, եռանդ թ:

Ըշտահ — ակործակ ա:

Ըռաղի — բավարարված, համա-
ձայն ա:

Ըռահյմ — ողորմածություն ա:

Ըռոնդյ — գույն պ:

Ըռաստ իկյալ — պատահել պ:

Ըռըպտր — հողագործ պ:

Ըռընդտ — ռանդա պ:

Թարաղ — պնակ ա:

Թարաղա — թղթի թերթ ա:

Թողորիւբ — պատրաստու-
թյուն ա:

Թողորտն — կրկին, նորից պ:

Թողտ — նոր, թարմ պ:

Թողանալ — նորանալ:

Թաղի — որսի շուն, բարակ պ:

Թալտ — ականատ պ:

Թալան — թալան պ:

Թալընէլ — թալանել:

Թալաշա — քարի կտոր թ:

Թոխալըթիկյ — փայտոջիլ պ-թ:

Թոշլի — երանի թե թ:

Թամահ — ազահություն ա:

Թամամ — ճիշտ, լրիվ ա:

Թըմմէլ — լրանալ:

Թամաշա տնէլ — զիտել ա:

Թամահքար — ժլատ, ազան ա-պ:

Թամբուլ — ծուլլ թ:

Թամբուլանալ — ծուլանալ:

Թամբուլթոն — ծուլություն:

Թամբղ — 1. մաքուր,

2. բոլորը թ:

Թամբղնալ — մաքրվել:

Թամբղթոն — մաքրություն:

Թայ — զուլյգ, համապատասխան

ընկեր պ:

Թայֆա — խուճը, դաս ա:

Թոնդյ — հավասարակշռություն թ:

Թավա — թավա թ:

Թովոթյալի — միամիտ, պարզամիտ թ:

Թորոցիւ — հավասարակշիռ ա:

Թորոֆ — կողմ ա:

Թորդէլ — թողնել, հրաժարվել ա:

Թորս — 1. որեւէ բանի հակառակ

կողմը, 2. հակառակ, ներհակ:

Թոփտ — զագաթ թ:

Թըզբէլ — համբիշ ա:

Թէփսի — մետաղյա ափսե թ:

Թըլըսմ — հուռութք, կախարդանք ա:

Թըթիւն — ծխախոտ թ:

Թըմբան || Թումբան — անդրավար-

տիւ պ:

Թիմար — անասուններին քերելը,

սանրելը պ:

Թիմարէլ — անասուններին քերել,

սանրել, խնամել:

Թիփի — բուք թ:

Թիթյո — մաս, կտոր պ:

Թըվոնդյ — հրացան թ:

Թըրաշ — ածիլում պ:

Թըրաշէլ — ածիլել:

Թիւթիւլ — սոսինձ թ:

Թիւթ զուռուսի — չորացրած թութ թ:

թիւթմիշ ԸԼԷԼ — կարոտեի, բերանի

շուրբ գնալ թ:

թուլա — շան լակոտ ա:

թիւնդ — բարկ, ազդու պ:

թիւշ իկյուլ — պատահել, հանդիս-
պել թ:

թուռշի — թթու, բռնվածք թ:

թօբա — զգլում թ:

թօզ — փոշի թ:

թօխի — 1 տարեկան դառ թ:

թօխում — սերմ, սպերմատոզոիդ պ:

թօռ — ուռկան թ:

թօռչի — ձկնորս թ:

թօփ — թնդանոթ թ:

թօփ — գնդակ թ:

թօփալ — կաղ թ:

Ժիվո — սնդիկ պ:

Իգարա — ապրուստ, ուտելիք ա:

իզ — հետք թ:

իզան — ուշիմություն, շրջահայե-
ցություն ա:

Իխտիար — կամք, իրավունք ա:

Իլիկյ — ոսկրի ծուծ թ:

Իլլահի — մանավանդ ա:

Իլլաջ — ճար, հնարավորություն ա:

Իման — հավատ ա:

Իմանսըզ — անհավատ ա-թ:

Իսան — մարդ ա:

Լողյոտն — կոնք պ:

Լողոթ — համ, քաղցրություն պ:

Լալ — համր պ:

Լալանալ — համրանալ:

Լողոռ — նիհար պ:

Լողոռնալ — նիհարել:

Լողում — ափան թ:

Լոյաղ — հարմար, արժանի ա:

Լոյլոտնդյ — արագիլ ա:

Լոշ — դիակ պ:

Լոշո — գլխաշոր պ:

Լափադան — բերանբաց, բերանը

շաղ տվող պ:

Լոքյո — բիծ պ:

Լըհէմ — անագ թ:

Լըհէմէլ — անագել:

Լիւլո — փող պ:

Քոբոթ — լուր, տեղեկություն ա:

Խողինո — հարստություն ա:

Խաթա — փորձանք ա:

Խոթըր — հարգանք ա:

Խոլոթ — նվիր ա:

Խուլի — խալի պ:

Խալիս — զուտ, անխառն ա:

Խալիս — ուրիշ, ժողովուրդ, մարդիկ ա:

Խամ — անվարժ, անընտել պ:

Խամանալ — անվարժ դառնալ:

Խամըթոն — անվարժություն:

Խոյի — չարամիտ, չարագործ ա:

Խանլմ — տիկին թ:

Խանլմթոն — տիկնություն:

Խոնշոլ — դաշույն պ:

Խոշլոմո — խաշլամա թ:

Խոսիյոթ — բնավորություն ա:

Խարա — քանդված, փչացած, վատ պ:

Խարարա — 1. ավերակ, 2. դուզարան թ:

Խըրըվէլ — փչանալ:

Խորջ — հարկ, ծախս ա:

Խորջէլ — ծախսել:

Խէր — բարի, բարություն ա:

Խէրյոթ — բարի գործ, բարություն ա:

Խըսիլ } — փսիաթ ա:

Խըսիլ } — փսիաթ ա:

Խիզոր — մեծ սղոց, որ բանեցնում են

երկու հոգով թ:

Խիզորէլ — սղոցել:

Խիզորչի — սղոցող բանվոր թ:

Խիյալ — երևակայություն ա:

Խիյար — վարունգ թ:

Խինո — հինա ա:

Խիւրդո — մանր զրամ պ:

Խօշ — հաճելի պ:

Խէօշոր — քիչ եռացրած, դեռ դոշ:

չգարձած շիրա թ:

Կյոթ — ժամանակ պ:

Հոր — դեղահատ ա:

հող անել — ախորժեկ ա:
 հողըր — պատրաստ ա:
 հողըրէլ — պատրաստել:
 հուլ(տ) — տակավին, դեռ ա:
 հալ — վիճակ, գրութուն ա:
 հալալ — արդար ա:
 հուլթթ — անշուշտ, իհարկե, նաև
 երեխ ա:
 հալվա — հալվա ա:
 հուլտ — օղակ, հանգույց ա:
 հաղ — իրավունք ա:
 համ — և պ:
 համամ — բազմիւր ա:
 համբալ — բեռնակիր ա:
 հոյտ — ամոթ ա:
 հայդա — օն, դուրս թ:
 հոշիյտ — թելերից հյուսած ծակոտ-
 կեն երիզ թ:
 հոշտ — միջանցք, նախասենյակ թ:
 հէյվան — անասուն ա:
 հոջութ — գործիք ա:
 հասար — պատ՝ գրած տան, այգու
 շուրջը ա:
 հասըլ — առաջ գալ ա:
 հասըլէլ — տրորել ա:
 հոսրութ — կարոտ ա:
 հավա — եղանակ, կլիմա պ:
 հովտնդդ — սանդ պ:
 հովտս — ցանկութիւն ա:
 հովստլտ — տրամադրութիւն ա:
 հովիւզ — ջրավազան ա:
 հոր — ամեն, յուրաքանչյուր պ:
 հարամ — ապօրինի, ոչ արդար ա:
 հարամէլ — փշաքնել:
 հարամվէլ — փշանալ:
 հարամդադա — խաբեբա, խաբդախ
 ա-պ:
 հարամի — զող, ավազակ ա:
 հորթթթ — ուժ, ունակութիւն ա:
 հորիֆ — տխմար, խեղճ, միամիտ ա:
 հէյալ — սերկելիլ թ:
 հէշ — 1. բնավ, երբեք, 2. ոչինչ պ:
 հէսար — հաշիվ ա:
 հէսարէլ — հաշվել:
 հէքիմ — բիժշկ ա:

հրոս — բարկութիւն ա:
 հըստտէլ — բարկանալ:
 հիլլտ — նենգ, խաբեբա ա:
 հիւշտթ — հակառակութիւն ա:
 հիւշիւմ քոշէլ — հարձակվել ա:
 հէօյմ տնէլ — սաստիկ բարկանալ,
 կատաղել ա:
 ղարուռաղ — կողք թ:
 ղորիւլ տնէլ — ընդունել, հաճել ա:
 ղազ — սազ թ:
 ղողըր — հարգ, արժեք ա:
 ղողտր — պատուհաս ա:
 ղազան — պղնձե աման թ:
 ղազուզ — ցից թ:
 ղաթ — շերտ թ:
 ղաթըր — ջորի թ:
 ղուլթ — անխելք գործ, հիմարու-
 թիւն ա:
 ղուլտ — մատիտ ա:
 ղուլտթըրաշ — գրչահատ պ:
 ղուլ — կեղծ ա:
 ղուլբանալ — կեղծ դառնալ:
 ղալըր — կաղապար պ:
 ղալին — հաստ թ:
 ղալըննալ — հաստանալ:
 ղալմըլալ — գողգողոց, վիճարանու-
 թիւն թ:
 ղուլտ — ազդր թ:
 ղոհյրտ — բող, վատ վարք ունեցող
 կին ա:
 ղոմտ — դաշույն թ:
 ղոմիշ — եղեգն թ:
 ղոմշի — խարազան, մորակ թ:
 ղոյտ — մեծ, ամուր քար թ:
 ղոյզտ — կարգ ու կանոն ա:
 ղոյթան — կոշիկի թել թ:
 ղոյիմ — պինդ ա:
 ղոյիշ — գոտի թ:
 ղանադ — բե թ:
 ղամմազ — բուլթ, հիմար թ:
 ղաշար — քերիշ թ:
 ղանշըզ — քած, էգ թ:
 ղաշազ — ղաշաղ թ:
 ղառթ — ամուր, չոր թ:

դոռոց — ազնավ թ:
 դոռոց տնէլ — կարոտ քաշել,
 կարոտել թ:
 դոռնը դարձը — խոսնաշփոթու-
 թյուն թ:
 դոռնը դոսի — ձայնդ կտրիւ թ:
 դասար — մասվաճառ ա:
 դասարխանա — սպանդանոց ա-պ:
 դասնադ — շրջանակ, մադի փայտե
 շրջանակ թ:
 դաստէ — դիտմամբ ա:
 դավ — արեթ թ:
 դավալ — թմբուկ թ:
 դավուրմա — դավուրմա թ:
 դորտդոտ — անպետք, նաեւ՝ իզուր թ:
 դորտվոշ — ծառա թ:
 դարար — հանգիստ, միալարու-
 թյուն ա:
 դորիւր — պանդուխտ, օտարական ա:
 դափաղ — կափարիչ թ:
 դափաղլու — հրացանի տեսակ թ:
 դափլան — վագր թ:
 դոֆո — գլուխ, գանգ ա:
 դոֆոդ — վանդակ ա:
 դըգոր — չափ ա:
 դըզըլ — լեռ թ:
 դըզդուն — տաք, կըքոտ թ:
 դըզդընէլ — տաքանալ, կըքոտել:
 դըլլըդ — տարագ թ:
 դըմըշէլ — չմեղքանալ, չխնայել թ:
 դըմ — պատյան թ:
 դըմդըմ — ռնգախոս թ:
 դընտմիշ անել — պարսավել թ:
 դըռ — անջրդի քարքարոտ հող թ:
 դըռավ — եղյամ թ:
 դըստթ — բախտ ա:
 դըսրաղ — զամբիկ թ:
 դըսուր — պակասութիւն ա:
 դըվաթ — ուժ ա:
 դըվրաղ — շարժուն, կայտառ թ:
 դըրաղ — ափ, եզր թ:
 դըրյութ — եռանդ ա:
 դիւտմութ — 1. աշխարհի վերջ
 2. խիստ ցուրտ ա:

դուրուլ — զազաղ թ:
 դութի — արկղ թ:
 դուլ — ստրուկ, ծառա թ:
 դուլլուկ — ծառայութիւն թ:
 դումաշ — կերպաս ա:
 դումար — թղթախաղ ա:
 դումարբաղ — խաղամոլ ա-պ:
 դումարխանա — թղթախաղարան ա-պ:
 դուշ — թռչուն թ:
 դուշաղ — գիրկ թ:
 դուշըղէլ — գրկել:
 դուռդոշտն — հիվանդութիւն է թ:
 դուրբան — մատաղ ա:
 դուրսաղ — ստամոքս թ:
 դոզա — կնդուղ թ:
 դօլայ — 1. վառ, 2. քիչ, մէ դօլա
 «մի քիչ» թ:
 դօլան — լայն գոտի թ:
 դօլթուդ — թեւատակ թ:
 դօնաղ — հյուր թ:
 դօնդաղ — 1. խանձարուր, 2. հրա-
 ցանի կոթ թ:
 դօշում — գործ թ:
 դօշ — խոյ թ:
 դօշաղ — համարձակ, քաջ թ:
 դօրուդ — արուտաձայն, մարգագետին թ:
 դօրօղչի — պահակ թ:
 ծըլլմալ — նիհար, վատ կազմվածք-
 քով թ:

Մոգութ — օգնութիւն ա:
 մոգութ տալ — օգնել:
 մոգտնդ — որեւէ ապրանքի ընթացիկ
 գինը շուկայում թ:
 մաթան — թանկ, թանկարժեք ա:
 մալ — կենդանի, անասուն ա:
 մալա — որմնագիրի ծէիկլու գործիք պ:
 մալէզ — դոշարով և այլուրով պատ-
 րաստած քաղցրավենիք թ:
 մալլմ — հայտնի ա:
 մալիւլ — տխուր-տուրում ա:
 մախսիւս — դիտմամբ ա:
 մահանտ — պատրվակ, առիթ պ:

- մտելում — սպեղանի ա:
 մտելում — Թաղ ա:
 մտելում — մարման թ:
 մտելում — զուրկ, զրկված ա:
 մաղազա — նկուղ թ:
 մողմիւն — զուրկ, զրկված, դա-
 տարի ա:
 մայա — գրամագլուխ, գրամ պ:
 մայա — մակարդ պ:
 մայասուլ — մայասուլ թ:
 մանգյուն — աքցան թ:
 մանգուլիւ — տարօրինակ, ծիծաղա-
 շարժ թ:
 մանգըլ — տարածութիւն ա:
 մանշիւր — հայտնի ա:
 մաշիւլաթ — զբաղվածութիւն,
 գործ ա:
 մառդ — առնացի, քաջ պ:
 մառդանա — համարձակորեն, տղա-
 մարդավարի պ:
 մառջան — մարջան ա:
 մառստալ — առակ ա:
 մառսանաթ — խոսակցութիւն,
 գրույց ա:
 մասդոր — ծաղր, ծաղրի առարկա ա:
 մաստաբազ — խորամանկ պ:
 մարալ — եղջերու թ:
 մարիֆտ — շնորհք ա:
 մարիօշ — թիվաշ պ:
 մարֆաշ — սփռոց թ:
 մըղրադ — նիզակ ա:
 մէյդան — հրապարակ ա:
 մէյմիւն — կապիկ պ:
 մըհալ — տեղ, դամառ ա:
 մըղոյտ — զգուշ, ուշադիր ա:
 մըննթ — երախտիք, ողորմածու-
 թիւն ա:
 միլ — ասեղ ա:
 միլիթ — ազդ ա:
 միւնթոն — շրջապահաթ թ:
 մըսդալ — ծանրութիւն չափ ա:
 միւլք — զուլք, սեփականութիւն ա:
 մուխտալ — կարիք ա:
 մուխտալ } — կեղտոտ պ:
 մուռտալ } — կեղտոտ պ:
 մըխտըն — կեղտոտի:
 մըխտըն — կեղտոտի:
 միւլտորի — հաճախորդ ա:
 մուլտուլուդ — ավտիս բերողին
 տրված վարձ թ:
 միւլիւր — ըմպանակ ա:
 միւսիւրթ — անպիտան, չար ա:
 մուրադ — իզձ, նպատակ ա:
 մէօշ — անտառ թ:
 Յա — կամ թ:
 յաբանի — վարենի պ:
 յադ — օտար թ:
 յալանի — ծաղրածու թ:
 յալվար յախա ինէլ — աղաչել, պա-
 դատել թ:
 յախա — օձիք թ:
 յախալամիշ տնէլ — օձիքի բռնել,
 ստիպել թ:
 յախու — յախու, ամբաստանող սպե-
 դանի թ:
 յալիշ — սխալ թ:
 յամտնի — կարպետ ա:
 յոյլը — թաշխնակ թ:
 յան — կողմ թ:
 յանը — այսինքն ա:
 յաշ — տարիք, հասակ թ:
 յավաշ — դանդաղ, կամաց թ:
 յար — յար պ:
 յարա — վերք թ:
 յարաբ — տեղ իմ, աստված իմ,
 արդյոք ա:
 յարալու — վերապր թ:
 յարամազ — անպետք, անհարմար-
 բարբառում մեծ թ:
 յափըշան — սոսիս թ:
 յէգյոն — քեռորդի թ:
 յէթիմ — որը ա:
 յէխսի — գերի ա:
 յէղնազ — խումբ թ:
 յէմ — կեր թ:
 յէմիշ — սեխ թ:
 յէրիշ — քելք թ:

յէրիշէլ — արագ քայլել:
յոււմուրուդ — բռնեցք թ:

յիւրդ — բնակավայր թ:
յօխսը } — թե ոչ թ:
յօխսամ }

յէօնջո — առկույտ թ:
յօռչան — վերձակ թ:

նադան — տգետ պ:

նազ — նազ պ:

նալ — պայտ պ:

նալլութ — պայտար պ:

նալլութ — անեծք ա:

նախշ — զարդանկար, նախշ ա:

նախշէլ — նախշել:

նադդ — կանխիկ ա:

նադըլ — հեքիաթ ա:

նոմ — խոնավ պ:

նոմանալ — խոնավանալ:

նոմառդ — նամարդ պ:

նամուռ — նամուռ ա:

նաշ — դագաղ ա:

նաշար — անճար պ:

նաշարութ — ակամայից:

նուդըվան — սանդուղք պ:

նավդան — ջրորդան պ:

նոֆոս — շունչ ա:

նոֆոր — անձ, մարդ ա:

նը...նը — ոչ...ոչ պ:

նըհադ — անարդարացի պ:

նըռն — պետական դին ա:

նիյութ — դիվոտութ յուն ա:

նիսիյո — ապառիկ թ:

նուբար — առաջին պտուղ. նուբար

ոմէլ — համը տեսնել, ճաշակել պ:

նօրաթ — հերթ ա:

նօխտա — ձիու գլխանոց ա:

նօխուդ — սխեռ պ:

նէօբյոր — ծառա պ:

Շալ — շալ պ:

շահ — շահ, թափափոր պ:

շահադ — վեա ա:

շահգադա — արքայազն պ:

շահի — Ծ կոպեկանոց պ:

շահյմար — օձի մի տեսակ պ:

շամամա — փոքր հոտավետ սեխ ա:

շոշ — շիլ թ:

շոռ — կեղծ ամբաստանութ յուն,
փորձանք ա:

շորբութ — օշարակ ա:

շոֆոտլիւ — դեղձ պ:

շըթըլ — նորածիլ բույս, որ բուսած
տեղից հանուած և տնկուած են
ուրիշ տեղ, սածիլ թ:

շիլլո — ձավարով և յուղով կերա-
կուր պ:

շիմշատ — բարձր ու ճկուն պ:

շիշ — շամփուր թ:

շիշոգյ — մի տարեկան դառ պ:

շիբո — շիբա թ:

շիբիդ — բարակ սլարան ա:

շըլվար — սնդրավարտիք թ:

շուխ — քնքուշ թ:

շիւշո — ապակի թ:

շուջուդ — սուջուխ թ:

շօռ — աղի պ:

շէօրվո — շորվա պ:

Չարալաշմիշ ըլէլ — ջանք անել, ճիգ-
անել թ:

չադըր — վրան թ:

չոթին — դաժան թ:

չաթմա — իշոտնուկ թ:

չալ — խտտուտիկ թ:

չալէլ — նվազել թ:

չալըշըռփու — մացառ թ:

չալու — մացառ թ:

չոխ — ժամանակ թ:

չախմախ — հրահան թ:

չոխչոխ — ջրադացաբարի վրայի

փոքրիկ փայտը թ:

չոդլո — խակ ծիրան թ:

չադու — դանակ թ:

չամ — սոճի թ:

չոմբոթ — գլխաշոր պ:

չամուռ — ցեխ թ:

չոյիթ-չիմտն — արոտավայր թ:

չալվադար — իշապան, ձիապան պ:

չոնոտ — ծնոտ թ:
 շոնգյուլ — կեւ պ:
 շոռչի — մանրավաճառ, փերեղակ թ:
 շոռչիվոտ — շրջանակ թ:
 շավդար — հաճար թ:
 շորոզ — չոր միրգ պ:
 շարդաղ — սրահ թ:
 շորխ — բախտ, անիվ պ:
 շարսավ — սավան պ:
 շարօխ — տրեխ թ:
 շոփըջ — երկու տարեկան այծ թ:
 շափալաղ — ալտակ թ:
 շոքյիւջ — մուրճ թ:
 շըլո — պահեցողութիւն, կերակուր—
 ներկց զուրկ մնալը պ:
 շըռուր — կերակրի տեսակ է թ:
 շըփլաղ — մերկ թ:
 շիբան — չիբան, պալար թ:
 շիթ — չիթ թ:
 շիմոն — մարգագետին պ:
 շինար — սոսի թ:
 շինի — հախճապակի պ:
 շիփի } — զամ, սեւլ թ:
 շըփի }
 շուխա — շուխա պ:
 շուհուլ — ուղղալար ա:
 շիւնքյի — որովհետեւ թ:
 շիւրիւշմիշ ըլէլ — տանջվել, չարչար—
 վել թ:
 շօնթա — շորե պայուսակ թ:
 շօբան — հովիվ պ:
 շէօլ — գաշտ թ:
 շօլախ — կաղ թ:
 շօմախ — մահակ թ:
 շօջուխ — երեսխա թ:
 շէօփ — ծեղ, խոխ թ:
 շօփոււ — ծաղկատար թ:
 շէօբյ — ծունկ թ:
 շէօբյէլ — չոքել:

Պիճ — ապօրինի ծնված թ:

Ջաղու — ջաղու, կախարդ պ:
 ջուլդ — արագ պ:
 ջալլադ — գահիճ ա:
 ջահել — երիտասարդ ա:

ջոհյոտ — դժոխք ա:
 ջոհյոէլ — ջանք, անել ա:
 ջամբաղ — խորամանկ, խարդախ պ:
 ջոմյոթ — հասարակութիւն ա:
 ջան — հոգի, մարմին պ:
 ջոնտովոր — գազան պ:
 ջանդարմա — ոստիկան թ:
 ջանըմ — հոգիս, եղբայրս թ:
 ջոնջոլ — դանդաղկոտ, ծուլ թ:
 ջանսաղ — ողջ, առողջ պ-թ:
 ջոջիւմ — բրդյա գունդգուն գործ—
 վածք թ:

ջոռմո — տուգանք ա:
 ջաֆա — տանջանք, չարչարանք ա:
 ջէյրան — ջէյրան թ:
 ջըզըզ — գիծ թ:
 ջըզըզէլ — գծել թ:
 ջընս — ցեղ, տեսակ ա:
 ջըվոլ — պարկ թ:
 ջիգյոր — ջիգյար թ:
 ջիվան — երիտասարդ պ:
 ջիւլ — քուրճ թ:
 ջուզար — պատասխան ա:
 ջիւջո — հավի ճուռ թ:
 ջէօբ — գրպան ա:
 ջէօբգլիբ — գրպանահատ:
 ջէօմուդ — առատաձեռն, մեծահո—
 գի պ:

Սորթ } — պատճառ ա:
 սորբիբ }
 սորբը — համբերութիւն ա:
 սորբէլ — համբերել:
 սաղա — զուտ, անխառն պ:
 սողողոտ — ողորմածութիւն,
 շնորհ ա:
 սողոտֆ — սաղաֆ ա:
 սաղ — սաղ պ:
 սաղանդար — նվազածու պ:
 սոթըրջոմ — կողացավ թ:

սուլո — սալա, տափակ կողով ա:
 սալամաթ — չմնասված, ամբողջ ա:
 սալըխանա — դատարկ տեղը ման
 կող պ:
 սալըզ — լուր, տեղեկութիւն թ:

սահաթ — ժամ, ժամացույց ա:
 սաղ — առողջ, ամբողջ, բոլոր թ:
 սաղանալ — առողջանալ:
 սողոթ — հաշմ ա:
 սողթթէլ — փշացնել, հաշմել:
 սաղլամ — առողջ, ամբողջ, չվնաս-
 ված թ:
 սաղ-սալամաթ — ողջ առողջ թ:
 սաղըր — ծանծաղ թ:
 սամթ — եղանակ, ձև ա:
 սայմիշ ըլէլ — հասկանալ թ:
 սանթուր — քնար թ:
 սանջու — խիթ, փորի սուր ցավ թ:
 սապոն — օճառ թ:
 սաշ — երկաթե թիթեղ, որի վրա
 հաց են թխում թ:
 ստոթ — կարծր, թունդ թ:
 սավգա — սեր ա:
 սավդալու — ուժեղ սիրահարված ա-թ:
 սարսաղ — տխմար, պարզունակ թ:
 սահ-սաղլամ — բոլորովին առողջ,
 չվնասված թ:
 ստքի — իբր թ:
 սէլավ — հեղեղ պ:
 սէրյոգլ — ցանցառ, նոսր թ:
 սըլսըլտ — աղգատոհմ, սերունդ ա:
 սըրութ — հաստատում ա:
 սըխ — խիտ թ:
 սընըխչի — ժողովրդական բժիշկ՝
 կոտորած անդամների կապող թ:
 սըռ — գաղանիք ա:
 սըվաղ — ծեփ թ:
 սըվաղել — ծեփել:
 սըրտ — կարգ, հերթ, շարք թ:
 սըրիւ — հոտ թ:
 սըֆաթ — դեմք, կերպարանք ա:
 սըֆտտ — առաջին անգամ ա:
 սիլլտ — ապտակ թ:
 սինյտիր — կորիթ թ:
 սինի — մեծ, կլոր ափսե պ:
 սինոր — սահման թ:
 սիրիմ — կաշվե թել թ:
 սուլլթան — սուլլթան ա:
 սիւննոթ — թլպատուլթյուն ա:
 սուս — 1. լուս, 2. լսիր թ:

սիւրութ — պատկեր, դեմք ա:
 սիւրգլիւն — աքսոր թ:
 սիւրմտ — սուրմա թ:
 սէօլտդո — ձախլիկ թ:
 սոյ — ցեղ, տեսակ թ:
 Վտգտ — ժամանակ ա:
 վաղ իկյուլ — թողնել, հրաժարվել,
 ձեռք քաշել թ:
 վայնաշար — կամա-ակամա թ:
 վասվասա — բամբասող թ:
 վորտմ — թոքաստ (անեծք է) ա:
 վոքիլ — փոխանորդ ա:
 վէրան — ավերակ պ:
 Տաղաթ — ուժ ա:
 տողլտ — զլխի վրա ոստյուն թ:
 տողլտ — ավիք թ:
 տիտիզ — թեթևտիկ, հուշտոնիկ թ:
 Ութի — արդուկ թ:
 ումուդ — հույս պ:
 ուռուք — անկյունաքար ա:
 ուսուլօվ — կամաց, զգուշ ա:
 ուստա — վարպետ թ:
 Փալան — համետ պ:
 փոհլէվան — լարախաղաց պ:
 փայ — մաս, բաժին թ:
 փոյին — անասունների աղբ թ:
 փոյինէլ — հողի մեջ աղբ լցնել:
 փոնջտրտ — լուսամուտ պ:
 փաշա — փաշա թ:
 փաշա — սրունք պ:
 փորդո — վարագույն պ:
 փափախ — փափախ թ:
 փեժգլիլ — սրբիչ պ:
 փէյդահ իկյուլ — առաջ դալ պ:
 փէշ — քղանցք պ:
 փէշտ — արհեստ պ:
 փէշաքար — արհեստավոր պ:
 փէշթոշ — բնծա, պարզե պ:
 փըլավ — փլավ թ:
 փիյադա — հետիոտն պ:
 փինտչի — կոշիկ կարկատող պ-թ:

փխ — վատ թ:

փռջ — մեջը դատարկ, փռչ պ:

փխակյիւլ — ծոպ թ:

փօշման — զղջացած պ:

փօշմեննալ — զղջալ:

փօստ — մորթի պ:

փօստէլ — մորթին հանել, մորթել:

Քարաբ — խորոված պ:

քառըր — աղքատ ա:

քասըսընալ — աղքատանալ:

քարվանսարա — իջևան պ:

քաֆկ — փրփուր պ:

քյուլում — կազամբ պ:

քյուլըթին — աքցան թ:

քյուլլո — գանգ պ:

քյոնլան — արագավազ ձի պ:

քյոնրըբար — սաթ պ:

քյոմտր — դոսի պ:

քյոռ — խուլ պ:

քյոռանալ — խլանալ:

քյոստ — հոգե ափսե պ:

քյոստոդ — առատության զաղարում,
աղքատացում ա:

քյովգյիբ — ծաղտոխներով շերեփ պ:

քյորգյո — 1. գործելու սեղան,

2. խուժը՝ աշխատանքի ժամա-
նակ պ:

քյորփինջ — աղյուս թ:

քյոփտլոդ — ոչխարի որդ թ:

քյոփտնոդ — հովիվների թաղիքե
վերնազգեստ թ:

քյոթյիւլ — խոպոպիք թ:

քյոֆտառ — պառալ պ:

քյէլո — թաղիք թ:

քյէֆ — քեֆ ա:

քյէֆլի — ուրախ, զվարթ ա-թ:

քյըլինդյ — քարոտ հող փորելու
երկսայր գործիք է թ:

քյըլֆոթ — կին թ:

քյըրո — վարձ ա:

քյըրոյէլ — վարձել:

քյըրգյիւթ — ծծումբ թ:

քըֆտո — ծեծած մսից կերակուր պ:

քյիմ — թշնամություն պ:

քյիլիմ — կարպետ պ:

քյիսո — քսակ պ:

քյիւլ — մոխիր թ:

քյիւնջ — անկյուն պ:

քյիւսպ — կոպտոն պ:

քյիւրբյ — մուշտակ թ:

քյիւփո — բաժակները մեջքին
կպցնելը թ:

քյէօթոդ — ծեծ թ:

քյէօթոդէլ — ծեծել:

քյէօթիւզ — կոճղ թ:

քյօխվա — քյօխվա պ:

քյէօմիւր — ածուխ թ:

քյէօշո — անկյուն պ:

քյէօսո — անբեղ-անմիրուք պ:

քյէօրփո — մատղաշ թ:

քյէօփոդ — շուն թ:

քյէօփօղլի — շանորդի թ:

քյէօբյ — արմատ թ:

քուբսի — քուբսի թ:

քօշ — կոշիկ պ:

քօռ — կույր պ:

քօռնալ — կուրանալ:

Օբա — ժամանակավոր բնակավայր
վրանների տակ թ:

օթադ — սենյակ թ:

օխլավ — խմոր բացելու փայտ թ:

օխլավէլ — խմորը բացել:

օղուլ — աղա, փոքրիկ թ:

օղուր — ի սեր, ի հարգանս թ:

օյին — խաղ թ:

օյինբադ — չարահճի, կատակա-
բան թ-պ:

օյադ — օյախ թ:

էօրդոդ — բաղ թ:

օրթըլըդ — մեջտեղ թ:

էօբիւզ — կոպիտ, տխուր մարդ թ:

Ֆալ — դուշակություն ա:

ֆալլի — դուշակ ա-թ:

ֆոհյո — օբավարձով աշխատող,
հողագործ ա:

Ֆահմ—հասկացողութիւն, խելք ա:	Ֆորտղը — ենթադրենք թե ա:
Ֆահմէլ — հասկանալ, գլխի ընկնել:	Ֆըլան — ալսինչ ա:
Ֆոդիլ — աղքատ ա:	Ֆընդըղ — կազին ա:
Ֆոնդ — հնարագիտութիւն պ:	Ֆըրստնդ — առիթ, պատահու-
Ֆոռաշտ — հոգեւորականների՝ երկար	թիւնն ա:
վերնազգեստ ա:	Ֆիլ — փեղ ա:
Ֆոս — գլխարկ թ:	Ֆուդորտ — աղքատ ա:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Էջ

Ընդհանուր տեղեկություններ

ԱՌՍՋԻՆ ՄԱՍ

Հնչյունաբանություն

Հնչյունական սխեման	19
Հնչյունափոխություն	20
I. Ձայնավորների փոփոխությունները	
II. Երկբարբառների փոփոխությունները	30
III. Բաղաձայնների փոփոխությունները	34
1. Ձայնեղ պայթականներ	34
2. Խուլ պայթականներ	40
3. Շնչեղ խուլ պայթականներ	44
4. Ձայնեղ շփականներ	48
5. Խուլ շփականներ	50
6. Ձայնորդներ	53
7. Փոխադրեցական հնչյունափոխություն	56
8. Անկում	58
9. Հավելում	59
10. Դրափոխություն	59
11. Կրկնություն	60
12. Եզրակացություն	60

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

Ձևաբանություն

I. Հոգնակիի կազմությունը	63
II. Հոլովները և նրանց կազմությունը	75
III. Հոլովում	76
1. Առաջին հոլովում	77
2. Երկրորդ հոլովում	78
3. Երրորդ հոլովում	80
4. Չորրորդ հոլովում	81

5. Հինգերորդ հոլովում	82
6. Վեցերորդ հոլովում	82
7. Յոթերորդ հոլովում	83
IV. Հնչյունափոխությունը հոլովման ժամանակ	83
V. Անորոշ և որոշյալ հոգեր	84
VI. Ածականների համեմատության աստիճանները	84
VII. Թվականներ	85
VIII. Դերանուններ	87
IX. Բայ	96
1. Դերբայներն ու նրանց կազմությունը	97
2. Խոնարհում	103
3. Առաջին խոնարհում	103
4. Երկրորդ խոնարհում	109
5. Երրորդ խոնարհում	111
6. Չորրորդ խոնարհում	113
7. Ժխտական խոնարհում	117
8. Պատճառական բայեր	121
9. Կրավորական բայեր	125
10. Բաղմապատկական բայեր	128
11. Անկանոն բայեր	130
12. Երկրորդական բաղադրյալ ժամանակներ	135
13. Հոգերի զործածությունը բայերի հետ	136
X. Մակբայներ	137
XI. Կապեր և կապական բառեր	139
XII. Շաղկապներ	141
XIII. Զայնարկություններ	141

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

Բառագիտություն

Բառապաշարը	143
Բառակազմություն	148
1. Բարդություն	148
2. Ածանցում	149

ՋՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

Նմուշներ

Նշանդրություն	155
Քյոս-Օղլու թուրը	163
Ղաթի փորձը	166
Քյոս-Օղլին և հրացանը	167
Քաջ Նազար	170

ՊՐԺԸԶԸԹԻՆ	178
Քավորի արաբան	180
Հանելուկներ	182
Առածներ և ասացվածքներ	183

Բառացանկեր

Բառացանկ գրաբարից—Ուրմիայի (Պոյի) բարբառ	191
Քավառական բառեր	209
Բառացանկ գավառական բառերի	211
Բառացանկ թուրքերենից, պարսկերենից և արաբերենից փոխառյալ բառերի	241

Խմբագիր՝ Լ. Լ. Աղայան
 Տեխն. խմբագիր՝ Հ. Ա. Հովասափյան
 Վերստուգող սրբագրիչ՝ Մ. Գ. Յավրյան

ՎՖ 10510

Պատվեր 207

Տիրաժ 1000

Հանձնված է արտադրության 15/V 1962 թ.:

Ստորագրված է տպագրության 30/I 1963 թ.:

Թուղթ՝ № 60×92¹/₁₆, Տպ. 16 մամ., հրատ. 13,2 մամ.:

Գինը 90 կոպ.:

Հայկական ՍՍԻ Կուլտուրայի մինիստրության Հրատարակչության
 և պոլիգրաֆարդյունարկության Գլխավոր վարչության
 Պոլիգրաֆկոմբինատ, Երևան, Տերյան 91:

904 904.

A $\frac{n}{2544}$